

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1980
1-2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK XX

LJUBLJANA 1980

ŠTEVILKA 1-2

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKERS MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Dr. Tone Ferenc, dr. Milica Kacin-Wohinz (odgovorni urednik), dr. France Kresal,
prof. Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Janko Pleterski, dr. Franc Rozman
(tehnični urednik), dr. Mirko Stiplovšek, dr. Jože Šorn (glavni urednik), mag. Jera
Vodušek-Starič

Prevajalci: Marija Peklenik (angleščina), Aleš Rojec (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Izdaja

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
Yu-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Založila

Partizanska knjiga v Ljubljani
s sofinanciranjem Raziskovalne skupnosti Slovenije

Tiskala

Tiskarna »Jože Moškrič«, Ljubljana

Zamenjava (обмен, Exchanges, Austausch):

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja,
Yu-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

ZA ZNANSTVENO VSEBINO TEKSTOV IN TOČNOST PODATKOV
ODGOVARJAJO AVTORJI

GOVOR MARŠALA TITA V LJUBLJANI

Bratje in sestre!
Tovariši in tovarišice!

Dovolite mi, da vas pozdravim v vaši slovenski, v naši jugoslovanski Ljubljani. Ta današnji veličastni zbor je dokaz, da so srca Slovencev, ogromne večine slovenskega ljudstva, utripala skupno s srci ljudstva Hrvatske, Srbije, Makedonije, Črne gore, Bosne in Hercegovine, ko se je leta 1941. zrušila na našo državo tedaj največja sila v Evropi.

Slovenski narod, združen v Osvobodilni fronti, je v teku štirih let svoje neomahljivosti dokazal, da je pripravljen raje poginiti do zadnjega, kakor postati suženj svojega večnega sovražnika — nemškega osvajalca. Ni bilo lahko, to so bila težka leta, težka leta trpljenja in krvavega okupatorjevega terorja, težka leta neenakih borb, borb skoraj golorokih ljudi z do zob oboroženimi bandami nemških osvajalcev in njihovih pomočnikov, slovenskih izdajalcev, bele garde pod poveljstvom sivolasega izdajalca Rupnika. Zgodovina borb Slovencev je enaka zgodovini borb Hrvatov, Srbov in vseh ostalih narodov v Jugoslaviji. Tako danes, tu na ulicah Ljubljane, lahko smelo trdimo, da smo izvršili svojo dolžnost do skupne domovine, da je Slovenija izvršila svojo dolžnost do svoje ožje domovine in do svoje širše domovine, do nove federativne demokratske Jugoslavije. Naša borba z največjim sovražnikom Slovanov, človeštva, kulture in napredka je končana.

Slovenija je osvobojena. To je vaše delo, to je delo vseh vas, najboljših sinov Slovenije in sinov vseh narodov Jugoslavije. Osvobojeni so naši bratje v Istri in Slovenskem Primorju. Niso pa še osvobojeni naši bratje na Koroškem. Oni čakajo na svojo osvoboditev. V vašem imenu in v imenu cele Jugoslavije — nove federativne Jugoslavije — izjavljam, da nismo pozabili na naše brate na Koroškem, ki danes žal še dalje drhtijo in trpijo pod terorjem gestapovcev, preoblečenih v druge uniforme. Številni so primeri. Komaj nekaj dni je minilo od tedaj, ko so morale naše čete zapustiti Koroško, in že čujemo stokanje in klice na pomoč naših bratov na Koroškem.

S tega veličastnega zbora sporočamo našim zaveznikom, da od sedaj odgovornost za vse, kar se tamkaj dogaja, ne pada na nikogar drugega, kakor samo na njih. Pozivamo, da drže svojo obljubo, da jo izpolnijo, tisto, ki so jo dali v Atlantski pogodbi, da bo imel vsak narod pravico do samoodločbe. To sporočamo zaveznikom in zahtevamo od njih, da zaščitijo naše prebivalstvo pred tistimi preganjalci, ki so ga preganjali stoletja in najhujše pa v zadnjih letih.

Naše slovensko Primorje je po dolгих letih osvobojeno, toda nastali so neprijetni dogodki, nastal je nesporazum. Hoteli so nas obdolžiti, češ da smo izkoristili to vojno za nekakšne osvajalne cilje. Hoteli so nam naprtiti, da hočemo tu v zahodni Evropi postaviti naše zaveznike pred dovršeno dejstvo. Ne! Nismo postavili zaveznikov pred dovršeno dejstvo. Samo Nemce smo postavili pred dovršeno dejstvo, Nemce, katere smo tam tolkli in premagali. Izvršili smo samo svojo zavezniško dolžnost. Izvršili smo jo stoođstotno. Izvršili smo jo vestno do konca. V imenu vsega ljudstva, ne samo slovenskega, temveč vseh narodov Jugoslavije, odločno odbijam očitek, da imamo kakršenkoli namen nekaj s silo osvojiti. Ni nam treba s silo osvajati tistega, kar je naša pravica, ker verjamemo, da bodo zavezniki izpolnili svojo obljubo, dano v Atlantski pogodbi, da bodo narodi, vsi narodi, ki so bili zaslužnjeni, imeli pravico, da sami odločajo o svoji usodi. V tem slučaju se nam ni treba bati za naše tamkajšnje brate.

Smatramo, da smo s svojimi borbami, z našimi žrtvami, z našimi napori na strani zaveznikov, dovolj jasno dokazali, da smo zvesti skupni zavezniški stvani in da ne želimo ničesar drugega, kakor da živimo v miru in da bodo naši zaslužnjeni bratje osvobojeni. Strašna zabloda bi bila s strani onih, ki bi nam to kratili. Strašna tragedija bi bila, če bi se morali ponovno boriti za ono, kar smo v tej vojni izvojevali. Naše ljudstvo, naši narodi v Jugoslaviji, vsi skupaj, brez razlike, Slovenci, Srbi, Hrvati, Črnogorci, Makedonci, Bosanci ali Hercegovci, vsi skupaj so trpeli in skupno dajali ogromne žrtve v tej veliki borbi vseh svobodoljubnih narodov. In zakaj mora sedaj, zakaj mora ravno sedaj izmučena in razrušena Jugoslavija, biti prva, ki bi jo doletela krivica? Dejali so, da je ta vojna pravična vojna, in mi smo jo kot tako tudi smatrali. Zahtevamo pa tudi pravičen zaključek. Zahtevamo, da bo vsak gospodar na svojem in nočemo plačevati tujih računov. Nočemo biti drobiž za podkupovanje. Nočemo, da nas mešajo v neko politiko interesnih sfer. Zakaj bi se našim narodom štelo v zlo, ker žele biti v vsakem pogledu neodvisni in nam hočejo zdaj to neodvisnost omejevati ali kratiti. Nočemo biti več od nikogar odvisni, in to ne glede na to, kar pišejo, kar govore, a piše se mnogo, piše se grdo, piše se nepravilčno, piše se nedostojno za one ljudi, ki žive v zavezniških državah. Krivica se dela s takšnim pisanjem naši izmučeni domovini. Ni tukaj samo Tito, tukaj je Jugoslavija, tu je Slovenija, tu je Hrvatska, Makedonija, Bosna, Hercegovina in Črna gora, tu so narodi, ki so dali milijon in sedemsto tisoč žrtev v tej vojni. Toda blato in klevete, katere sicer padajo na Tita, padajo na vse nas, padajo na one žrtve, ki leže v grobovih in katerih kosti so razmetane širom naše domovine, po dolinah in gorah. Takšnih žalitev naši narodi ne morejo trpeti in nočejo trpeti. Mi želimo živeti v miru, mi želimo, da po tej katastrofi mirno gradimo svojo opustošeno domovino. Nočemo storiti niti en nepremišljen korak. Toda kakor smo bili ponosni v naših nesrečah in smo tedaj, ko je največji osvajalec zaslužnil našo domovino, šli rajši v borbo, da poginemo do zadnjega, kot da bi pripognili glavo, tako bomo tudi sedaj dosledni v svojem ponosu, dostojno branili svoje pridobitve in jih tudi ubranili.

Prepričan sem, da je celotno napredno človeštvo, ono, kar je najboljšega v človeštvu, na naši strani. Ne moremo dovoliti, da se nam vsili zgodovinska krivica, da se nam naprti nekaj, kar ne izvira od nas. Hočemo, da ves svet ve, da Jugoslavija, ki se je borila, ne zahteva nič drugega kakor to, da bodo njeni

narodi, sinovi njene krvi, v okviru njenih meja. To je naša pravica. Če so se v pretekli vojni godile krivice, zlasti ob zaključku, ko še ni bilo Jugoslavije, in se je šele ustvarjala v Versaillesu za zeleno mizo, če so takrat izdajalci in nekateri politiki, ki so zastopali to Jugoslavijo, lahko dajali kose naše domovine, lahko dajali sto in stotisoče naših bratov in sestra pod tuji jarem, vedite, da je danes druga situacija. Današnja Jugoslavija je nova Jugoslavija, vzrasla iz krvi in kosti sto in sto tisočev najboljših sinov. Danes je druga Jugoslavija, ki je dozorela v srcu vsakega državljana te države, ki natanko vodi račun o svojih pravicah in o svojih bratih. Takšno Jugoslavijo ljubijo vsi narodi Jugoslavije. Ni niti enega naroda, ki ne bi želel biti v tej skupnosti, ker je to skupnost bratstva, onega bratstva, ki je skovano v veličastni borbi. To je nova Jugoslavija, in mi ničesar drugega ne zahtevamo, kakor to, da jo vsi kot tako gledajo in da jo upoštevajo. S to Jugoslavijo se ne da mešetariti, niti trgovati.

Kar se tiče onih izdajalcev, ki so bili v državi sami, v vsakem narodu posebej, to je stvar preteklosti. Roka pravice, roka maščevalka našega ljudstva je že dosegla ogromno večino, a samo manjšemu delu izdajalcev se je posrečilo pobegniti pod okrilje pokroviteljev izven naše dežele. Ta manjšina ne bo nikdar več gledala divnih planin, naših cvetočih polj. Če bi se to vendarle zgodilo, bo to trajalo zelo kratek čas. Naši narodi so v tej veličastni borbi dali izraza svojemu globokemu patriotizmu, ne samo patriotizmu vsakega ljudstva posebej, vsakega naroda posebej, temveč globokemu jugoslovanskemu, slovanskemu patriotizmu. Vsakdo, ki bi se odločil, da od zunaj ruši ta splošni jugoslovanski, ta obče slovanski patriotizem, bi naletel na granitni zid in razbil bi si ne samo nos, temveč tudi glavo. Torej v zvezi s tem so propadli vsi računi, vsi računi z nekimi izdajalci, ki so pobegnili ali se še skrivajo v državi. Sedaj je prišel čas, da pridobitve, ki smo jih priborili, utrdimo, da izgradimo našo domovino, da pokažemo v dobi obnove prav tako navdušenje in prav takšen elan, kakor smo ga pokazali v borbi.

Dragi bratje in sestre Slovenije! Zagotavljam vas, da bo vlada federativne demokratske Jugoslavije storila vse, da skupno z vašo federalno vlado Slovenije, s prvo vlado, ki so jo Slovenci dobili po toliko stoletjih svojega obstanka, sodeluje v najtesnejših stikih, da bomo storili vse, da bodo Slovenci uživali take pravice in da dobijo v Jugoslaviji tak položaj, ki jim po njihovih žrtvah in trpljenju pripada. Ob zaključku vam lahko povem, da uživa Slovenija posebne simpatije vseh narodov ostalih federalnih edinic. Ona uživa te simpatije zaradi tega, ker je bila prva, ki je 1941. leta izkusila vsa zverinstva in preganjanja, ker so Slovenijo hoteli prvo popolnoma zaslužniti in uničiti njene prebivalce.

Izseljevanje, preganjanje in teror, to so bile metode, ki so se najprej uporabile v Sloveniji. Vsi smo trepetali za vas, četudi smo bili v težkem položaju, toda bili smo vseeno v boljšem položaju kakor vi. Živeli ste tako rekoč stisnjeni od dveh strani, med dvema velikima fašističnima osvajalcema.

Bali smo se za vas, toda verovali smo, da boste vzdržali in nismo se varali. Slovenija je vzdržala. Slovenija je prvič v svoji zgodovini tako zedinjena, tako monolitna, da so lahko nanjo ponosni tudi vsi ostali narodi Jugoslavije.

Naj živi federalna Slovenija v federativni demokratični Jugoslaviji!

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

JUBILEJI

DNE 19. DECEMBRA 1979 JE SLAVIL INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA 20-LETNICO SVOJEGA OBSTOJA IN DELOVANJA. SLOVESTNOST JE BILA V VELIKI DVORANI SKUPŠČINE MESTA LJUBLJANE, V INŠTITUTOVI SEJNI SOBI PA JE BILA TIK PRED TEM PRAVLJENA RAZSTAVA O NJEGOVEM DELU.

OB SLOVESNOSTI V VELIKI DVORANI SKUPŠČINE MESTA LJUBLJANE SO PREJELI ODLIKOVANJA NASLEDNJI DELAVCI INŠTITUTA:

DR. TONE FERENC RED REPUBLIKE S SREBRNIM VENCEM (18 RR-II)

DR. DUŠAN BIBER RED DELA Z ZLATIM VENCEM (25 RD-II)

DR. MILICA KACIN-WOHINZ RED DELA Z ZLATIM VENCEM (25 RD-II)

DR. FRANCE KRESAL RED REPUBLIKE Z BRONASTIM VENCEM (27 RR-III)

MIHA PARKELJ RED DELA S SREBRNIM VENCEM (33 RD-III)

ODLIKOVANJA JE PODELIL PREDSEDNIK REPUBLIKE
JOSIP BROZ TITO S POSEBNIM UKAZOM

Ob tej priložnosti je inštitutov jubilej počastilo več govornikov, ki so v svojih govorih okarakterizirali vlogo te ustanove na področju arhivistike, objavljanja virov in zgodovinopisja ter poudarili njegovo splošno družbeno angažiranost. Pred predstavniki naših političnih teles, družbenopolitičnih organizacij in drugih najvišjih znanstvenih ustanov, kot Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter Univerze Edvarda Kardelja, je prvi spregovoril

Dušan Sinigoj, podpredsednik Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije:

Spoštovane tovarišice in tovariši,

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja označuje z današnjim praznovanjem dvajsetletnico svojega uspešnega delovanja, zato mi dovolite, da se v imenu prvega ustanovitelja, IS Skupščine SRS, zahvalim in čestitam delavcem inštituta za opravljeno delo in za vse dosežene uspehe.

Praznovanje dvajsetletnice Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je ena od mnogih družbenih manifestacij, s katerimi v zadnjem času obeležujemo razvoj znanosti v pogojih pospešenega ekonomskega razvoja in oblikovanja samoupravne socialistične družbe. Procese pospešenega razvoja proizvodjalnih sil, med katerimi pripisujemo poseben pomen tudi razvoju znanosti, oblikujemo

in izvajamo v Jugoslaviji že več kot trideset let v dokaj težavnih materialnih pogojih. Zato danes, ko vrednotimo rezultate dvajsetletnega delovanja, s toliko večjim veseljem in zadovoljstvom ugotavljamo, da je v tem času Inštitut opravil obsežno in pomembno delo na vseh področjih zgodovinskega delovanja: to je na področju zbiranja in urejanja arhivov, objavljanja virov za različna obdobja slovenske zgodovine, samostojnih raziskovalnih del in obširnega publicističnega dela. Sodimo tudi, da je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja z rezultati dosedanjega dela ustvaril osnovne pogoje, da se v naslednjem obdobju z načrtno usmerjanim znanstvenim delom dokončno uveljavi kot napredno zasnovana, moderno organizirana in tudi mednarodno uveljavljena raziskovalna organizacija na področju proučevanja delavskih in revolucionarnih gibanj v sodobnem svetu.

V sistemu organizirane zgodovinske znanosti na Slovenskem ima Inštitut za zgodovino delavskega gibanja posebno mesto. Njegova temeljna družbeno opredeljena funkcija je *organiziranje in izvajanje znanstvenega proučevanja poteka in zakonitosti tistih družbenih procesov in ljudskih gibanj*, v katerih se je razvijal in izoblikoval slovenski delavski razred in v katerih je slovenski narod svoj boj za nacionalno emancipacijo dokončno povezal z bojem slovenskega in jugoslovanskega delavskega razreda za socialno osvoboditev.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja že danes izpolnjuje vse pogoje, da zasede pomembno mesto v krogu znanstvenih organizacij za proučevanje zgodovine druge svetovne vojne ter delavskih, osvobodilnih in odporiških gibanj.

Le malokatero ljudstvo v Evropi je o svojih nacionalnih, socialnih, osvobodilnih in revolucionarnih bojih uspelo zbrati in ohraniti tolikšno bogastvo dokumentiranega gradiva kot prav slovensko. Objektivna znanstvena analiza zbranih gradiv bi lahko *nedvomno bistveno obogatila ne samo teorijo revolucije, marveč bi osvetlila tudi vrsto vprašanj*, povezanih z zgodovinsko usodo številčno malih narodov. V krvavem metežu druge svetovne vojne slovenski narod ne samo da ni izginil, v skladu s teorijami o ničevih (zanemarljivih) zgodovinskih perspektivah ekonomsko nesamostojnih in zatiranih malih narodov in v skladu z natančno izdelanimi načrti imperialističnih zavojevalcev, ampak je nasprotno, ta boj zaključil kot zmagovalec. Tako je dosegel cilj svojega stoletnega nacionalnega programa in se dokončno oblikoval kot aktiven del socialistične, samoupravno organizirane skupnosti enakopravnih jugoslovanskih narodov. Take presenetljive, zgodovinsko enkratne uspehe, pa je slovenski narod dosegel predvsem po zaslugi organiziranja jugoslovanskega delavskega gibanja in njegove *politične avantgarde, ki je delavsko-kmečke množice mobilizirala za osvobodilni in revolucionarni boj na osnovi programa, zgrajenega na enotnosti razreševanja problemov razredno-socialne in nacionalne emancipacije*. Neprecenljiv prispevek k oblikovanju politične platforme narodnoosvobodilnega boja je dal Edvard Kardelj. Prav po zaslugi njegovega dolgoletnega znanstvenega dela se je politična platforma narodnoosvobodilnega boja in revolucije uspela izogniti napaki, da bi narodno vprašanje obravnavala kot »v bistvu kmečko vprašanje« *ter priznavala narodnemu vprašanju status nujne sestavine vsake moderne družbene revolucije*. Edino možnost za uresničenje elementarnih, dolgoročnih interesov slovenskega naroda pa je ob pripravah na oborožen boj videla le v povezovanju slovenskega narodnoosvobodilnega

gibanja znotraj slovenskih in jugoslovanskih okvirov z revolucionarnim gibanjem delavskega razreda in njegovo komunistično partijo, v mednarodnih okvirih pa s tistimi deli mednarodnega delavskega gibanja, ki so se aktivno vključevali v antiimperialistično fronto.

S svojim programom znanstvenega delovanja se Inštitut za zgodovino delavskega gibanja uvršča v tisto skupino znanstvenih disciplin in raziskovalnih organizacij s področja humanističnih in družbenih ved, ki jim slovenski narod priznava častni in obvezujoči naziv »nacionalnih ved«.

Njihova naloga je predvsem, da z organiziranim znanstvenim delovanjem omogočajo proces pospešenega oblikovanja slovenske znanstvene misli o uveljavitvi slovenskega naroda kot zgodovinskega subjekta.

Izsledki domače, slovenske znanosti podpirajo tudi napore celotnega slovenskega naroda za nadaljnje diferenciranje svojega gospodarskega, socialnega, političnega in kulturnega področja v slovenski družbenoekonomski strukturi ter tudi krepitev njegovega položaja in vloge v sistemu neenakopravnih mednarodnih odnosov. *Oblikovanje in krepitev akcijskih potencialov ter usposabljanje slovenskega ljudstva*, da kot samostojen akcijski subjekt zavestno in odgovorno upravlja s celoto procesov svoje družbene reprodukcije, *pa vse do današnjega časa zahteva, da svojo nacionalno in kulturno identiteto razvijamo na spoznanjih o zakonitostih, soodvisnostih in družbenih mehanizmih*, ki v strukturi sodobnega sveta vplivajo na gospodarski, družbeni, politični in kulturni položaj posameznih narodov. Taka spoznanja pa nam lahko nudi le znanstvena zgodovinska analiza različnih področij narodovega družbenega razvoja in delovanja ter marksistična razlaga zgodovine slovenskega naroda. To lahko doseže le znanost, ki svoje izsledke gradi na vrhunskem obvladovanju sodobnih raziskovalnih tehnik kot sestavnem delu marksistične znanstvene metodologije in ki v razlagi zgodovinskih pojavov in procesov izhaja iz vrednostnih predpostavk družbe in naroda, ki v svojem razvoju teži k uresničenju dolgoročnih, zgodovinskih interesov delavskega razreda.

Poleg materinega jezika predstavlja spoznavanje nacionalne zgodovine v našem vzgojno-izobraževalnem sistemu trajno in osrednje jedro institucionaliziranega vzgojnega procesa. Zgodovinskim vedam torej ne priznavamo izjemnega družbenega pomena samo zato, ker odkrivajo, zbirajo, hranijo in proučujejo dokumentacijsko in simbolno pomembna gradiva iz posameznih obdobj narodovega razvoja in njegovih bojev v preteklosti in sedanjosti in ker z izsledki svojega znanstvenega dela bogate nacionalni kulturni fond, marveč tudi zaradi družbeno-pedagoške funkcije. To pomembno funkcijo opravljajo neposredno ali posredno, ko z izsledki svojega znanstvenega dela v odločilni meri vplivajo na vsebino družbeno-socializacijskih procesov, s tem pa tudi na konkretno družbeno vsebino procesov narodovega samospoznavanja ter na družbeno vsebino nacionalne in kulturne identitete sedanjih in bodočih generacij slovenskega naroda.

Poznavanje družbenih, ekonomskih, političnih in kulturnih bojev ter zakonitosti, po katerih se je odvijal proces oblikovanja, osvobajanja in uveljavljanja slovenskega naroda kot samostojnega zgodovinskega subjekta z voljo, da živi in se razvija kot enakopraven svoboden narod s svojim narodnim jezikom, kulturo, posebnim načinom mišljenja in družbenega akcijskega delovanja, so tiste prvine, brez katerih si ne moremo zamišljati niti nadaljnjega razvoja

samoupravne socialistične družbe niti uspešnega izvajanja akcij v boju za uveljavljanje novega, pravičnejšega in enakopravnejšega sistema odnosov med narodi v sodobnem svetu. *Na tem področju je utemeljeno družbeno poslanstvo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, s tem pa tudi njegov družbeni položaj in možnosti njegovega znanstvenega uveljavljanja.* Pogoj za tako opredeljeno vlogo pa je, da bo svoje raziskovalne programe gradil na podlagi ugotovljenih družbenih potreb po znanstvenem osvetljevanju dilem in protislovij preteklega, sedanjega in za bodočnost pričakovanega razvoja slovenskega naroda kakor tudi jugoslovanskega in mednarodnega delavskega gibanja.

Nastanek in razvoj zgodovinskih ter slovenističnih znanstvenih disciplin v statusu nacionalnih ved nam z množico dokazov in dejanj izpričuje, da je slovenski narod, zlasti pa njegove najnaprednejše politične sile, tudi v najtežjih obdobjih naše zgodovine gledal na razvoj nacionalnih ved ne samo kot na vprašanje razvoja nacionalne znanosti, ampak kot na izrazito družbenopolitično vprašanje, s kar najbolj neposrednimi posledicami za doseganje ciljev dolgoročnega in v prihodnost usmerjenega boja slovenskega naroda. Pregled opravljenega dela na področju nacionalnih ved v zadnjih sto letih nam dokazuje, kako je bil razvoj, družbeni položaj pa tudi družbeni ugled nacionalnih ved tesno povezan z njihovim znanstvenim prispevkom akcijam in boju slovenskega naroda.

Poseben in za slovensko znanost časten primer neposredne programske povezanosti slovenskih nacionalnih ved in narodove akcije ob osebni vključitvi slovenskih znanstvenikov v vsenarodni boj za nacionalno in socialno osvoboditev je bil partizanski Znanstveni inštitut pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Glavna naloga tega Znanstvenega inštituta, katerega tradicije nadaljuje danes vrsta humanističnih in družboslovnih raziskovalnih organizacij in med njimi tudi današnji slavljeneec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, je bila, »da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje narodnoosvobodilna borba v sedanjosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi, da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami«. Primer ustanovitve in delovanja partizanskega znanstvenega inštituta vsebuje vrsto pomembnih sporočil tudi za nas, ki sicer delujemo v povsem drugačnih pogojih. Prvič nam dokazuje, da je slovenski narod in njegov delavski razred celo v najtežjih pogojih oboroženega boja in do skrajnosti omejenih materialnih možnosti dokazal svojo politično zrelost in voljo ne samo za ustanovitev nacionalno pomembne znanstvene organizacije, marveč celo, da cilje delovanja te organizacije podredi dolgoročno načrtovanim potrebam slovenske družbe po izsledkih raziskovalnega dela na prioritetnih in problemsko opredeljenih področjih. V pogojih partizanskega bojevanja je bilo raziskovalno delo znanstvenega inštituta resda omejeno, zato pa so partizanski znanstveniki spoznanja vseh dotlej opravljenih znanstvenih raziskovanj in razmišljanj uspešno prelivali v prakso osvobodilnega boja, v pripravo znanstvene podlage kasnejših družbenopolitičnih in mednarodnopolitičnih akcij Slovenije in Jugoslavije.

Partizanski znanstveni inštitut se nam vse do danes razkriva kot uspešen model delovanja vrhunskih znanstvenih delavcev na družbeno usmerjenem programu na področju nacionalnih ved. Temu osnovnemu modelu, ki zagotavlja družbeni vpliv in usklajenost raziskovalnih programov z dolgoročnimi

potrebami slovenske družbe, smo ostali zvesti ves čas. V določenih obdobjih smo na odgovornejše programsko politične naloge usmerjali tudi najboljše družbenopolitične delavce. Prav tako tudi danes, ko imamo že razvit samoupraven sistem upravljanja raziskovalnih organizacij, v katerem programi raziskovalnega dela v vse večji meri nastajajo kot rezultat organiziranega dialoga med nosilci posameznih znanstvenih disciplin in delegati družbenopolitične skupnosti in družbenopolitičnih organizacij, to je družbenih subjektov, ki so v pogojih samoupravne socialistične družbe odgovorni za oblikovanje vizije nadaljnjega razvoja slovenske in jugoslovanske družbe pa tudi za mobilizacijo vseh narodovih sil za doseganje ciljev vsakokratnega planskega razvojnega akcijskega programa.

Poskus opredelitve ciljev Inštituta za naslednje plansko obdobje bi vsekakor vključeval nalogo, da se inštitut na področju slovenskega zgodovino-pisja uveljavi kot pomembna inovativna raziskovalna organizacija. S svojo programsko usmeritvijo naj ne bi samo širila prostor disciplinarno zasnovanih raziskav in pritegovala k sodelovanju vse večje število raziskovalcev in strokovnjakov z vseh področij raziskovalne dejavnosti in družbene prakse, ampak tudi v *znanstveni instrumentarij modernega zgodovino-pisja pogumno uvajala* nove pristope in prijeme, ki ob naraščajočem obsegu in diferenciranosti dokumentov o sodobnih gospodarskih, političnih in socialnih procesih omogočajo racionalno organizirano znanstveno zgodovinsko rekonstrukcijo in analizo z zadostno zanesljivostjo in veljavnostjo doseženih rezultatov. Vsaj del organiziranih naporov bi veljalo usmeriti tudi v razvoj sodobnih raziskovalnih tehnik za kvantitativno in kvalitativno analizo historiografskih dokumentov. To je verjetno tudi tista smer, ki vodi iz zagat, povezanih z obstoječo organizacijsko strukturo naše znanosti, za katero je Edvard Kardelj v svojem govoru v Skoplju ugotovil, da je namreč v nekaterih svojih oblikah delovanja še vedno organizirana po starem načinu, ki je ustrezal povsem drugačnim družbenim razmeram in precej nižji stopnji razvoja proizvodnih sil.

Naraščajoča tendenca k vse večji diferenciaciji znotraj tradicionalnih znanstvenih disciplin in specializaciji posameznih znanstvenih delavcev za posamezna ozko disciplinarno *ali tudi samo tehnično opredeljena področja je proces*, ki ga ne moremo niti ne bi bilo dobro vsaj sedaj zaustaviti, čeprav v zadnjih letih bistveno prispeva k znanim pojavom naraščajoče programske ter organizacijske razdrobljenosti na celotnem področju raziskovalnih dejavnosti v Sloveniji. Preseganje ugotovljenega stanja je mogoče, zahteva pa zavestno iskanje, razvijanje in krepitev takih organizacijskih oblik na področju znanosti, ki ohranjajo vse prednosti specialističnega raziskovanja, a hkrati omogočajo preseganje nezaželenih družbenih in ekonomskih posledic delovanja množice med seboj slabo povezanih posameznikov in pretežno majhnih raziskovalnih organizacij. Rešitev, ki jo predlagamo in za katero že obstoje vse potrebne institucionalne osnove v zakonu o svobodni menjavi dela ter v zakonu o raziskovalni dejavnosti in raziskovalnih skupnostih, je uveljavljanje samoupravnih oblik projektne organiziranosti raziskovalnega dela. Zavedamo se vseh težav in odporov, ki običajno spremljajo uvajanje vsake pomembne družbene, organizacijske in katerekoli druge inovacije, ki temeljiteje posega v institucionalizirane oblike praktičnega delovanja ali pa vnaša pomembne spremembe v obstoječe strukture družbenih privilegijev na kateremkoli področju družbenega

delovanja. Ne glede na močne težave in odpore pri uvajanju samoupravne projektne organiziranosti raziskovalnega dela pa sodimo, da je le-ta v naših pogojih edini družbeni mehanizem, ki raziskovalni dejavnosti omogoča ne samo kompleksno in dolgoročno načrtovanje raziskovalnega dela, usklajenost raziskovalnih programov z dolgoročno opredeljenimi družbenimi potrebami po določenih vrstah in znanstveni ravni izsledkov raziskovalnega dela, racionalno uporabo večno omejenih materialnih sredstev in krepitev družbenega pomena znanosti, ampak celo boljše možnosti razvoja in delovanja posameznih znanstvenih disciplin. Pričakujemo tudi, da bodo pozitivni rezultati družbeno usmerjenih dolgoročnih raziskovalnih programov toliko večji, kolikor se bodo v njihovo uresničevanje vključevale med seboj programsko povezane raziskovalne organizacije in ne samo posamezni raziskovalci.

Dovolj razlogov imamo torej, da raziskovalcem Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ki že nekaj let orjejo ledino pri oblikovanju raziskovalnega projekta o moderni zgodovini Slovencev, zaželimo veliko uspehov in vso srečo pri nadaljnjem razvoju in utrjevanju projektne organiziranosti in z njo povezanih samoupravnih odnosov v procesih svobodne menjave dela na področju raziskovalne dejavnosti, s tem pa tudi pri hitrejšem in učinkovitejšem doseganju znanstvenih ciljev razvoja v naslednjem srednjeročnem planskem obdobju.

Ob vseh prizadevanjih za uveljavitev samoupravne projektne organiziranosti družbeno usmerjenih raziskovalnih programov na področju nacionalne zgodovine tudi ne skrivamo pričakovanja, da bo Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v naslednjem obdobju svojega razvoja in ob tesnem sodelovanju z nosilci družbenega interesa opravil pomembno delo na področju dokončnega preseganja nekaterih tendenc, za katere prav razdrobljena raziskovalna dejavnost predstavlja idealno gojišče in na katere je pred časom prav tako opozarjal Edvard Kardelj. To so tendence, ki pod plaščem historičnega pristopa v teoriji in praksi na nekaterih področjih nacionalnih ved dejansko prikrivajo faktografsko deskriptivne in teoretsko jalove pozitivistične usmeritve kot nepresežene teoretske pozicije iz časa in družbenih razmer, ko so se nacionalne vede oblikovale. Veliko število zgodovinskih raziskav, ki so jih v dosedanjih dveh desetletjih izvedli raziskovalci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, predstavlja namreč tisto zdravo osnovo, ki omogoča delavcem Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, da pri snovanju razvojnega načrta za naslednje srednjeročno obdobje opredeljujejo raziskovalne programe na podlagi širših družbenih in znanstvenih interesov. Prav tako omogoča, da se ob problemsko zasnovanem raziskovalnem delu usmerijo v odkrivanje globljih vzrokov, družbenih mehanizmov in družbenih sil kakor tudi njihovih nosilcev, ki so v vsakokratni zgodovinski konfiguraciji s svojim delovanjem povzročali posamezne pojave. Opisani pristop, ob ustreznih samoupravnih projektih organiziranosti raziskovalnega dela, bo raziskovalcem Inštituta močno olajšal pot do teoretskih sintez doslej pridobljenih izsledkov ne samo na ožjem področju zgodovinskih, ampak tudi na širšem področju humanističnih in družboslovnih raziskav. Ob taki usmeritvi pričakujemo, da nam bodo sintetsko zasnovana znanstvena dela s področja zgodovine kmalu omogočila, da bomo vsa družbena dogajanja in družbene procese spoznavali ne samo kot splet posameznih pojavov in procesov, marveč hkrati kot svojevrstno sintezo dogajanj v preteklosti

in kot proces uresničevanja enega ali več nacionalnih projektov prihodnosti, ki jih kot cilje in akcijske usmeritve naroda postavlja njegov delavski razred s svojo avantgardo.

Tovarišice in tovariši, ko v teh dneh pregledujemo dvajsetletno delovanje Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in ocenjujemo dosežene rezultate, se nam razmišljanja vedno znova vračajo k ugotovitvi, da je inštitut lahko dosegel take rezultate predvsem zaradi prizadevanja svojih delavcev, ki so uspeli uveljaviti ustvarjalno vzdušje v svojem delovnem okolju, razviti nesebično pomoč in enotnost, s tem pa temeljne pogoje za skupno delo. Če je kaj, potem je raziskovalno delo na vsak način plod kolektivnega dela, sporazumevanja, tovariške delitve dela in medsebojne pomoči, torej dela, ob katerem se hkrati s proizvodom razvija tudi producent. Prav to plodno sodelovanje mora biti značilno za dobro organizirano in uspešno raziskovalno organizacijo ter za dobro pripravljeno in uspešno izvedeno raziskovalno delo, ki je danes že tako zapleteno, da ga vse težje lahko opravlja vsak sam zase, izolirano in zaprto. Ob jubileju inštituta smo zato dolžni iskreno zahvalo vsem delavcem inštituta za opravljeno delo z iskreno željo, da so doseženi uspehi pomembna spodbuda za nove dosežke.

Še posebej pa smo veseli, da lahko danes, ob jubileju, izročamo državna odlikovanja petim aktivnim inštitutskim delavcem, raziskovalcem in drugim delavcem, ki so s svojim raziskovalnim in drugim delom ter družbeno aktivnostjo dosegli pomembne uspehe. Njim velja še posebna zahvala in priznanje.

Dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik IZDG: Dvajset let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (Poročilo na slavnostni seji dne 19. 12. 1979).

Dvajset let nikakor ni dolga doba niti v življenju človeka niti delovne organizacije. Zato delavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja današnje slovesnosti ob njegovi dvajsetletnici nimamo za neko proslavo, s katero bi ta razmeroma mladi raziskovalni zavod samovšečno slavili in ga kovali v zvezde. Dvajsetletnico inštituta imamo za priložnost, ko se lahko za trenutek ustavimo, ozremo na prehojeno pot in podamo obračun svojega dela; to je priložnost, da za trenutek zajamemo sapo za nove in odgovorne naloge. Tak obračun smo opravili ob inštitutovi desetletnici, ko smo s posebnim posvetovanjem ugotovili naloge pri preučevanju novejše zgodovine Slovencev, in dajemo ga ponovno ob dvajsetletnici.

Žal med nami ni več nekaterih naših delavcev, ki bi se za gotovo z nami poveselili naših uspehov in tudi z vso njim lastno gorečnostjo uresničevali naše skupne naloge, pa jih je iz naše srede iztrgala kruta in neprizanesljiva smrt. To so Davorin Jeršek, Miroslav Luštek, Darja Ravnihar, Alenka Nedog in Jože Krall. Cela vrsta pa je naših upokojencev, ki niso več med živimi. To so: Mila Komel, Izidor Mole, Zdenka Preatoni, Mile Smolinsky in Alojz Trampuž. Mrtva sta tudi že prvi predsednik inštitutovega sveta dr. Marijan Dermastia in naš dolgoletni sodelavec in prijatelj prof. Boris Zihlerl. Svetloba našega svečanega trenutka nas ne sme zaslepiti, da bi pozabili nanje in prosim,

da njihov spomin počastimo z enominutnim molkom. Slava njihovemu spominu!

Ko smo se poleti 1959 zbrali v inštitutu, ki ga je ustanovil izvršni svet Skupščine SRS, nas niti ni bilo tako malo; prišli smo iz Muzeja narodne osvoboditve, ki je za tri leta postal sam sestavni del inštituta, iz zgodovinskega oddelka CK ZKS in tudi od drugod. Takrat nas je bilo celo enkrat več kot nas je zdaj. Vendar smo bili še neizkušeni v znanstveno-raziskovalnem delu in ni bilo niti tako malo precenjevanja naših moči in zmogljivosti ter podcenjevanja strokovnega usposabljanja s pomočjo univerze; v tem pogledu smo šli skozi trdo preizkušnjo in nič, prav nič nam ni bilo prizanešenega. Zaradi bogatega gradiva, ki smo ga takrat dobili, tj. predvsem arhiva in knjižnice, smo se opravičeno imeli in se še imamo za enega od dveh ali treh naslednikov Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, te v vsem evropskem odpor-niškem in narodnoosvobodilnem gibanju edinstvene znanstvene ustanove. Kakor koli je kdo takrat gledal na nas in na naše čustvo nasledstva, mi smo si prizadevali, da se izkažemo vredne te časti. Zlasti mlajši delavci smo se zavedali, da je potrebno mnogo in dobro delati, da se razvijemo v pravi znanstveni zavod. Sodim, da sta se izkazala za uspešno na eni strani veliko zaupanje v mlade ljudi, ki jih je inštitut sprejemal na delo, in na drugi strani velika zahtevnost za delo na znanstvenem in strokovnem področju. V začetku bolj po zaslugi zdrave in za raziskovalno delo tudi razumljive ambicije posameznih mlajših delavcev in šele v poslednjih desetih letih tudi po načrtni dolgoročni kadrovski politiki inštituta se je v dosedanjem raziskovalnem in tudi širšem dokumentacijskem delu razvilo nekaj znanstvenih delavcev (8 doktorjev in 4 magistri znanosti, 5 asistentov na podiplomskem študiju), ki sedaj pomenijo dobro osnovo za nadaljnji razvoj inštituta kot pravega znanstvenega zavoda in jedro za uresničevanje njegovih raziskovalnih načrtov.

Čeprav je bil inštitut ustanovljen za preučevanje zgodovine delavskega gibanja, za katero so nekdamislili, da jo je mogoče preučevati ločeno od narodne zgodovine, si svoje delo že nekaj časa zastavlja precej širše in se je razvil v zavod za preučevanje novejše slovenske zgodovine. Uveljavilo se je namreč spoznanje, da je delavsko gibanje nerazdružljivi del narodovega razvoja in ga zato ni mogoče preučevati ločeno, pač pa le v sklopu celotnega zgodovinskega razvoja: političnega, gospodarskega, socialnega in kulturnega, in to na vsem slovenskem narodnem ozemlju, ne glede na nekdanje in današnje državne meje. Se pa inštitut nenehno zaveda, da mora delavsko gibanje imeti ustrezno mesto v tej zgodovini. V praksi se je začelo raziskovalno delo med Inštitutom za zgodovino »dr. Milka Kosa« na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in našim inštitutom razmejevati tako, da je prvi nosilec raziskovanja slovenske zgodovine do leta 1918, drugi pa za nadaljnja obdobja in seveda tudi za zgodovino delavskega gibanja od začetkov tega gibanja dalje. Inštitut in njegovi delavci smo povezani z mnogimi raziskovalnimi in drugimi zavodi in tudi posamezniki ne samo v Sloveniji in Jugoslaviji, temveč tudi v tujini. Naj tukaj še posebej omenim tesno in zelo koristno sodelovanje s pedagoško-znanstveno enoto za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, še predvsem pri vzgoji znanstvenega naraščaja in usmerjanju raziskovalnega dela. Na drugi strani pa se je že začelo vključevanje uveljavljenih inštitutovih

raziskovalcev v izobraževanje znanstvenega kadra na Filozofski fakulteti; upamo, da se bo to sodelovanje še razširilo.

Pri raziskovalnem delu je inštitut v prvem obdobju posvečal posebno pozornost nekaterim nalogam na dokumentacijskem področju, še posebej objavljajanju zgodovinskih virov.

Naj omenim le slovensko izdajo Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI — boji v Sloveniji (skupaj z Vojaškim zgodovinskim inštitutom JLA), Dokumente ljudske revolucije v Sloveniji 1941—1945, Vire o zgodovini KPJ na Slovenskem, Fotograf-ske dokumente o boju KPS (skupaj z Muzejem ljudske revolucije). Inštitut se je namreč zavedal, da ne sme biti le zbor še tako uveljavljenih posameznih raziskovalcev, ki drug ob drugem raziskujejo in objavljajo svoje izsledke, temveč je dolžan opravljati nekatera dokumentarna dela, ki so značilna za znanstveni zavod in jih posamezniki izven njega ne morejo opravljati. S svojimi dolgoročnimi načrtnimi akcijami na dokumentacijskem področju, ki jih izvaja predvsem s skupinskim načinom dela, se je inštitut med vsemi tovrstnimi zavodi uvrstil na prvo mesto. Žal takšna, največkrat skupinska dela, še niso strokovno pravično cenjena in družbeno dovolj podprta.

V drugem obdobju je v inštitutu nastalo že več temeljnih monografskih del. To je posledica inštitutove težnje po opravljanju temeljnih raziskav in seveda tudi večje usposobljenosti raziskovalcev. Morda vse monografije ne obravnavajo ravno najpomembnejših zgodovinskih tem in niti niso rezultat za poslednja leta toliko poudarjenega skupinskega ali celo večpanožnega dela, so pa vse napisane na podlagi širše, tudi iz mnogih inozemskih arhivov zbrana in izčrpno obdelanega gradiva, so zelo upoštevane in večinoma tudi nagrajene.

Čeprav je imel inštitut že od začetka nalogo, da znanstveno preučuje vsa obdobja delavskega gibanja, narodnoosvobodilnega boja in socialistične graditve v SR Sloveniji, se je raziskovalno delo na nekaterih področjih začelo pozneje. Medtem ko je za preučevanje političnega razvoja med dvema vojnama in narodnoosvobodilnega boja inštitut po svoji ustanovitvi že imel nekaj raziskovalcev, jih je moral za druga področja šele pridobivati in usposablјati. Šele v drugi polovici šestdesetih let, ko je v nekaterih pomembnih arhivih postalo dostopno gradivo iz stare Jugoslavije, in ko je inštitut uspel pridobiti in usposobiti nekaj več kadra tudi za preučevanje nekaterih drugih področij, npr. zgodovine delavskega gibanja pred prvo svetovno vojno, gospodarske in socialne zgodovine in zgodovine socialistične graditve v SRS, je nekoliko bolj zagotovljeno enakomernejše raziskovanje vsega delavskega gibanja in novejše slovenske zgodovine.

Bibliografija objavljenih del inštituta in njegovih delavcev, ki jo objavljamo letno in tudi ob vsakem desetletju posebej, izpričuje okrog 1500 razprav, člankov, poročil, objav virov, kronoloških pregledov dogodkov, raznih bibliografij itd. Med njimi jih je skupaj s 15 zvezki inštitutove znanstvene revije Prispevki za zgodovino delavskega gibanja več kot 80 izšlo v knjižni obliki. Ugotovili smo, da inštitut slej ko prej objavi veliko večino raziskovalnih in drugih nalog svojih delavcev, kar za gotovo prispeva k njihovi večji in širši uporabnosti in seveda tudi k večji kakovosti. Za seznanjanje širše javnosti z rezultati svojega raziskovalnega dela in dela drugih raziskovalcev je inštitut

skupaj z nekaterimi drugimi znanstvenimi dejavniki priredil tudi štiri večja znanstvena posvetovanja, in to o odmevih velike oktobrske revolucije pri Slovencih, ustanovitvi KPS, o Osvobodilni fronti, revolucionarnem delavskem gibanju na Slovenskem v letih 1921—1924, osvoboditvi Slovenije 1945, skupaj z Goriškim muzejem pa o revolucionarnem delavskem gibanju na Primorskem. Žal pa lahko ugotavljamo, da kljub temu že objavljeni izsledki razmeroma počasi prihajajo v širšo rabo, npr. v šolske učbenike, druge pripomočke, poljudna dokumentarna dela, film, televizijo itd. Prevečkrat beremo tekste, zlasti v časopisju, ki imajo napačne podatke, ali sklepe, ki smo jih v naših raziskavah že prevrednotili. Še najmanj smo storili na področju prevajanja naših del v tuje jezike, kar pomeni, da ne dosegamo enega temeljnih namenov zgodovinpisja, tj. informiranja jugoslovanske in svetovne javnosti z našo zgodovinsko preteklostjo. Ta pomanjkljivost seveda ni samo inštitutova zadeva, temveč vse naše družbe.

Raziskovalno in drugo inštitutovo delo v poslednjih letih usmerjajo trije raziskovalni načrti, ki zaradi svoje dolgoročne naravnosti pravzaprav izražajo bolj inštitutov delovni program. Ob ožjem raziskovalnem načrtu »Zgodovina delavskega gibanja na Slovenskem od začetkov do leta 1918« sta širša načrta »Zgodovina Slovencev 1918—1945« in »Zgodovina Slovencev 1945—1976«. Pri njihovem uresničevanju naj bi sodelovali vsi zgodovinarji, ki preučujejo najvejšo zgodovino Slovencev, pa tudi drugi, saj je bil zlasti poslednji načrt izdelan medpanožno in tudi predvideva medpanožno preučevanje zgodovine socialistične graditve v SR Sloveniji.

Uresničevanje teh raziskovalnih načrtov je zamišljeno kot dolgoročna naloga, katere končni cilj je znanstvena sinteza zgodovinskega razvoja slovenskega naroda. Za ta cilj še ne moremo postaviti roka, sinteza bo namreč mogoča šele tedaj, ko bodo monografsko obdelana posamezna ključna vprašanja. Inštitut je sredi uresničevanja te naloge. Dlje smo prodrli z raziskavami iz obdobja med dvema vojnama in narodnoosvobodilnega boja — o tem pričajo naše monografije in še posebej obsežno delo Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945. Prav na začetku pa smo s preučevanjem povojne socialistične graditve, zato smo bili pred nekaj dnevi še prav posebej veseli prve uspešno obranjene magistrske naloge iz tega obdobja.

Postopno uresničevanje treh raziskovalnih načrtov, tj. temeljito in celovito preučevanje naše bližnje zgodovinske preteklosti, je torej temeljna naloga inštituta, ki jo tudi financira Raziskovalna skupnost Slovenije. Kakšen pomen imajo te raziskave v sklopu slovenskih nacionalnih ved, najbrž ni treba posebej poudarjati. Poznavanje lastne zgodovinske preteklosti je sredstvo za samoosveščanje najširših ljudskih plasti in za utrjevanje narodne in razredne zavesti, je nepogrešljiva osnova za današnje in jutrišnje politične opredelitve in ne nazadnje tudi sredstvo za afirmacijo naroda v svetu. To delo lahko opravi le ustrezno organiziran znanstveni zavod, ki ima za to usposobljen kader in ki more vključevati v uresničevanje svojih programov in načrtov tudi druge raziskovalce.

Za hitrejšo in uspešnejšo uresničevanje teh raziskovalnih načrtov se bo moral inštitut kadrovsko še krepiti. Kakor je na eni strani res, da se je zelo izboljšala strokovna usposobljenost raziskovalcev in je inštitut v tem pogledu zlezal od dna na vrh lestvice na Slovenskem, je pa na drugi strani zopet res,

da se število raziskovalcev v dvajsetih letih ni bistveno povečalo. Raziskovalna skupnost Slovenije, ki skoraj v celoti financira inštitutovo raziskovalno delo, včasih ne omogoča bistvene okrepitve njegovega raziskovalnega kadra in razširitve njegove raziskovalne dejavnosti, včasih pa je tudi težko dobiti diplomante, ustrezne za zahtevno raziskovalno delo. To in pa tudi zaposlitev raziskovalcev z občasnimi kratkoročnimi nalogami, ki jih narekujejo trenutne družbene potrebe, jemlje uresničevanju omenjenih raziskovalnih načrtov zagon, ki je bil značilen za začetek, in predvideni tempo, manjša tudi število zunanjih sodelavcev in odmika predvidene srednjeročne cilje, npr. dva pregleda zgodovine Slovencev za leta 1918—1945 in za leta 1945—1976.

Našemu inštitutu za gotovo ne more biti namenjen očitek o nepovezanosti znanosti z združenim delom, o zaprti kabinetni znanosti in proizvajanju za lastne predale. Nasprotno, v tem pogledu je naš inštitut med najbolj odprtimi znanstvenimi zavodi na Slovenskem; tako je tudi zaradi narave njegovega raziskovalnega področja. Po eni strani si prizadeva vključiti v lastne temeljne programe in načrte druge raziskovalce sodobne zgodovine, po drugi strani pa je s svojimi delavci izvajalec cele vrste programov in načrtov drugih zavodov na republiški in medrepubliški ravni. Naj tukaj omenim le Enciklopedijo Slovenije, že objavljeno Zgodovino Slovencev in Svetovno zgodovino, Slovenski biografski leksikon itd., na medrepubliški ravni pa Zgodovino ZKJ, Zgodovino SKOJ in revolucionarnega mladinskega gibanja, Zbrana dela Josipa Broza-Tita, Kronološki pregled dogodkov iz delavskega gibanja v Jugoslaviji in bodočo IV. in V. knjigo Zgodovine narodov in narodnosti Jugoslavije. Izven Jugoslavije pa inštitut sodeluje najintenzivneje predvsem z inštituti v Italiji in Avstriji.

S svojimi znanstvenimi izsledki nastopamo na znanstvenih posvetovanjih, ki jih je vsako leto več, doma in v inozemstvu. Svoje razprave in druge prispevke objavljamo v raznih strokovnih revijah tudi v drugih jezikih. Mentorstvo ali svetovalstvo se je iz naše hiše razširilo tudi na pisce ožjih zgodovinskih problemov, na ravni regij in občin, na zgodovinske krožke v osnovnih in srednjih šolah, na sodelovanje pri pripravi muzejskih in drugih razstav, na strokovno izvedenstvo pri sodnih obravnavah proti vojnim zločincem itd.

Odprtost inštituta se kaže tudi v zadoščanju trenutnih družbenih potreb, še predvsem v zvezi s proslavami obletic zgodovinskih dogodkov. Gre za objavljanje najrazličnejših, tudi poljudnoznanstvenih prispevkov v periodičnem tisku od Kurirčka in Pionirja do Naših razgledov. Če k temu prištejemo še strokovno sodelovanje v uredništvih, pri oddajah RTV, delo v zgodovinskem društvu, njegovih sekcijah in v komisijah družbenopolitičnih organizacij, v svetih založb itd., se moramo vprašati, ali bomo sploh še zmogli tisto temeljno raziskovalno delo, brez katerega tudi navedenim družbenim zahtevam ne bomo mogli ustreči.

Veliko krivico bi storil tistim svojim kolegom iz inštituta, ki delajo na arhivskem in knjižničnem področju, če ne bi niti omenil njihovega, dostikrat na zunaj neopaznega in nepriznanega dela, brez katerega niti ne bi moglo biti uspešnega raziskovalnega dela. Inštitut je namreč ob svoji ustanovitvi dobil od Muzeja narodne osvoboditve Slovenije zelo bogato arhivsko gradivo, predvsem gradivo iz NOB slovenskega naroda. Vsi delavci inštituta se zavedamo, da je to edinstven spomenik tega boja, saj skoraj za gotovo noben med drugo svetovno vojno okupiran narod iz svojega osvobodilnega boja ni ohranil toliko

in takšnega gradiva kot ravno slovenski narod. To gradivo je zelo v uporabi že od osvoboditve dalje in mora biti seveda deležno posebne zaščite in nege. Treba je poudariti, da je imela naša družba skoraj vedno za to razumevanje in prepričani smo, da bo tako tudi v prihodnje. Velika uporabnost gradiva pa zahteva tudi njegovo natančnejšo ureditev in popis, čemur se v inštitutu posveča vrsta za to strokovno dobro usposobljenih arhivistov. Treba si bo prizadevati za hitrejše izvajanje te naloge in za nadaljevanje nekaterih že začelih, vendar prekinjenih nalog. Rešiti bo treba tudi prostorsko vprašanje inštitutove knjižnice, ki s svojimi 19 000 zvezki pomeni nepogrešljiv pripomoček za znanstveno-raziskovalno delo in je odprta tudi za zunanje uporabnike. Inštitut se mora ob bogatem arhivskem in knjižnem gradivu ter dobri strokovni usposobljenosti svojih delavcev hitreje razvijati tudi v dokumentacijsko središče za novejšo zgodovino Slovencev.

Ko inštitut ob svoji dvajsetletnici v soju žarometov družbene pozornosti v obliki napisanega poročila, ki sem ga tukaj lahko le povzel, bibliografije in razstave svojih objavljenih del, razgrinja pred vami svoje dosedanje delo in načrte, se njegovi delavci tudi zavedamo velikih nalog, ki nas še čakajo. Prepričani smo, da jih bomo s pomočjo naše samoupravne družbe izpolnjevali vsaj enako uspešno kot do sedaj.

Dr. Ignacij Voje, izredni univerzitetni profesor, predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo: Pozdravni govor na slavnostni seji ob 20-letnici IZDG.

Spoštovano predsedstvo, tovarišice in tovariši!

V imenu Zgodovinskega društva za Slovenijo in v svojem imenu čestitam vsem delavcem IZDG ob 20-letnici uspešnega delovanja, posebej pa čestitam odlikovancem, ki so s svojim kreativnim in požrtvovalnim delom prispevali k afirmaciji IZDG v slovenskem kulturnem prostoru. Današnji dan ni le praznik sodelavcev inštituta ampak je to praznik vseh slovenskih zgodovinarjev.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo se je od svoje ustanovitve zavedalo, da je treba povečano skrb posvetiti preučevanju novejše in najnovejše zgodovine slovenskega naroda. V 1. letniku Zgodovinskega časopisa beremo: »V tem načrtu društvo ne bo smelo pozabiti na dobo narodnoosvobodilnega boja ali dobo Osvobodilne fronte. V skladu s pomenom te dobe v razvoju slovenskega naroda se bo moralo društvo lotiti zgodovine narodnoosvobodilnega boja ne samo intenzivneje kakor ostalih dob, temveč tudi načrtneje. Pomen te dobe se nam že danes kaže tolik, da bo potrebno, da bo študij dobe OF zavzemal veliko mesto v novejšem slovenskem zgodovinopisju. Kolikor manjkajo potrebni pogoji za razmah tega študija, je tudi Zgodovinsko društvo poklicano, da jih pomaga ustvariti.« (France Škerl, str. 153). Zgodovinsko društvo za Slovenijo se je tvorno vključilo v preučevanje zgodovine NOB in najnovejše slovenske zgodovine in po svojih močeh pomagalo ustvariti pogoje za intenzivnejše delo na tem področju.

Po osvoboditvi so se mnogi posamezniki vključili v raziskave NOB in posameznih obdobjih novejše slovenske zgodovine. Njihovo znanstveno delo je

bilo zelo uspešno, mnogi raziskovalci so orali ledino, vendar je bilo to delo v precejšnji meri nepovezano in nekoordinirano. Z ustanovitvijo IZDG pred 20. leti je postalo delo pri preučevanju NOB in najnovejše slovenske zgodovine bolj usmerjeno, načrtno, organizirano in institucionalizirano. Problematika preučevanja se je razširila na nova področja, odpirala so se nova vprašanja. Delo inštituta se je še posebej razmahnilo z vključevanjem mladih znanstvenih kadrov. Tako postaja inštitut tudi eden od usmerjevalcev mladih zgodovinarjev na znanstvenem področju. S trdim in načrtnim delom in v metodološkem pogledu tudi pionirskim delom, so člani IZDG dokazali, da so usposobljeni za najtežje naloge, kar so dokazali z izdajanjem lastnega zgodovinskega glasila »Prispevki za zgodovino delavskega gibanja«, izdajanjem raznih publikacij, organizacijo simpozijev in posvetovanj in ne nazadnje z zajetno bibliografijo sodelavcev inštituta. Kljub občasnim krizam, omahovanjem in težavam je IZDG dobil v 20 letih svojo fiziognomijo ter uživa priznanje v domovini in tujini. Ob vsem tem je raslo zaupanje naše družbene skupnosti v ustvarjalnost IZDG.

Program dela Zgodovinskega društva za Slovenijo in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja sta usklajena. Sodelovanje pri skupnih akcijah ni bilo nikoli vprašljivo. Zato mi dovolite, da poudarim iskreno željo po nadaljnjem plodnem sodelovanju. Prav tako želim, da bi IZDG opravljal svoje naloge na področju novejših in najnovejših slovenske zgodovine z enako zavzetostjo in odgovornostjo kot doslej in pri tem dosegel veliko uspehov.

Zdravko Klanjšček, polkovnik JLA: Pozdravni govor

Spoštovane tovarišice in tovariši!

Želim povedati nekoliko besed v imenu dveh dejavnikov, ki sta v dveh desetletjih, ki jim je posvečen današnji jubilej, nenehno zelo plodno sodelovala tako z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja kot osrednjo slovensko ustanovo za zgodovino pisje revolucionarnega gibanja kot z njegovimi sodelavci, posameznimi ustvarjalci in strokovnjaki.

Najprej lahko v imenu republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije, njegovega predsedstva ter v imenu več kot sto tisoč članov njenih združenj, borcev in aktivistov Slovenije, povem, da vašemu kolektivu Zveza združenj borcev NOV iz srca čestita k doseženim uspehom v znanstvenem oblikovanju podobe našega veličastnega narodnoosvobodilnega boja in revolucije.

Zveza združenj borcev NOV kot celota in zelo veliko število njenih članov so zvesti bralci zgodovinskih del in se zanje zelo zanimajo. Še več. Organizacije ZZB NOV Slovenije, zlasti pa njeni odbori enot NOV ter odbori nekdanjih aktivistov OF, so si kot glavno dejavnost zadali nalogo, ob sodelovanju še živiečih ustvarjalcev zgodovinske preteklosti s strokovnjaki zgodovinarji, pripraviti poljudnoznanstvene zgodovinske monografije o bojni poti slovenskih brigad in odredov, služb in dejavnosti oziroma orise razvoja osvobodilnega boja in revolucije na ožjih območjih. Takšne monografije Knjižnic NOV

in POS ter Knjižnice OF so pomembno gradivo za vsestransko razvijanje in negovanje bojnih in revolucionarnih tradicij narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Teh dosežkov bi ne bilo moč uresničiti, če ne bi Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in njegovi sodelavci prizadevno in potrpežljivo sodelovali z odbori ZZB NOV in avtorji, se pravi, če ne bi bila inštitutova dejavnost tesno povezana s potrebami današnjega in jutrišnjega dne.

Mislim, da izražam prepričanost naše borčevske organizacije, da so Inštitut in njegovi sodelavci s tem opravili ogromno delo ne le na področju ohranjanja revolucionarnih in bojnih tradicij slovenskega naroda, marveč so pomagali poglobljati tudi tiste vrednote, ki so idejna vsebina naših obrambnih naporov in so veliko storili, da izkušnje iz revolucionarne preteklosti naroda postanejo last novih mladih generacij, ki so zrasle v svobodi, gredo po poteh Titove Jugoslavije in grade naš samoupravni socializem.

Še nekaj besed v imenu Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA in njegove delovne skupine v Ljubljani. Vojaški zgodovinski inštitut je začel neposredno in dejavno sodelovati z zgodovinopisnimi ustanovami Slovenije že pred skoraj tridesetimi leti. Delovna skupina v Ljubljani je po ustanovitvi Inštituta za zgodovno delavskega gibanja nadaljevala svoje delo tesno sodelujoč z njim, ob medsebojni podpori obeh inštitutov. Kot plod tako zasnovanega sodelovanja sta se mogli uresničiti dve veliki stvaritvi: »Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni v Sloveniji v letih 1941—1945« ter vojaško zgodovinopisna monografija »Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945«. Med njenimi avtorji sta tudi dva odlična raziskovalca, znanstvena sodelavca Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Kolektiv Inštituta zagadelj lahko upravičeno ta dva delovna dosežka, ki sta nastala kot plod tesnega sodelovanja, šteje tudi kot svoja dosežka. Dovolite mi, da ob tem visokem jubileju vašega delovnega kolektiva izrazim iskreno zahvalo za doslej izkazano pomoč in sodelovanje.

Tudi v prihodnje bodita negovanje in razvijanje revolucionarnih tradicij idejno vodilo v vaših delovnih prizadevanjih. V tem vam želim čim več uspeha, hkrati pa prejmite tudi najboljše želje republiškega odbora ZZB NOV Slovenije k novemu 1980. letu!

Ivo Janžekovič, predsednik komisije republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije za tradicije delavskega gibanja: Pozdravni govor

Tovarišice in tovariši!

V imenu slovenskih sindikatov se pridružujem čestitkam, ki so bile izrečene ob dvajseti obletnici uspešnega delovanja Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Poudariti želim, da sindikati Slovenije ocenjujemo dejavnost Inštituta kot zelo pomembno sestavino naših skupnih prizadevanj pri izgradnji socialistične samoupravne družbe. Bogastvo gradiva, ki je bilo zbrano v letih obstoja vašega Inštituta, številna dela, ki so bila objavljena, in ambiciozni program, kakršen je zastavljen, nam zagotavljajo, da generacije, ki vstopajo v življenje in

prevzemajo nase odgovornost oblikovanja novih družbenih odnosov, ne bodo ostale brez bogatih virov revolucionarnih izročil. Iz teh bodo lahko črpale izkušnje preteklosti in jih tvorno razvijale in vgrajevale v novi čas in nove razmere, hkrati pa jih tudi varovale pred ponavljanjem napak, pred katerimi niso bile imune niti prejšnje generacije niti ne bodo imune bodoče generacije.

To, kar še posebej cenimo v usmeritvi Inštituta in njegovih članov, je povezanost, odprtost in vključevanje v čas, ki ga živimo. O tem zgovorno pričajo dejstva, pojasnjena v jubilejni publikaciji; le-ta odkriva plodno in ustvarjalno delo kolektiva. Pa še nekaj je! Ko smo v okviru republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije oblikovali komisijo za negovanje in razvijanje revolucionarnih tradicij delavskega razreda, smo pri sestavi njenega programa našli v sodelavcih Inštituta in v nekaterih njegovih zunanjih sodelavcih ne le podporo, temveč tudi mnoge koristne pobude glede tega, kako naj zastavimo naše delo, da bi bodoči rodovi dojeli smisel in nadaljevanje boja za socialistično samoupravno družbo. V to delo so se vključevali inštitutovi delavci ne samo kot zgodovinarji, temveč tudi kot aktivni družbenopolitični delavci.

Končno naj poudarim, kako želimo in pričakujemo, da bodo delavci Inštituta tudi v prihodnje negovali tradicijo povezanosti ter znali prisluhniti utripu časa in nalogam, ki jih bodo še morali opraviti. S tem si bodo še bolj razširili in utrdili ugled, ki ga že danes uživajo. Prepričan sem, da bo v tem delu našel svoje osebno zadovoljstvo vsak posamezni član kolektiva, saj ve, da s svojim delom prispeva k temu, da bodo revolucionarne tradicije in vrednote, oblikovane v boju delavskega razreda, postale last mlade generacije. Te generacije, ki vstopa v življenje in prevzema obveznost graditelja nove, bolj humane socialistične družbe. Prav ta zavest o dobro opravljenem delu pa je nam vsem pač najlepše priznanje.

Peter Ribnikar, arhivski svetnik Arhiva SR Slovenije: Pozdravni govor

Dragi kolegi, spoštovani gostje!

Dovolite mi, da v imenu delovnega kolektiva Arhiva Socialistične republike Slovenije in v imenu direktorice, ki je službeno zadržana na Dunaju zaradi pogajanj za izvedbo arhivskega sporazuma z Avstrijo, čestitam ob praznovanju 20-letnice obstoja in uspešnega delovanja Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Posebej bi rad poudaril, da sta Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Arhiv Socialistične republike Slovenije vseskozi zelo uspešno sodelovala. To sodelovanje je bilo na arhivskem strokovnem, znanstveno-raziskovalnem in kulturno-prosvetnem področju ter v skrbi za varstvo arhivskega gradiva. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Arhiv Socialistične republike Slovenije hranita dragoceno arhivsko gradivo za zgodovino Slovencev, zato je njuno sodelovanje in skrb za varstvo naše arhivske kulturne dediščine dragoceno. V imenu Arhiva Socialistične republike Slovenije obljubljam, da se bo to sodelovanje v prihodnje še poglobljalo, posebno pri izvajanju projekta »Zgodovine Slovencev od leta 1945 do 1976.«

V imenu Arhiva Socialistične republike Slovenije čestitam tudi vsem odlikovancem za prejeta visoka odlikovanja, Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja in vsem njegovim sodelavcem pa želim še veliko uspehov pri njihovem nadaljnjem delu.

Dr. Vasilij Melik, redni univerzitetni profesor: Pozdravni govor

V prijetno čast in v veliko zadovoljstvo mi je, da lahko kot predsednik sveta pedagoško-znanstvene enote za zgodovino na filozofski fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani čestitam vsem današnjim slavljencem: tako Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, vsem njegovim delavcem, kot vsem petim odlikovancem še posebej.

Mislím, da sta Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Pedagoško-znanstvena enota za zgodovino lepo in koristno sodelovala med seboj. Inštitut je skrbel za kadre, z veliko zavzetostjo je iskal med našimi diplomiranci in študenti tiste, ki so imeli veselje in sposobnost za znanstveno delo na področju zgodovine delavskega gibanja in slovenske novejšé in najnovejšé zgodovine. Pedagoško-znanstvena enota je za te delavce skrbela z nasveti in z mentorstvi pri pripravljanju magistrskih del in doktorskih disertacij. Zasluga obeh inštitucij je, predvsem pa seveda teh delavcev samih, da so se razvili v znanstvenike, ki ne nosijo samo magistrskih in doktorskih naslovov, ampak rastejo še naprej. Med njimi je že precej strokovnjakov za posamezna področja in obdobja, ki uživajo s svojimi deli visok ugled in smo nanje lahko po vsej pravici ponosni.

Skupaj smo prirejali razne simpozije, sodelovali smo na različnih vaših posvetovanjih in se udeleževali vaših diskusij in načrtov. Med vsem tem sodelovanjem, pa tudi v okviru Zgodovinskega društva za Slovenijo in v različnih drugih družbah so rasle med nami tudi človeške, tovariške in prijateljske vezi. Mislím, da je to tudi najlepše in najbolj koristno. Vsi imamo pred seboj iste cilje, vse nas druži isti namen: napredek zgodovine kot stroke, napredek vednosti o naši preteklosti, napredek vse naše družbe.

Naj vam še enkrat čestitam in zaželim prav takih in še večjih uspehov v nadaljnjem razvoju in v nadaljnjem delu — pa da bi se prav tako razvijalo tudi naše sodelovanje!

RAZPRAVE

Dušan Biber

SIR NEVILE HENDERSON O POLITIKI KRALJA ALEKSANDRA
DO NACISTIČNE NEMČIJE

Referat na mednarodnem znanstvenem posvetovanju »Nemci, Poljska in Evropa, 1871—1971« v dneh 11. in 12. oktobra 1971 na univerzi A. Mickiewicza v Poznanju. *Studia Historica Slavo-Germanica*, Nr. 1, 1972, Poznań 1973, 145—147, objavlja samo povzetek v poljščini, brez znanstvenega aparata pod naslovom »Pierwsze reakcje Sir Neville' a Hendersona na politike króla Aleksandra w stosunku do Niemiec hitlerowskich«.

Zelo razširjeno, če ne že kar splošno, je prepričanje, da je bil kralj Aleksander Karadjordjević zvest zaveznik Francije, pripravljen slediti politiki francoskega zunanjega ministra Louisa Barthoua. Oba sta bila ubita v atentatu v Marseillesu 9. oktobra 1934. leta in nekateri zgodovinarji so prepričani, da sta bila oba žrtev nacistične zarote. Politika prijateljskih in celo tesnih odnosov med Jugoslavijo in Tretjim Reichom je običajno povezana s knezom Pavlom in njegovim ministrskim predsednikom dr. Milanom Stojadinovićem. Toda v resnici je bila njuna politika samo nadaljevanje politike kralja Aleksandra, vendar z eno pomembno razliko; pokojni kralj Aleksander je bil zainteresiran za francosko-nemški sporazum, knez Pavle pa za britansko-nemški sporazum in sodelovanje. Tako kralj Aleksander kot tudi knez Pavle nista bila prav nič navdušena nad ponovnim pojavom Sovjetske zveze v evropski politiki. Oba sta zagrizeno nasprotovala diplomatskemu priznanju Sovjetske zveze. Oba sta v Hitlerjevi politiki videla obrambni zid proti komunizmu, oba sta nameravala ostati izven nepravil v Srednji Evropi. Želel bi zato pritegniti vašo pozornost na nekatere zelo zanimive aspekte politike kralja Aleksandra do nacistične Nemčije, kot jih kažejo neobjavljeni britanski diplomatski dokumenti, ki so postali dostopni za znanstveno raziskovanje v Public Record Officeu v Londonu.

Sir Nevile Henderson, britanski poslanik v Beogradu, je bil v zelo tesnih odnosih s kraljem Aleksandrom. Uspelo mu je dobiti zelo obširne in pomembne informacije pri državnem poglavarju. Glavni cilj britanske politike v tistem času v Jugoslaviji je bil doseči tristranski francosko-italijansko-jugoslovanski sporazum. Sir Nevile Henderson je celo svetoval in pomagal pri tajnih pogajanjih med Mussolinijem in kraljem Aleksandrom, ki jih je kot posrednik vodil grof Malagola Capi.

»Usedel se bom na svoje okno in gledal, kaj se bo zgodilo, preden bom nadaljeval pogajanja,« se je glasilo Mussolinijevo sporočilo kralju Aleksandru na predvečer nacističnega prevzema oblasti. Tajna pogajanja so bila prekinjena

in niso bila nikoli več obnovljena.¹ Mussolini je bil prepričan in je deloval v smeri skorajšnjega razpada Jugoslavije. Kralj Aleksander pa je bil hudo razočaran in ves besen na mogočnega fašističnega diktatorja. Toda nacistična Nemčija je izjavljala, da je za tako imenovano »močno in združeno« Jugoslavijo. Bala se je, da bi razpad Jugoslavije z neodvisno Hrvaško in Slovenijo ne samo odložil, marveč celo preprečil Anschluss. Razen tega je bila Nemčija tekmeč Italije v Podonavju. Beograd je toplo pozdravil nemška jamstva proti Italiji, hkrati pa je v tem videl protiutež francoskemu vplivu. Pogodba o prijateljstvu med Francijo in Jugoslavijo je bila obnovljena 1932. leta šele potem, ko je postalo jasno, da ni mogoče doseči neposreden sporazum z Italijo.

Sir Nevile Henderson je v svojem letnem poročilu za 1932. leto zapisal: »Položaj in vpliv Francije v Jugoslaviji sta se okrepila v 1932. letu, deloma zaradi poloma osebnih pogajanj, ki jih je kralj vodil za dosego sporazuma z Italijo, deloma pa zaradi tukajšnjega vedno večjega občutka, da je Jugoslavija osamljena. Vendar pa ne bi zavezništvo s Francijo imel za resnično popularno. Kljub francoski propagandi in pristnemu občudovanju in ljubezni do Francije, s katerima se toliki Jugoslovani, ki so študirali ali delali v Franciji, vračajo domov, in kljub francoskim odlikovanjem in denarju, so Jugoslovani preveč neodvisnega duha, da bi pozdravili prevlado katerekoli velesile. Opozicijske stranke vidijo v Franciji zli duh in glavno oporo režima in navdihovalca velikih izdatkov za vojaško oboroževanje. Celo v vladnih krogih ne gledajo na Francijo kot na povsem nezainteresiranega prijatelja. Kralj mi je nekoč dejal: 'V denarnih zadevah so Francozi slabši od Židov.' Prav tako Jugoslovani niso prepričani, da bi jim Francija, ki jih obravnava kot kmete na šahovnici v svojem evropskem sistemu, učinkovito priskočila na pomoč, če bi se zapletli v vojno.«²

Kraljevski dvor v Beogradu je pozorno spremljal Hitlerjev vzpon na oblast in to odobral. Že 17. aprila 1933. leta je britanski poslanik Sir Nevile Henderson poročal državnemu sekretarju Sir Johnu Simonu: »Vsekakor so določeni dejavniki, ki so lahko prispevali k popuščanju notranje napetosti in obnovili zaupanje režima. Morda je med temi glavno Hitlerjevo gibanje v Nemčiji. Udarec, ki so ga tam doživeli komunizem in socializem kot tudi federalizem, je imel tu takojšen odmev. Govorice o možni monarhistični restavraciji v Grčiji kot tudi v Nemčiji so ohrabile kraljevskega diktatorja v tej deželi.«³

Ob raznih priložnostih je Sir Nevile Henderson večkrat poročal, da je bil kralj Aleksander velik občudovalec Hitlerja. V svojem pismu dne 4. decembra 1933, naslovljenem na stalnega podsekretarja v Foreign Officeu Sir Roberta Vansittarta, je poročal o nezaupanju kralja Aleksandra do močne italijanske sosedice: »Italija bo vselej vsakogar izigrala in omenil je njeno politiko do Nemčije. Mimogrede rečeno, Njegovo Veličanstvo zelo občuduje Hitlerja in njegovo delo. Mislim, da bi rad sklenil zavezništvo z Nemčijo in da je zato za-

¹ Public Record Office, London (v nadaljnjem tekstu PRO), FO 371/18453, R 2644/59/92. Prim. Dušan Biber, Ustaše i Treći Reich, Jugoslovenski istorijski časopis, 1962, 2, str. 37—56, zlasti str. 46; V. K. Volkov, K istoriografiji voprosa o ubistve korolja Aleksandra i Lui Bartu v Marsele v oktjabre 1934 g., Moskva 1966, 1—20, zlasti str. 16—17 (komunikacija na prvem kongresu balkanskih studij, Sofija 28. 8.—1.9. 1966).

² PRO, FO 371/16830, C 747/747/92.

³ PRO, FO 371/16828, C 3795/24/92.

skrbljen zaradi položaja Češkoslovaške kot svojega partnerja v Mali antanti.«⁴

V svojem drugem pismu istemu naslovniku je bil Sir Nevile Henderson še bolj jasen: »Mnogi ljudje v tej deželi ne bi z neprijaznimi očmi gledali na Anschluss. Mislijo, da bi jim to lahko pomagalo tako v gospodarskem kot političnem pogledu kot protiutež italijanskim spletkam na Balkanu. [...] Mislim, da kralj pretirava v svojem ogorčenju, da bi prikril naraščajočo idejo, da lahko več dobi od Nemčije kot pa od Italije, ali, če že hočete, da bi bila Nemčija boljša prijateljica kot pa Italija in da je potemtakem bolje, da se z Italijo ne poveže preveč. [...] Toda dejstvo je, da je kralj, ne glede na svoje češkoslovaške prijatelje, navdušen hitlerjanec in potemtakem bi mogel biti manj dostopen, če bi mu dali dober nasvet glede Italije.«⁵

Zanimivo je, da je jugoslovanski minister za zunanje zadeve Bogoljub Jevtić 26. marca 1934. leta v pogovoru s Sir Nevilom Hendersonom izjavil, da se Jugoslavija ne bo pridružila načrtovanemu tristranskemu francosko-italijansko-jugoslovanskemu sporazumu, »če bi bil ta naperjen proti Nemčiji. Jugoslavija,« je dejal, »je trdno odločena, da ohrani svojo popolno svobodo akcije proti vsem velikim silam.«⁶

Foreign Office je bil zelo zaskrbljen zaradi narave in bodočnosti jugoslovansko-nemških odnosov. Stalni podsekretar v Foreign Officeu Sir Robert Vansittart je imel vse razloge za to, da je 29. marca 1934. leta napisal zelo kritično pismo britanskemu poslaniku v Beograd.

»Toda pojavil se je sedaj nov dejavnik — je pisal Sir Robert Vansittart — ki italijansko-jugoslovanski antagonizem dela še bolj nevarnega za evropsko stabilnost. Kaže, da vedno bolj narašča nevarnost, na katero ste opozorili, da bi Jugoslavija prišla v skušnjavo, da spričo svoje nenaklonjenosti do Italije in uvidevanja italijanske nevarnosti v Avstriji in Madžarski teži k Nemčiji in da, kar nas še bolj skrbi, da prednost nemški pred italijansko rešitvijo avstrijskega vprašanja.

Njen zemljepisni položaj in njena potencialna vojaška moč lahko iz Jugoslavije napravita bolj ali manj odločujoč dejavnik v bodočem razvoju ne samo na Balkanu, marveč tudi v Srednji Evropi. S tega vidika naše politike je očitno zaželeno, da bi Jugoslavija, če se najde pred izbiro, rajši sodelovala z Italijo kot pa z Nemčijo. Tesno nemško-jugoslovansko sodelovanje, naperjeno proti Italiji, bi resno spremenilo ravnotežje sil v Srednji Evropi in predstavljalo vznemirjajoči element, ki bi lahko oviral vse poskuse pacifikacije.«⁷

Velika Britanija je bila tedaj zainteresirana za francosko-italijanski sporazum. Ta cilj pa ni mogel biti dosežen, če bi Jugoslavija začela voditi germanofilsko politiko. Sir Nevile Henderson je zato dobil navodila, naj stori vse, kar more, da prepreči tak nezaželen razvoj.

Sir Nevile Henderson in francoski poslanik v Beogradu gospod Naggiar sta se povsem strinjala, da je jugoslovanski flirt z Nemčijo nevaren. Spričo francosko-jugoslovanskega zavezništva in Male antante ni bilo videti nobene neposredne nevarnosti. Vendar pa spreminjajoče se okolnosti niso vlivale nobenega posebnega zaupanja. Sir Nevile Henderson je poročal o svojem poprejš-

⁴ PRO, FO 371/16829, C 10569/44/92.

⁵ PRO, FO 371/18453, R 59/59/92.

⁶ PRO, FO 371/18456, R 1828/1408/92.

⁷ PRO, FO 371/18453, R 1422/59/92.

njem pogovoru s kraljem Aleksandrom, ki mu je dejal, »da bo konec koncev njegova dežela morda primorana spričo vztrajnih spletk Italije zavzemati se za prijateljstvo Nemčije. Vendar pa mi je zagotovil, da bo zelo počasi šel v tej smeri. Želi biti izven vseh zapletljajev in imeti proste roke v vseh smereh«. Sir Nevile Henderson je zato napovedal jugoslovansko politiko »wait and see« (čakati in videti), vsaj v tem trenutku.⁸

Sir Nevile Henderson je kasneje 11. aprila 1934. leta poročal Sir Robertu Vansittartu o svojem pogovoru s kraljem Aleksandrom in kako je izpolnil njegova navodila. »Kralj je takoj dejal — je poročal britanski poslanik — da sploh ni nobene neposredne nevarnosti, da bi šel v nemški tabor. Obvezan je s svojim zavezništvom s Francijo in Malo antanto in ničesar ne bo storil za hrbtom svojih prijateljev. Vendar pa, kaj lahko istočasno stori? Italija še vedno nadaljuje s politiko razkosanja Jugoslavije. [...] Dokler bo Italija nadaljevala na teh linijah, mora imeti odprta vrata za Nemčijo, ki sama prevzema vse pobude. Več sam ne bo storil, toda zanj ni na voljo nobene druge smeri. In tako dalje naprej: končal je slednjič z vprašanjem, mar ne verjamem sedaj, da se bo Nemčija konec koncev razširila vse do Trsta?«⁹

Vendar pa je kralj Aleksander glede Nemčije dal najbolj natančno izjavo britanskemu poslaniku maja 1934. »Kralj mi je izrazil svoje trdno prepričanje, da bo konec koncev Nemčija imela nadvlado v Srednji Evropi. Njegovo stališče do Nemčije je v skladu s tem prepričanjem. Primoran je misliti na bodočnost in na interese svoje lastne dežele. Povsem se zaveda neprikladnosti in nevšečnosti, ki jih bo za Jugoslavijo in za Vzhodno Evropo nasploh povzročila nemška nadvlada v Srednji Evropi. Če bo treba, se je pripravljen sam boriti proti Italiji, toda ne predvideva, da bi se sam samcat lotil Nemčije. Potemtakem je primoran gojiti prijateljske odnose z Nemčijo, zlasti še, ker mu je le-ta, za razliko od Italije, zajamčila, da gleda na enotnost in stabilnost Jugoslavije kot na zaželen in potreben dejavnik v evropski politiki.

Kralj je nakazal, da za sedaj sploh ne pride v poštev, da bi Jugoslavija zapustila svoje sedanje zaveznike, toda dobil sem vtis, da smatra končni sporazum z Nemčijo kot neizogiben. Edina alternativa je Italija. [...] V teh okoliščinah, je nadaljevalo Njegovo Veličanstvo, kakšna druga usmeritev mu je na voljo, razen da pušča odprta vrata za prijateljstvo z Nemčijo? Italijanske dejavnosti na Dunaju so bile preračunane bolj na pospešitev kot pa na zavlačevanje Anschlusa. Celo Francija bi mogla manj ugovarjati tamkajšnjemu nemškemu kot pa italijanskemu vplivu. Njegova politika je zato: čakati mirno in gledati, kako se bo situacija razvila.«¹⁰

General in kasnejši maršal Reicha Hermann Göring je 16. maja 1934. leta prvič neuradno obiskal Jugoslavijo. Adolf Hitler je sam želel, naj se Göring kar najbolj potruži v Beogradu. Toda kralj Aleksander je bil dovolj previden in se sam ni preveč izpostavil. »K sreči sem se lahko resnično opravičil, da me ne bo v Beogradu,« je kralj dejal britanskemu poslaniku, ki je na koncu svojega poročila pripomnil: »Sklepam, da Göring nasploh tu ni napravil dobrega vtisa, in grozi, da se bo spet vrnil.«¹¹

⁸ PRO, FO 371/18453, R 2295/59/92.

⁹ PRO, FO 371/18456, R 2294/1708/92.

¹⁰ PRO, FO 371/18457, R 2934/2934/92.

¹¹ PRO, FO 371/18457, R 3186/2939/92.

Nacistični puč v Avstriji julija 1934. leta je povzročil precejšnjo zaskrbljenost v Evropi. Vprašanje nacističnih beguncev v Jugoslaviji in zatrjevana jugoslovanska zarota proti Avstriji, vse to je bil predmet vsakodnevnih komentarjev v italijanskem in avstrijskem tisku. »Italijansko stališče vzpodbuja flirt z Nemčijo in celo v tem primeru so doslej vse pobude prihajale z nemške strani,« je poročal Sir Nevile Henderson 27. septembra 1934. leta na predvečer kraljevega obiska v Franciji. »Zadnja stvar, ki si jo Jugoslavija želi, je, da se Nemčija razširi po vsej Srednji Evropi. Toda primorana je bila gledati v Nemčiji jamstvo proti italijanski grožnji in če bo sploh kdaj flirt resnično postal resen, kar sedaj ni, bo Italija lahko karala zgolj sama sebe za situacijo, ki bo nujno njej in Evropi na sploh povzročila hude skrbi.«¹²

Anthony Eden, tedaj britanski delegat pri Društvu narodov, je poročal o svojem pogovoru s francoskim ministrom zunanjih zadev 18. septembra 1934. leta. Eden in Barthou sta se strinjala, da so slabi odnosi med Italijo in Jugoslavijo »resnično glavna nevarnost za Evropo v sedanjem času«. Barthou »... je zelo zaupal kralju Aleksandru in bo njegov obisk v Parizu izkoristil za kar največji možni pritisk, da bi se izboljšali odnosi Jugoslavije z Italijo.«¹³

Britanski poslanik Sir Nevile Henderson pa ni bil posebno optimističen o možnih rezultatih kraljevega obiska v Franciji. 6. oktobra 1934 je zapisal: »Kralj sedaj ni posebno zadovoljen s svojimi francoskimi zavezniki in poudaril je svojo odločenost, da ne bo dovolil, da bi bila Jugoslavija zgolj satelit Francije. Potemtakem ni verjetno, da bi med svojim obiskom ali neposredno po njem dal kakršenkoli znak za spremembo sedanjega jugoslovanskega stališča do Italije, kar bi vzbujalo vtis, da je posledica francoskega pritiska ali zahteve. Bolj verjetno je, da se bo zgodilo ravno nasprotno.«¹⁴

Dva tedna pred svojim poslednjim obiskom v Franciji je kralj Aleksander z britanskim poslanikom v Beogradu razpravljal o vprašanju avstrijskih nacističnih beguncev v Jugoslaviji. »Kralj je spustil celo tirado proti francoski vladi in tukajšnjemu francoskemu poslaniku, ker so v zvezi s temi begunci namignili, da ga sumničijo dejanskih spletk z Nemčijo za njihovim hrbtom. Njegovo Veličanstvo, ki je bilo v stanju razdraženosti, kar je v mnogočem posledica slabega zdravja, mi je dejalo, da na prihodnji obisk v Parizu gleda celo še z večjim odporom kot pa na obisk v Sofiji,« je poročal britanski poslanik.¹⁵

Kralj Aleksander se ni več vrnil živ. V Marseillesu je bil ubit, prav tako tudi njegov gostitelj zunanji minister Louis Barthou. Francoska vlada je kralja Aleksandra že sumničila, da bo proti Nemčiji verjetno vodil prav takšno politiko, kot je to že storila Poljska. V zgodovinskih razpravah ni navada ugibati, kakšna bi bila v tem pogledu politika kralja Aleksandra, če bi ostal živ in se izognil atentatu v Marseillesu. Kasneje je Foreign Office dobil tajne beležke, ki jih je zapisal grof Malagola Capi o svojih strogo tajnih pogajanjih med Mussolinijem in kraljem Aleksandrom. Funkcionar v Foreign Officeu g. R. A. Gallop je zapisal: »Toda ta dokument ni, kot poudarja Sir Nevile Henderson, samo zgodovinsko zanimiv. Če bi bil kralj Aleksander še živ, bi mi morali upoštevati možnost, da bi ponudil Nemčiji prav tako vsestranske pogoje, kot

¹² PRO, FO 371/18454, R 5353/59/92.

¹³ PRO, FO 371/18356, R 5129/37/3.

¹⁴ PRO, FO 371/18458, R 5482/5482/92.

¹⁵ PRO, FO 371/18357, R 5427/37/3.

jih je bil voljan dati Italiji. Mi moramo tudi upoštevati, kakšen učinek je ta zapisnik lahko imel pri knezu Pavlu.«¹⁶

Gospod R. A. Gallop je prav tako komentiral poročilo britanske ambasade v Berlinu o obtožbah tamkajšnjega francoskega ambasadorja. François-Poncet je zatrjeval, »da Nemci nikakor niso tako nedolžni pri tej morilski zadevi, kakor bi sami želeli, da jim verjamemo in da način, kako se je Göring šopiril v Beogradu, ni zgolj posledica njegove brezmejnne domišljavosti, marveč želje, da prikrije nemške sledove.« G. R. A. Gallop je zapisal: »Smrt kralja Aleksandra je bila v celoti tako v nasprotju z interesi Nemčije, da je težko verjeti, da bi bila Nemčija kakorkoli že resno vpletena, čeprav so morda s teroristi malce 'flirtali' člani Rosenbergovega oddelka.«¹⁷

Sir Eric Phipps je namreč 22. oktobra 1934. leta poročal iz Berlina, »da Nemci smatrajo smrt kralja Aleksandra kot zastoj za svojo politiko. Dr. Meissner je sam razložil jugoslovanskemu poslaniku, da je to udarec nemški politiki, prvič zato, ker se je kralj Aleksander zavzemal za avtoritativni režim in drugič, ker so se s tem zrušile nade, ki jih je Herr Hitler imel v zvezi s kraljem Aleksandrom. Gospod Balugdžić je, ko je o tem pripovedoval gospodu François-Poncetu, dejal: ‚Rad bi vedel, kakšne so bile res te nade?‘« Kot sedaj vemo iz češkoslovaških diplomatskih dokumentov, je jugoslovanski poslanik v Berlinu Živojin Balugdžić v istem smislu informiral tudi češkoslovaškega poslanika Mastnyja.¹⁸

Preden zaključimo to oceno politike kralja Aleksandra do nacistične Nemčije, velja dodati nekaj pripomb in zapažanj o splošni jugoslovanski zunanji politiki v tistem času in znova citirati nekatere zelo zanimive sklepe, do katerih je prišel Sir Nevile Henderson. Že 16. junija 1934. leta je namreč zapisal:

»Vso jugoslovansko zunanjo politiko je sedaj mogoče povzeti v dveh kratkih stavkih: (a) mir in ohranitev statusa quo in (b) nobenega vmešavanja od zunaj na Balkanu. Dokler je sploh še kakšna nevarnost revizije, mora ona ostati v zavezništvu s Francijo kot tudi s svojimi partnerji v Mali antanti. Istočasno je njeno najbolj zanesljivo jamstvo proti tuji intervenciji na Balkanu, da ni vključena v noben blok, ki bi jo lahko izpostavil sovražstvu ene ali druge treh sil, katerih intervencije se je bati, namreč Italije, Nemčije ali Rusije. Isti obziri ne veljajo z enako silo niti za Češkoslovaško niti za Romunijo, kajti vsaka od njiju se boji zgolj enega velikega sovražnika.« Ko je poročal o stališčih jugoslovanskega zunanjega ministra Bogoljuba Jevtića (slovel je kot »kraljev gramofon«), je britanski poslanik zapisal: »On goji zdravo nezaupljivost do Rusije, boljševiski ali katerikoli drugi, kot večji potencialni nevarnosti za Balkan v primerjavi z Nemčijo ali z Italijo, potem ko Daljni vzhod ne bo pritegoval več vse njene pozornosti.«¹⁹

Po kraljevi smrti je 24. oktobra 1934. leta Sir Nevile Henderson zapisal: »Kralj Aleksander mi je večkrat pripomnil, da se od treh nevarnosti za Jugoslavijo najbolj boji, dolgoročno gledano, Rusije, ne pa Italije ali celo Nemčije. To je res povsem očitno. Od treh sil, ki težijo k vmešavanju na Balkanu s svojimi ustreznimi gesli ‚Drang nach Westen‘, ‚Drang nach Osten‘ in ‚Drang nach

¹⁶ PRO, FO 371/19577, R 4615/241/92.

¹⁷ PRO, FO 371/19573, R 108/16/92.

¹⁸ PRO, FO 371/18457, R 5949/2934/92.

¹⁹ PRO, FO 371/18457, R 3658/1708/92.

Süden', bi slednja mogla res biti najbolj strah vzbujajoča. Jugoslavija mora vsekakor upirati se vsem ali pa propasti.«²⁰

V svoji analizi z dne 1. novembra 1934. leta je Sir Nevile Henderson citiral skoraj zadnje besede, ki jih je čul od kralja Aleksandra: »Ne želim, da bi bila moja dežela preveč pod vplivom katerekoli posamezne sile. Jugoslavija mora biti povsem neodvisna.« Britanski poslanik je bistroumno napovedal bodoči razvoj jugoslovanske politike: »Prav nič ne oklevam s trditvijo, da Jugoslavija, medtem ko je več kot voljna vzdrževati kar najbolj prijateljske odnose z Nemčijo, še ne stremi za kakšnim preveč obvezujočim in potemtakem neprijetnim angažmanom in ga ne bo sklenila, razen če ne bo v to potisnjena ... [..] Srž vsega je, da Jugoslavija predvsem želi mir za eno ali dve generaciji. Bojevali so se več kot sto let, zaostali so in notranje dezorganizirani, potrebujejo mir, da bi se konsolidirali in reformirali, civilizirali in razvili. [..] Zaveznništvo s Francijo in Malo antanto, kar zadeva Češkoslovaško, so empirična zdravila zoper revizionizem in proti odkritemu sovraštvu. Toda to ni stalni izraz njene resnične politike, ki je čisto balkanska. Zato ji njeno zaveznništvo s Francijo ne bo preprečilo, da sklene pogodbo z Italijo, niti ji ta pogodba ne bo preprečila sklenitev druge pogodbe z Nemčijo ali koneč koncev četrte pogodbe z Rusijo.«

V istem poročilu je Sir Nevile Henderson zapisal o glavnih ciljeh Jugoslavije o njeni zunanji politiki: »Njena glavna skrb velja miru na Balkanu in zato si ne more dovoliti, da bi se zapletla v spore in nasprotujoče si zahteve Srednje Evrope. V resnici je proti tem brezbrizna, razen kadar te ogrožajo njeno lastno enotnost. Potemtakem ne sme pripadati nobeni skupini ali skupinam, marveč ohraniti, dokler le more, svojo lastno neodvisnost akcije in odločitve.«²¹

Summary

SIR NEVILLE HENDERSON ON THE POLICY OF KING ALEXANDER TOWARDS THE NAZI GERMANY

The paper presented at the international conference »The Germans, Poland and Europe, 1871—1971«, held between October 11—12 at the University A. Mickiewicz in Poznan, Poland, cites the assessment of the then British ambassador Henderson of the policy of rapprochement between the Kingdom of Yugoslavia and the Third Reich. King Alexander did not try to conceal his sympathy towards Hitler, he did not oppose the Anschluss. He looked upon Germany as a counterbalance to the expansionism of Italy and expected German supremacy in Central Europe. He considered Russia, whether Bolshevik or other, the greatest danger for the Balkans. He advocated the independence of Yugoslavia. Henderson anticipated that, in spite of the alliance with France, Yugoslavia would arrive at an agreement with Italy, then Germany and finally also with Russia.

²⁰ PRO, FO 371/18454, R 6071/59/92.

²¹ PRO, FO 371/18457, R 6368/1708/92.

Tone Ferenc

OKUPACIJSKA CIVILNA UPRAVA NA SLOVENSKEM IN NJENO GRADIVO

Tudi za pravilno pojmovanje bistva okupacijske civilne uprave na Slovenskem v letih 1941—1945 je treba poznati nekaj temeljnih značilnosti fašistične okupacije Slovenije spomladi 1941.

Prva temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije spomladi 1941 je *popolno razkosanje slovenskega narodnega ozemlja*, kar je izraz križanja imperialističnih interesov sosednjih držav, tj. Nemčije, Italije in Madžarske, ki so izvirali že iz 19. stoletja. Potem ko je Hitler v začetku aprila 1941 določil, kaj dobi vsak okupator, ki je že prej zasedel kakšen slovenski predel, je bilo slovensko narodno ozemlje razkosano tako, kot ozemlje redkokaterega ali morda nobenega naroda v Evropi. Spadalo je namreč v enajst ali celo dvanajst pokrajinskih upravnih enot. Čeprav noben okupator — niti nemški — ni bil povsem zadovoljen s tistim, kar je dobil in si je zato prizadeval, da bi dobil več, je vsak hitel ograditi na novo pridobljeni del s pravo državno mejo.

Druga temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije je *aneksionizem*, saj si je vsak okupator prizadeval, da bi zasedene slovenske predele čimprej priključil svoji državi in jih popolnoma vključil v svoj družbeni red. Italijanski okupator je zasedeno slovensko ozemlje priključil Kraljevini Italiji že 3. maja 1941 in madžarski k Madžarski 16. decembra 1941. Nemški okupator je zasedene slovenske predele nameraval formalnopravno priključiti nemškemu rajhu že 1. oktobra 1941, vendar je priključitev iz personalnih razlogov (čakanje na prihod novega pokrajinskega vodje NSDAP in državnega namestnika za Koroško) odložil na 1. november 1941 in še na 1. januar 1942, dokler mu tega ni onemogočil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda pod vodstvom KPS. Je pa nemški okupator nato razširjal pravne predpise, ki so že veljali v Nemčiji ali zasedeni Avstriji, tudi na zasedene slovenske predele.

Tretja temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije je *raznarodovanje*. Vsi trije okupatorji so nameravali slej ko prej uničiti slovenski narod kot etnično enoto in so ga podvrgli raznarodovanju. Razlikovali so se le glede časa, v katerem naj bi to opravili, in glede načina, s katerim bi to dosegli. Nemški okupator je za uničenje slovenskega naroda predvidel krajši rok kot za ostale narode v okupirani Evropi in je za to uporabljal najostrejša sredstva, tj. množično izganjanje Slovencev, množično naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji in hitro ter popolno ponemčenje tistih ljudi, ki bi naj še vsaj za nekaj časa ostali doma. Italijanski okupator je bil iz prestižnih razlogov pri raznarodovanju Slovencev previdnejši in tudi premetenejši; svoj namen je nameraval doseči postopoma prek dvojezičnosti in fašizacije mladine; pripravljene pa je imel

tudi podobne raznarodovalne ukrepe kot nemški. Madžarski okupator je pri raznarodovanju uporabljal skoraj podobne ukrepe kot nemški. Tudi on je izganjal zelo zavedne Slovence, zatiral slovenski jezik itd.

Nikakor pa to niso bili edini nameni in cilji fašističnih okupatorjev na Slovenskem, saj jim je šlo, npr. tudi za izrabljanje človeških in gmotnih zmogljivosti zasedenih slovenskih predelov. Pri tem je imel več možnosti vsekakor nemški okupator, saj je dobil bogatejše in gospodarsko razvitejše predele.

Uresničevanje temeljnih namenov in ciljev okupacije na Slovenskem je bila predvsem naloga civilne uprave, ki je imela za to na voljo tudi svoje oborožene izvršilne organe, tj. policijo in orožništvo. Vendar nas v tem članku zanimata predvsem vzpostavitev in organizacija civilne uprave vseh treh okupatorjev, medtem ko bo treba njene izvršilne organe predstaviti posebej.¹

¹ Ta članek je precej širša inačica istoimenskega poročila, ki sem ga imel na arhivskem posvetovanju v Radencih 27. septembra 1979 in objavil v reviji Arhivi, II/1979, št. 1—2, Ljubljana 1979, str. 47—51. Pri pisanju sem uporabljal predvsem izsledke tehle razprav in pripomočke:

1. Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis 1952—1953 (Kosov zbornik), str. 733—767. — Tone Ferenc: Le système d'occupation nazis en Slovénie. Les systèmes d'occupation en Yougoslavie. Belgrade 1963, str. 47—133. — Isti: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968. — 4. Isti: Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, št. 1—2, str. 157—202. — 5. Isti: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945 — Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945. Maribor 1980. — 6. Hubert Schara: K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki na zasedenih področjih Štajerske in Gorenjske. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII/1971—1972, št. 1—2, str. 239—263. — 7. Isti: Urejanje fonda političnega komisarja in deželnega svetnika za okrožje Celje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII/1971—1972, št. 1—2, str. 379—393. — 8. Ivo Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III/1962, št. 1, str. 63—143. — 9. Nada Kobal: Sistem italijanske okupacijske oblasti v Ljubljanski pokrajini od 1941 do 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, X/1970, št. 1—2, str. 319—328. — 10. Karl Stuhlpfarrer: Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland«. 1943—1945. Wien 1969. — 11. Ivo Orešnik: Prekmurje v NOB. Diplomaska naloga na PA Maribor, rkp. v Muzeju narodne osvoboditve Maribor. — 12. Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana 1965. — 13. Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS. Ljubljana 1960. — 14. Tone Ferenc: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, št. 1, str. 329—349. — 15. Taschenbuch für Verwaltungsbeamte 1941. Berlin 1941. — 16. Taschenbuch für Verwaltungsbeamte 1943. Berlin 1943. — 17. Annuario ordinamenti e gerarchie d'Italia. Milano 1941—XIX.

Poleg tega sem uporabljal podatke iz različnih arhivskih in časopisnih virov, iz uradnih listov okupacijskih uradov na Slovenskem itd. Pri tem so mi pomagali tudi delavci iz arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Muzeja narodne osvoboditve Maribor, Zgodovinskega arhiva Ljubljana in Arhiva SRS. Vsem se za to toplo zahvaljujem.

A. PREGLED UPRAVE

I. NEMŠKA CIVILNA UPRAVA NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM, GORENJSKEM
IN V MEŽIŠKI DOLINI

1. Oblikovanje začasnih pokrajinskih upravnih enot

Med vsemi tremi okupatorji je nemški okupator najbolj pohitel z uvedbo svoje civilne uprave v zasedenih slovenskih predelih. Te predele so organizirali v dve *začasni* upravni enoti, in to Spodnjo Štajersko ter Gorenjsko z Mežiško dolino. Medtem ko je nova državna meja med nemškim rajhom in t. i. Neodvisno državo Hrvaško (po državni pogodbi z dne 13. 5. 1941) tekla večinoma po slovensko-hrvaški narodni meji ali po dotedanji meji med dravsko in hrvaško banovino, pa je nova državna meja med Italijo in Nemčijo od Žirov do Bregane, ki jo je določil Hitler sam (državna pogodba 8. 7. 1941), živo zarezala v slovensko narodno ozemlje. Ni upoštevala niti dotedanjih okrajnih niti občinskih meja.

V okupatorjevo upravno enoto *Spodnja Štajerska* (Untersteiermark), ki so jo nekateri nacisti imenovali tudi »Južna Štajerska« (Südsteiermark), je prišlo 11 celih dotedanjih jugoslovanskih okrajev (Ljutomer, Ptuj, Maribor levi breg, Maribor desni breg, Slovenske Konjice, Slovenj Gradec, Celje, Gornji grad, Šmarje pri Jelšah, Laško in Brežice), približno polovica dveh okrajev (Krško in Dravograd), od katerih je bilo eno središče (Krško) v Spodnji Štajerski, in zelo majhen del dveh drugih okrajev (Litija in Kamnik). V novo upravno tvorbo so zgodaj vključili tudi nekaj vasi okraja Murska Sobota (Fikšinci, Ocinje, Kramarovci in Serdica), odpadli pa sta dve občini okraja Ljutomer (Razkrižje in Štrigova). Spodnja Štajerska je zajela 189 občin (od 394 občin v bivši dravski banovini) in je imela 6782,12 km² površine, na kateri je leta 1931 živel 568 215 prebivalcev; okupatorjevo štetje 29. 11. 1942 jih je ugotovilo 531 610 (po izgonu več kot 55 000 Slovencev), vendar brez izselitvenega območja ob Savi in Sotli.

Okupatorjeva upravna tvorba *Gorenjska z Mežiško dolino*, ki so jo uradno pravilno imenovali »zasedena območja Koroške in Kranjske« (besetzten Gebiete Kärntens und Krains), nekaj časa (do februarja ali marca 1942) pa tudi »Južna Koroška« (Südkärnten), nekateri pa tudi »Gorenjska« (Oberkrain), je zajela 4 cele dotedanje jugoslovanske okraje (Radovljica, Kranj, Škofja Loka in Kamnik), precejšen del dveh okrajev, katerih središči (Litija in Dravograd) sta bili v novi upravni enoti, ter manjši del okraja Ljubljana, od okraja Logatec pa samo eno občino (Žiri). Upravna enota Gorenjska je zajela 82 občin (od 394 v bivši dravski banovini) in imela 3478,97 km² površine, na kateri je leta 1931 živel 181 095 ljudi.

Pri oblikovanju obeh upravnih enot so upoštevali nekdanjo pripadnost Mežiške doline Koroški in jo vključili v upravno enoto Gorenjske, čeprav z njo ni imela neposredne ozemeljske zveze; so pa štajerski del okraja Dravograd vključili v upravno enoto Spodnja Štajerska. Da bi imeli trboveljske premogokopne revirje v eni, tj. spodnještajerski upravni enoti, so občino Zagorje ob Savi s širšo okolico takoj vključili vanjo.

2. Šefa civilne uprave

Nemško civilno upravo v obeh upravnih enotah sta 14. aprila 1941 uvedla dva Hitlerjeva ukaza o začasni civilni upravi v Spodnji Štajerski oziroma v zasedenih predelih Koroške in Kranjske. Skoraj dobesedno enaka ukaza (razlikujeta se le pri imenih upravnih enot in njunih upraviteljev) sta določala, da bosta šefa civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither in Franz Kutschera, ki sta bila pokrajinska vodja NSDAP za Štajersko in Koroško (Kutschera je bil samo namestnik pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško, samega vodje pa ni bilo že od leta 1939), podrejena neposredno Hitlerju in bosta tudi od njega dobivala navodila za delo. Vojaškima poveljnikoma v obeh upravnih enotah (to sta bila generala Emil Gunzenhausen v Mariboru in Emmerich von Nagy na Bledu) je omejil delovanje le na vojaško področje. Pač pa je s posebnima odlokoma Hitler še isti dan razširil pristojnosti pooblaščenca za štiriletni (gospodarski) načrt Hermanna Göringa in državnega komisarja za utrjevanje nemštva Heinricha Himmlerja tudi na obe omenjeni upravni območji. Hitlerjeva ukaza sta že s samim naslovom izražala *začasnost* takšne civilne uprave v zasedenih slovenskih predelih. Kot vemo, so nacisti predvidevali, da bodo območja, ki so jih upravljali šefi civilne uprave, in to so bili Alzacija, Lotaringija in Luxemburg, Spodnja Štajerska in Gorenjska, slej ko prej tudi formalnopravno priključili nemškemu rajhu. Vendar se to ni zgodilo: pri prvih treh so bili odločilni zunanjepolitični razlogi (ozir do Petainove vichyjske Francije, čakanje na sklenitev mirovne pogodbe), pri slovenskih pa je priključitev po dveh ali treh odložitvah onemogočil narodnoosvobodilni boj. Tako je v začetku le za nekaj mesecev predvidena začasna civilna uprava dejansko obstajala do zloma nemškega rajha.

Po temeljnih pripravah, ki so tekle že od konca marca 1941, v nekaterih pogledih pa že od prej (celo od srede leta 1940), sta si šefa civilne uprave uredila svoja sedeža v novih upravnih enotah. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko si ga je uredil že 14. aprila 1941 v poslopju realne gimnazije v Mariboru, šef civilne uprave za Gorenjsko, ki je že 15. aprila prevzel upravo Mežiške doline, pa šele 30. aprila, tj. po popolnem umiku italijanske vojske z desnega brega Save, v hotelu »Toplice« na Bledu. Čez nekaj mesecev sta oba šefa civilne uprave — za Gorenjsko je bil od 16. decembra 1941 novi šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer, ki je že prej postal tudi novi pokrajinski vodja NSDAP za Koroško in istega dne državni namestnik za Koroško — prenesla svoja sedeža v Gradec in Celovec, kjer sta imela svoja sedeža kot državna namestnika (Reichsstatthalterja) in pokrajinska vodja (Gauleiterja) NSDAP. Dr. Uiberreither je to storil 15. novembra 1941, dr. Rainer pa 9. ali 15. januarja 1942.

Šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah sta bila v okviru Hitlerjevih navodil neomejena oblastnika za svoji upravni območji. Odredbe in navodila državnih ministrstev iz Berlina so veljala le, če sta jih posebej uvedla. Poleg že omenjenih dveh področij, tj. s pooblaščencom za štiriletni načrt in državnim komisarjem za utrjevanje nemštva, sta morala tesno sodelovati z ministrstvom za promet in pošto, kar je glede na pomen teh področij v vojnem času tudi razumljivo. Zato sta imeli ministrstvi za obe področji tudi svoja predstavnika v štabih šefov civilne uprave.

Po nacističnih vodstvenih načelih (Führungsprinzip) sta imela šefa civilne uprave vso oblast izključno sama v svojih upravnih enotah. Njuna t. i. akcijska štaba, ki so ju sestavljali poverjeniki in pooblaščenca za posamezne upravne panoge, sta bila le posvetovalni oziroma izvršilni telesi. Ta štaba so sestavili v Gradcu in Celovcu še pred uvedbo civilne uprave, in to predvsem iz uradnikov državnih namestništev za Štajersko in Koroško. Iz razumljivih razlogov niso za to uporabili Nemcev iz slovenske Štajerske in Gorenjske, edina izjema je imenovanje mariborskega Nemca Edmunda Kupnika za poverjenika za lovstvo v Spodnji Štajerski. Zaradi pomembnosti naloge ponemčenja obeh zasadenih pokrajin sta imela v uradih šefov civilne uprave v Mariboru in na Bledu zelo pomembno vlogo nacionalnopolitična referenta (dr. Helmut Carstanjen in Alois Maier Kaibitsch). Natančneje poznamo le sestavo urada šefa civilne uprave za Gorenjsko na Bledu iz jeseni 1941. Urad je vodil dr. Helmut Hierzegger, ki je vodil tudi »splošni oddelek«. V tem oddelku je bilo mnogo poverjenikov (Beauftragter), in to za delovne odnose in plače (dr. Werner Kohlhaase), za tiskovne zadeve (Richard Moschner), za ljudsko zdravje (dr. Martin Scheibner), za veterino (dr. Watzke), za gozdarstvo (dr. Grollnig), za nadzor obrti (Oborny), za nadzor rudnikov (Kallab), za pravosodje (dr. Paul Messiner), za določanje in nadzor cen (dr. Alfred Schmidt), za šolstvo (dr. Ernst Dlaska), s posebnima referentoma za osnovne in meščanske šole (dr. Franz Koschier) ter višje šole (dr. Matthäus Gatterer), za arhive, knjižnice in muzeje (dr. Karl Starzacher), za visoke gradnje (Kurt Just), za ceste (Fuss), za vodno gospodarstvo (Pierl), za socialno zavarovanje (dr. Anton Tropper), za finance (Kampfer), za sodomerstvo (Hubert Husnik), za zemljemerstvo (Martinz), za prostorsko planiranje (Otto Michor), za gasilstvo (major Kohla), za zajezitev hudournikov (Klodetschka) in za zajetje sovražnega premoženja (dr. Oskar von Kaltenecker). Drugi oddelek je bil »gospodarski oddelek«, ki ga je vodil Alois Winkler in je imel sedem referatov. To so bili: I. za zunanjo trgovino (dr. Walter Lacomy), II. za trgovino (dr. Richard Muster), III. za gostinstvo (Hans Eder), IV. za rokodelstvo (Karl Riedel), V. za gozdarstvo in poljedelstvo (Wilhelm Tödtmann), VI. za denarne in kreditne zadeve (dr. Willfried Tauss) in VII. za zavarovalništvo (Sepp Steinwandter). Tretji je bil »oddelek za prehrano in poljedelstvo«, in ga je vodil Albert Gayl (za njim Reinhold Huber). Imel je štiri referate, in to: A za zemljiški red in zemljiško pravo (Albert Gayl), B za poljedelsko proizvodnjo (Siegfried Wagner), C za prehrano in tržni red (Wilhelm Graeffe) in »generalni« referat za kmečko združništvo (Grimschitz). Oddelku je bil priključen še B oddelek prehranjevalnega urada (Hans Eder), ki je skrbel za razdeljevanje racioniranih živil. Šefu civilne uprave sta bila izven urada podrejena tudi pokrajinski gospodarski svetovalec (Alois Winkler) in ukinitveni komisar za društva, zveze in organizacije (Wilhelm Schick, za njim Rudolf Thaller in Gustav Strutz). Nekateri omenjeni poverjeniki šefa civilne uprave za Gorenjsko niso delali na Bledu temveč v Celovcu, na Dunaju, v Salzburgu ali celo drugje; nekateri (npr. za sodomerstvo in zemljemerstvo) so bili obenem tudi poverjeniki šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko.

O organizacijski in osebni sestavi urada šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru in pozneje v Gradcu vemo manj natančno. Vodja urada v Mariboru je bil verjetno dr. Wolfgang Wetz, poverjeniki pa so bili: za polje-

delstvo in prehrano (Sepp Hainzl), za izvajanje pravovarstvenih ukrepov, pozneje za pravne zadeve (dr. Gerhard Amlacher), za finance (dr. Alberger), za kulturo (dr. Josef Papesch), za šolstvo (dr. Karl Urragg), za višje šolstvo (dr. Manfred Straka), za delo (dr. Henninger, za njim dr. Pfeiffer), za socialno zavarovanje (dr. Hammer), za prostorski red (dr. Hönigschmied), za propagando (Siegfried Treml), za sodomerstvo (dr. Hubert Husnik), za zemljemerstvo (Martinz), za gozdarstvo (Eugen Carrara, za njim dr. Fritz Hudeczek), za lovstvo (dr. Edmund Kupnik), za delovno zaščito in nadzor obrti (Folkhard), za gasilstvo (Wipper), za bližnji promet (Hornik), za določanje in nadzor cen (dr. Schmidl), za upravo podeželske kulture (Herbert Leonhardt), za zdravstvo (dr. Julius Strenger), za veterino (dr. Friedl), za denarnišтво in kredite (dr. Wesiak), za pridobivanje mazivnega olja (Hartmut Pistauer) in verjetno še kdo. Podobno kot na Bledu sta bila neposredno, mimo urada, podrejena šefu civilne uprave tudi pokrajinski gospodarski svetovalec (dr. Herbert Jentl, za njim dr. Alfred Fleischmann) in ukinitveni komisar za društva, zveze in organizacije (Max Hruby).²

Šefoma civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko sta bila podrejena tudi urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Oba šefa civilne uprave je namreč Heinrich Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva že zgodaj imenoval za svoja pooblaščenca. Zgolj glede nalog so bili z uradom šefa civilne uprave povezani tudi nekateri uradi obo-rožene eksekutive, ki so bili drugače podrejeni svojim višjim uradom izven zasedenih slovenskih pokrajin. To sta bila komandanta orožništva, poveljnik redarstvene policije in njegov namestnik ter komandanta varnostne policije in varnostne službe.

Usklajevanju dela vseh omenjenih organov šefov civilne uprave so bili namenjeni t. i. štabni razgovori. Če je bilo potrebno, so nanje vabili tudi funkcionarje iz nižjih upravnih enot (okrajev, pozneje okrožij). O njihovi vsebini smo za sedaj bolje poučeni za Spodnjo Štajersko kot pa za Gorenjsko. Za usklajevanje dela obeh šefov civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah in za povezavo z notranjim ministrstvom v Berlinu, ki ga je Hitler že v svojih ukazih 14. aprila 1941 zadolžil za to (nalogo t. i. »osrednjega urada« je opravljal I. urad v ministrstvu, ki je vse takšne zadeve posebej označeval s šifro SO, tj. Südost — Jugovzhod), sta skrbela t. i. »zvezna moža«. To sta bila dr. Hans Müller-Scholtes v Mariboru in dr. Kurt Sierp na Bledu, dokler ju niso 23. avgusta 1941 odpoklicali. Tudi o delovanju prvega smo bolj obveščeni kot o drugem.

Potem ko sta šefa civilne uprave prenesla svoja sedeža v Gradec in Celovec, sta tudi svoja urada združila z uradom državnih namestnikov. Dokler je bil šef civilne uprave za Gorenjsko Kutschera, niso mogli njegovega urada združiti z uradom državnega namestnika, ker Kutschera to ni bil. Posle držav-

² Ker nimamo na voljo arhivskih fondov šefov civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, je težko ugotavljati osebno sestavo njihovih uradov. Več ali manj zanesljivo jo ugotavljamo iz drugega gradiva. Začetnih imenovanj poverjenikov in pooblaščenecv šefa civilne uprave nista objavila v svojih uradnih listih, pač pa nekatera nadaljnja imenovanja, pa še to samo za Spodnjo Štajersko. Za urad šefa civilne uprave za Gorenjsko se je za jesen 1941 ohranil pregled osebne sestave tudi v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, medtem ko za Spodnjo Štajersko takšnega pregleda nimamo.

nega namestnika za Koroško je že od leta 1939 opravljal kot vršilec dolžnosti vladni predsednik dr. Wladimir Pawlowski. Zato je urad šefa civilne uprave za Gorenjsko lahko preselil v Celovec in ga združil z uradom državnega namestnika šele dr. Rainer, ki je po 16. decembru 1941 imel vse tri poglobitve pokrajinske funkcije: 1. pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško, 2. državnega namestnika za Koroško in 3. šefa civilne uprave za Gorenjsko. S tem je tudi pojasnjeno, zakaj so urad šefa civilne uprave za Gorenjsko preselili v Celovec dva meseca pozneje, kot so to storili za Spodnjo Štajersko. Na zunaj se s tem ni nič spremenilo, ker sta oba šefa civilne uprave še naprej vse uradne zadeve vodila s tem imenom in tako tudi še naprej izdajala uradna lista ter druge uradne akte. Drugače pa so vse zadeve za obe zasedeni slovenski pokrajini obravnavali oddelki uradov državnih namestnikov. Kaže, da je bila ta združitev tesnejša v Gradcu kot pa v Celovcu, kjer so v uradu državnega namestnika imeli poseben referat »Südkärnten« (vodja dr. Helmut Hierzegger), ki je s pomočjo deželnega svetnika radovljiškega okrožja usklajeval upravo treh okrožij na Gorenjskem in štirih občin v Mežiški dolini.

Nacistična deželna uprava v avstrijskih pokrajinah je imela dve glavni veji, in to državno upravo (staatliche Verwaltung) in samoupravo (Gauselbstverwaltung). Prvo je vodil vladni predsednik (Regierungspräsident); v Gradcu je to bil dr. Otto Müller-Haccius, v Celovcu pa dr. Wladimir Pawlowski in od začetka leta 1942 dr. Ferdinand Wolsegger. Deželno samoupravo pa je vodil deželni glavar (Landeshauptmann), in to v Gradcu dr. Armin Dadieu (za njim dr. Heinrich Pagl), v Celovcu pa Mainrad Natmessnig. Zanesljivo vemo, da je imela leta 1943 državna uprava v Gradcu pet oddelkov z več pododdelki. Oddelek I je bil za splošne in notranje zadeve (pododdelki: I a za splošne in notranje zadeve, I b za personalne zadeve, I c za veterino), oddelek II je bil za vzgojo, izobraževanje in kulturo (pododdelki: II a za osnovne in meščanske šole, II b za višje šole, II c za poklicne in strokovne šole, II d za muzeje, knjižnice, arhive, gledališča itd.), oddelek III je bil za narodno zdravje (pododdelki: III a za zdravstvo in telesno nego, III b za javno skrbstvo, mladinsko varstvo itd., III c za bolnišnice), oddelek IV je bil za poljedelstvo, gospodarstvo in delo (pododdelki: IV a za poljedelstvo, IV b za naseljevanje, izgradnjo novega kmetištva, arizacijo kmetijske posesti, IV c za gospodarstvo in delo, IV c za cene in nadzor nad cenami), oddelek V je bil za gradbeništvo in vodne zadeve (pododdelki: V a za visoke gradnje, V b za graditev cest, V c za strojogradnjo, V d za vodno gospodarstvo, V f za pravne zadeve, V g za izgradnjo Save). V državno upravo so spadali tudi višja vladna blagajna, deželni prehrambeni urad, deželni gozdarski urad in višji zavarovalni urad.

Okrožna samouprava za Štajersko pa je takrat imela tri t. i. decernate, in to I za finančno upravo, II za upravo nepremičnin in III za upravo poljedelskih in gozdnih obratov. Imela je tudi urad za planiranje krajev in posve-tovalni urad za izgradnjo podeželja.

Enako ali približno enako je bil leta 1943 sestavljen urad državnega namestnika za Koroško.

Iz dostopnega gradiva lahko ugotovimo, da sta oba šefa civilne uprave tudi po preselitvi svojih sedežev v Gradec in Celovec in združitvi svojih uradov z uradoma državnih namestnikov ohranila sistem poverjenikov. Ti so bili tudi

potlej vodje ustreznih uradov, oddelkov in referatov v uradih državnih namestnikov.

Šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko sta ves čas izdajala svoja uradna lista (*Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains*), v katerih sta objavila svoje odredbe in sporočila ter tudi odredbe vrhovnih nemških uradov, ki so se tikali tudi zasedenih slovenskih predelov. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je v letu 1941 izdal 60 številčk (prva 15. 4.), v letu 1942 47, v 1943. letu 37, v 1944. letu 30 in v 1945. letu 2 številki, šef civilne uprave za Gorenjsko pa je v letu 1941 izdal 36 številčk (prva 24. 4.), v 1942. letu 27, v 1943. letu 13, v 1944. letu 9 in v 1945. letu 2 številki. Do jeseni 1941 (Sp. Štajerska do 10. 9., Gorenjska do 10. 12. sta bila uradna lista dvojezična, za Spodnjo Štajersko je bil slovenski prevod ob nemškem besedilu, za Gorenjsko pa za njim. Uradni list za zasedena območja Koroške in Kranjske je imel celo dve izdaji — A in B, od katerih ena ni veljala za Mežiško dolino.

3. Politični komisarji in deželni svetniki v okrajih in okrožjih

Oba šefa civilne uprave sta še pred svojim prihodom na svoji upravni območji imenovala politične komisarje za okraje in večja mesta. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko jih je imenoval okrog 3. aprila 1941, in to za 11 bivših jugoslovanskih okrajev (srezov), katerih središča so bila na njegovem upravnem območju (Ljutomer — Bruno Uray, Ptuj — Fritz Bauer, Maribor levi breg — Herbert Töschler, Maribor desni breg — Ludwig Kaltenbeck, Slovenske Konjice — Heribert Eberharth in za njim Gandolf Stiger, Slovenj Gradec — Adolf Kleindienst, Celje — Josef Eidenberger, Gornji grad — Adolf Swoboda, Šmarje pri Jelšah — Robert Komarek, Laško — Hans Leitner, Brežice — dr. Hugo Suetterle). Imenoval jih je tudi za tri mesta, in to za Maribor (Fritz Knaus), Ptuj (Erich Seiz) in Celje (Anton Dorfmeister). Ker so štajerski del bivšega okraja Dravograd vključili v spodnještajersko upravno enoto, koroški del z Dravogradom pa v gorenjsko, je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko imenoval političnega komisarja tudi v Marenbergu (Hans Nicht). Nasprotno pa ga ni imenoval za tisti del (polovico) bivšega jugoslovanskega okraja Krško, ki je prišel v njegovo upravno enoto, in je bilo tako Krško edino bivše okrajno središče brez političnega komisarja. Pač pa je brežiški politični komisar imel nekaj časa v Krškem svojo izpostavo (dr. Rudolf Schwarz). Že omenjene 4 vasi v severozahodnem delu Prekmurja so 13. junija organizirali kot samostojne občine in jih je po odredbi šefa civilne uprave z dne 13. junija 1941 upravljal deželni svetnik iz Feldbacha. So pa v njih uvedli pravo, kot je veljalo v Štajerski.

V upravni enoti Gorenjske in Mežiške doline je političnega komisarja dobila najprej Mežiška dolina v Dravogradu (Hans Grum), kjer je šef civilne uprave za Gorenjsko prevzel upravo že 15. aprila 1941 in imenoval za svojega namestnika za Mežiško dolino dr. Wladimirja Pawlowskega. Drugih pet okrajev pa jih je dobilo šele konec aprila 1941 (Radovljica — dr. Hermann Doujak,

Kranj — dr. Gustav Skalka, Škofja Loka — dr. Franz Hradetzky, Kamnik — Fritz Dullnig, Litija — Hermann Petschauer).

Politični komisarji so bili šefoma civilne uprave podrejeni neposredno. V okrajih in omenjenih treh mestih so imeli enake pristojnosti kot šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, Gorenjsko in Mežiško dolino. Tudi oni so vodili splošno upravo in samoupravo. Njihovi uradi pa so imeli različno organizacijsko sestavo, ki je bila seveda le začasna. Imeli so večinoma tele oddelke ali delovna področja: občna uprava, policijska uprava, šolstvo, socialno skrbstvo in mladinsko varstvo, zdravstvo, gospodarska pomoč in gospodarsko pospeševanje, finančna in davčna uprava, vodjo za vojno pripravljenost.

Že od začetka okupacije slovenskih predelov so si nacisti v obeh začasnih pokrajinskih upravnih enotah prizadevali, da upravo vsebinsko in tudi oblikovno čimprej in čimbolj izenačijo z upravo v sosednjih avstrijskih pokrajinah. Vsaj oblikovno so jo nameravali izenačiti še pred predvideno formalnopravno priključitvijo Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu oziroma deželama Štajerski in Koroški. Ker so bila tam upravna območja okrožja in ne okraji, so pospešeno pripravljali njihovo ustanovitev tudi v zasedenih slovenskih predelih. V Spodnji Štajerski so 1. julija 1941 z odredbo šefa civilne uprave z dne 18. junija 1941 ustanovili pet podeželskih (Landkreis) in eno mestno okrožje (Stadtkreis). Okrožja so oblikovali ne glede na dotedanje okraje³ tako, da so imela ustrezno zemljepisno obliko, število prebivalstva (od 50 do 150 tisoč) in gospodarsko moč. Pri razmejitvi med okrožji Maribor-podeželje in Ptuj na eni ter Celje na drugi strani so upoštevali tudi t. i. vitanjsko razvodnico (Weitensteiner Zug), do katere so med vojnama segale minimalne ozemeljske zahteve nemških in avstrijskih publicistov in lažnih znanstvenikov. Medtem ko so ustanovitev štirih okrožij, in to Ptuj, Maribor-podeželje, Maribor-mesto in Celje, predvidevali že od začetka zasedbe ali celo še pred njo, so glede ustanovitve enega ali dveh okrožij ob italijanski meji predvideli dve inačici: ali eno samo, zelo veliko okrožje s središčem v Sevnici ali dve manjši s središčema v Brežicah in Trbovljah. Rešitev tega vprašanja so povezovali z rešitvijo obmejnega vprašanja; potem ko so se po pettedenski zasedbi precejšnjega dela Dolenjske morali 9. junija 1941 vrniti na določeno mejo, so se odločili za dve manjši podeželski okrožji Brežice in Trbovlje. Ker je bil okraj Ljutomer premajhen, da bi ga izoblikovali v samostojno okrožje, vključitev v sosednje okrožje Ptuj pa bi preveč povečalo to okrožje, so ga obdržali in je posle političnega komisarja opravljal deželni svetnik sosednjega nemškega radgonskega okrožja (Alexander Wittek von Guggenthal), dokler ga niso spomladi 1943 organizirali kot samostojno okrožje Gornja Radgona in ga je upravljal omenjeni deželni svetnik.

Na Gorenjskem so 15. septembra 1941 po odredbi šefa civilne uprave za Gorenjsko z dne 1. avgusta 1941 ustanovili tri podeželska okrožja. Pri tem

³ Tako so podeželsko okrožje Celje izoblikovali s tem, da so združili mesto Celje, cela okraja Celje-okolica in Gornji grad, večino okraja Šmarje pri Jelšah ter majhna dela okrajev Laško in Slovenj Gradec. Podeželsko okrožje Brežice so, npr. izoblikovali iz celega okraja Brežice (že prej povečanega s polovico bivšega okraja Krško) in majhnega dela okraja Šmarje pri Jelšah. Podeželsko okrožje Trbovlje je zajelo večino okraja Laško itd.

so bolj kot v Spodnji Štajerski upoštevali okraje, saj so okrožje Radovljica izoblikovali iz istoimenskega okraja, okrožje Kranj iz okrajev Kranj in Škofja Loka in okrožje Kamnik iz okrajev Kamnik in Litija. Ker je bila Mežiška dolina premajhna za samostojno okrožje (manjša celo od nekdanjega jugoslovanskega okraja Dravograd) in ker ni imela neposrednega stika z začasno pokrajinsko upravno enoto Gorenjsko, da bi jo vključili v neko tamkajšnje okrožje, so obdržali okraj Dravograd. Ta je bil nato skupaj z Ljutomerom edini okraj na nemškem zaselenem ozemlju v Sloveniji, dokler ga niso 20. januarja 1942 ukinili in so tri občine priključili h koroškemu podeželskemu okrožju Velikovec, eno (Dravograd) pa podeželskemu okrožju Wolfsberg. Tista območja Spodnje Štajerske in Mežiška dolina, ki so jih priključili okrožjem na avstrijskem ozemlju, so še dalje ostala pod upravo šefov civilne uprave.

Upravo v novih okrožjih so še naprej vodili politični komisarji (v Ptujju Fritz Bauer, Mariboru-podeželju Herbert Töschler, Mariboru-mestu Fritz Knaus, Celju Anton Dorfmeister, Brežicah dr. Wilhelm Kern in za njim dr. Hermann Lutz, v Trbovljah dr. Ernst Frohner, Radovljici dr. Hermann Doujak in za njim dr. Rudolf Hinteregger in dr. Wolfgang Marchart, v Kranju dr. Gustav Skalka in za njim dr. Herbert Gasser, v Kamniku dr. Fritz Dullnig in za njim dr. Hermann Doujak). Dne 1. februarja 1942 so politične komisarje v podeželskih okrožjih preimenovali v deželne svetnike (Landrat), v Mariboru pa v nadžupana (Oberbürgermeister). Dali so jim torej imena, ki so jih imeli sorodni funkcionarji v avstrijskih pokrajinah, so pa imeli nekoliko manjše pristojnosti kot prej. Nacisti so za okrožja že manj upoštevali načelo o združevanju upravnih in političnih funkcij v eni osebi, kot je to bilo v državnem in pokrajinskem merilu. Le dva deželna svetnika sta bila obenem tudi okrožna vodja Štajerske domovinske zveze oziroma obratno.

Ker se je organizacijska sestava uradov deželnih svetnikov večkrat spremenila, je tukaj ne moremo natančneje opisati. Nekatere zadeve so bile ves čas pridržane osebno deželnemu svetniku, npr. državna obramba in vojaške zadeve, drugače pa je deželni svetnik vodil t. i. državno upravo in okrožno samoupravo. Še junija 1943 je npr. šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko v svojem uradnem listu objavil *začasni* organizacijski načrt za urade deželnih svetnikov. Za primer naj navedem, da je imel npr. celjski deželni svetnik v letih 1942—1943 v državni upravi celo 16 t. i. upravnih oddelkov (v katerih so bili tudi zdravstveni urad, veterinarski urad, okrožni šolski svetnik, okrožni orožniški vodja, okrožni gasilski vodja, vodja voznega parka itd.), v okrožni samoupravi pa samo 7; v letih 1943—1945 pa je imel v uradu poleg t. i. odseka osrednje uprave še pet oddelkov (I — splošne notranje zadeve, II — ljudska oskrba, III — računski in občinski nadzorni urad, IV — okrožna komunalna blagajna, V — vojno gospodarstvo in promet) in 4 urade (prehranjevalni, zdravstveni, veterinarski in šolski). Vodja I. upravnega oddelka je bil navadno tudi namestnik deželnega svetnika. Ker so bila nekatera okrožja zelo obsežna ali pa nekateri kraji odročni glede na okrožna središča, so imeli včasih deželni svetniki občasno svoje izpostave (npr. mariborski v Slovenjem Gradcu, brežiški v Sevnici in Kozjem). Tako kot v uradih šefov civilne uprave je bila tudi v uradih političnih komisarjev in deželnih svetnikov velika večina uradnikov nemške narodnosti. Nekateri deželni svetniki so izdajali tudi svoje uradne liste.

4. Župani in občinski komisarji v občinah

Podobno kot dotedanje jugoslovanske okraje je nemški okupator iz praktičnih razlogov upošteval tudi bivše jugoslovanske občine. Ker je imel takšne upravne enote tudi v nemškem rajhu in v avstrijskih pokrajinah, so občine v zasedenih slovenskih pokrajinah preživele vse druge jugoslovanske upravne tvorbe in se obdržale do konca nemške okupacije, razen seveda na partizanskih svobodnih ozemljih. Oba šefa civilne uprave sta odpravila le dotedanje občinske odbore, izvoljene na poslednjih jugoslovanskih občinskih volitvah. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je to storil takoj po prihodu v Maribor že v svoji prvi odredbi 14. aprila 1941, šef civilne uprave za Gorenjsko pa šele 25. junija 1941. Tako veliko časovno razliko pri tem ukrepu v obeh pokrajinah opravičujeta poznejšen prevzem oblasti in veliko pomanjkanje nemških ljudi na Gorenjskem. Šefa civilne uprave sta pooblastila politične komisarje, da v občinah imenujejo župane. Ti so za to izbrali domače Nemce in tiste Slovence, ki so se jim zdeli zanesljivi in so vsaj deloma obvladali nemščino. Nimamo še natančnejših razčlemb niti narodnostne niti politične sestave okupatorjevih županov na Slovenskem. Deželni svetnik za okrožje Kamnik je npr. julija 1942 poročal, da je od 26 županov 11 nemške in 15 slovenske narodnosti. Prizadeval si je, da bi slovenske nadomestil z nemškimi, pa ni uspel. Verjetno je bilo tako, da so na slovenskem Štajerskem imenovali za župane Slovence redkeje kot na Gorenjskem.

Ker so bila v zasedenih slovenskih predelih občinska območja povprečno manjša kot v avstrijskih deželah, so takoj po zasedbi začeli pripravljati ustrezno preureditev. Vendar so bili posegi v njihov obseg razmeroma majhni. V Spodnji Štajerski je bilo takoj po zasedbi 189 občin in jih je bilo po izročitvi dveh občin (Štrigova in Razkrižje) Madžarski in po preureditvi 20. septembra 1941 še vedno 184. Na Gorenjskem in v Mežiški dolini pa jih je bilo ob zasedbi 81 in po preureditvi 15. oktobra 1941 še vedno 70. Večji poseg v obseg občin je nemški okupator napravil 19. decembra 1943 na nemškem naselitvenem območju ob Savi in Sotli, kjer je namesto dotedanjih 19 občin izoblikoval sedem t. i. glavnih občin (Hauptgemeinden), vsako z več občinami, skupno 32 občin. Ker nemška kolonizacija tega območja ni zajela enako gosto, je več kot polovica teh novih občin imela manj kot tisoč prebivalcev (občina Impoljca npr. samo 57 ljudi).

Tako kot v drugih upravnih enotah je bil tudi v občini župan edini nosilec oblasti. Vendar so bile pri tem razmere bolj pestre kot pri okrajih ali okrožjih. V večini Spodnje Štajerske so bili profesionalni ali neprofesionalni župani (Amtsbürgermeister, Bürgermeister), ponekod, npr. v severnem delu brežiškega okrožja, so bili poleg njih tudi nemški občinski poverjeniki (Gemeindebeauftragte), na Gorenjskem pa so bili ponekod le nekakšni vršilci dolžnosti, t. i. občinski komisarji (Gemeindekommissare). Ponekod so imeli župani ob sebi še t. i. občinske sosvetnike (Gemeindebeiräte). Zaradi pomanjkanja ustreznega nemškega kadra za opravljanje županskih poslov so na Gorenjskem najprej občine združevali v t. i. občinske skupnosti (Gemeindgemeinschaften) s skupnim občinskim uradom in županom. Nato so jih združevali tudi zaradi učinka

narodnoosvobodilnega boja v t. i. uradne okraje (Amtsbezirke), ki so jih vodili t. i. uradni komisarji (Amtskommissare).⁴

V mestu Mariboru, ki je bilo na stopnji okrožja in je vodil upravo nadžupan, ni bilo občin, temveč 8 »okrajev«. Seveda teh okrajev niti po obsegu niti po upravi ne moremo primerjati s prejšnjimi okraji.

Posebno na Spodnjem Štajerskem niso bili redki primeri, da so bili župani tudi vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze ali obratno. Meje občin so se večinoma ujemale z mejami krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze.

Morda bi omenjene pestre oblike občinske uprave odpravilo in poenotilo ponemčenje občinskih uprav, za kar so si nacisti še posebej prizadevali, in uvedba t. i. nemškega občinskega reda (Deutsche Gemeindeordnung), ki je natančneje določal obliko občinske uprave in razmejeval pristojnosti med državno upravo in okrožno oziroma občinsko samoupravo. Pomanjkanje ustreznega nemškega kadra za vodenje občinskih uprav in nemirne razmere zaradi narodnoosvobodilnega boja, ki je oviral ali celo onemogočal mnoge ukrepe okupacijske uprave, so bile vzrok, da so nemški občinski red uvajali le postopoma. Občina Dravograd ga je npr. dobila v celoti 1. aprila 1943, na Gorenjskem so ga začeli uvajati v okrnjeni obliki od 1. oktobra 1942, na Spodnjem Štajerskem, kjer so bili nacisti v tem pogledu doslednejši, pa šele od 14. aprila 1943.

Čeprav je pri večini občin na nemškem zasedenem ozemlju ostal obseg enak kot so ga imele v stari Jugoslaviji, pa se je poslovanje na občinah zelo povečalo. Že samo vojne razmere z obveznimi oddajami poljskih pridelkov, živine itd., razdeljevanjem živilskih in drugih nakaznic, obveznim prijavljanjem in odjavljanjem bivališča, popisovanjem vojne škode itd., vodenjem matičarskih zadev s pomočjo matičnih uradov (Standesamt) so zahtevale nova upravna področja in tudi večje število uradnikov. Seveda pa je bil nemški okupator v vedno večji krizi, saj so mu delovne moči odžirali vpoklici v nemško vojsko in odhodi v partizansko vojsko, občinska uprava pa je bila najbolj izpostavljena rušilni moči narodnoosvobodilnega boja.

Skladno s temeljnimi prizadevanji nemškega okupatorja za hitrim in popolnim ponemčenjem dežele in ljudi je bil tudi uradni jezik v notranjem in zunanjem poslovanju organov nemške okupacijske uprave na vseh treh ravneh (pokrajini, okraji oziroma okrožja, občine) samo nemški. Le v določenih primerih, za katere je imel okupator poseben interes, ker so se tikale predvsem dolžnosti prebivalstva, je še dopuščal sočasno uporabo slovensčine (nekaj časa v uradnih listih, objavah, sporočilih, pozivih itd.). Razumljivo pa je, da v manjših občinah, kjer so bili župani in občinski uradniki Slovenci, pogovorni jezik med njimi ali s strankami ni bil nemški, temveč slovenski, uradni spisi pa seveda obvezno nemški.

⁴ V kamniškem okrožju so, npr. ustanovili t. i. uradne okraje v Kamniku (za 5 občin), Mengšu (za 5 občin), Lukovici (za 3 občine), Litiji (za 3 občine), Dolskem (za 2 občini), Smartnem pri Litiji (za 2 občini) in je izven teh okrajev ostala samo občina Črnuče.

II. ITALIJANSKA CIVILNA UPRAVA V LJUBLJANSKI POKRAJINI

1. Oblikovanje Ljubljanske pokrajine

Pri razdelitvi Slovenije 3. in 12. aprila 1941 je Hitler prepustil Italiji le manjši in revnejši del in s tem povzročil nemalo nezadovoljstva v vrhovnih in drugih italijanskih uradih. Italiji je prisodil glavno mesto Slovenije Ljubljano, ki ji je odrezal celó ožje zaledje na severu, Notranjsko, (katere del je bil že od leta 1918 pod Italijo) in Dolenjsko (od katere je odtrgal 11 občin in jih prisodil Spodnji Štajerski). Iz teh območij je italijanski okupator izoblikoval t. i. Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana) z glavnim mestom Ljubljano. Zajela je le tri cele dotedanje okraje (sreze) (Novo mesto, Črnomelj in Kočevje) dva okrnjena, katerih središči (Ljubljana in Logatec) sta bili na italijanskem zasedenem območju, in dva okrnjena okraja, katerih središči (Litija in Krško) sta bili na nemškem zasedenem območju, ali skupno 95 občin (od 394 občin v bivši dravski banovini). Ljubljanska pokrajina je imela 4550,66 km² površine, na kateri je leta 1931 živelo 336 729 ljudi; uradni popis prebivalstva 31. julija 1941 pa je tam ugotovil 339 751 ljudi. Italijanski okupator je torej dobil leta 1941 komaj polovico toliko slovenskega ozemlja kot nemški.

Meja Ljubljanske pokrajine na severu in vzhodu se je ujemala z novo italijansko-nemško in italijansko-hrvaško državno mejo (po državnih pogodbah 8. 7. 1941 in 18. 5. 1941). Na jugu in zahodu pa je mejila na povečano reško pokrajino in na tržaško ter goriško pokrajino. Tako je od Gorjancev proti jugu in zahodu meja tekla po nekdanji meji dravske banovine.

Italijanski okupator je zelo pohitel s priključitvijo Ljubljanske pokrajine Kraljevini Italiji. To je storil že 3. maja, ko niti še ni bila sklenjena med Italijo in Nemčijo državna pogodba o razmejitvi (8. 7. 1941). S priključitvijo drugih pokrajin (okolice Reke in Hrvaškega primorja, splitske in kotorske pokrajine) je namreč počakal vsaj do sklenitve državne pogodbe s t. i. NDH o razmejitvi in jih je priključil šele na dan sklenitve te pogodbe (18. 5. 1941). Verjetno sta bila nelojalni odnos ljubljanskih in kočevskih Nemcev do italijanske okupacije (še vedno so namreč pričakovali nemško okupacijo) in grabežljivost nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski, ki si je prizadevala, da bi zagospodovala še nad novimi razsežnimi predeli vzhodne Dolenjske (le-te je imel italijanski okupator še šibko zasedene), tista razloga, ki sta Mussolinija pripeljala do sklepa za tako naglo priključitev Ljubljanske pokrajine Italiji. Razglasil jo je 3. maja 1941 kraljev ukaz št. 291, ki ga je zbornica fašijev in korporacij potrdila na seji 10. junija 1941, zakonodajna komisija za notranje zadeve in za pravosodje pri senatu pa šele 15. aprila 1943, tako da sta kralj Viktor Emanuel III. in Mussolini lahko šele 27. aprila 1943 podpisala sklep o spremembi kraljevega ukaza o priključitvi v zakon.

Kraljevi ukaz o priključitvi, ki so ga vršički slovenske buržoazije sprejeli z resnično ali hlinjeno hvaležnostjo, je pokrajini glede na strnjeno slovensko prebivalstvo obljubljal »avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe«. Kot priča italijanski zunanji minister grof Galeazzo Ciano, so ta ukaz, ki je ob-

Ljubljal avtonomijo, katere vidnejši izraz naj bi bil drugačen naziv izvrševalca državne oblasti kakor v drugih italijanskih in na novo zasedenih pokrajinah, sosvet iz »14 predstavnikov iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva«, odveza vojaške službe ali dvojezičnost, sestavljali s propagandnim namenom poudariti strpnejši odnos italijanskega okupatorja do slovenskega naroda, kakor pa ga je imel do njega nemški okupator.

2. Civilni oziroma visoki komisar za Ljubljansko pokrajino

Po enem tednu, ko je italijanska vojska zasedla Ljubljano in je deželo še naprej upravljal kapitulantski narodni svet na čelu z bivšim banom dravske banovine dr. Markom Natlačenom, je Mussolini 18. aprila 1941 za civilnega komisarja Ljubljanske pokrajine imenoval dotedanjega pokrajinskega tajnika fašistične stranke iz Trsta Emilia Graziolia (junija 1943 ga je nasledil Giuseppe Lombrassa, tega pa avgusta 1943 Riccardo Moizo). Civilni komisar Grazioli je bil do 3. maja 1941 podrejen vrhovnemu vojaškemu poveljstvu, nato pa kot visoki komisar prek notranjega ministrstva predsedstvu italijanske vlade. Naloge in pristojnosti civilnih komisarjev na zasedenem jugoslovanskem ozemlju (v Splitu, Kotorju, Zadru in Ljubljani) je določal Mussolinijev odlok »o upravnih in sodnih ureditvah na ozemlju bivše kraljevine Jugoslavije, zasedenem po italijanski vojski« z dne 17. maja 1941. Italijanski kralj pa je 7. junija 1941 ukazal, naj visoki komisar opravlja posle, ki so bili prej določeni civilnim komisarjem.

Civilni komisar Grazioli je prevzel posle 18. aprila 1941 in na svojem sedežu v vladni palači v Ljubljani čez dva dni odredil, da so mu poslej podrejena vsa državna civilna oblastva, katerih sedeži so bili v Ljubljanski pokrajini in tudi izven nje (ministrstva v Beogradu itd.). Na zunaj je kazal, da hoče avtonomijo jemati resno, vendar je z uvajanjem fašističnih ustanov in organizacij pokazal, da mu je avtonomija le krinka za pridobitev slovenskih meščanskih politikov, ki bi jim bila še pred nekaj časa ljubša nemška okupacija. Takoj po prevzemu uprave je poskrbel za to, da je ta dobila fašistični obraz. V uradih, v katerih je pustil mnogo slovenskih uradnikov, so vsa pomembnejša mesta zasedli Italijani, če že ne kot načelniki, pa vsaj kot strokovnjaki, ki so kot nekakšni izvedenci skrbeli za uresničevanje zakonov in odredb v italijanskem oziroma fašističnem duhu.

Tudi sosvet ali »konzulta«, ki jo je določal že omenjeni kraljevi ukaz 3. maja 1941 in v katero je visoki komisar 27. maja 1941 poleg nekaterih politikov, npr. dr. Natlačna in Ivana Puclja, imenoval tudi zastopnike najvišje kulturne ustanove (univerze) in gospodarstva, ni bila nikakršen izraz avtonomije in ni upravičila niti pričakovanj vrščikov slovenske buržoazije. Podobne svete so namreč imeli tudi prefekti v italijanskih pokrajinah in je imela konzulta pravico le poslušati visokega komisarja in mu postavljati vprašanja. Na svojih petih sejah od 3. junija do 5. novembra 1941 je konzulta razpravljala predvsem o gospodarskih zadevah, ob naraščajočem narodnoosvobodilnem gibanju pa je morala neprestano poslušati opomine in grožnje visokega komisarja. Iz političnih taktičnih razlogov sta 10. septembra 1941 izstopila iz nje dr. Natlačen

in Pucelj, nato pa so, razočarani nad skromnimi možnostmi delovanja v konzultih, odstopili tudi drugi člani. Visoki komisar je potlej upravljal pokrajino brez konzulte. Novega sosveta, ki ga je imenoval 29. aprila 1943 in vanj imenoval le štiri stare člane, drugače pa večinoma predstavnike korporativnih in sindikalnih organizacij, ni sklical k seji niti on niti njegova naslednika.

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, ki je imel ob sebi podprefekta Ettoreja Davida, šefa kabineta dr. Edoarda Bisia in tolmača Giovannija Rufinija (to je bil predvojni ljubljanski trgovec in vohun Ivan Drufovka), je v svojem uradu ohranil enako organizacijsko sestavo, kot jo je prej imela banska uprava. Bilo je osem oddelkov, in to I. občī (dr. Lovro Bogataj), II. upravni (dr. Josip Hubad), III. kmetijski (Anton Podgornik), IV. prosvetni (dr. Lovro Sušnik), V. tehnični (Franc Rueh), VI. za socialno politiko in zdravstvo (Anton Kosi), VII. finančni (Ignacij Širca), VIII. za trgovino, obrt in industrijo (Dragotin Trstenjak). Poleg njih so bili še urad za kontrolo cen (Ciril Poklukar), statistični urad (dr. Črtomir Nunčič), pokrajinski prehranjevalni zavod (dr. Ivan Gračnar), finančna direkcija (Josip Mozetič) in rudarsko glavarstvo (Ernest Čuček). V vsak oddelek je visoki komisar imenoval svojega strokovnjaka, ki je bil Italijan; šele natančnejše preučevanje bo pojasnilo odnos med vodjem oddelka — Slovencem in strokovnjakom — Italijanom. (I. in II. Pietro David in Edoardo Bisia, III. Roberti Berna, IV. Attilio De Poli, V. Aldo Farina, VI. Carmelo Balistreri, VIII. Stefano Celaschi, VIII. Attilio Apollonio, kontrola cen Giorgio Gatti, rudarsko glavarstvo Tullio Seguiti, statistični urad Lorenzo Felice, pokrajinski prehranjevalni urad Casetti.) Okupacijski fašistični sistem in vojne razmere v Ljubljanski pokrajini so zahtevale tudi ustanovitev novih uradov, ki so bili izven omenjenih oddelkov in so vse vodili le Italijani. Ti uradi so bili: kabinetni urad za slovensko osebje (Fabrizio Boggiano-Pico), za izselitev Nemcev (Fabri Boggiano-Pico), za izmenjavo valut (Arnaldo Pizzi), ekonomski urad (Marchesoni), urad za selitev in kolonizacijo (Manlio Zimma), za civilno motorizacijo (Dagoberto Giugliarelli), za protiletalsko zaščito (Tombolan Fava), za zaplembo imovine upornikov (Luigi Pilo), pokrajinski podporni urad (Tullio Campana), inšpektorat bolnic (Gino Ferrari).

Civilni ali visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je izdajal tudi svoj uradni list (Bolletino Ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati — Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, nato Bolletino Ufficiale per la Provincia di Lubiana — Službeni list za Ljubljansko pokrajino). Ker je posamezne številke označeval kar naprej po uradnem listu kraljevske banske uprave, je bila prva številka z dne 23. aprila 1941 označena kot 33 itd. V letu 1941 je izdal 71 številok, v 1942. letu 104 in do 22. 9. 1943. leta 76 številok. Uradni list je bil dosledno dvojezičen, ob italijanskem besedilu je bil slovenski prevod. Poleg svojih odredb in sporočil je visoki komisar objavljaj tudi ukaze, zakone in odredbe vrhovnih italijanskih uradov iz Rima, če so bili v zvezi z zasedenimi slovenskimi predeli. Spomladi 1942 je objavil tudi italijansko ustavno pravo od prve polovice 19. stoletja dalje in statut ter druge dokumente fašistične stranke. Poslednje odredbe in sporočila iz italijanske okupacije v septembru 1943 (tudi po kapitulaciji Italije) je podpisoval Pietro David kot »podprefekt-vikar«.

3. Okrajni glavarji

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je še najbolj upošteval dotedanjo upravno razdelitev zasedenega in Italiji priključenega ozemlja. Čeprav Kraljevina Italija takrat ni imela okrajev kot upravnih enot med pokrajino in občinami, jih je v Ljubljanski pokrajini njen visoki komisar ohranil ves čas italijanske okupacije. Ohranil pa je le tiste, katerih središča so bila v tej pokrajini, medtem ko je območja tistih, katerih središča je zasedel nemški okupator (Litija, Krško), priključil sosednjim okrajem na svojem upravnem območju (Ljubljana in Novo mesto). Upošteval je tudi iz stare Jugoslavije izvirajočo samostojnost mestne občine Ljubljana in je ni vključil v okraj. Tako je imela Ljubljanska pokrajina poleg samostojnega mesta Ljubljane pet okrajev, in to Ljubljana, Logatec, Novo mesto, Črnomelj in Kočevje. V mestni občini ljubljanski je vodil upravo mestni župan, ki je bil Slovenec (dr. Jure Adlešič, od 2. 6. 1942 Lev Rupnik), medtem ko je bil podžupan Italijan. V okrajih pa je visoki komisar odstranil jugoslovanske okrajne (srezke) načelnike in na njihova mesta imenoval okrajne glavarje, ki so se imenovali civilni komisarji (commissari civili) in so bili vsi Italijani (v Ljubljani Lodovico Maffei, v Logatcu Umberto Rosin, v Novem mestu dr. Ottone Griselli, za njim Giuseppe Manu-Ricci in končno Bartolomeo Loitre, v Črnomlju Emilio Cassanego in v Kočevju dr. Giovanni Sisgoreo). Kaže, da so imeli tudi za tajnike Italijane.

4. Župani in občinski komisarji

Italijanski okupato je v Ljubljanski pokrajini upošteval tudi dotedanje občine in je bilo v njej poleg mestne občine ljubljanske še 94 občin (v okraju Ljubljana 29, Logatec 11, Novo mesto 30, Črnomelj 11 in Kočevje 13). Visoki komisar je takoj odpravil občinsko samoupravo, tj. razpustil občinske odbore, izvoljene še v stari Jugoslaviji, in so občinsko upravo vodili dotedanji župani ali pa na novo imenovani občinski komisarji. 24. januarja 1942 je visoki komisar tudi z odredbo določil, da imenuje župane sam, da morajo priseči zvestobo italijanskemu kralju in da imajo za pomoč od zgoraj imenovani sosvet.

Čeprav je obseg občin v Ljubljanski pokrajini ostal večinoma nespremenjen (povečal ali zmanjšal se je le ob novi nemško-italijanski državni meji s pridobitvijo ali izgubo območij, ki so bila na eni ali drugi strani te meje in so jih nato priključili sosednjim občinam), pa se je poslovanje občinskih uradov povečalo, vendar zaradi drugačne gospodarske sestave pokrajine manj kot na nemškem zasedbenem območju. Zaradi neenakomernosti razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v posameznih slovenskih pokrajinah je to bolj prizadelo okupatorjevo občinsko upravo na Dolenjskem in Notranjskem kot npr. na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. Še posebej velja to za pomlad in poletje 1942, ko jo je svobodno partizansko ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem (po okupatorjevih podatkih) popolnoma odpravilo v dveh tretjinah pokrajine.

III. MADŽARSKA OKUPACIJSKA UPRAVA V PREKMURJU

Pri razdelitvi Slovenije je madžarski okupator dobil najmanjši del, tj. Prekmurje ali dotedanja jugoslovanska okraja (sreza) Murska Sobota in Dolnja Lendava. V svojih pripravah na uvedbo civilne uprave v slovenski Štajerski so štajerski nacisti predvidevali vzpostavitev nemške civilne uprave tudi v Prekmurju, česar pa niso mogli uresničiti. Pač pa so 20. aprila 1941 (za Hitlerjev rojstni dan), štiri dni po umiku nemške vojske iz Prekmurja, svojevoljno ali po nekem namigu iz Berlina zasedli še del dveh občin (Pertoča in Rogaševci) z nekaj vasmi narodnostno mešanega prebivalstva ob potoku Kučnici (Fikšinci, Serdica, Kramarovci in Ocinje), ki so prišle pod nemško civilno upravo za Spodnjo Štajersko. So pa čez dva meseca, junija 1941, izročili Madžarski dve občini ljutomerskega okraja (Razkrižje in Štrigova), ki sta leta 1931 izkazali večino prebivalstva s hrvaškim materinim jezikom. Madžarski okupator je tako dobil v Sloveniji 997,54 km² ozemlja s 102 867 prebivalci (ali 28 občin od skupno 394).

Zaradi spora, kdo naj dobi Medžimurje, Madžarska ali t. i. NDH, ti dve državi nista sklenili državne pogodbe o razmejitvi, zato je nista sklenili niti Nemčija in Madžarska. Nemčija si namreč ni hotela že vnaprej opredeliti svojega odnosa do tega spornega vprašanja svojih zaveznic.

Madžarski okupator je Prekmurje sprejel 16. aprila 1941 iz rok nemške vojaške uprave in ga je obdržal pod svojo vojaško upravo do 15. avgusta 1941. Ni ga obdržal kot samostojne upravne enote niti ga ni priključil k eni sami madžarski upravni enoti. Po zgledu na upravno razdelitev do leta 1919 je okraj Murska Sobota vključil v Železno županijo (Vas megye) s središčem v Szombathelyju, okraj Dolnja Lendava pa v županijo Zala (Zala megye) s središčem v Zalaegerszegu. Dne 16. decembra 1941 pa je madžarski parlament v Budimpešti z zakonom XX/L 941, ki je začel veljati 27. decembra 1941, Prekmurje formalnoppravno priključil Madžarski.

Jugoslovanski okrajni (sreski) načelstvi v Murski Soboti in Dolnji Lendavi je po svojem prihodu razpustil že nemški okupator. Madžarski pa je po uvedbi svoje civilne uprave za oba okraja imenoval madžarska okrajna glavarja. O njunih imenih in uradih še ne vemo ničesar.

Okraja sta se delila na občine-notariate. Te so vodili notarji, ki sta jih imenovala okrajna glavarja. Notarji so vodili nadzor nad gibanjem prebivalstva (vodili so tudi matične knjige), skrbeli za preskrbo itd., poravnavali manjše spore in tudi izrekli manjše kazni-globe. Kaže, da je madžarski okupator obdržal približno enako število občin, kot jih je bilo v stari Jugoslaviji.

IV. ITALIJANSKA CIVILNA UPRAVA V SLOVENSKEM PRIMORJU IN ISTRI

Velik del slovenskega narodnega ozemlja, ki je v letih 1866 in 1918 prišel pod Italijo, je imel v obdobju, ki ga obravnava naš pregled, takšen sistem civilne uprave, kakršnega je izoblikoval italijanski fašizem že v dvajsetih letih. Slovensko prebivalstvo je bilo v vseh štirih pokrajinah (provincah) t. i. Julijske krajine (Venezia Giulia) in tudi v videmski pokrajini (Beneški Slovenci). Večina teh pokrajin je bila med seboj razmejena tako, da bi imela vsaka pokrajina po izkazu ljudskega štetja iz leta 1921 italijansko večino, vendar jim to

nikakor ni uspelo pri goriški pokrajini. Po podatkih ljudskega štetja leta 1936 je imela tržaška pokrajina 1231,26 km² in 348 582 prebivalcev (med katerimi je tajno fašistično ugotavljanje našelo 70 180 drugorodcev), goriška pokrajina 2636,15 km² in 194 795 prebivalcev (129 275 drugorodcev), puljska pokrajina 3703,44 km² in 296 460 prebivalcev (134 721 drugorodcev) in reška pokrajina 1011,03 km² in 115 065 prebivalcev (54 171 drugorodcev). V videmski pokrajini pa »drugorodcev« — Slovencev niti niso ugotavljali, temveč le Nemce.

Italijansko civilno upravo v navedenih pokrajinah so vodili prefekti, ki so bili vsi izključno Italijani in vsaj do padca fašizma v Italiji tudi prepričani fašisti. V letih 1941—1943 so bili prefekti v Trstu: Dino Borri, Tullio Tamburini, Giuseppe Cocuzza, ponovno Tamburini, v Gorici: Aldo Cavani, Francesco Bellini, Torquato Carnevalli, v Pulju: Renzo Chierici, Vincenzo Berti, Emanuelle Zannelli, na Reki: Temistocle Testa, Agostino Podestà, Pietro Chiariotti, Ricardo Gigante, v Vidmu: Marcello Bofondi, Pietro Chiariotti, Giovanni Mosconi, Ugo Marzolani, ponovno Mosconi. Prek notranjega ministrstva so bili podrejeni predsedstvu italijanske vlade v Rimu.

V prefektovem uradu je bilo poleg podprefekta in načelnika kabineta več oddelkov. Za primer naj navedemo, da je imel urad tržaškega prefekta leta 1941 pet oddelkov, poleg njih pa še tiskovni urad ter pokrajinskega zdravnika. Pri prefektih so bili tudi pokrajinski inšpektorji. Prefekti so tudi izdajali svoje uradne liste.

Potem ko so leta 1927 v Julijski krajini odpravili okrožja in podprefekture, ni bilo med pokrajino in občino več nikakršnih upravnih enot. Občine so glede obsega doživele večje spremembe še pred drugo svetovno vojno in se v obravnavanem obdobju niso spremenile. V tržaški pokrajini jih je bilo 30, v goriški 42, v puljski 41, v reški 13 in v videmski 29. Fašizem je odpravil občinske odbore in so občinsko upravo vodili župani, podeštati (podestà), ki so jih imenovali prefekti.

Razumljivo je, da je bil v deželi, v kateri so nasilno poitalijančevali vse, celo napise na nagrobnikih, notranji in zunanji jezik vse uprave, pokrajinske in tudi občinske, samo italijanski.

V. NEMŠKA OKUPACIJSKA UPRAVA V JUŽNI SLOVENIJI, ISTRI IN FURLANJI

1. Oblikovanje operacijske cone »Jadransko primorje«

Nemški okupator je na razsežnem ozemlju južne Slovenije, Hrvaškega primorja in Istre ter Furlanije po Hitlerjevem ukazu 10. septembra 1943 ustanovil operacijsko cono »Jadransko primorje« (Operationszone »Adriatisches Küstenland«). Ta cona nikakor ni imela nič skupnega z operacijami, saj je bila takrat fronta še daleč v južni Italiji; to ime je bilo le krinka za aneksionistične težnje, ki so jih izražali predvsem nacistični funkcionarji iz avstrijski dežel. Hitler je seveda moral upoštevati obstoj Mussolinijeve države v severni Italiji in ni mogel kar tako priključiti teh na novo zasedenih predelov Nemčiji.

V operacijsko cono »Jadransko primorje« so vključili t. i. Ljubljansko pokrajino, tržaško, goriško, puljsko, reško in videmsko pokrajino ter Hrvaško

primorje, ki so ga že leta 1941 priključili Italiji. Tako je ta okupacijska upravna tvorba zajemala okrog 2 093 206 prebivalcev. Meje pokrajin so večinoma pustili nespremenjene, tako da se je cona notranje delila na omenjenih šest pokrajin.

2. Vrhovni komisar

Hitler je že v ukazu 10. septembra 1943 določil, da bo operacijsko cono »Jadransko primorje« upravljal vrhovni komisar (Oberster Kommissar) in je na to mesto imenoval šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja. Ta je postal edini nosilec oblasti v svoji upravni enoti, podrejen je bil neposredno Hitlerju. Svoj urad si je uredil v sodni palači v Trstu okrog 1. oktobra 1943, potem ko je nemška vojska v veliki ofenzivi prečesala predele severovzhodno od tega mesta. Večino uradnikov je pripeljal iz Celovca, dobil pa jih je tudi od drugod. Tako kot v Celovcu je bil tudi v Trstu njegov namestnik za državno upravo vladni predsednik dr. Ferdinand Wolsegger, ki je vodil tudi urad v Trstu. Poleg »generalnega referenta« (dr. Helmut Hierzegger), ki je skrbel za personalo in proračun, in poleg vodje glavne pisarne (Wilhelm Schreck) je bilo še 10 oddelkov, in to I. za notranjo upravo (dr. Johannes), II. za tisk, propagando in kulturo (dr. Karl Lapper), III. za finance (dr. Franz Zojer), IV. za pravosodje (dr. Paul Messiner), V. za znanost in pouk (dr. Heribert Huber), VI. za poljedelstvo in gozdarstvo (Reinhold Huber), VII. za gošpodarstvo (dr. Helmuth Hoyer), VIII. za delo (dr. Werner Kohlhaase), IX. za gradbeništvo (Lobmeyer) in oddelek za prostorski red (Bernhard von Liebe). Vrhovnemu komisarju sta bila podrejena tudi poverjenika za poštno upravo (Gabriel Engler) in za promet (Kofler). Tudi vrhovni komisar za operacijsko cono »Jadransko primorje« je izdajal svoj uradni list (Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationszone »Adriatisches Küstenland«, in to v nemškem in italijanskem jeziku posebej.

3. Prefekti in nemški svetovalci v pokrajinah

Vrhovni komisar dr. Rainer je že v svoji prvi odredbi 1. oktobra 1943 določil, da mora vsa uprava v operacijski coni poslovati dalje. Čeprav je že Mussolinijeva fašistična vlada po 8. septembru 1943 imenovala nekatere prefekte tudi za te pokrajine, jih je dr. Rainer postopoma odstranil in imenoval nove. Najprej je 20. septembra 1943 za načelnika pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini imenoval dotedanjega ljubljanskega župana, generala Leva Rupnika, ki ni imel naslova prefekt, temveč predsednik ali prezident. Nato je 26. oktobra umestil v Trstu prefekta dr. Bruna Coceanija, 30. oktobra v Gorici Marina Paceja, novembra je imenoval na Reki Alessandra Spalatina, v Vidmu Riccarda De Bedena in 2. decembra 1943 so v Pulju slovesno umestili prefekta Lodovica Artusija. Predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani in prefekti v Trstu, Gorici, na Reki, v Pulju in Vidmu so ostali na svojih položajih do zloma nemškega rajha v teh predelih, t. j. do konca aprila 1945.

Prefekti so vodili upravo v svojih pokrajinah večinoma z istim osebjem in na enak način kot prej, seveda po odredbah in navodilih vrhovnega komisarja. Oni sami in tudi njihovi uradniki so si dopisovali z ministrstvi Mussolinijeve

državice v severni Italiji, in jim tudi redno ali občasno poročali o delu in razmerah, vendar le-ta niso imela v operacijski coni »Jadransko primorje« nikakršnih pristojnosti.

Predsednik pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino si je za svojega namestnika izbral dr. Josipa Hubada, za osebnega tajnika Reneta Podhorskega, za tajnika Janka Kregarja in dr. Stanka Kocipra za zasebnega tajnika, medtem ko je bil šef sekretariata Vladimir Suša. Urad pokrajinske uprave je imel enajst oddelkov, torej tri več kot urad visokega komisarja, in so jih vodili slovenski uradniki (I. dr. Lovro Bogataj, II. dr. Josip Hubad, III. Anton Podgornik, IV. dr. Lovro Sušnik, V. Franc Rueh, VI. Anton Kosi, VII. dr. Filip Orel, VIII. dr. Alojz Trstenjak, IX. dr. Ivan Bizjak, X. za propagando dr. Ludvik Puš in XI. Mežan), med katerimi jih je bila okrog polovica na teh položajih še pod italijanskim okupatorjem. Izven omenjenih oddelkov sta bila urada za obnovo v vojni porušenih domov (načelnik podpolkovnik Miroslav Petelin) in vojaški urad (načelnik podpolkovnik Emanuel Šufraj).

Enako kot do tedaj italijanski visoki komisar je tudi načelnik pokrajinske uprave potlej (od 25. 9. 1943) izdajal svoj uradni list (Službeni list šefa pokrajinske uprave), in to leta 1943 28 števil, 1944. leta 99 in 1945. leta 35 števil. Do srede novembra 1943 je bil njegov uradni list kar trojezičen: vzporedno s slovenskim besedilom sta tekla nemški in italijanski prevod. Od takrat dalje pa je bil le dvojezičen: nemški prevod je bil na prvem mestu.

Ker so bili prefekti italijanske narodnosti, načelnik pokrajinske uprave v Ljubljani pa Slovenec, jim je vrhovni komisar z odredbo 22. oktobra 1943 dodelil »nemške svetovalce« (deutscher Berater), ki naj bi skrbeli za to, da bi delo upravnih organov v pokrajinah teklo skladno z njegovimi odredbami, smernicami in navodili. Bili so tudi njegovi zastopniki za pokrajine. Imeli pa so tudi pravico, da sami dajejo navodila in nasvete prefektom in načelniku pokrajinske uprave v Ljubljani. Nemški svetovalec v Ljubljani je postal najprej — še pred izidom omenjene odredbe — kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak, vendar je moral ta položaj prepustiti policijskemu generalu Erwinu Rösenerju in je bil potlej Rupnikov »upravni svetovalec« (Verwaltungsberater). V Trstu je nemški svetovalec postal radovljiški deželni svetnik dr. Rudolf Hinteregger, v Pulju kamniški okrožni vodja NSDAP dr. Wilhelm Pilz, na Reki celovski okrožni vodja NSDAP dr. Karl Pachneck, v Gorici SA-Standartenführer dr. Gerhard Österreicher, za njim dr. Sauer; videmski nemški svetovalec je imel izpostavo v Pordenoneju, ki jo je vodil dr. Karl Starzacher iz Celovca, torej sami nacistični funkcionarji z avstrijskega ozemlja in z Gorenjskega.

Tudi nemški svetovalci pri prefektih (v Trstu, Gorici, Pulju, na Reki in v Vidmu) in pri predsedniku pokrajinske uprave v Ljubljani so v svojih uradih imeli oddelke za posamezne upravne panoge. Ker se verjetno ni ohranil noben arhivski fond nemških svetovalcev, lahko za organizacijsko in osebno sestavo urada nemškega svetovalca za Ljubljansko pokrajino zveemo iz povojne izjave upravnega svetovalca dr. Hermanna Doujaka v sodni preiskavi. Imel je deset oddelkov, in to I. za notranjo upravo, ki ga je vodil sam, II. za tisk, propagando in kulturo (Werhouz), III. za finance (Elsenwenger), IV. za pravosodje (dr. Kurt Messiner), V. za pouk (dr. Franz Koschier), VI. za prehrano in poljedelstvo (dr. Kulterer), VII. za gospodarstvo (dr. Friedrich Jaklin), VIII. za delo

(Wurzberger), IX. za prostorsko planiranje (nezaseden), in X. za gradnje (Trenz). Imel je tudi tri poverjenike, in to za (socialno) pomoč (Grubitz), delo v obratih (Steinacker) in mladino (Ogris).

4. Okrajni glavarji in župani

Narodnoosvobodilno gibanje slovenskega in hrvaškega naroda je po italijanski kapitulaciji z ustanovitvijo razsežnega svobodnega ozemlja na območju, ki ga je zajela nova okupatorjeva upravna tvorba, popolnoma razbilo dotedanjo italijansko civilno upravo. To velja za veliko večino občin v vseh pokrajinah, razen v videmski, v nekaterih, npr. v Ljubljanski, pa celo za tri okrajna središča oziroma sedeže okrajnih glavarstev. Po veliki vojaški ofenzivi jeseni 1943, ki je razkosala veliko partizansko svobodno ozemlje, so si nemški okupator in kolaboracionisti vseh narodnosti prizadevali, da bi obnovili upravo, kakršna je bila pred 8. septembrom 1943 (v Julijski krajini) oziroma vzpostavili svojo (v Ljubljanski pokrajini).

Še med veliko nemško ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem (21. oktobra do 12. novembra 1943) ali takoj po njej je predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani poslal v okrajna središča svoj kader, da bi vzpostavil okrajna glavarstva. Najprej sta mu popoln umik nemške vojske iz Bele krajine in napad Belokranjske brigade pri Bušnji vasi 5. novembra 1943 na skupino kolaboracionistov, namenjenih za vzpostavitev okrajnega glavarstva v Črnomlju, onemogočila uvedbo civilne uprave v Beli krajini, ki je bila nato ves čas strnjeno partizansko svobodno ozemlje. Okrajna glavarstva je nato do srede novembra 1943 lahko vzpostavil le v Ljubljani za okolico (Franc Maršič), Logatcu (Franc Žnidaršič, nato Franc Kogovšek), Novem mestu (Vinko Vidmar, nato Anton Skubic) in Kočevju (dr. Zdenko Bratina, nato Janez Lesar). Ti okrajni glavarji so si nato prizadevali, da bi obnovili občinsko upravo vsaj v tistih občinah, v katerih so bile nemške in domobranske postojanke. Načelnik pokrajinske uprave v Ljubljani je 12. novembra 1943 izdal »odredbo o postavitvi županov in občinskih sosvetov«. Medtem ko je prej imenoval župane visoki komisar, so jih nato okrajni glavarji. Sosveti so bili le posvetovalni organi. Vendar so bili poleg Bele krajine tudi nekateri drugi predeli brez kolaboracionistične občinske uprave, kjer je bilo gospodar položaja narodnoosvobodilno gibanje. Sredi februarja 1945, ko razmere za nemškega okupatorja in njegove sodelavce v Ljubljanski pokrajini niti niso bile najslabše, je od 95 občin poslovalo v svojih uradih samo 40 občinskih uprav, največ v okraju Ljubljana, poslovanje drugih 42 občin so vodili iz 11 večjih krajev, ki jih partizani niso tako ogrožali, medtem ko 13 občin niti ni imelo več nobenega sledu o občinski upravi; tam je bilo nenehno partizansko svobodno ozemlje.

V Slovenskem primorju si je nemški okupator v pozni jeseni 1943 prizadeval, da bi obnovil občinsko upravo na podeželju, ki jo je bila pometla vseljudska vstaja. Obnovo občinske uprave je okupator postavljal celo za pogoj za do-deljevanje preskrbe ljudi, vendar je v slovenskih predelih dopuščal imenovanje »slovenskih« županov. Narodnoosvobodilno gibanje je odločno razkrinkavalo to okupatorjevo taktiko in v nekaj primerih zelo ostro nastopilo proti ljudem, ki so se pustili imenovati za župane. Dokler ne bo na voljo ustreznih

podatkov iz italijanskih virov o razmerah glede občinske uprave v Slovenskem primorju, si bo treba pomagati s terenskimi raziskavami. Domnevam, da npr. v goriški pokrajini sredi februarja 1945 ni poslovala okupatorjeva uprava niti v tretjini od 42 občin. V Slovenski Istri je v 9 občinah od jeseni 1943 najprej poslovalo 6 občinskih uprav, večinoma v obalnih mestih, od pomladi 1944 pa še samo v mestih.

B. PREGLED GRADIVA

Večina arhivskega gradiva okupacijske civilne uprave na Slovenskem, ki ga hranijo arhivski in drugi zavodi, je navedena v objavljenih pregledih arhivskih fondov (Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Vodnik po arhivih Slovenije itd.). Za večino gradiva sta navedeni tudi količina in stopnja urejenosti oziroma dosegljivosti. Od takrat do danes je nekaj sprememb, in to glede prenosa iz enega arhivskega zavoda v drugega, največ iz arhiva republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in tudi glede stopnje urejenosti. V nekaterih arhivskih zavodih namreč že leta in leta načrtno urejajo in popisujejo tudi gradivo okupacijske civilne uprave in so o tem tudi že poročali javnosti (npr. Nada Kobal in Hubert Schara iz Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja).

Imamo tudi že pregled nad mnogim gradivom nemške in italijanske civilne uprave, ki je dosegljivo v inozemskih arhivih, predvsem v Zvezni republiki Nemčiji, Nemški demokratični republiki in Italiji. Skoraj ničesar ne vemo o morebitnem gradivu v madžarskih arhivih, prav ničesar pa, kaj je v avstrijskih arhivih. Te preglede so si iz razumljivih razlogov napravili predvsem raziskovalci okupacijskih sistemov na Slovenskem.

Gradivo okupacijske uprave je ohranjeno zelo različno in ga bomo tukaj navedli po posameznih okupatorjih oziroma njihovih upravnih enotah. Upoštevali bomo seveda samo tisto gradivo, ki je ohranjeno v pomembnejših količinah. Razume se, da ne moremo navajati niti stopnje urejenosti posameznih arhivskih fondov in zbirk niti natančnejših podatkov o količini gradiva.

I. SPODNJA ŠTAJERSKA IN GORENJSKA

Prav ničesar ne vemo o usodi arhivskih fondov obeh šefov civilne uprave, ki sta svoja sedeža in z njima tudi svoje gradivo po nekaj mesecih prenesla v Gradec in Celovec. Če sta se fonda ohranila, bosta za gotovo pomenila najpomembnejše gradivo za natančnejše preučevanje nemškega okupacijskega sistema na Slovenskem. Avstrijski arhivarji bi nam in tudi drugim storili uslugo že v primeru, da bi objavili vsaj to, ali sta fonda ohranjena ali ne, in če sta, v kakšni meri. Ob kričočem pomanjkanju gradiva obeh šefov civilne uprave sta zato poleg tistega gradiva (odredb, okrožnic, dopisov itd.) iz uradov šefov civilne uprave, ki so v ohranjenih arhivskih fondih nižjih upravnih enot, predvsem okrožij, dobrodošli obe obsežni poročili zveznega uradnika notranjega

ministrstva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko 30. maja in 30. junija 1941 ter zapisniki štabnih razgovorov v Mariboru in Gradcu iz let 1941—1944. Te zapisnike je pisal uradnik iz pravnega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru dr. Josef Scherz in so seveda obširneje zabeleženi tisti deli štabnih razgovorov, ki so bolj zanimali zapisovalca oziroma njegov urad. Po okupatorjevem načinu prirejanja sej in razgovorov lahko sodimo, da so na štabnih razgovorih pisali tudi uradne zapisnike, vendar do sedaj še nismo videli nobenega. Za Gorenjsko pa nimamo takšnih zapisnikov kot za Spodnjo Štajersko. Zaman tudi v arhivskih fondih nemških ministrstev in drugih osrednjih državnih uradov iščemo redna ali občasna poročila šefov civilne uprave ali njunih poverjenikov. V arhivskih fondih državne pisarne, notranjega ministrstva, propagandnega ministrstva itd. najdemo sicer precej pomembnih podatkov o vprašanih nemške okupacije v zasedenih slovenskih pokrajinah, vendar gre za akte teh uradov, zelo malo pa je v njih gradiva šefov civilne uprave. Še največ je v njih gradiva o vprašanih proračuna za delovanje civilne uprave v obeh upravnih enotah.

Veliko boljše so razmere glede ohranjenosti arhivskega gradiva nemških političnih komisarjev in deželnih svetnikov za okraje in okrožja na Slovenskem. Gradivo nemških političnih komisarjev iz okrajev je bilo ob ustanovitvi okrožij vključeno v ustrezne fonde političnih komisarjev oziroma deželnih svetnikov v okrožjih. Največ gradiva je ostalo za deželnim svetnikom v Celju (414 fasc.), ki je sedaj že natančneje urejeno in popisano ter je o tem izšlo že tudi posebno poročilo. Od deželnih svetnikov v Spodnji Štajerski je še razmeroma precej gradiva deželnega svetnika za Brežice (okrog 78 fasc.), ki ga sedaj natančneje urejajo in popisujejo, in za Trbovlje (okrog 23 fasc.). Vendar fonda še zdaleč nista popolna, saj npr. manjkajo redna in občasna poročila županov itd., kakršna imamo npr. v arhivskih fondih nekaterih drugih deželnih svetnikov. Medtem ko te tri fonde hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, pa arhivski fond nadžupana Maribor hrani Pokrajinski arhiv Maribor, ki ga tudi sedaj natančneje ureja in popisuje. Iz Gorenjske so se ohranili deli arhivskih fondov vseh treh deželnih svetnikov, t. j. za Kamnik (okrog 62 fasc.), Kranj (okrog 115 fasc.) in Radovljico (okrog 79 fasc.). To gradivo tudi hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in je dostopno za raziskovalno delo, ni pa še natančneje urejeno in popisano. Kljub pomanjkanju nekaterih pomembnih vrst gradiva v teh fondih so v njih zelo pomembni viri za preučevanje okupacije in narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije. Zato so zelo oškodovani predeli, ki takega gradiva nimajo, npr. vzhodni predeli slovenske Štajerske.

Naravnost osupljivo je pomanjkanje arhivskih fondov nemških občinskih uprav. Od približno 254 občinskih uprav v slovenski Štajerski in Gorenjski imajo deloma ohranjeno gradivo le tri občine, in to Zagorje ob Savi (6 fasc.), Ormož (19 fasc.) in Guštanj (6 fasc.), ki ga tudi hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. To hudo pomanjkanje gradiva ni toliko posledica okupatorjevega namernega uničevanja gradiva (saj bi, npr. prej uničil gradivo deželnih svetnikov) kot neustreznega odnosa poveljnih upravnih in drugih dejavnikov do okupatorjevega gradiva in precenjevanje potreb po »starem papirju« za papirnice. Tudi hudo pomanjkanje gradiva okupatorjevih občinskih uprav pomeni zelo neugodno okolnost za preučevanje nemške oku-

pacije in narodnoosvobodilnega boja na manjših območjih Slovenije. Raziskovalec si bo seveda moral pomagati s tistim gradivom občinskih uprav, ki je v arhivskih fondih deželnih svetnikov.

II. LJUBLJANSKA POKRAJINA DO LETA 1943

Arhivsko gradivo civilnega oziroma visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino se je večinoma ohranilo. Hranita ga predvsem arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Arhiv SRS v Ljubljani, in to prvi gradivo kabineta visokega komisarja (22 fasc.) in nekaterih njegovih posebnih uradov (tiskovnega urada, ravnateljstva računovodstva itd.), drugi pa predvsem gradivo tistih oddelkov, ki jih je visoki komisar leta 1941 prevzel od kraljevske banske uprave za Dravsko banovino in ga je zato težko razmejiti po obdobjih. Mnogo gradiva visokega komisarja, predvsem rednih in občasnih poročil o političnih in vojaških razmerah ter poročil in brzojavk o partizanskih akcijah, lahko najdemo tudi v arhivskih fondih nekaterih italijanskih ministrstev in drugih osrednjih državnih organov, predvsem vodje policije in predsedstva italijanske vlade. Gradivo italijanskih vojaških uradov, poveljstev in enot, v katerih so tudi dopisi visokega komisarja, je dostopno pri nas, ne pa tudi v Italiji, vendar ga je bilo precej mikrofilmanega v ZDA.

Gradivo okrajnih glavarstev se je ohranilo v manjši meri kot gradivo visokega komisarja, čemur so najbrž vzrok vojne razmere. Največ gradiva je za okrajno glavarstvo Logatec (19 fasc.), manj za Novo mesto (14 fasc.) in Črnomelj (6 fasc.), ki ga hranita arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Dolenjski muzej Novo mesto. Količinsko več je gradiva občinskih uprav, če seveda upoštevamo gradivo mestne občine ljubljanske (15 tm); poleg nje imata gradivo le še dve občini (Črnomelj in Ribnica na Dolenjskem).

III. PREKMURJE

Najslabše je z gradivom madžarskega okupatorja na Slovenskem. Nič se ni ohranilo od obeh okrajev niti od občin, tako da je sploh težko preučevati madžarski okupacijski sistem. Razmeroma natančne podatke o vsem gradivu, ki je za zgodovino Slovencev v upravnih fondih županijskih arhivov v Szombathelyju in Zalaegerszegu, je že objavil Antoša Leskovec, vendar ne posebej za obdobje 1941—1945. Iz skrajnih letnic 1944 in 1945 lahko sklepamo, da ga je za gotovo nekaj tudi za obdobje 1941—1945. Posebej pa je naveden fond izpostave za šolstvo v Murski Soboti 1941—1943 (7 fasc.) Poizvedovanja za nekaterimi vrstami gradiva za zgodovino Prekmurja pod madžarsko okupacijo v državnem arhivu v Budimpešti so dala negativen odgovor.

IV. SLOVENSKI PREDELI V OPERACIJSKI CONI »JADRANSKO PRIMORJE«

Naravnost osupljivo se sliši, da se ni ohranilo skoraj nič gradiva iz urada vrhovnega komisarja za operacijsko cono »Jadransko primorje«, čeprav so mi nekdanji partizani pripovedovali, da so ga ob osvoboditvi Trsta v pravosodni

palachi videli na kupe. En sam sveženj različnih dokumentov pač ne spremeni te sodbe. Enako je z gradivom nemških svetovalcev v pokrajinah. Seveda pa ne vemo, kaj hranita državna arhiva v Trstu in Gorici, v katerih je gradivo iz vojnih let še vedno nedostopno.

Kaže pa, da se je ohranilo razmeroma precej gradiva italijanskih prefektur iz pokrajin t. i. Julijske krajine iz let 1941—1945. Večina njihovih arhivskih fondov je še nedostopna v omenjenih arhivskih zavodih ter nad njimi nimamo pregleda. Manjši deli fondov prefektur iz Trsta, Gorice, Pulja, z Reke so v raznih jugoslovanskih arhivskih zavodih v Ljubljani, Beogradu, Pazinu in na Reki. Za raziskovalce je pomembno tudi tisto gradivo, ki so ga omenjene prefektore poslale vodji italijanske policije in predsedstvu vlade v Rim oziroma severno Italijo. Kako je z arhivskim gradivom v fondih drugih italijanskih ministrstev, še nimamo pregleda.

Arhivskega gradiva občinskih uprav iz Primorske je le malo. Nekaj ga je za občini Tolmin (14 fasc.) in Sežana (2 fasc.). Razlogi, zakaj ga ni več, so verjetno enaki kot pri gradivu občinskih uprav na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem.

Kaže, da se arhivski fond urada načelnika pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino ni ohranil, razen mogoče manjših drobcev. Drugače pa je z gradivom njegovih oddelkov in nekaterih pokrajinskih uradov, ki skupaj z gradivom iz italijanske okupacije pomeni nedeljivo celoto in ga hrani predvsem Arhiv SRS, deloma pa tudi arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Podobno je z gradivom nekaterih okrajnih glavarstev, ki se je ohranilo v manjši meri tudi iz obdobja 1943—1945. Medtem pa majhnih količin gradiva občinskih uprav iz istih let niti ne kaže omenjati, razen seveda za mestno občino ljubljansko (okoli 15 tm).

Zusammenfassung

DIE ZIVILVERWALTUNG DER BESATZUNGSMÄCHTE IN SLOWENIEN UND IHR ARCHIVMATERIAL

Die wichtigsten Merkmale der faschistischen Okkupation Sloweniens in den Jahren 1941—1945 sind: 1. eine erneute Aufteilung des bereits zerstückelten slowenischen Nationalgebietes, 2. das Bemühen aller drei Besatzungsmächte, d. h. der deutschen, italienischen und ungarischen, die besetzten slowenischen Gebiete so bald wie möglich ihren Staaten anzuschliessen und sie in ihre gesellschaftliche Ordnung einzugliedern und 3. die Entnationalisierung, die nach wie vor zur Vernichtung des slowenischen Volkes als einer ethnischen Einheit führen sollte. Da die neuen Staatsgrenzen auf dem slowenischen Gebiet Ende März oder Anfang April 1941 durch Hitler bestimmt worden waren, ist es verständlich, dass die deutsche Besatzungsmacht den grössten Teil Sloweniens bekam, u. zw. die slowenische Steiermark, Gorenjsko (Oberkrain), das Meža-Tal (Miesstal), den nördlichen Teil vom Dolenjsko (Unterkrain) und den nordwestlichen Teil von Prekmurje (Übermurgebiet), während den anderen zwei weniger zufiel, die italienische Besatzungsmacht bekam das Notranjsko (Innerkrain), den Hauptteil vom Dolenjsko und Ljubljana und die ungarische Besatzungsmacht den grössten Teil von Prekmurje. Aus annexionistischen Gründen war die Militärverwaltung in den besetzten slowenischen Ländern nur von kurzer Dauer. Die italienische (3. 5. 1941) und die ungarische Besatzungsmacht (16. 12. 1941) schlossen noch in demselben Jahr die von ihnen besetzten Gebiete auch formalrechtlich ihren Staaten an, während der von der deutschen Besatzungs-

macht auf den Herbst 1941 geplante Anschluss durch den nationalen Befreiungskampf des slowenischen Volkes verhindert wurde.

Die deutsche Besatzungsmacht hatte in dem von ihr besetzten slowenischen Gebiet einstweilig zwei Verwaltungseinheiten eingerichtet, und zwar die Untersteiermark und Südkärnten (später Oberkrain), die Hitler am 14. 4. 1941 den neu ernannten Chefs der Zivilverwaltung in Maribor und in Bled unterordnete. Die beiden waren bereits Gauleiter der NSDAP für die Steiermark und Kärnten auf österreichischem Gebiet. In den Bezirken (seit dem Sommer 1941 in grösseren Kreisen) wurde die Verwaltung von deutschen politischen Kommissaren geleitet, ab Spätherbst 1941 bzw. ab Anfang 1942 wurden diese Kommissare durch Landräte ersetzt. Die Verwaltung in den Gemeinden leiteten Bürgermeister oder Gemeindegemeinschaftskommissare, die deutscher oder slowenischer Abstammung waren. Die beiden Chefs der Zivilverwaltung gaben für ihre Verwaltungseinheiten besondere Verordnungs- und Amtsblätter heraus. Die italienische Besatzungsmacht richtete auf dem neu besetzten slowenischen Gebiet eine Verwaltungseinheit ein, und zwar die Provinz von Ljubljana (Provincia di Lubiana), die seit 18. 4. 1941 von einem Zivilkommissar (seit 3. 5. 1941 von einem Hohen Kommissar) verwaltet wurde. Für die Verwaltung in den Bezirken wurden italienische Bezirkshauptleute und in den Gemeinden Bürgermeister slowenischer Abstammung eingesetzt. Der Hohe Kommissar gab ein Amtsblatt für sein Verwaltungsgebiet heraus. Die Zivilverwaltung in jenen slowenischen Gebieten, die von der italienischen Besatzungsmacht schon 1918 besetzt und 1921 an Italien angeschlossen worden waren (das slowenische Küstenland), blieb in den Jahren von 1941 bis 1943 unverändert.

Die ungarische Besatzungsmacht schloss nach der Einführung der Zivilverwaltung am 15. 8. 1941 den Bezirk Murska Sobota (Olsnitz) der Obergespannschaft in Szombathely und den Bezirk Dolnja Lendava (Unterlimbach) der in Zalaegerszeg an. Für die Verwaltung in den beiden Bezirken waren ungarische Bezirkshauptleute zuständig, in Gemeinden aber Bürgermeister slowenischer oder ungarischer Abstammung.

Nach der Kapitulation Italiens besetzte die deutsche Besatzungsmacht auch den südlichen Teil Sloweniens und gliederte ihn dem neu gegründeten (10. 9. 1943) Verwaltungsgebilde, der Operationszone »Adriatisches Küstenland«, ein. Dieses Gebiet verwaltete ein deutscher Oberster Kommissar, der seinen Sitz in Triest hatte. Dieser übergab die Leitung der Zivilverwaltung in der Provinz von Ljubljana dem Chef der Provinzialverwaltung (dem Präsidenten« Leon Rupnik), der noch einen deutschen Berater bei sich hatte. Die Verwaltung in den Bezirken, insofern sie wegen des stark entfalteten nationalen Befreiungskampfes überhaupt noch bestand und funktionierte, war von Bezirkshauptleuten slowenischer Abstammung übernommen worden. In den Ländern von Julisch-Venetien (Slowenisches Küstenland und Istrien) waren für die Verwaltung neu ernannte Präfekten italienischer Abstammung zuständig, die noch deutsche Berater bei sich hatten. Die Gemeindeverwaltung war nur noch in seltenen Fällen tätig. Von der Mehrheit der Befreiungsfront angeschlossenen Bevölkerung wurden nur Organe der neuen Macht, der Volksmacht, anerkannt, d. h. Ausschüsse der Befreiungsfront, bzw. die gewählten Ausschüsse der Nationalen Befreiung.

Das Archivmaterial der Zivilverwaltung der Besatzungsmächte hat sich nicht überall gleichmässig erhalten. Was die Archivfonds der beiden Chefs der Zivilverwaltung betrifft, die im Winter 1941—1942 ihre Sitz nach Graz und Klagenfurt übertragen hatten, ist uns nicht bekannt, ob sie vielleicht in österreichischen Archiven aufbewahrt werden. Die Archivfonds des Hohen Kommissars und des Chefs der Provinzialverwaltung für die Provinz von Ljubljana sind grösstenteils erhalten und befinden sich im Archiv der Sozialistischen Republik Slowenien in Ljubljana. Das Material der Kreisverwaltungsorgane aus dem deutschen Okkupationsgebiet ist besser erhalten als das der Bezirksverwaltungsorgane aus dem italienischen Okkupationsgebiet (im Archiv des Instituts für die Geschichte der Arbeiterbewegung in Ljubljana, im Geschichtsarchiv Ljubljana und im Landesarchiv Maribor). Vom Material der Gemeindeverwaltungen hat sich sehr wenig erhalten, eine Ausnahme bildet die Stadtgemeinde Ljubljana. Vom Archivmaterial der ungarischen Besatzungsmacht ist nichts erhalten geblieben.

Jera Vodušek-Starič

ZAČETEK PROCESA DEMOKRATIZACIJE DRUŽBENOEKONOMSKIH
ODNOSOV IN IZVOLITEV PRVIH DELAVSKIH SVETOV LETA 1950

I.

Pomen uvedbe delavskega upravljanja v gospodarskih podjetjih leta 1950 in vseh sprememb, ki jih je na področju družbenoekonomskih odnosov ta odločitev implicirala, je razviden le v okviru družbenoekonomskih odnosov od začetka revolucije in temeljev nove državnosti, postavljenih v času NOB, do izgradnje sistema ljudske oblasti, uvajanja socialističnih odnosov v gospodarstvu v prvih povojnih letih ter vse večje etatizacije v obdobju prvega petletnega načrta.

Proces etatizacije je v Sloveniji potekal v okviru priprav na sprejetje petletke, ki so intenzivneje stekle med letom 1946. Poglavitna značilnost petletke, sprejete 1947. leta, je bilo strogo centralistično planiranje in izvajanje gospodarskega načrta, kot posledica tega pa tudi administrativno-centralističen sistem upravljanja države in družbe nasploh. Inicijativa ljudskih odborov in njihov samoupravni značaj, kot ena bistvenih značilnosti slovenske revolucije, ter prvi ukrepi pri uvajanju socialističnega gospodarstva in uprave, ki so bili na osvobojenem ozemlju sprejeti že leta 1941 in so se nato razvijali naprej v okviru splošne državotvorne organizacije družbe, kot je bila sprejeta na kočevskem in nato na črnomeljškem zboru odposlancev slovenskega naroda, so se leta 1945 postopoma podrejali poenotenemu sistemu gospodarske in upravne ureditve, kot sta jo za vso državo izvajala NKOJ in začasna vlada DFJ. Na gospodarskem področju so to bili ukrepi od konfiskacije, ustanavljanja komisij za upravo narodne imovine, agrarne reforme in prvih ukrepov za poenotenje finančne politike ter prvih državnih budžetov do ustavnih načel družbene in ekonomske ureditve. S sprejetjem Ustave FLRJ je bilo sankcionirano načelo »občeljudske imovine v rokah države« in načelo države kot nosilca gospodarskega planiranja. Kmalu za tem je bil zakonsko opredeljen tudi značaj ljudskih odborov »kot najvišjih organov državne oblasti v odnosih lokalnega značaja na svojem teritoriju«, načelo, ki je bilo nato tudi sestavni del slovenske ustave, sprejete januarja 1947. Temu je nato sledil sprejem vrste zakonov, ki so v podrobnosti izvajali sprejete ustavne opredelitve, kot so zakoni o gospodarskem načrtovanju, o razdelitvi državnih gospodarskih podjetij na podjetja zveznega, republiškega in lokalnega pomena, o ustroju in delovanju državnih gospodarskih podjetij, o ustanovitvi planskih komisij in ne nazadnje zakon o nacionalizaciji, jeseni leta 1946. S tem so bili ustvarjeni sistemski in operativni pogoji za

izvedbo petletke. Vzroki in potrebe za tovrstno gospodarsko organizacijo so bili, gledano s stališča gospodarstva, v slabi razvitosti jugoslovskega gospodarstva, tako industrije kot poljedelstva, v kmečki prenaseljenosti, v teritorialnem in po panogah neadekvatno razporejenem gospodarskem potencialu in še kje. Pomen pravilne gospodarske usmeritve je bil še pomembnejši zaradi vrste drugih procesov, zlasti boja za utrditev sistema ljudske oblasti, za kar niso obstajali povsod enaki pogoji, boja za ohranitev načel izbojevanih v NOB in ne nazadnje tudi boja za mednarodno priznanje novonastale države in za njene pravične meje. Eden od pogojev za pristop k tako zahtevnemu gospodarskemu načrtu kot je bila prva petletka, je bila v zelo hitrem času zaključena obnova v vojni porušene dežele.

V sklopu take organizacije gospodarstva sta bila tako upravljanje kot proizvodnja v podjetjih podrejena strogemu redu in kontroli. Upravljanje podjetja je vodil t. i. operativni upravni voditelj (OUV oz. AOR), ki je kot organ pristojnega ministrstva ustanavljal podjetje, določal njegovo notranjo organizacijo, sprejemal njegove delovne, finančne in investicijske načrte ter razpolagal z vsemi sredstvi podjetja, razen s t. i. skladom vodstva ali skladom direktorja (iz teh sredstev je podjetje finansiralo poleg lastnih manjših potreb tudi različne potrebe svoje ožje lokalne skupnosti). Vse funkcije OUV je opravljal ravnatelj podjetja, ki je bil zanje tudi odgovoren. Če upoštevamo takšno gospodarsko organiziranost, kot jo kaže takratni normativni okvir, je bila udeležba članov kolektiva in tudi širše lokalne skupnosti pri bistvenih odločitvah o življenju podjetja ter pri upravljanju podjetja relativno zelo majhna. Vlogo nosilca aktivnosti delavskega razreda je v tistem času prevzela sindikalna organizacija v podjetju. Njeno delovanje se je usmerjalo predvsem na vestno izpolnjevanje planirane proizvodnje, dvig produktivnosti dela in na čim bolj pravilno izvajanje politike partije v gospodarsko organizacijskih vprašanjih.¹ Sindikalna organizacija je imela svojega predstavnika v strokovnem svetu podjetja, svetovalnem organu ravnatelja, ki ga je lahko imenoval OUV. Poleg tega je bila sindikalna organizacija tudi organizator proizvodnih posvetovanj v podjetju. Na njih pa je razprava večinoma tekla o izpolnjevanju delovnih nalog v okviru petletke. Takšna posvetovanja so bila organizirana tudi v Železarni Jesenice. Druga institucija, ki je v letih neposredno po osvoboditvi, zastopala interese delavstva, so bili delavski zaupniki, ki predstavljajo prve elemente organiziranega vpliva delavcev na upravljanje podjetij. Kljub temu pa se ta institucija ni razvila v močnejšo obliko sodelovanja delavcev v upravljanju podjetij, temveč so to funkcijo vedno bolj prevzemale sindikalne organizacije.²

Železarna Jesenice je bila, kot vsa državna podjetja zveznega pomena, vključena v zvezni petletni načrt, ki je postavil načrt produkcije in investicij v Železarni. V tem času je bila zgrajena nova valjarna na Javorniku in še nekaj manjših objektov. Železarna je svoj plan izpolnjevala po načrtu in ga v letih

¹ Kardelj, E., KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, ljudsko oblast in socializem, 5. kongres KPJ, CZ, Lj. 1948, str. 364.

² Siftar, V., Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih, Založba Obzorja, Maribor, 1969, str. 288. O delovanju sindikalne organizacije v Sloveniji v omenjenih letih pa več v referatu avtorice Organizacija in delo sindikatov v Sloveniji od leta 1945 do 1953, Zbornik Tito, radniška klasa i sindikati, Beograd 1979.

1947 in 1948 celo preseгла. Ves čas pa je v Železarni primanjkovalo delovne sile, kar je bilo povezano tudi s premajhno izgradnjo objektov družbenega standarda.

II.

1. UPRAVNOGOSPODARSKA DECENTRALIZACIJA V LETIH 1949—1950

Vprašanje nadaljnje smeri razvoja socializma v Jugoslaviji je delno odprl že V. kongres KPJ julija 1948. V svojem političnem poročilu je J. B. Tito analiziral tudi delo KPJ pri graditvi nove države in med drugim zapisal: »Ustava je torej samo potrdila, odnosno uzakonila tisto, kar je že bilo izbojevano med vojno, to je oblast ljudstva, oblast resnične ljudske demokracije. To je hkrati tudi eden najvažnejših pogojev za nadaljnji razvoj naše države v socializem. Ta razvoj je že do danes tako zelo napredoval, da bomo morali ob prvi priliki delno spremeniti tudi našo ustavo, posebno pa 4. poglavje o družbenoekonomski ureditvi v naši državi.«³

E. Kardelj je na kongresu opozoril na organizacijske slabosti državnega aparata in na to, naj bodo ljudski odbori v bodoče res ljudski, i. e. »da bodo v polni meri omogočali kontrolo in sodelovanje ljudskih množic oziroma njihovih predstavnikov pri delu državne uprave...«,⁴ pri čemer je poudaril *načelo dvojne odgovornosti LO*: »Načelo dvojne odgovornosti posameznih vodilnih organov uprave in ljudskih odborih, namreč odgovornost pred izvršnim ljudskim odborom in pred višjim vodstvom ustrezajoče panoge državne uprave... se mora brezpogojno uveljaviti, da bo na ta način zagotovljeno tako naglo in neposredno vodstvo višjih organov državne uprave kakor tudi neposredno organizacijsko vodstvo in kontrolo ljudskega odbora,«⁵ kar je sumiral v dveh nalogah: »1. neusmiljena borba povsod in na vsakem področju proti vsem birokratičnim in drugim metodam, ki ne upoštevajo pritegovanje množic ali v kakršnem koli smislu ovirajo pritegovanje množic h graditvi socializma; 2. vsestransko razvijanje in utrjevanje političnega dela med množicami, dela za prepričevanje ter nenehno dviganje in razvijanje zavesti delovnih množic. Pri uresničevanju teh nalog morajo imeti največjo vlogo množične organizacije delovnega ljudstva.«⁶

Ob tem se odpira vprašanje, v kakšni relaciji je napad Kominforma na KPJ l. 1948 in razvoj tega spopada v naslednjih letih z odločitvijo o demokratizaciji družbenoekonomskih odnosov v Jugoslaviji, s procesom deetatizacije in z uvedbo prvih delavskih svetov.

»Proces etatizacije v Jugoslaviji je bil, poleg tega, da je bil objektivno pogojen z vrsto najrazličnejših in zelo kompliciranih notranjih okoliščin, močno potenciran z naslonitvijo na sovjetski vzor... Na teh osnovah nastala afirmacija administrativno-centralističnega sistema državnega upravljanja vseh področij družbenega življenja je povzročila, da so bile institucije neposredne demokracije zapostavljene ali pa popolnoma degradirane. V tem kontekstu

³ J. B. Tito, Politično poročilo, V. kongres KPJ, CZ, Ljubljana, 1948, str. 134.

⁴ Kardelj, E., KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem, V. kongres KPJ, CZ, Ljubljana, 1948, str. 338.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., str. 356.

ekonomski in politični sistem Jugoslavije in idejno-politična platforma KPJ, na kateri sta bila osnovana, po tistem, kar sta konkretno vsebovala in po tistem, kar sta v sebi nosila kot potencial, objektivno nista implicirala takšnih razlik v obravnavi in realizaciji osnovnih vprašanj družbe prehodnega perioda, ki bi lahko privedle KPJ v spopad s sovjetsko interpretacijo teh vprašanj oziroma s sovjetskim vodstvom in Stalinom. Vzroki tega spopada so bili v tistem vprašanju, ki je bilo predmet nesporazumov tudi med drugo svetovno vojno, in do katerega je stališče KPJ ostalo nespremenjeno. To je bila trdna opredelitev KPJ, da samostojno vodi politiko razvoja Jugoslavije, brez ozira na stopnjo, do katere so ti procesi lahko bili podobni tistemu, kar se je dogajalo v Sovjetski zvezi.⁷ Drug element, ki je v tem trenutku razvoja jugoslovanske družbe tudi vplival na sprejem omenjene odločitve, je pojav birokratske samovolje, ki je povzročil upadanje revolucionarnega in delovnega razpoloženja. To je privedlo do negativnih posledic tega načina upravljanja, ki ni bil več zmožen mobilizirati delovno iniciativo mas, kar je obenem predstavljalo tudi že nevarnost etatizma za samo bit revolucije. Tretji element, ki je vplival, je izhajal iz eskalacije spora, kar je porodilo potrebo po spoznavanju družbenega karakterja tiste politike, ki je pritiskala na politiko KPJ, poleg tega pa tudi opredelitev jugoslovanskih voditeljev za samostojno proučevanje marksizma. Vse to je privedlo do spoznavanja negativnih pojavov v lastni družbi in do iskanja nove demokratične socialistične alternative.⁸ Oziroma, če še enkrat povzamem z besedami drugega avtorja: »V sporu s Stalinom in informbirojem so se do kraja izkristalizirale pomembne razlike v gledanjih na bistvena vprašanja izgradnje socializma v Jugoslaviji, ki so občasno prihajale do izraza že pred in med narodnoosvobodilno borbo. Velike razlike so se pokazale predvsem glede vloge države v socializmu in glede odmiranja njenih funkcij, glede vodilne vloge partije oziroma načina njenega uresničevanja, glede vloge Sovjetske zveze in odnosov med socialističnimi državami, glede pomena sodelovanja širokih ljudskih množic v Ljudski fronti, glede pomena narodnoosvobodilne borbe in vloge Rdeče armade pri osvobajanju Jugoslavije itd. Revolucionarne tradicije iz narodnoosvobodilne borbe, zaupanje delovnih množic v Komunistično partijo Jugoslavije in prvi uspehi poveljne izgradnje, so omogočili Jugoslaviji, da je odvrnila sovjetsko hegemonijo in nadaljevala uresničevanje samostojne poti v socializem, medtem ko tudi mnogo pozneje, po smrti Stalina, takšni poskusi niso uspeli v drugih državah ljudske demokracije. Spor z informbirojem seveda ni vzrok za uvedbo samoupravljanja; prej je res, da je do spora s Stalinom prišlo tudi zato, ker drugače ne bi bila mogoča samostojna pot Jugoslavije v socializem, niti ne bi mogli opustiti sistema administrativnega upravljanja. Za našo revolucijo niso bistveni vplivi in elementi stalinizma v njej, temveč tisti tokovi, ki so jo privedli do spora s stalinizmom in samim Stalinom. Res pa je, da je spor z informbirojem povzročil temeljitejše in globlje analize vzrokov birokratizacije in pospešil vzpostavlanje obrambnih mehanizmov zoper birokratske deformacije. Temeljna zasluga Komunistične partije je v tem, da je v času, ko je bil sistem administrativnega upravljanja še

⁷ Radonjič, R., Sukob KPJ sa Kominformom, drugo izdanje, Zagreb, 1976, str. 226, 227. Prevedla J. V.

⁸ Povzeto po zaključkih iz dela R. Radonjića, Sukob KPJ sa Kominformom, Zagreb 1976.

nujen in edino mogoč, spoznala začasen pomen in nevarnosti konserviranja takšnega sistema.«⁹

Proces demokratizacije družbenoekonomskih odnosov, ki se je pričel leta 1949, je istočasno naletel na ovire zaradi zaostrovanja gospodarske situacije, kot posledice ekonomske blokade in zaostrovanja v mednarodnih odnosih. To se ni odražalo samo na gospodarskem področju, temveč tudi v delovanju družbenopolitičnih organizacij. »Važnost subjektivnega faktorja, ki naj s političnimi prijemi podvoji naše sile, je bila zelo očita. Saj smo vrsto ukrepov morali v teh letih opirati prvenstveno na zavest in predanost naših ljudi. Naše partijske organizacije so to izvrševale ne samo kot politični organi, ampak so vskočile povsod tam, kjer je bilo najnujnejše. Po V. kongresu se je zato še okreplil partijski aparat z raznimi upravami in oddelki. S tem aparatom je CK često direktno posegal na posamezna področja v prid izvrševanja dnevnih nalog. Deloma je tako nastajal dvotirni sistem, deloma pa tesnejše zraščanje državnega in partijskega aparata.«¹⁰ V okviru delovanja KPS se je takrat pričela akcija za boljše delovanje partijskih organizacij, odpravljanje slabosti, ki so obstajale, predvsem pa boj proti sektaštvu pri sprejemanju novih članov in boj za aktivizacijo dela množičnih organizacij. Vračanje k proučevanju klasičnega marksizma in leninizma, teoretične razprave o karakterju oblasti in o nadaljnji graditvi socializma v Jugoslaviji, ki so sledile sporu z IB, vse to se ni manifestiralo samo v razpravah in odločitvah, ki so bile sprejete v najožjem političnem vrhu, temveč tudi s porastom števila partijskih tečajev, krožkov ter z intenzifikacijo idejnopolitičnega izobraževanja v tovarnah in ljudskih odborih, kar se je močno razširilo med letom 1949. Težišče demokratizacije odnosov pa je bilo v teh prvih letih vendarle v procesu decentralizacije na področju upravnogospodarskih odnosov, kar je bilo predpogoj za uspešno delovanje delavskih svetov. Poudariti je namreč treba, da je izvolitev prvih (poskusnih)¹¹ delavskih svetov potekala v času, ko je upravno-gospodarski aparat še vedno deloval v razmerah in v okviru zakonskih določil centraliziranega načina upravljanja, ter da je proces spreminjanja teh odnosov nujno zahteval določen čas, kot je dejal E. Kardelj: »... Imam v mislih nujnost stalnega procesa, prilagojevati organizacijo upravnega aparata razvoju socializma sploh, razvoju proizvodjalnih sil in socialistične zavesti ljudstva. Ne moremo reči, da je katerakoli izmed teh oblik stalna — vse so v procesu gibanja in odmiranja. Gre le za to, da vidimo, v katero smer gre ta proces. To odmiranje se ne bo izvršilo čez noč, vendar moramo določeno smer postaviti in zagotoviti.«¹²

Za formalen začetek procesa demokratizacije in procesa deetatizacije v jugoslovanski družbi oz. nastopa t. i. obdobja socialistične demokracije (za razliko od prejšnjega obdobja ljudske demokracije) lahko smatramo sprejem

⁹ Ribičič, C., Razvoj skupščinskega sistema v SFRJ, Pravna fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1978, str. 61.

¹⁰ Politično-organizacijsko poročilo o delu ZKS v dobi med II. in III. kongresom ZKS, CZ, Ljubljana, 1954, str. 34, 35.

¹¹ Izraz »poskusni delavski sveti« se v literaturi večkrat uporablja za tiste DS, ki so bili izvoljeni pred sprejemom Zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih. Tu ga uporabljam le za to, da jih časovno ločim od kasnejših.

¹² Kardelj, E., Tendence razvoja Ljudskih odborov, PNSG II, DZS, Ljubljana, 1955, str. 45.

zakona o ljudskih odborih v Ljudski skupščini FLRJ 28. maja 1949. Bolj pomemben kot sprejem samega zakona je bil v tistem trenutku govor E. Kardelja ob sprejemu zakona, v katerem je podal analizo vseh ključnih značilnosti in načel državne graditve pri nas ter pojasnil namen zakona. »Namen zakona je ta, da — v popolnem soglasju z načelom enotnosti oblasti in demokratičnega centralizma — pride čimbolj do izraza tista globoka demokratična težnja ljudskih množic po samoupravljanju, po neposrednem sodelovanju v upravljanju države, ki je bila vselej značilna za vsa resnično ljudska gibanja v svetu, posebno pa mora biti značilna za revolucionarni proletarijat in za socialistično demokracijo. S tem seveda nisem hotel reči, da smo dali s tem zakonom zgled popolnega demokratizma, ki mu ni mogoče več ugovarjati in ki se ne more dalje razvijati. Takega demokratizma sploh ni, ko pa bodo nekoč dozoreli družbeni pogoji za tako ‚popolno‘ demokratizacijo, tedaj to ne bo več demokratizacija, kajti tedaj bo demokracija sploh odmrla kot državna oblika in nadomestila jo bo svobodna človeška skupnost proizvajalcev.«¹³

V govoru je podal tudi analizo pojma *ljudske demokracije*, naslanjajoč se na trditve klasikov marksizma, nasproti interpretacijam nekaterih »teoretikov« iz dežel »ljudske demokracije«, in zapisal: »To pomeni, da ljudska demokracija ni noben ‚most‘ med diktaturo buržoazije in diktaturo proletariata, ampak je lahko samo ime za celo vrsto specifičnih oblik v prehodnem obdobju k socializmu, v prehodnem obdobju, katerega vsebina je ravno diktatura proletariata, ne pa nekaj ‚tretjega‘,«¹⁴ ter nadaljeval: »Razvoj socializma ne more potemtakem iti po nobeni drugi poti razen po poti nenehnega poglobljanja socialistične demokracije v smislu čedalje večje samouprave ljudskih množic, v smislu čedalje večjega pritegovanja ljudskih množic k delu državnega stroja — od najnižjih organov do najvišjih, v smislu vedno večjega sodelovanja pri neposrednem upravljanju v vsakem posameznem podjetju, ustanovi itd. ... Če se ne ravnamo po teh načelih, nujno zaidemo v birokratizem in v nevarnost, da se birokratski aparat v odnosu do ljudskih množic vedno bolj osamosvaja in da se jim vedno bolj podreja,«¹⁵ in zaključil: »Kolikor bolj bo socialistična demokracija dejansko socialistična, to se pravi, kolikor bolj bodo iz socialistične države izginjali ostanki kapitalizma in negativne preteklosti sploh, toliko bolj bo socialistična demokracija postajala splošna ljudska, toliko odločneje bo razvijala samoupravo ljudskih množic, vse dotlej, dokler se ne bo spremenila v pravo svobodo za vse ljudi, s čimer bo kot državna oblika dejansko odmrla.«¹⁶

Ko je naprej razglašal načelo samoupravnosti, je zapisal tudi naslednje: »Napačno bi bilo misliti, da se načelo samoupravnosti nanaša samo na take organe oblasti, kakor so ljudski odbori. Ne, to načelo moramo čedalje bolj razvijati povsod, v sleherni organizacijski enoti našega družbenega življenja. Njene elemente moramo razvijati v podjetjih, ustanovah itd. — vsepovsod, kjer lahko iniciativnost množic pomaga do večjih in boljših rezultatov.«¹⁷ S tem

¹³ Kardelj, E., O ljudski demokraciji v Jugoslaviji, PNSG I, DZS, Ljubljana, 1958, str. 393.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., str. 436.

¹⁶ Ibid., str. 438.

¹⁷ Ibid., str. 445.

je bila tudi prvič javno napovedana izvolitev delavskih svetov v podjetjih. Ob tem je E. Kardelj omenil že obstoječo obliko sodelovanja pri upravljanju, in sicer posvete direktorjev s predstavniki kolektiva, ter dejal: »To nepopolno spontano obliko je treba še bolj spopolniti in jo spremeniti v stalno obliko neposrednega sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij... To obliko naše ljudske demokracije moramo razvijati ne samo v širino, ampak tudi po vertikalni liniji v tem smislu, da bodo tudi višji organi gospodarske uprave pritegnili k neposrednemu sodelovanju delavca — proizvajalca.«¹⁸ Pojav partikularističnih teženj, ki bi ob nepravilnem razumevanju teh načel lahko nastopil, je E. Kardelj kakor tudi drugi, ki so takrat o tem pisali, ocenil kot veliko manj nevaren od birokratizma.

V tem novem zakonu o ljudskih odborih je bila spremenjena vloga odborov toliko, da to niso bili več samo najvišji organi državne uprave, temveč tudi edini organi ljudske oblasti na svojem področju. Zakon je prinesel nekoliko bolj podrobne določbe o organizaciji ljudskih odborov ter o zborih volilcev. Kot novost se v tem zakonu pojavljajo sveti in komisije državljanov. Sveti se ustanavljajo pri izvršilnih odborih, v njih pa sodelujejo zastopniki množičnih organizacij, ustanov in podjetij in sodelujejo kot pobudniki ali izvajalci določenih nalog. Komisijo državljanov pa imenuje izvršilni odbor za izvedbo posameznih zadev na področju gospodarstva, kulture in komunalnega na-predka.¹⁹

V zvezi z novimi nalogami, ki jih je terjal proces decentralizacije, je zakon predvideval tudi ustanovitev oblastnih ljudskih odborov.

Glede organizacije dela izvršilnih odborov ljudskih odborov pa je določal ustanavljanje poverjeništev (namesto prej obstoječih oddelkov), v okviru katerih so se lahko ustanavljali tudi posamezni sektorji, oddelki, uprave, komisije itd. Predvsem pa naj bi spodbudil večjo gospodarsko aktivnost ljudskih odborov v smeri »... krepitev lokalnega gospodarstva, nadaljevanja utrjevanja ekonomske osnove ljudskih odborov in s tem tudi krepitev lokalne samouprave«.²⁰ V ta namen so v zakonu pristojnosti ljudskih odborov na tem področju posebej razčlenjene, kar naj bi zagotovilo tudi njihovo dosledno izvajanje.

Vendarle pa do uresničevanja teh načel o demokratizaciji ljudske oblasti v naslednjih mesecih še ni prišlo, kar kažejo priprave na volitve novih krajevnih ljudskih odborov, ki so potekale jeseni 1949. Na plenumu CK KPS, ki je bil 7. in 8. oktobra 1949, in na katerem je bila volitvam v KLO posvečena ena od točk dnevnega reda, je referent za to vprašanje dr. Marjan Breclj opozoril na dejstva, da je na področju osamosvojitve KLO, na to je opozarjal že Miha Marinko ob volitvah leta 1947, bilo malo storjenega. »V celoti vzeto stoji še vedno pred nami naloga afirmacije KLO kot resničnih predstavnikov ljudskodemokratske oblasti, predvsem seveda na našem podeželju.«²¹ Ko je Miha Marinko na plenarnem zasedanju GO OFS, ki je sledilo 28. oktobra 1949, govoril o nalogah OF pred volitvami KLO, je prav tako opozarjal na še obstoječe pomanjkljivosti v stanju KLO. »Imeti moramo pred očmi, da je cilj volitev konsolidacija in preusmerjanje KLO-jev za pospešeno socialistično druž-

¹⁸ Ibid., str. 456.

¹⁹ UL FLRJ, 49/49.

²⁰ Kardelj, E., op. cit., str. 474.

²¹ Arhiv CK ZKS, Plenum CK KPS, 7. in 8. oktobra 1949, referat dr. M. Breclja.

beno preobrazbo. V KLO-jih bi se morali volilci zlit s svojim oblastnim organom v tesno celoto, nastati bi morale pravzaprav neke vrste komune... Javno je, da bo ponekod treba postaviti vprašanje zbora volilcev, ker se marsikje ti zbori niso vršili.«²² Glede vprašanja premajhne gospodarske iniciative KLO in reševanja le-tega pa je obrazložil: »Vlada je na eni svojih zadnjih gospodarskih sej obravnavala problem krajevnih ljudskih odborov. Sklenila je nekaj popravkov pri udeležbi na viških proračunskih dohodkov... Aktivni okraji naj dajo iz svojih viškov potrebno materialno in finančno pomoč KLO-jem, na drugi strani pa je vlada dala za pasivne kraje oblastnim odborom na razpoložljiva sredstva.«²³

Glede volitev, ki so bile 11. in 18. decembra, naj omenim še to. Na teh volitvah je bilo po predhodnih spremembah izvoljenih 1195 krajevnih ljudskih odborov (72 manj kot na prejšnjih) in število odbornikov se je povečalo z 8 na 11. Poleg tega je bil tudi nekoliko spremenjen volilni zakon, ki je določal, da mora imeti vsak kandidat za ljudskega odbornika svojo volilno enoto, kar naj bi zagotovilo neposreden stik z volilci in neposredno odgovornost volilcem.²⁴

O tem, kako so zaživel sveti državljani v naslednjem letu, je E. Kardelj zapisal: »Dejansko so zamrli in se ta stvar slabo izvaja, a kolikor se le izvaja, se izvaja zgolj formalno, da je število sestankov večje. Tako je onemogočeno postopno uresničevanje težnje, da bi oblast preko aktivov in svetov državljanov neposredno prešla na ljudske množice.«²⁵

Dejanski proces decentralizacije državne uprave se je začel že konec leta 1949 in v prvi polovici leta 1950 in je kot rečeno, predstavljal predpogoj za uspešno delovanje delavskih svetov. V tem obdobju je decentralizacija potekala predvsem kot prenos pristojnosti z zvezne na republiško raven ter v smislu priprav tako okrajnih kot krajevnih ljudskih odborov, da bi se usposobili za funkcije, ki naj bi jim pripadale v okviru nadaljnje decentralizacije.

Prvi ukrepi na tem področju so bili sprejeti že leta 1949. V ta namen so bili ustanovljeni oblastni ljudski odbori, formalno 11. maja, čeprav so priprave potekale še pred tem. To je narekovalo tudi novo teritorialno razdelitev in v Sloveniji so bile ustanovljene 3 oblasti — Ljubljanska, Mariborska in Goriška. Za te odbore so veljali isti predpisi kot za ostale ljudske odbore, njihove pristojnosti pa so določali republiški predpisi.

Istočasno je prve spremembe doživela tudi republiška vlada, kjer so bila ustanovljena nova ministrstva in sveti (ministrstvo za znanost in kulturo in kasneje za elektrogospodarstvo in rudarstvo). Poleg tega je prišlo že poleti 1949 do prvega prenosa nekaterih gospodarskih panog v republiško upravljanje, ko sta bili ukinjeni zvezni generalni direkciji tekstilne industrije in industrije usnja ter gume, namesto le-teh pa se je ustanovila zvezna uprava industrije tekstila, usnja in gume v sklopu ministrstva za lahko industrijo. Naloga zvezne uprave je bila, da kot koordinacijski organ skrbi za organiza-

²² Ljudska pravica (LP), 30. 10. 1949.

²³ Ibid.

²⁴ Stenografski zapiski Ljudske skupščine LRS, 6. redno zasedanje 21. oktobra 1949, Ljudska skupščina LRS, Ljubljana 1949, str. 13.

²⁵ Kardelj, E., Tendence razvoja ljudskih odborov, PNSG II, DZS, Ljubljana, 1955, str. 38.

cijske in razvojne probleme tega področja.²⁶ V začetku leta 1950 je sledila ukinitvev zveznih ministrstev za elektrogospodarstvo in za rudarstvo ter ustanovitev ustreznih komitejev. »Ustanovi se komite za elektrogospodarstvo vlade FLRJ, kot njen organ za vodstvo zadev splošnega državnega pomena na področju elektrogospodarstva in za koordiniranje dela republiških organov, ki so pristojni za te zadeve.« Komite so sestavljali predsednik komiteja, ki je bil minister vlade FLRJ, ministri iz republik in imenovane osebe.²⁷ Ko je B. Kidrič pojasnjeval to etapo reorganizacije, si je nadaljnjo smer reorganizacije predstavljal tako, da bi se v okviru zvezne vlade ustanovili sveti ministrov, ki pa ne bi bili organizirani več samo na osnovi gospodarskih panog, temveč kot *zaokroženi kompleksi* več panog, npr. energetika in ekstraktivna industrija, predelovalna industrija, strojogradnja, denarne operacije, planiranje itd. (vsega skupaj je naštel 11 takih kompleksov).²⁸ Ob tem je potrebno poudariti nove pozitivne elemente omenjenih sprememb. Prvič to, da so v delu zveznih svetov neposredno sodelovali tudi ministri iz republik. »Le-ta bo na eni strani sredstvo proti birokratičnemu centralizmu, ker bodo v samem zveznem oziroma zvezno-republiškem vodstvu mnogo bolj neposredno prišle do izraza republiške potrebe, po drugi strani pa bo ta novost tudi sredstvo proti gospodarskemu partikularizmu, ker bodo imeli vsi tovariši mnogo bolj pred očmi splošne državne potrebe in naloge, kot pa je bilo doslej mogoče.«²⁹ Drugič, da je bila ost teh ukrepov usmerjena tudi na zmanjšanje birokratskega aparata in borbo proti birokratizmu, ki se je v teh letih razvil na zvezni ravni, in ki ga je B. Kidrič takole označil: »Tu gre predvsem za družbeni pojav birokratizma v graditvi socializma oziroma v socializmu, t. j. za dejstvo, da začne v praksi ljudsko demokracijo, ki sloni na široki ljudski iniciativi in zavestnem sodelovanju čim širših ljudskih množic, zamenjavati čedalje bolj obsežna in čedalje bolj kompletna birokracija, ki se tudi čedalje bolj izloča iz procesa produkcije in dviga nad njega kot njegov varuh in parazit.«³⁰ In tretjič, da se v tem kontekstu prvič omenja nov način planiranja v gospodarstvu, in sicer planiranja balansa in proporcev med gospodarskimi operacijami, kar naj bi planske organe usmerilo k bolj »gospodarsko-političnim analizam sedanjih in bodočih možnosti in kot tak nudil svetu teoretično predelani material«.³¹

V večjem obsegu je bil prenos podjetij iz pristojnosti zveznih upravnih organov v pristojnost organov vlad ljudskih republik izvršen 3. aprila leta 1950, zajel pa je vsa podjetja kemične, steklarske, papirne, tobačne, živilske, medicinske in cementne industrije. Dejanski prenos je bil izvršen 15. aprila.³² Neposredno po tem so prenehala obstajati zvezna ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo, lahko industrijo, gradnje, trgovino in preskrbo, državne nabave, in ustanovljeni so bili naslednji sveti Vlade FLRJ: za kmetijstvo in gozdarstvo, za predelovalno industrijo, za gradbeništvo in gradbeno industrijo, za blagovni

²⁶ UL FLRJ 63/49.

²⁷ UL FLRJ 10/50.

²⁸ Kidrič, B., Ekspoze o reorganizaciji našega upravljanja, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 137.

²⁹ Ibid, str. 143.

³⁰ Ibid., str. 139.

³¹ Ibid., str. 144.

³² UL FLRJ 25/50.

promet ter za promet in zveze.³³ Podjetja črne metalurgije in strojogradnje pa so še vedno ostala pod zvezno upravo. Po stanju 15. aprila je bilo v Sloveniji le še 16 podjetij zveznega značaja in sicer: Nafta Lendava, Železarna Štore, Železarna Jesenice, Železarna Guštanj, Rudnik svinca in topilnica Mežica, Tovarna glinice in aluminija Strnišče, Rudnik živega srebra Idrija, Topilnica in valjarna cinka Celje, Titovi zavodi — Litrostroj Ljubljana, Tovarna avtomobilov TAM Maribor, Tovarna konstrukcij in vijakov »Splošna« Maribor, Tovarna kmetijskih strojev Maribor, Metalna industrija »Impol« Slovenska Bistrica, Železniška delavnica Maribor, »Iskra« Kranj ter Elan Gorjuše.³⁴

S tem v zvezi se je bistveno spremenila struktura upravno-gospodarskega aparata na zvezni in republiški ravni. Na zvezni ravni je bil 31. maja 1950 ustanovljen Gospodarski svet vlade FLRJ, katerega so poleg že omenjenih svetov sestavljali še minister za finance, minister za težko industrijo, minister za zunanjo trgovino, minister za delo, pomočnik ministra za narodno obrambo ter predsednik zvezne planske komisije. Naloga Sveta je bila koordinirati delo gospodarskih uradov in ustanov.³⁵ Spremenjena je bila tudi organizacija Zvezne planske komisije, ki so jo odtlej sestavljali njen predsednik in predsedniki planskih komisij iz republik.

Temu je sledilo tudi postopno ukinjanje generalnih in glavnih direktij ter zveznih uprav. Med zadnjimi je te spremembe doživelo ministrstvo za težko industrijo in njegove direktije, katerega naslednik je postal svet za strojogradnjo, pri čemer pa sta vodstvo podjetij te zvrsti še vedno ohranili na zveznem nivoju osnovani generalni direktiji za strojogradnjo in za črno metalurgijo. Ves čas poteka reorganizacije je tekla tudi razprava o podrobnostih teh ukrepov kakor tudi o oblikah nadaljnje decentralizacije, saj se je s temi prvimi ukrepi zmanjšal in reorganiziral le upravno-gospodarski aparat na zveznem nivoju (20—30 %), medtem ko se je zaradi prenosa pristojnosti nekoliko okrepila republiška uprava.

Na republiški ravni so, v okviru vlade LRS, ti ukrepi privedli do naslednjih sprememb. Odpravljena so bila ministrstva za industrijo, za lesno industrijo, za elektrogospodarstvo, za rudarstvo in za komunalne zadeve, ustanovljeni pa sveti za predelovalno industrijo (katerega so, na primer, sestavljali poleg predsednika sveta, ki je bil član Vlade LRS, še generalni direktor za tekstilno in usnjarsko industrijo, generalni direktor za kovinsko, predelovalno in elektroindustrijo, generalni direktor za kemično industrijo ter generalni direktor za lesno industrijo), za energetiko in ekstraktivno industrijo, za blagovni promet, za kmetijstvo in gozdarstvo ter za blagovno gospodarstvo. Za koordinacijo vseh resorjev gospodarstva pa je bil ustanovljen Gospodarski svet Vlade LRS, katerega so poleg predsednika, za katerega je bil imenovan Sergej Kraigher, sestavljali predsedniki naštetih svetov, predsednik planske komisije, minister za finance, minister za gradnje ter minister za delo. Za operativno-upravno vodenje podjetij republiške industrije, ki jih je bilo po novem 271, so se formirale še ustrezne generalne direktije, ki so zamenjale prej obstoječe upravne organe (glavne direktije). O funkciji svetov in generalnih direktij je B. Kidrič dejal: »Sveti, uvedeni tako v republiških kakor v zvezni vladi za splošno

³³ UL FLRJ 27/50.

³⁴ Arhiv Slovenije (AS) Fond Planske komisije (PK), f. 75.

³⁵ UL FLRJ 38/50.

koordinacijo gospodarskih poslov kompleksnih gospodarskih panog, niso več gospodarska ministrstva starega tipa, ki so ustrezala izključno državnim lastninskim pravicam v socialističnem sektorju in po katerih je upravni gospodarski aparat dobival vse večje in širše kompetence. Sveti so, naravno, ostali organi državne gospodarske uprave, toda hkrati so postali kolegijska telesa, v katerih so neposredno zastopane samo generalne direkcije kot višja, v bližnji bodočnosti že čisto nedržavna oblika gospodarskega združenja. Že s sedanjimi reorganizacijskimi ukrepi državne uprave se potemtakem tudi v svetih kot organih vlade pojavlja začetni element sodelovanja neposrednih proizvajalcev. Seveda se ustvarjajo s tem široke možnosti za nadaljnje postopno odmirnje državnih funkcij na področju gospodarstva.³⁶

Spomladi leta 1950 so se pričele tudi priprave za prenos gospodarskih pristojnosti na ljudske odbore, ob tem pa se je odprlo tudi vprašanje pripravljenosti oz. sposobnosti obstoječega aparata ljudskih odborov za takšno povečanje nalog in odgovornosti. Tako je na seji Odbora za ljudsko oblast FLRJ 25. junija 1950 E. Kardelj ocenil izvršeno reorganizacijo takole: »Danes smemo brez pretiravanja reči, da smo storili pomemben korak naprej v graditvi našega zveznega državnega aparata, in to ne samo glede njegove politične trdnosti, ampak tudi glede njegove kvalitete. Zlasti zadnja reorganizacija zveznega aparata nam je dala manjši, zato pa kvalitativno trdnejši aparat. Zdaj intenzivno delamo na tem, da bi zmanjšali tudi republiški aparat in ga kvalitativno dvignili, da bi lahko boljše od prejšnjega opravljal svoje funkcije, posebno še tiste, ki bodo odslej pripadale temu aparatu. Ne bi pa mogli reči, da smemo biti zadovoljni glede strokovnega izpopolnjevanja aparata okrajnih ljudskih odborov. Zato prihajamo danes v položaj, da se vse tisto, kar ukrepamo glede reorganizacije našega aparata, glede nadaljnega razvijanja socialistične demokracije v naši deželi, lahko razbije spričo premajhne sposobnosti okrajnih ljudskih odborov in njihovega aparata.«³⁷ Istočasno je tudi podal kritično oceno stanja ljudskih odborov in obsodil njihovo kampanjsko delovanje in pojave samovolje kot posledico organizacijske nesposobnosti odbora, da določene naloge pravilno uresničuje. Zato je predlagal, naj se v interesu uspešnega prevzemanja novih nalog ljudski odbori organizirajo »tako, da lahko posamezne panoge delavnosti ljudskih odborov funkcionirajo samostojno ne glede na potrebe druge panoge, ne pa da bi se dogajalo, da kadar se začne odkup, preneha v okraju vsaka druga dejavnost...«³⁸ in naj se odbore kadrovske okrepi predvsem s strokovnimi kadri, ker se je dogajalo, da se je kot posledica pomanjkanja ustreznih strokovnih kadrov širil aparat ljudskega odbora in »... tako imamo pri poslu, ki bi ga količkaj dober strokovnjak opravil brez posebnih težav, štiri do pet ljudi, ki vsi skupaj ne morejo narediti, kar je potrebno, kar bi naredil en sam.«³⁹ Ob vprašanju kadrov je E. Kardelj načel še eno od važnih vprašanj tistega časa, in sicer pojav zraščanja državnega aparata in Partije, proti kateremu je nasprotoval: »Sedaj je na terenu takšno stanje, da je bil

³⁶ Kidrič, B., O reorganizaciji državne gospodarske uprave, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 163.

³⁷ Kardelj, E., Tendence razvoja Ljudskih odborov, PNSG II, DZS, Ljubljana, 1955, str. 35.

³⁸ Ibid, str. 37.

³⁹ Ibid.

sekretar partijskega komiteja praviloma izvoljen za predsednika ali sekretarja, v glavnem vodilnega človeka v okrajnem ljudskem odboru. Posledica tega je bila, da je partijski komite v nekem pogledu zrastle z aparatom okrajnega ljudskega odbora. Na ta način je tako rekoč izginil tisti družbeni faktor, ki bi moral kontrolirati državni aparat, ga kritizirati v imenu ljudstva in v imenu Partije. Partija je avantgarda delovnih ljudi in v imenu proletariata, v imenu delovnega ljudstva mora kritizirati ta aparat ter se boriti zoper napake in pomanjkljivosti v njem. Toda zaradi omenjenega zraščanja smo to orožje vzeli iz rok tako Partiji kakor delovnemu ljudstvu. V prvih povojnih letih je bilo tako združevanje funkcij brez dvoma potrebno... CK naše Partije meni, da partijske organizacije na prihodnjih volitvah ne smejo kandidirati za izvršilni odbor okrajnega odbora Fronte sekretarja okrajnega partijskega komiteja.⁴⁰ Opozoril pa je tudi, da je potrebno povečati avtoriteto svetov državljanov, zato naj bi skupščine ljudskih republik izdale ustrezne zakone o svetih in aktivih državljanov. Glede KLO pa je menil, da je potrebno narediti analizo stanja teh odborov, in to individualno, ker le-ti delujejo v različnih razmerah. Opozoril je tudi na zastoj pri sprejemanju statotov ljudskih odborov. »... Statut ni samo zunanja oblika, ampak je nujno potreben instrument za utrditev našega demokratičnega sistema. Naj bo ta statut tudi slabši, vendarle pa bo tu, in v njem bodo navedene naloge ljudskega odbora, pravice ljudskega odbora, dolžnosti ljudskega odbora do državljanov, pravice ljudskih odborov do drugih organov oblasti, pravice državljanov do ljudskih odborov, itd.«⁴¹

V gospodarski politiki in operativi pa kljub sprejemu zakona o ljudskih odborih in načel, ki jih je zakon impliciral, decentralizacije še ni bilo občutiti. To lahko trdimo predvsem za leto 1949 in v veliki meri za leto 1950. »Centraliziranje vseh sil na najnujnejše planske naloge je celo krepilo administrativni način vodenja gospodarstva. Tak način planiranja in izvrševanja planskih nalog je zahteval vzporedno pojačanje organizacijsko-političnih prijemov, ki naj bi zagotovili ne samo birokratski, administrativni pritisk za izvajanje nalog, ampak tudi globljo zavestno in politično orientacijo delovnih ljudi pri tem.«⁴² Kljub prenosu upravno operativnih funkcij z zveze na republiko se ni bistveno spremenil način gospodarskega upravljanja in poslovanja podjetij. Nasprotno, v letu 1949 še vedno beležimo primere, ko vrsta podjetij lokalnega pomena oz. tistih, ki so bila v pristojnosti okrajev, preide pod republiško upravo.⁴³

Poglavitna skrb na gospodarskem področju je v teh letih veljala izpolnjevanju petletnega načrta. Plan je bil leta 1949 uspešno izpolnjen, v zveznem merilu s 100,4%, kar je B. Kidrič označil kot strateško zmago, ki jo je dosegla naša partija v boju za petletni plan in proti kominformovskemu revizionizmu. Kljub razdoru gospodarskih pogodb, neizpolnjevanja prevzetih gospodarskih obveznosti in gospodarski blokadi članic Kominforma so se investicije v letu 1949 dvignile. Dvignila se je tudi produktivnost dela, zaradi novih kapacitet, pa tudi zaradi izboljšanja delovnega procesa. Obseg industrijske proizvodnje se je v Sloveniji povečal za 16%, le ponekod so se pojavile težave

⁴⁰ Ibid, str. 43.

⁴¹ Ibid, str. 46.

⁴² Politično-organizacijsko poročilo o delu ZKS v dobi med II. in III. kongresom, III. kongres ZKS, CZ, Ljubljana, 1954, str. 34.

⁴³ UL LRS 21., 22., 26., 49.

zaradi pomanjkanja materiala in surovin. Dodatne težave v gospodarstvu so nastopile leta 1950 zaradi posledic suše, kar se je odražalo tudi v problemih prehrane prebivalstva v mestih. Poleg tega so v letu 1950 pri investicijski izgradnji še vedno čutile posledice blokade, pridružile pa so se jim še zvišane cene surovin in drugega materiala na svetovnem tržišču. Kljub temu se je leta 1950 celotna jugoslovanska industrijska proizvodnja zvišala za 6% v primerjavi z letom 1949. Skratka, vse najpomembnejše panoge, ki naj bi zagotovile izpolnitev petletke, so beležile rast v proizvodnji, za kar so imeli nemalo zaslug napori delovnih kolektivov ter novoizvoljenih delavskih svetov in upravnih odborov.⁴⁴ Omenim naj še najbolj bistveno gospodarsko aktivnost, ki je v teh letih potekala v podjetjih in širše, saj je angažirala tudi ljudske odbore in družbenopolitične organizacije.

V ospredju je bila ves čas akcija za dvig produktivnosti dela, za izboljšanje procesa dela in delovne discipline ter za znižanje polne lastne cene v podjetjih. Da so se tudi na tem področju ponekod pojavljali zastoji, pričajo opozorila, da je potrebno odpraviti kampanjski pristop k izpolnjevanju lastnih planov ob koncu leta.

V teh letih je bilo zlasti občutiti pomanjkanje delovne sile, kar je bil ponekod vzrok za neizpolnjevanje planov, kot npr. pri izvajanju nekaterih investicij in zlasti pri neizpolnjevanju plana v gradbeništvu. »Nerealizirana dobava planirane mehanizacije je torej zahtevala za gozdarstvo in rudarstvo več tisoč novih delavcev, ki smo jih mobilizirali bodisi kot prostovoljce, bodisi kot stalne delavce iz naših vasi. S tem se je bistveno zaostрил problem delovne sile, ker smo morali hkrati zagotoviti potrebno število delavcev za povečano proizvodnjo težke industrije.«⁴⁵ Kljub temu, da se je število delovne sile v Sloveniji povečalo od 188 000 zaposlenih leta 1946 na 248 211 leta 1952 (konec decembra 1949. leta je znašalo 207 600),⁴⁶ je bilo npr. za leto 1949 izračunano, da bo primanjkovalo okoli 20 000 delavcev, v Železarni Jesenice pa se je to število konstantno gibalo okoli številke 800. »Vprašanje delovne sile je pri nas v prvi vrsti vprašanje spremembe socialne strukture našega prebivalstva, katero vodi in ki jo terjata nagli tempo naše industrializacije... Kateri problemi so povezani z vprašanjem delovne sile? Nedvomno je tu eden izmed osnovnih problemov stanovanj, tovarniških in drugih ekonomij, dobrega organiziranja službe delavske preskrbe — za vse to pa so v prvi vrsti odgovorne direkcije podjetij.«⁴⁷ To pomanjkanje se je deloma reševalo z angažiranjem frontnih in drugih delovnih brigad, zlasti v gozdarstvu. Iz istega razloga so tekale tudi stalne akcije za ustalitev delovne sile, proti fluktuaciji in izostankom z dela. Eden glavnih vzrokov za pomanjkanje delovne sile je bilo neizpolnjevanje planov na področju družbenega standarda, vzrok temu pa je bilo prestrukturiranje investicij zaradi blokade. Tako se je odnos med investicijami v kapitalno izgradnjo in investicijami v družbeni standard vsa ta leta še vedno

⁴⁴ Povzeto po podatkih iz stenografskih zapiskov II. rednega zasedanja Ljudske skupščine FLRJ, decembra 1950.

⁴⁵ Stenografski zapiski Ljudske skupščine FLRJ, III. izredno zasedanje, januarja 1950, str. 36.

⁴⁶ Podatki iz referata S. Kraigherja na II. plenarnem zasedanju CK KPS, 15. in 16. aprila 1949 (A CK ZKS) ter iz Statističnega godišnjaka FNRJ, leto 1954.

⁴⁷ Kidrič, B., O tekočih vprašanjih naše gospodarske politike, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 32.

gibal na relaciji 70 % : 30 %. B. Kidrič je že leta 1950 opozarjal tudi na drug problem, in sicer na potrebo po bolj racionalnem izkoriščanju delovne sile. Zavzel se je proti prekomernemu predčasnemu povečanju le-te in za izdelavo realnih analiz teh potreb. Tako se je že istega leta pričela akcija za izkoriščanje rezerv delovne sile, za zmanjšanje odvečnega administrativnega aparata, za izboljšanje delovne discipline, ipd. Leta 1950 je bil plan v Sloveniji izpolnjen z okoli 35 000 manj zaposlenih kot leta 1949, zato so se začasno zaustavile tudi spremembe v socialni strukturi prebivalstva.⁴⁸

Kot že rečeno, je v teh letih prišlo do povečanih nalog pri izvozu v vseh industrijskih in kmetijskih panogah, zlasti pa v lesni industriji. Zaradi tega se je znatno povečala eksploatacija gozdov v Sloveniji. Leta 1949 je bil posek planiran na 7 milijonov m³, oz. 350 % tega, kar bi lahko gozdovi dajali v pogojih trajne uporabe. Ta plan je bil leta 1950 zvišan za dodatnih 12 %, v letu 1951 pa je že upadel za 63 %.⁴⁹ Sečnja lesa je prav tako angažirala veliko število delovne sile, ob tem pa sta se pojavila še problema oskrbe te delovne sile in transporta. Dodatna mobilizacija je potekala v okviru množičnih organizacij. O tem je B. Kidrič januarja leta 1950 zapisal: »Vprašanje uporabe frontnih brigad: na jasnem si moramo biti o tem, kar je poudaril plenum CK KPJ. Dokler se ne bodo pričeli izvajati ukrepi za ustalitev delovne sile, ne moremo povsem prenehati z uporabo frontnih brigad. Frontne brigade v gozdarstvu moramo npr. še nadalje uporabljati, plan izvoza je, kakor veste, osnovni del ekonomskega plana za to leto, pa tudi v vsem gospodarskem načrtu ne samo tega leta, temveč tudi naslednjo leto. Če ne izpolnimo plana izvoza, potem ne bomo mogli izpolniti niti drugih nalog petletnega plana.«⁵⁰ Sčasoma je bilo ugotovljeno, da izkoriščanje gozdov prinaša izgubo ter da je treba kritje te izgube izkoriščati z akumulacijo drugih rentabilnih gospodarskih panog (saj so samo plače za to dejavnost znašale 67,8 % bruto produkta).⁵¹ V letu 1951 je bilo zato sklenjeno, da je bolj rentabilno izvoz lesa nadomestiti s povečano proizvodnjo drugih artiklov za izvoz, pri čemer pa se je celoten izvoz, planiran za leto 1951, zvišal za 40 % v primerjavi z letom 1950. Zaradi zmanjšane eksploatacije gozdov so 5300 delavcev lahko zaposlilo v drugih panogah.

Z borbo za izvedbo plana je bilo povezano tudi zaostrovanje vprašanja socializacije vasi in v okviru tega akcije za ustanavljanje kmetijskih obdelovalnih zadrug, za obvezen odkup kmetijskih pridelkov ter borba proti špekulantskim pojavom na vasi. Kmetje so zaradi pojava proste prodaje svoje artikle raje prodajali na prostem trgu, s čimer se je zviševala njihova kupna moč. Istočasno pa je zaradi naraščanja mestnega prebivalstva naraščala potreba po kmetijskih pridelkih. O nujnosti odkupa ter sektaških pojavih in nepravilnostih ob tem je B. Kidrič zapisal: »Poudarjamo še enkrat, da globalnih odkupnih planov za vso državo ne moremo bistveno zniževati, ker bi sicer ogrozili prehrano mestnega in industrijskega prebivalstva. Lahko pa popravimo

⁴⁸ Stenografski zapiski Ljudske skupščine FLRJ, III. redno zasedanje, decembra 1950, str. 79.

⁴⁹ AS, Fond PK, f. 32.

⁵⁰ Kidrič, B., Razprava na seji IO LFJ, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 131.

⁵¹ AS, Fond PK, f. 32.

določene napake glede planskih odkupnih nalog posameznih republik. Toda za te popravke je potrebna podrobna in dobro utemeljena analiza, ki jo morajo dati predvsem same republike in ki ne teži za tem, da bi se znižal globalni splošni državni plan, temveč je usmerjena na to, da se najdejo ustrezne možnosti za izpolnitev plana. Težišče vprašanja je torej v tem, da borbo proti sektaškim napakam in nepravilnostim že vnaprej prenesemo na pravočasne organizacijsko-tehnične in politične priprave in na pravilno odmero znotraj posamezne republike, t. j. na pravilno porazdelitev na posamezne oblasti in posamezne okraje.⁵²

Na področju lokalnega gospodarstva je bila situacija v omenjenih letih naslednja. Zaznamovan je bil stalen dvig deleža lokalne industrije v republiški proizvodnji. Število podjetij pod upravljanjem OLO je leta 1949 znašalo 234 (največ teh je bilo iz industrije gradbenega materiala, tekstilne, lesne in prehranske industrije), kar se v začetku leta 1950 ni bistveno spremenilo (aprila 1950 jih je bilo 220). Predlogi za prenos podjetij iz republiške v okrajno pristojnost, so zajeli 58 podjetij (največ kovinske industrije, industrije gradbenega materiala, tekstilne, živilske in usnjarske industrije). Za prenos so upoštevali naslednje kriterije: decentralizacijo, dopolnilni karakter omenjenih podjetij ter potrebo po razširitvi ekonomske baze ljudskih odborov, pri čemer so bile upoštewane tudi upravne zmogljivosti okrajev in mest.⁵³

V lokalni industriji je še vedno veljala razdelitev na lokalno industrijo I in II (lokalna industrija I je bila tista, katere proizvodnja je potekala v okviru državnega fonda razpodelitve). Izpolnjen je bil sistem planiranja te proizvodnje, in sicer na vseh sektorjih, državnem, privatnem in združenem, le da so v tem primeru vnaprej sestavljali le globalne plane proizvodnje, ne pa tudi operativnih. Naloge te industrije so bile predvsem preusmerjati izkoriščanje kapacitet na proizvodnjo predmetov široke potrošnje. Pri opravljanju te naloge se je pokazala precejšnja iniciativnost okrajev, vendarle pa asortiman teh izdelkov ob koncu leta 1949 še ni bil zadovoljiv. Pri planiranju lokalne industrije II je veljalo tudi načelo, da se ohrani ravnotežje med proizvodnjo ter kupno močjo lokalnega prebivalstva. Pri tem naj bi bili proizvodi, nujno potrebni za življenje (hrana, obleka ipd.), preskrbljeni vsem enakomerno in po nizkih cenah, medtem ko je za ostale artikle veljalo, da grede na trg po višjih cenah. Ker je prav slednje bilo večinoma tisto, kar je proizvodvajala lokalna industrija, so surovine za to proizvodnjo lokalni industriji dobavljali po višjih notnih cenah.

Istočasno, ko se je leta 1948 in 1949 še do potankosti izpolnjeval sistem direktivnega planiranja ter je bila izdelana celotna metodologija planiranja, sprejemanja in usklajevanja planov, izdelava operativnih in distributivnih planov kakor tudi planiranje odnosa med kupnimi in blagovnimi fondi, se leta 1949 že odpira teoretično vprašanje vloge tržišča in zakona vrednosti v socialističnem gospodarstvu.

V svojem referatu »O tekočih vprašanjih naše gospodarske politike« na II. plenumu CK KPS, od 28. do 30. januarja 1949, je B. Kidrič prvi opozoril na nepravilnosti zaradi pojmovanja, da so distributivni plani »alfa in omega«

⁵² Kidrič, B., O tekočih nalogah boja za petletni plan, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 122.

⁵³ AS, Fond PK, f. 75.

planskega gospodarstva in dejal: »Tovariši, ki mislijo, da se lahko vse rešuje z distributivnimi plani, pozabljajo, da je vir narodnega dohodka, vir družbenega bogastva, njegovega vsestranskega asortimenta — produkcija, ne pa distribucija . . . Iz tega sledi, da je težišče dejanske zadostitve potreb, ki jih ima potrošnja, v planih produkcije, ne pa v distributivnih planih, pomeni opravljati Sizifovo delo in samo produkcijo vprav oddaljevati od dejanskih potreb potrošnje.«⁵⁴ Istočasno je izrekel trditev, »da ne socializem in ne graditev socializma ne izključujeta glede široke potrošnje ponudbe in povpraševanja, marveč da socialistično plansko gospodarstvo — v nasprotju s kapitalističnimi produkcijskimi odnosi — plansko obvladuje ponudbo in povpraševanje in se ju zavestno poslužuje kot enega izmed instrumentov planske razdelitve . . . Sočasno moramo s pravilnim mehanizmom našega planskega gospodarstva v teh globalno načrtnih okvirih, ki onemogočajo na osnovi socialističnih odnosov produkcije gospodarske krize itd., zagotoviti, da sta ponudba in povpraševanje polno izraženi in da prav ti dve čim bolj usmerjata našo produkcijo v smer zadostitve dejanskih potreb in dejanskega odkupa potrošnikov, česar bi ne mogel v vseh podrobnostih dogledati niti najpreciznejši planer. Iz vsega tega sledi, da v socializmu kot prvem stadiju komunizma, stadiju, v katerem še obstajata ekonomski kategoriji blaga in denar, niso in ne morejo biti ideal distributivni plani potrošnje.«⁵⁵ Iz tega pa je sledil sklep, »od distributivnih planov je treba ostro in nedvomno povsod, kjer je produkcija za to zares še dovolj visoka, preiti na plansko dirigiranje blaga, vendar tako plansko dirigiranje, ki omogoča vsakodnevne korekcije široke potrošnje.«⁵⁶ V svojem ekspoziju o planu leta 1950 pa je glede razporejanja blaga poudaril potrebo po prehodu k razporejanju na denarni osnovi. »Ravno zato mislim, da je treba našo trgovino še bolj ‚komercializirati‘ in da moramo s sedanjega sistema enotnih višjih cen preiti predvsem na režim lokalne industrije II in hkrati povečati obseg obvezne oskrbe.«⁵⁷

2. IZVOLITEV PRVIH DELAVSKIH SVETOV NA ZAČETKU LETA 1950

E. Kardelj je v govoru ob sprejemu zakona o ljudskih odborih maja 1949 prvič jasno povedal, »da so delavski sveti . . . zelo pomembni za nadaljnje spolnjevanje socialistične metode vodstva gospodarstva.«⁵⁸ Napovedal je nadaljnje razvijanje in uresničevanje načela sodelovanja proizvajalcev pri upravljanju gospodarstva.

Po sprejetju omenjenega zakona so se pričeli še intenzivnejši razgovori o samoupravnih pravicah državljanov in možnostih, da se le-te uresničijo. Razprave o osnovanju delavskih svetov, o njihovih nalogah in vlogi v podjetju so potekale v okviru CK KPS in na sejah vlade, h katerim so bili pritegnjeni

⁵⁴ Kidrič, B., O tekočih vprašanjih naše gospodarske politike, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 36.

⁵⁵ Ibid., str. 39.

⁵⁶ Ibid., str. 41.

⁵⁷ Kidrič, B., Ekspozije o planu za leto 1950, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1978, str. 112.

⁵⁸ Kardelj, E., O ljudski demokraciji v Jugoslaviji, PNSG I, DZS, Ljubljana, 1955, str. 460.

tudi predstavniki sindikata.⁵⁹ O poteku priprav na izvolitev delavskih svetov priča tudi govor S. Kraigherja na posvetovanju partijskih in sindikalni funkcionarjev republiških podjetij Slovenije, ki ga je sklical CK KPS 8. junija 1949. »Tovariš Kraigher je nato omenil, da bodo v tovarnah delavci izvolili delavske svete, ki bodo stalno sodelovali z upravnim vodstvom pri obravnavanju planskih nalog in drugih vprašanj. Ti zastopniki delavcev bodo nato prenašali sklepe in predloge svojim volilcem, delavcem. To bo zopet močan korak naprej v utrditvi kolektivnega dela v tovarnah, hkrati pa bo tako odpravljen tudi birokratizem, ki se je marsikje močno ugnezdil.«⁶⁰

Priprave na samo izvolitev delavskih svetov (DS) so se na zvezni ravni pričele proti koncu leta 1949. 23. decembra 1949 sta Gospodarski svet zvezne vlade in Centralni odbor Zveze sindikatov Jugoslavije izdala »Navodilo o osnovanju in delu delavskih svetov državnih gospodarskih podjetij«. Posredovali so ga republiškim Glavnim odborom sindikata ter podjetjem, ki so bila izbrana, da se v njih izvolijo prvi delavski sveti.

V navodilu je bilo zapisano, da je naloga DS, da aktivno sodeluje pri reševanju vseh najvažnejših vprašanj podjetja, da budno sledi delu in nudi pomoč pri pospeševanju proizvodnje in dela v podjetju. Navodilo je vsebovalo tri poglavja: Osnovanje in naloge delavskega sveta, Volitve delavskega sveta in Poslovanje delavskega sveta. Na začetku je pisalo: »S ciljem popolne ostvaritve ustavnega načela o neposredni udeležbi delavcev v proizvodnji in v izvajanju gospodarske kontrole, kakor tudi s ciljem aktivnejšega angažiranja delavcev v borbi za izvrševanje planskih nalog, se v državnih gospodarskih podjetjih ustanovijo delavski sveti. S pravilno organizacijo delavskih svetov se delavcem daje možnost da pridobe, ne samo, bolj jasen vpogled v delo in probleme podjetja, temveč se jim daje možnost neposrednega vpliva tako na probleme proizvodnje, kot tudi na probleme samega upravljanja podjetja.«⁶¹ Prisotnost prvih DS ni pomenila zmanjševanja ali spremembe vloge direktorja v upravljanju podjetja in tudi ne zmanjševanja nalog sindikalne organizacije (njene glavne naloge so bile vedno vodenje socialističnih tekmovanj z namenom izvrševati in presegati planske naloge). Naloge prvih DS so bile: seznanjati se s predlogom gospodarskega plana podjetja, z osnovnim planom gradnje objektov družbenega standarda, s predlogom pravil o delovnem redu, jih obravnavati in v zvezi z njimi dajati mnenje in predlagati ukrepe za pospeševanje proizvodnje, znižanja stroškov proizvodnje ipd., nadalje, predlagati ukrepe za boljšo organizacijo dela v podjetju, razpravljati o sistematizaciji delovnih mest in notranji organizaciji podjetij, o normah, razporedu delovnih sil, o predlogih pravil o delovni disciplini ter sodelovati pri nadzoru zaščite splošnega ljudskega imetja in razpravljati o pojavih neodgovornega odnosa do le-te. Kot posebna naloga je bilo podčrtano, naj se DS vztrajno zavzema za odpravljanje težav, nastalih v zvezi z uresničevanjem planskih nalog in naj se bori proti vsem oportunističnim in sovražnim pojavom, ki se izražajo s podcenjevanjem naših sil.

⁵⁹ Zbornik Fabrike radnicima, Privredni pregled, Beograd, 1964, str. 90.

⁶⁰ LP, 9. junija 1949. Drugih pričevanj o razpravi o uvedbi DS v Sloveniji, v pregledanih arhivih in literaturi, nisem našla.

⁶¹ AS, Fond Zveze sindikatov Slovenije, f. 280.

Glede volitev DS je navodilo določilo, naj se DS voli na zboru vseh delavcev, katerega naj skliče sindikalna organizacija. Volitve naj potekajo ob začetku vsakega leta s tajnim glasovanjem in na isti način kot volitve v odbore sindikalne podružnice.

Število članov prvih DS naj bi bilo 1—5 % vseh zaposlenih, njihovo število pa ni smelo presegati 100, ker bi bil drugače DS nesposoben za operativno delo. Poleg članov je bil v DS še direktor, zaželjeno pa je bilo, da se voli vanj tudi sekretarja partijske organizacije in predsednika ali sekretarja sindikalne podružnice. Vsak član DS, ki ne bi opravljal svojih dolžnosti, je bil lahko odpoklican.

DS naj bi se sestajali enkrat mesečno, pri čemer sta dnevni red določila predsednik DS in direktor sporazumno. Za sklepčnost je morala biti pristojna vsaj polovica delavcev. Sklepi so se sprejemali z glasovanjem večine. Direktor je bil dolžan upoštevati sklepe DS, v nasprotnem primeru se je DS lahko pritožil OUV ali višjemu upravnemu organu. Člani DS so bili odgovorni za izpeljevanje sklepov, za katere je moral biti določen tudi rok izvršitve. Člani DS so bili poleg tega dolžni seznanjati ostale člane kolektiva s temi sklepi. Za preučevanje posameznih vprašanj pa je DS lahko osnoval tudi posebne komisije.⁶²

Ob sprejemu navodila je bilo sklenjeno, da bodo volitve v delavske svete sprva samo v določenem številu najboljših in najvažnejših delovnih kolektivov v Jugoslaviji (izbrano jih je bilo 215). Za volitve in organizacijo teh prvih DS so bili zadolženi Glavni odbori Zveze sindikatov po republikah.

Neposredno po tem, ko je bilo izdano navodilo, se je 26. decembra 1949 sestalo tajništvo Glavnega odbora ZS in razpravljalo o volitvah DS v LR Sloveniji. Z ozirom na sporočilo CO ZSJ, da se v mesecu januarju izvolijo DS v 46 največjih kolektivih v Sloveniji, je bil sprejet sklep, da se v sodelovanju s CK KPS skliče 9. januarja konferenca predstavnikov sindikalnih podružnic, sekretarjev osnovnih organizacij KP in direktorjev teh kolektivov.⁶³ Konferenca je potekala 7. januarja 1950 v omenjenem sestavu in na njej so razpravljali o volitvah in nalogah DS.

Volitve DS so bile v Sloveniji od 7. 1. do 11. 2. 1950. Pri tem so volitve izvedli: GO v 11 podjetjih, oblastni odbori in krajevni svet Ljubljana v 13 in republiški odbori ZS v 23 podjetjih. Volitve so bile, kot pravi poročilo v kolektivih sprejete z navdušenjem. V vseh kolektivih so bili predhodno organizirani množični sestanki po oddelkih in skupinah (po zaslugi partijskih in sindikalnih organizacij), tako da so bili z volitvami seznanjeni vsi delavci in nameščenci. Potekale so na enak način kot sindikalne, v kolektivih z nad 1000 delavci pa po delegatskem sistemu. V 47 delavskih svetih je bilo izvoljenih 1918 članov od skupno 63 477 zaposlenih. Procentualno je bilo v teh DS 63 % delavcev, 4 % inženirjev, 8 % tehnikov in 25 % nameščencev. Od teh je bilo 642 članov DS iz vrst sindikalnih funkcionarjev in 42 partijskih sekretarjev. Glede strukture teh DS je bilo ugotovljeno, da je bilo izvoljenih premalo

⁶² Zbornik Fabrike radnicima, Privredni pregled, Beograd, 1964, str. 90—92.

⁶³ Arhiv Zveze sindikatov Slovenije (A ZSS), Zapisniki sej po drugem kongresu 1949—1950. Zapisnik 16. seje tajništva GO, 26. 12. 1950.

žensk (kljub velikemu odstotku ženske delovne sile) in mladine (pri obeh se je gibalo število izvoljenih okoli 8 %).

Volilne skupščine so v navedenih dneh potekale v naslednjih podjetjih:

Sava	Kranj	7. januarja 1950
Elektrarna	Trbovlje	16. januarja 1950
Gradis-Litostroj	Ljubljana	17. januarja 1950
Tovarna celuloze Videm-Krško	Krško	18. januarja 1950
Hidrocentrala Maribor-Otok	Maribor	18. januarja 1950
Hidromontaža	Maribor	19. januarja 1950
Mestna plinarna	Maribor	19. januarja 1950
Tovarna usnja	Šoštanj	20. januarja 1950
Tovarna usnja	Kamnik	20. januarja 1950
Impol	Slovenska Bistrica	20. januarja 1950
Železarna	Guštanj	20. januarja 1950
Tovarna papirja	Vevče	20. januarja 1950
Železniške delavnice	Maribor	21. januarja 1950
Inteks	Kranj	22. januarja 1950
Metalna	Maribor	22. januarja 1950
Steklarna	Hrastnik	22. januarja 1950
Mestna plinarna	Celje	23. januarja 1950
Kemična tovarna	Ruše	23. januarja 1950
Iskra	Kranj	24. januarja 1950
Gradis	Strnišče	24. januarja 1950
Izvori nafte	Lendava	25. januarja 1950
Cementarna	Anhovo	25. januarja 1950
Železniška postaja	Ljubljana	25. januarja 1950
Mestna plinarna	Ljubljana	25. januarja 1950
Rudnik Trbovlje	Trbovlje	26. januarja 1950
Kurilnica	Ljubljana	26. januarja 1950
Elekt. cestna železnica	Ljubljana	26. januarja 1950
Kmetijska strojna post.	Maribor	28. januarja 1950
Železarna	Jesenice	29. januarja 1950
Državno posestvo Mlaka	Mahovnik	29. januarja 1950
TAM	Maribor	29. januarja 1950
Rudnik Mežica	Mežica	29. januarja 1950
Predilnica in tkalnica	Maribor	29. januarja 1950
Rudnik živega srebra	Idrija	29. januarja 1950
Železarna	Štore	30. januarja 1950
LIP	Celje	30. januarja 1950
Rudnik	Zagorje	31. januarja 1950
Rudnik	Hrastnik	1. februarja 1950
Rudnik	Senovo	2. februarja 1950
Rudnik	Velenje	3. februarja 1950
Tovarna kemičnih izd.	Celje	3. februarja 1950
Predilnica Litija	Litija	5. februarja 1950
LIP	Šempeter	11. februarja 1950

Neposredno po volitvah 22. januarja 1950, je bilo na seji GO ZSJ za Slovenijo podano takole poročilo: »DS so začeli z delom, ki že daje dobrih uspehov, vendar pa se še povsod niso znašli v celoti v novih nalogah. Poleg tega je vedno več kolektivov, kjer delavci želijo, da se tudi volijo delavski sveti. Tovariš predsednik vlade LRS je na gospodarski konferenci naročil sindikalnim organizacijam in upravnemu vodstvu, da se tudi tam takoj pristopi k volitvam Delavskih svetov.«⁶⁴

Prvi predlog za nadaljnje volitve DS je podal glavni odbor sindikata lesnih delavcev in je predvideval volitve DS v 20 kolektivih gozdno-žagarske eksploatacije. Volitve teh DS so potekale v mesecu marcu.⁶⁵ Sledile so še številne volitve v aprilu, npr. v Tovarni lesonitnih plošč v Ilirski Bistrici, v Tovarni meril v Slovenj Gradcu, v Zlatorogu v Mariboru, v Tovarni čevljev Žiri, v SGP Ljubljana, v Kemični tovarni v Mostah, v Toko Domžale in drugod. Do sprejetja Zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih 27. junija 1950 je bilo v Sloveniji izvoljenih še dodatnih 120 delavskih svetov.

Iz delovanja teh DS do sprejema zakona, je bilo razvidno, da so s svojim delom koristno prispevali tako k izpolnjevanju proizvodnih nalog kot k ureditvi podjetij. Člani DS so svoje delo v DS vestno opravljali. Sestanki DS so bili večinoma zelo dolgi (tudi do 8 ur) in izkazalo se je, da jih bo v bodoče potrebno bolje pripraviti. Drug problem, ki se je pojavil v njihovem delovanju, je bila ponekod le nekaj nad 50% zasedba zaradi delovnih obveznosti članov (izmene ipd.). Tako je tajništvo GO ZSJ za Slovenijo že 29. 5. sklenilo: »Dosedaj izvoljeni DS so že pokazali pozitivne rezultate ter je naša dolžnost, da sprostimo najširšo samoiniciativo za volitve DS v vseh podjetjih. Odgovornost za vodstvo in pravilno poslovanje DS se prenese na pristojne Republiške odbore in na okrajne svete (Zveze sindikatov — J. V.).«⁶⁶

Ti delavski sveti so svoje delo nadaljevali tudi po sprejetju zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih junija 1950, ko so izvolili tudi svoje upravne odbore.

3. IZVOLITEV PRVEGA DELAVSKEGA SVETA ŽELEZARNE JESENICE

Železarna Jesenice je bila eden izmed 215 delovnih kolektivov, za katere je bil sprejet sklep, da se v njih izvolijo delavski sveti januarja 1950 v skladu z navodilom, ki sta ga izdala CO ZSJ in Vlada FLRJ.

Ker spada železarna Jesenice med večje delovne kolektive, so priprave na volitve potekale tako, da so bile v okviru pododborov (sindikalnih) izpeljane volitve delegatov za skupščino Delavskega sveta. Od skupno 7228 članov kolektiva, jih je 6590 izvolilo 384 delegatov. Te volitve so bile opravljene do 24. januarja 1950. Tega dne je namreč imel sindikalni odbor sestanek za pripravo volitev. Sestanka so se udeležili: Mandiževc Tone, sekretar Tovarniškega komiteja KP, Verdnik Janko, tajnik sindikalne podružnice ter 10 članov. Na sestanku so ugotovili, da je v večini pododborov prišla do izraza demokratičnost omenjenih volitev (za skupščino DS), da pa člani kolektiva nimajo občutka, da

⁶⁴ Ibid., Zapisnik 18. seje tajništva GO ZSS.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid., Zapisnik 28. seje tajništva GO ZSS.

bodo s tem soudeleženi pri vodenju podjetja. Ker je bil dnevni red poteka skupščine že določen, so na sestanku sprejeli sklep še glede imenovanja delovnega predsedstva, zapisnikarjev, overovateljev in drugih priprav za skupščino. Sprejeli so tudi listo predvidenih 88 kandidatov v DS (od teh 63 članov Partije), ki je ustrezala razmerju med obrati železarne. Za predsednika DS so predvideli Franca Arha, za sekretarja inž. I. Arzenška in za njegovega namestnika M. Rozmana.⁶⁷

29. januarja je bila v Titovem domu Železarne Jesenice ob 9. uri skupščina delegatov za izvolitev DS z naslednjim dnevnim redom:

1. Volitev 2 zapisnikarjev in 2 overovateljev;
2. Volitev kandidacijske komisije;
3. Volitev volilne komisije;
4. Volitev verifikacijske komisije;
5. Referat: Politični pomen delavskih svetov;
6. Diskusija;
7. Poročilo verifikacijske komisije;
8. Objava predloga kandidatne liste;
9. Volitev Delavskega sveta;
10. Sklepi.

V prisotnosti delegata GO ZS Plivnika je zasedanje otvoril J. Verdnik, tajnik UO sindikalne podružnice, ki je tudi podal omenjeni referat. Orisal je uspehe jeseniških kovinarjev leta 1949 (100,42 % izpolnjevanje plana, dograditev valjarne 2400, 1696 udarnikov, uspehi delovnih brigad) ter naloge in vlogo delavskega sveta. Diskusija, ki je sledila, se je dotaknila problemov, ki bi jih moral reševati DS, kot so, povečanje discipline, pravilnejše nagrajevanje udarnikov, pomanjkanje delovne sile, izgradnja stanovanj, vzgoja. Eden od diskutantov je predlagal, naj DS kot svojo prvo nalogo izvede razbitje operativnih planov železarne na posamezne delovne enote in delovna mesta ter naj se grafično prikaže izvrševanje plana.

Sledila je izvolitev. Od skupnega števila 384 delegatov, je skupščini prisostvovalo 276 delegatov (29 opravičeno, 81 neopravičeno odsotnih). Izvoljenih je bilo 87 članov DS.

Skupščina je sprejela naslednje sklepe, ki so bili obenem tudi smernice za delo DS:

1. da se mora najkasneje v 5 dneh sestati novoizvoljeni DS železarne in pričeti z rednim delom,
2. da se DS redno mesečno sestaja, po potrebi tudi izredno, in rešuje vso politično proizvodno problematiko,
3. da na prvi seji izdela program tekmovanj v podjetju, v počastitev predvolilne kampanje za volitve v zvezno skupščino in napove tekmovanje vsem DS v okviru ministrstva za težko industrijo,
4. da, kot najvažnejšo nalogo v okviru izpolnjevanja plana, DS prouči vprašanja razbijanja enomesečnega oz. operativnega plana na proizvodne enote,
5. da se morajo člani DS stalno seznanjati s problematiko proizvodnje ter sklepe DS prenašati kolektivu na sindikalnih ali proizvodnih sestankih.

⁶⁷ Arhiv Železarne Jesenice, Fond Delavski svet, f. 1., Zapisniki sej delavskega sveta 1—6 od 29. 1. do 20. 6. 1950.

Prva seja oz. konferenca DS Železarne Jesenice je bila 9. 2. (dejansko naj bi bila to druga seja, ker je bila, po trditvah v literaturi, prva neposredno po izvolitvi, vendar o prvi ni ohranjenega arhivskega gradiva), in nato so sledile seje 11. marca, 24. marca, 15. aprila, 16. maja in 20. junija.

Udeležba na sejah se je gibala od 87 % na prvi, 50 % na drugi, 54 % na tretji in 85 % na četrti, nakar so se začeli redno beležiti neopravičeni izostanki in je bila na naslednjih sejah udeležba takale: na 5. seji (16. 5.) je bilo 59 prisotnih, 2 opravičeno in 26 neopravičeno odsotnih, na naslednji pa 46 navzočih, 3 opravičeno in ostali neopravičeno odsotni.

Že na svoji prvi seji je Delavski svet pričel obravnavati probleme, ki so bili naštetni v sklepih skupščine, in sicer razvijanje socialističnega tekmovanja v čast volitev in vprašanje sklepanja pogodb med delavci in upravo podjetja. O tem je uvodoma poročal predsednik DS, Franc Arh. Sklenjeno je bilo, naj tekmovanje poteka tako, da bo četrletni operativni plan zaključen do 26. 3., da se v mesecu februarju zaostri tekmovanje v kvaliteti izdelkov ter se proglasi najboljšo brigado. Za izvršitev tega sklepa je DS sprejel tudi podrobnejša navodila in točke tekmovanja ter napoved tekmovanja drugim DS. Sklenjeno je bilo tudi, da podjetje sklene pogodbe z vsemi delavci najkasneje do 20. februarja, za kar je odgovoren direktor. Na tej seji je DS načel tudi vprašanje razbitja plana po mesecih, dneh, brigadah in posameznikih. O doseganju plana je poročal glavni inženir tovarne, in sicer je bil za januar leta 1950 plan dosežen le preko 80 %, poleg tega pa so se bližali tudi glavni remontni na plavžu in žični valjarni, zaradi česar je bilo predvidevati še nadaljnji izpad produkcije. V razpravo so se vključili tudi predstavniki posameznih obratov in govorili o težavah v obratih. Na predlog glavnega inženirja je bila ta točka preložena na naslednjo sejo, DS pa se je obvezal, da bo zasledoval razbitje plana v februarju ter na podlagi izkušenj dal predloge za razbitje plana v marcu.⁶⁸

Na drugi seji, 11. marca, je bilo ugotovljeno, da se sprejeti sklepi uresničujejo, le da četrletni plan v vseh obratih ne bo mogoče doseči do 26. 3., iz objektivnih razlogov. DS je nato obravnaval točko skrb za delovnega človeka, v okviru katere je bil seznanjen s kritičnim stanjem ekonomije železarne (pomanjkanje delovne sile, neurejeno pitališče, pokvarjen traktor ipd.). Nadalje je bil seznanjen s tem, da primanjkuje stanovanj ter da je plan gradnje za leto 1950 premajhen. Predstavniki tovarniške zaščite je poročal, da primanjkuje kadra za zaščito, o čemer je sledila razprava in sprejeti so bili ustrezni ukrepi. Ob tem je bilo načeto tudi vprašanje aktivnejšega sodelovanja članov DS pri upravnih poslih, predvsem v smislu borbe proti birokraciji (odpravo nepotrebnih poročil, formularjev ipd.). Sklenjeno je bilo, da bo večje probleme reševal DS z upravo in s posameznimi obrati. Poleg tega je bilo sprejeto načelo, da se v tistih obratih, ki imajo samo po enega predstavnika v DS, izvoli še eden.

Tretja seja, 24. marca, je bila posvečena vprašanju gospodarjenja podjetja. Uvodoma je predstavnik DS opozoril, da se DS preveč ukvarja z drobnimi problemi, medtem ko najvažnejši, problem produkcije, ostaja v ozadju. Kot primer, potreben obravnave, je navedel kopičenje materiala v adjustaži, ki je bil že leta tam in povzročal milijonsko škodo podjetju. V razpravi o tem so prišli

⁶⁸ Ibid.

na dan še drugi problemi, kot so obračanje obratnih sredstev, vprašanje maloprodaje in zalog. Vzroki za nekatere od teh problemov niso bili le v železarni, ampak v načinu poslovanja OUV oz. v splošnem gospodarskem stanju. Zato se je razprava razvila v smeri ugotavljanja vloge DS pri reševanju podobnih vprašanj. V razpravo so posegli tudi gostje na sestanku: sekretar (obnem tudi predsednik OLO) in organizacijski sekretar Okrajnega komiteja KPS ter predstavnik GO ZS. Rečeno je bilo, da DS ne sme iskati rešitve problemov samo pri OUV, temveč mora subjektivne vzroke zanje odpravljati sam v okviru tovarne. Kljub temu pa je bilo sklenjeno, da se za vprašanje kopičenja materiala zadolži sekretarja, ki naj skliče strokovni kolegij, na katerem pa naj prisostvujeta še predsednik in tajnik DS, in do 31. marca naj se ugotovi dejansko stanje zalog in najde ustrezna rešitev. Poleg tega je bilo sklenjeno ustanoviti trojko v podjetju (direktor, predsednik tovarniškega komiteja in predsednik sindikalne podružnice), ki naj sproti rešuje probleme železarne.⁶⁹

Naslednja seja, 15. aprila, je bila posvečena pregledu izvajanja sklepov prejšnje seje. Ker je na predhodni seji razprava v bistvu tekla o problemih, za katere je bila pred tem zadolžena uprava podjetja, je obrazložitev le-teh podal komercialni direktor tovarne. Njegova razprava je pokazala, da vzrokov za kopičenje materiala ne gre iskati v podjetju, ampak v nezadovoljivem sistemu distribucije materiala, ter da je uprava železarne storila vse, kar je bilo možno, da bi se ti vzroki odpravili. Sledilo je še poročilo direktorja o tekočem stanju zalog (katerih količina se je v tem času že nekoliko znižala), stanju nekurantnega materiala, o prepovedi obnavljanja maloprodaje ipd. Ob vprašanju maloprodaje se je razvila razprava in sklenjeno je bilo osnovati komisijo, ki bi proučila to vprašanje in izdelala predlog pravilnika maloprodaje. V nadaljnji razpravi so bila načeta še vprašanja o čistilnih akcijah, o odnosu do žensk, o prostovoljnem delu na gradbiščih, o finančni evidenci, o stanju v obratih. Seji je prisostvoval tudi tov. Kajtimir iz CK KPS, ki je delo DS jeseniške Železarne ocenil kot enega najboljših v Sloveniji. Načel je vprašanje funkcije DS v tovarni in poudaril, da morata DS in uprava tovarne delovati enotno pri reševanju kompleksnih vprašanj cele tovarne. Sklepi, sprejeti na tej seji so bili: pripraviti razpravo o kadrovskem vprašanju Železarne, glede problema delovne sile iskati notranje rezerve v podjetju, nadalje, da se na naslednjih sejah poda članom DS stanje pri izpolnjevanju plana po količini in vrednosti ter še nekaj operativnih sklepov.⁷⁰

Omenjeni sklepi so bili izvršeni, zato je na naslednji seji, 16. maja, DS obravnaval vprašanje notranjih rezerv delovne sile. Podano je bilo poročilo o stanju uresničevanja plana ter referat o vprašanju zagwarantirane preskrbe. DS je na tej seji sprejel skupno 13 sklepov, ki so se nanašali na probleme preskrbe, organizacije dela, podaljševanja 6-mesečnih pogodb, stanovanjski problem, sistematizacijo delovnih mest, disciplino, ekonomijo železarne, zmanjševanje števila nadur, prostovoljno delo in drugo. Sklenjeno je bilo tudi, da uprava poda DS materialno bilanco potrošnje za leta 1948, 1949 in 1950.⁷¹

Pred sprejetjem Temeljnega zakona o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji... je delavski svet Železarne imel še zadnjo sejo 20. 4.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

Na tej seji je direktor Železarne podal poročilo o uresničevanju sklepov s prejšnje seje, ki so bili v glavnem vsi izpeljani. Razprava na tej seji pa je tekla o vprašanju potrošnje materiala ter izvajanju polletnega plana Železarne. V zvezi s tem je DS sprejel sklepe glede kontrole potrošnje in štednje materiala, glede zasledovanja produkcije valjarne 2400 (ki je polletni plan dosegla le 27%) in glede skladiščne in evidenčne službe.⁷²

Iz opisanega delovanja DS Železarne Jesenice v razdobju do sprejetja Zakona o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji... je razvidno predvsem troje pglavitnih značilnosti. Prvo, da se je v začetku svojega delovanja DS še vedno ubadal z vprašanjem svoje vloge in pristojnosti znotraj podjetja. Drugič, da je ob odpiranju vprašanj delovanja uprave sprva prišlo do trenj med upravo in DS, ker je uprava nepravilno ocenila, da je npr. iskanje vzrokov za kopičenje zalog napad na njeno dotedanje delo. Tretje, da so se v razpravah na sejah DS odpirala številna in zelo raznovrstna vprašanja, ki večkrat niso bila predvidena z dnevnim redom seje, kar je kazalo na željo predstavnikov posameznih obratov, da bi se ta vprašanja reševala skupno na sejah DS. To pa je bilo tesno povezano s samim vprašanjem vloge in nalog DS oz. z vprašanjem operativnih možnosti takega organa kot je bil DS. Nedvomno pa se je DS Železarne v tem prvem obdobju svojega mandata seznanil z najvažnejšimi vprašanji poslovanja Železarne, kot so bila izpolnjevanja plana, stanje delovne sile, vprašanje zalog in porabe materiala, delovne discipline ipd. in je tudi v okviru svojih takratnih pristojnosti posegel v njihovo reševanje, skupno z upravo. To lahko sklepamo predvsem na osnovi zadnjih sej DS, ki so potekale že bolj organizirano. S tem je DS Železarne dokazal, da je pravilno doumel svojo funkcijo. Še bolj pomembno pa je dejstvo, ki ga lahko potrjujejo obsežne razprave na sejah, da je za obravnavane probleme vladalo veliko zanimanje tako članov DS kot članov kolektiva. To dokazujejo število diskusantov ter čas trajanja sej (3—4 ure in več) in število obravnavanih vprašanj, ki jih je DS samoiniciativno načeval.

Summary

THE BEGINNINGS OF THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE SOCIO-ECONOMIC RELATIONS AND THE ELECTION OF THE FIRST WORKER'S COUNCILS IN SLOVENIA IN 1950.

This treatise represents a chapter of a larger work antitled *The beginnings of selfmanagement in Slovenia from 1949 to 1950*, written by the author as her Master's degree paper. It deals with the period of time in 1949 and the first half of 1950, when the process of democratization and decentralization, as a long time process, marking the fundamental change in Yugoslavia's course to socialism, i. e. the transition from the system of popular democracy to the system of Self-governing socialism, began.

In the first part the tretise presents the theoretical implications of the forthcoming changes in the Yugoslav political and socio-economic system and the announcement of the introduction of self-management. In further describes the administrative changes which took place, i. e. the transfer of competences from the federal level to the republic level, with special regard to the field of economics, and the reorganization which was necessary in the administrative system of the republic. It also accounts on the preparations for further transfer to the local level, as the

⁷² Ibid.

beginnings of the introduction of the communal system. These changes meant an enlargement of competences and change of role, of the enterprise itself, due to and necessary for the introduction and status of the Worker's Councils. This part also gives a brief account of the economic development in the mentioned years, which influenced all these processes, as well.

The treatise gives, furthermore, an account on the preparations for the elections of the Worker's Councils, their role, tasks and competences, based on the Directive from December 23rd 1949. The elections of the first Worker's Councils in 47 enterprises in Slovenia took place from Jan. 7th to Feb. 8th 1950. After this a demand was made by other enterprises for such elections, which then took place in the following months and 120 additional Worker's Councils were elected in Slovenia before the adoption of the Law of June 27th. A short account on the functioning of these councils is also given and of their proposals for the improvement of the system of self-management.

The last part of the treatise deals, as an example, with the election and the work of the Worker's Council at the Ironworks of Jesenice, from Jan. to June 1950.

PREGLEDI

Herbert Steiner

KOMUNISTIČNA PARTIJA AVSTRIJE OD 1918 DO 1938

Dne 3. novembra 1918 je bila v *Eichensäle* v X. dunajskem okraju uradno ustanovljena Komunistična partija Avstrije (do 1920 Nemške Avstrije /Komunistische Partei Österreichs oz. Deutschösterreichs/). Tako je bila KPA ena prvih komunističnih partij zunaj Rusije. Prenajljena ustanovitev, ki ni temeljila na množični bazi znotraj avstrijskega delavskega gibanja in ki politično ni bila dovolj pripravljena, je imela zaviralen učinek na nadaljnji razvoj partije.¹ Razcep oz. izoblikovanje levih skupin znotraj in zunaj vplivne Socialnodemokratske stranke sta se začela takoj po izbruhu vojne leta 1914. Vzrok zanj je bila brezpogojna podpora vojni, ki je bila v nasprotju s sklepi strankinih kongresov leta 1912 in leta 1913 kot tudi mednarodnih kongresov.

V opoziciji proti oficialni podpori vojni, za katero se je izrekla Socialnodemokratska stranka, so nastale razne leve skupine. Levica v Socialnodemokratski stranki, ki je bila blizu društvu Karl Marx, je prvokrat nastopila na državni konferenci Socialnodemokratske stranke leta 1916 in na strankinem kongresu leta 1917 (F. Adler, M. Adler, Th. Schlesinger, R. Danneberg, G. Proft). Po ustanovitvi KPA in po prihodu Friedricha Adlerja iz zapora so v krogih levih radikalov in komunistov upali, da se jim bo Friedrich Adler priključil. Franz Koritschoner in Anna Strömer sta se pogajala z Adlerjem, ki je sicer poudarjal »potrebo po združitvi vseh levih sil«,² vendar pa se je opredelil proti

¹ Hans Hautmann je v številnih študijah izčrpno analiziral predzgodovino in problematiko prenačljene ustanovitve KPA. Hautmann meni, da je bila razprava znotraj levega socialnodemokratskega delavstva premalo izčrpna in da »iz politike reformizma ni bil posnet ustrezen nauk«. — *Geschichte der Kommunistischen Partei Österreichs*, Wien 1977, str. 30.

Najpomembnejša predstavitev tega in predhodnega obdobja je Hans Hautmann: *Die Anfänge der linksradikalen Bewegung und der Kommunistischen Partei Deutschösterreichs 1916—1919* Wien 1970. Poleg tega obstajajo doslej še neobjavljeni spomini Karla Steinhardta in Franza Koritschonerja dokumenti v arhivu Josepha Freya in številni članki v komunističnem tisku. Bibliografske napotke o razvoju KPA je najti pri Herbert Steiner: *Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918—1933*, Wien 1968.

² Franz Koritschoner: *Die österreichische Arbeiterbewegung während des Krieges und der Revolution*, rokopis, str. 155. K temu izčrpno tudi H. Hautmann in poročila v listu *Weckruf*. Franz Koritschoner (1892—1941), levi funkcionar zveze mladih delavcev in nasprotnik vojne, je bil med 1. svetovno vojno v Švici v osebnem stiku z V. I. Leninom. Po svojem delovanju v KPA je bil od 1926 naprej v rdeči sindikalni internacionali v Moskvi. Leta 1937 je bil pod lažnimi obtožbami zaprt, aprila 1941 izročen gestapu in 9. junija 1941 ubit v koncentracijskem taborišču Auschwitz. Izčrpno v *Bewegung und Klasse*, Wien 1979, H. Steiner, Franz Koritschoner.

osebam, ki so spadale med ustanovitelje KPA in o katerih je menil, da nimajo »nobene domovinske pravice v delavskem gibanju«.

Med »leve radikale«, ki so bili posebej aktivni med veliko stavko januarja 1918, so spadali tudi funkcionarji Zveze mladih delavcev (Verband jugendlicher Arbeiter) in Svobodnega združenja socialističnih študentov (Freie Vereinigung sozialistischer Studenten) (F. Hexmann, R. Schüler, L. Hornik, F. Fabri, L. Grünwald idr.). Druge leve skupine so sestavljali deloma anarhosindikalistični »internacionalisti« (L. Rothziegel, J. Dickmann, J. Wertheim, A. Baral idr.), židovska socialistična delavska organizacija Poale Zion (M. Kohn, H. Nagler idr.) in pa vojaki, ki so v ruskem vojnem ujetništvu simpatizirali z rusko revolucijo in boljševiki (F. Brodnig, D. Grün, H. Brodnig, W. Kurz, J. Kopenig, K. Toman idr.). Te skupine so se kmalu priključile novo ustanovljeni KPA, čeprav tedaj še niso imele enotne ideološke usmeritve. To je bil eden od vzrokov za resna razhajanja mnenj o politični taktiki, ki so kaj kmalu povzročila nastanek frakcij znotraj KPA.

Jedro ustanoviteljev KPA so predstavljali intelektualci (P. Friedländer, G. Eisler, Ruth Eisler-Friedländer-Fischer-Maslow idr.) in delavski funkcionarji (K. Steinhardt, J. Riehs, O. Maschl idr.). Prenagljeno ustanovitev KPA so izsilili sovjetski predstavniki,³ ki so si obetali, da bodo z njo vplivali na revolucionarni razvoj v Nemčiji in pospešili razširitev organiziranega komunističnega gibanja po svetu.

Propad avstroogrške monarhije, velikanski problemi v preobrazbi vojne industrije v mirnodobno gospodarstvo, razorožitev in vključitev v običajno življenje desetisočev vojakov in vojnih ujetnikov, ki so se vrnili domov, akutno pomanjkanje surovin in živeža, še nejasna določila mirovne pogodbe, politični in gospodarski pritisk zavezniških komisij — vse to je za vse sloje prebivalstva ustvarjalo ozračje stalnega nemira in negotovosti. Vedno večja inflacija, bogatenje brezobzirnih spekulantov, črna borza, pomanjkanje, beda in lakota so bili materialno ozadje revolucionarnih pričakovanj. Velike množice delavcev in brezposelnih, pa tudi proletariziranih drobnih meščanov so sodelovale v protestih in demonstracijah. Zgled ruske revolucije je deloval v Avstriji in sosednjih deželah. Množice so v gibanju iskale novih možnosti za neposrednejše soodločanje, kakršne je dajalo ustanavljanje svetov delavcev, vojakov in kmetov (prvi sveti delavcev v Avstriji so se sicer pojavili že med stavko leta 1918). Revolucionarni val leta 1919 je prinesel s seboj največji razmah KPA v vsej njeni zgodovini. Februarja je imela 3000 članov, marca 10 000, maja—junija 1919 pa že 40 000 članov, t. j. število, ki ga je znova dosegla šele po letu 1945.

³ Prim. tudi Karl Steinhardt: *Erinnerungen*, rokopis, str. 176 in sl. ter H. Hautmann, F. Koritschoner, str. 169 in sl. opozarja na to, da je razvoj komunističnega gibanja v Avstriji »neločljivo povezan s sočasnim dvigom ruskega delavstva«. Koritschoner tudi meni, da ni treba ničesar očitati Rusoma Beermannu in Sinici, saj je »ustanovitev KPA predstavljala žrtvovanje trenutnih razvojnih interesov v prid razvoju svetovnega gibanja«. Tudi v poznejšem razvoju naj bi avstrijska sekcija Kominterne podrejala svoje posebne interese »velikim interesom Internacionale« (str. 173). To se je v mnogih primerih kazalo tudi v negativni obliki in bilo eden od vzrokov, ki so ovirali razširitev KPA v Avstriji.

V obratih je bila KPA le slabo zastopana, kar se je pokazalo pri prvih volitvah v svete delavcev, ko je dobila le 5^{0/0} glasov.⁴

Ob razglasu republike je bila dne 12. decembra 1918 velika demonstracija pred parlamentom na Dunaju. Govorniki KPA so zahtevali ustanovitev oblasti sovjetov v Avstriji.⁵ Boj za oblast sovjetov je vrsto let ostajal odločilno vprašanje za vse sekcije Komunistične internacionale.

Na prvem partijskem kongresu dne 9. februarja 1919 je več govornikov zahtevalo »hitro ukrepanje«, da bi tudi v Avstriji vzpostavili socialistično družbo.⁶ Večina delegatov se je izrekla za bojkot splošnih volitev. »Parlamentarne volitve« so imeli za »zavajanje množic«. Tako se je nadaljevala ena od tradicij zgodnjih »radikalov« znotraj avstrijskega delavskega gibanja, ki se je pokazala že na prvih kongresih socialne demokracije. Razhajanje mnenj o tej taktiki pa je obstajalo tudi med ruskimi komunisti. Medtem ko sta L. Trocki in N. Buharin podpirala bojkot volitev, pa je V. Lenin pozneje to stališče ostro kritiziral⁷ in pri tem večkrat imenoma navedel KPA. Pozneje se je KPA udeležila vseh volitev, vendar pa vse do leta 1934 ni dosegla predstavništva ne v parlamentu ne v deželnih zborih in je bila zastopana le v nekaj občinskih svetih.

Prvi partijski kongres je določil politične smernice KPA in izvolil partijsko vodstvo (9 oseb) in odbor za tisk.⁸ Karl Steinhardt je z velikimi težavami pripotoval v Moskvo in se kot predstavnik KPA udeležil ustanovnega kongresa Kominterne. Ker je več delegatov nastopilo proti prenašanju ustanovitvi Kominterne, je bila Steinhardtova podpora boljševekom toliko bolj pomembna.⁹ KPA je bila zastopana na vseh sedmih kongresih Kominterne, le-ta pa je imela na vseh partijskih kongresih KPA enega ali več predstavnikov. Probleme KPA so obravnavali v izvršnem komiteju Kominterne in v posameznih komisijah.¹⁰ Taktika, ki jo je določila Kominternina, je bila za KPA obvezna. Zavest o pomembnem svetovnem gibanju, t. j. zavest o pripadnosti Kominterni, je pospeševala internacionalno solidarnost in dajala članom KPA kljub neznatnemu političnemu vplivu v Avstriji moči in samozavest.

⁴ Hautmann izčrpno analizira vzroke majhnega vpliva KPA in navaja politične napake in organizacijske slabosti. Meni, da je treba velik vpliv socialne demokracije leta 1919 pripisati »velikopotezni socialni zakonodaji« (Geschichte der KPÖ, str. 34).

⁵ H. Steiner, str. 8, poročila v listu Weckruf, pa tudi Otto Bauer: Die österreichische Revolution, Wien 1923. Ob tej priložnosti so sneli rdeče-belo-rdečo zastavo in razvili rdečo.

⁶ Der erste Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschösterreichs, Wien 1919, str. 15. Na kongresu so se pokazala različna mnenja in organizacijske slabosti, zlasti v zveznih deželah. Graz je npr. prijavil 280, Salzburg 100, Celovec pa 50 članov.

⁷ V. I. Lenin: Levičarstvo — otroška bolezen komunizma Ljubljana 1974.

⁸ Imena izvoljenih funkcionarjev na kongresih KPA je najti v H. Steiner: Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918—1933.

⁹ Prim. izčrpane Steinhardtove spomine, pa tudi Die Gründung der Dritten Internationale. Erste Konferenz der Kommunistischen Internationale in Moskau, 2.—6. 3. 1919, Wien 1919. Steinhardt se je konference iz konspirativnih razlogov udeležil pod imenom Gruber.

¹⁰ Prim. natisnjene protokole kongresov Kominterne in nekaterih posvetovanj izvršilnih komitejev. Posamezne nacionalne partije so bile »sekcije« centralistično organizirane Kominterne. To je povzročilo, da so se problemi in razlike znotraj posameznih »sekcij« prenašali tudi na druge partije. Ostri spopadi znotraj KP SZ, zlasti po Leninovi smrti leta 1924, se kažejo tudi v dejavnosti KPA.

Nekaj časa je bil Dunaj sedež pomembnih organov Kominterne, kot so bili Balkanska federacija, Zahodnoevropski biro itd. Več partij vzhodne in južne Evrope, ki so bile potisnjene v ilegalo, je ustanovilo na Dunaju svoje ilegalne centrale, tiskalo svoje ilegalne časopise in publikacije in komunistični emigranti so navezali stik s KPA. Pomoč KPA tem ilegalnim partijam (zlasti Bolgarije, Romunije, Jugoslavije, Poljske, Madžarske in Italije) je izčrpno opisana v zgodovinopisju teh dežel.

»Rdeča pomoč«, ki jo je vodila KPA, je dajala preganjanim komunistom teh dežel politično in humanitarno pomoč. Solidarnostne akcije so imele široko podporo tudi med socialnodemokratskim delavstvom. Razglasitev sovjetske republike na Madžarskem je imela v Avstriji velik odmev. Tedaj je Gradiščansko spadalo še pod Madžarsko in tako je sovjetska revolucija prišla tik do vrat Dunaja. KPA je organizirala živahno dejavnost in prirejala zborovanja in demonstracije.¹¹ Dne 18. aprila 1919 so komunisti na veliki demonstraciji brezposelnih zahtevali razglasitev sovjetske republike. Policija je streljala v množico, prišlo je do prelivanja krvi in nasprotja so se še zaostrila. Dne 15. junija je na komunistični demonstraciji proti razorožitvi ljudske vojske znova prišlo do oboroženih spopadov, v katerih je bilo 20 ljudi ubitih, 80 pa ranjenih.

O dogodkih dne 15. junija 1919 so obstajala v KPA in zunaj nje nasprotujoča si mnenja!? Nedvomno je bilo v KPA nekaj voditeljev, ki so pod vplivom madžarske sovjetske republike menili, da bi bilo treba tudi v Avstriji takoj vzpostaviti sovjetsko republiko. Pri tem jih je podpiral madžarski komunistični emisar dr. E. Bettelheim, ki je v vsesplošnem nezadovoljstvu videl »revolucionarno situacijo«. Policija je zaprla mnogo komunističnih funkcionarjev in KPA je bila obtožena, da je pripravljala »puč«. To je povzročilo mladi KPA ogromno škodo. O posledicah 15. junija 1919 so še dolgo časa razpravljali v KPA in v Kominterni.¹²

Drugi kongres KPA (6. in 7. julija 1919) je potekal v znamenju nasprotujočih si ocen položaja in nadaljnjih perspektiv.

Konsolidacija meščansko demokratičnega družbenega reda v Avstriji in še zlasti propad sovjetske republike na Madžarskem in Bavarskem sta imela za posledico veliko nazadovanje KPA in nove odločitve o strategiji in taktiki partije. Na 3. partijskem kongresu (7. in 8. decembra 1919) je zlasti glavni urednik časopisa »Rote Fahne« Joseph Strasser, ki so ga že pred 1. svetovno vojno imeli za levega socialnega demokrata, napadel politiko, ki si je prizadevala, da »se po kratkem boju povzpne na oblast«.¹⁴ Vendar pa je morala poteči še vrsta let, preden je bila KPA spričo nevarnosti fašizma pripravljena priznati možnosti parlamentarne demokracije. Pred volitvami leta 1920 se je KPA znova izrekla za boj kot »meščanskih volitev«. V tem svojem sektaškem odnosu so jo

¹¹ V komunističnem tisku je o tem najti številna poročila, vendar pa tudi v Otto Bauer: Die österreichische Revolution; H. Hautmann; Julius Deutsch: Aus Österreichs Revolution: Ungarn 1919 und Österreich, Wien 1979.

¹² Gl. O. Bauer in J. Deutsch; Soziale Revolution, 17. in 18. 6. 1919; Der Kampf, 4. 10. 1919. — Dokumente zur Geschichte des 15. Juni in H. Hautmann, ki je preiskal zavezne arhivske vire.

¹³ Prim. Soziale Revolution in Kommunismus 1919, 1920.

¹⁴ Protokoll der Reichskonferenz der KPDÖ, 7. in 8. 12. 1919, Wien 1920 in Rote Fahne, december 1919.

aktivno podpirali madžarski emigranti pod vodstvom Bele Kuna.¹⁵ Po vrnitvi avstrijske delegacije (K. Steinhardt, Anna Ströhmer, K. Toman) z 2. kongresa Kominterne je prišlo do revizije odnosa KPA do volitev. Medtem ko je Socialnodemokratska delavska stranka (Socialdemokratische Arbeitspartei Österreichs) dobila 961 846 glasov, jih je KPA dobila 26 651.

Januarja 1921 je bil sklican 4. partijski kongres. V izčrpnih resoluciji je bilo utemeljeno komunistično zavračanje priključitve k Nemčiji in parola o priključitvi označena za »iluzorno in kontrarevolucionarno«.¹⁶ Vendar pa je bilo tudi mnogo komunističnih funkcionarjev, ki so bili trdno prepričani v nezmožnost obstoja Avstrije in ki so zahtevali njeno priključitev »revolucionarnemu gospodarskemu prostoru«. Avstrijsko nacionalno stališče si je začelo utirati pot šele v letih 1936—1938, ko je Avstriji že grozila nevarnost nemškega fašizma, in je dobilo tragično pričevanje v mnogih žrtvah komunističnega odpora med leti 1938—1945.

Razlike in spopadi z močno socialno demokracijo, do katerih je prihajalo v komunističnem tisku in drugih agitacijskih sredstvih, so dobivali vedno ostrejšo oblike. Poskus Friedricha Adlerja in Otta Bauerja, da bi posredovala med staro reformistično in novo komunistično internacionalo, so naleteli na odpor in nerazumevanje. Predsednik Kominterne Zinovjev je označil avstromarksizem kot »učeno in naduto teorijo pasivnosti in kapitalizma«.¹⁷ Na volitvah v občinske svete v Zgornji Avstriji je KPA prvokrat dobila 20 mandatov.

Na 5. partijskem kongresu leta 1922 je KPA štela 4500 članov, od katerih je bilo žensk le 10%. Od tega časa pa vse do uradne razpustitve leta 1933 je ostalo število članov partije približno enako. To je bila v bistvu partija zvestih aktivistov, ki so razvijali presenetljivo živahno dejavnost. Z vstopom člana levega socialnodemokratskega vojaškega sveta dr. Josefa Freya v KPA so bile določene nove organizacijske smernice. Izrazito centralistično usmerjenost je kritiziral zlasti J. Strasser, ki je bil naposled razrešen funkcije glavnega urednika časopisa »Rote Fahne«. Predstavnik Kominterne ga je označil za »likvidatorja«.¹⁸

V letih 1923 in 1924 so se v zvezi z razvojem fašizma v Italiji in na Madžarskem v Avstriji okrepili napadi desnih ekstremističnih krogov. Četrti kongres Kominterne je pozval vse partije-članice, naj si v boju proti fašistični nevarnosti prizadevajo organizirati skupne akcije s socialnimi demokrati. KPA je okrepila svojo dejavnost v obratih in leta 1923 v premogovniku Grünbach v

¹⁵ Gl. Hautmann, Steiner in Kommunismus, Wien 8. 5. 1920; Bela Kun: Die Durchführung des Parlamentsboykotts.

¹⁶ Komunisti so menili, da se meščanske stranke in socialna demokracija zavzemajo za priključitev k Nemčiji, ker bi »se hoteli izogniti nevarnosti socialne revolucije«. Protokoll des 4. Parteitages der KPÖ, Wien 1921, str. 67 in sl.

¹⁷ Die Helden der Wiener Konferenz, Wien 1921 je izčrpen komunistični obračun s poskusi ustanoviti 2 1/2. Internacionalo.

¹⁸ Inprekorr, 11. 4. 1922; W. Koenen: Der Parteitag der KPÖ. Okrepljena centralizacija je ustrezala smernicam Kominterne, vsekakor pa je zaostri la boj med frakcijami in otežila razpravo v partiji. Strasser je nekaj časa imel funkcije v Kominterni v Moskvi. Predstavniki frakcij, kot so bili F. Koritschoner, K. Toman, R. Schüller idr., so bili pozneje potegnjeni iz dejavnosti KPA in dobili zadolžitve v mednarodnih organizacijah v Moskvi. Boje med frakcijami znotraj in ob robu KPA analizira F. Keller: Gegen den Strom. Fraktionskämpfe in der KPÖ. Trozkisten und andere Gruppen, Wien 1978.

Spodnji Avstriji prvikrat dosegla pomemben uspeh (Socialdemokratska stranka 498 glasov, KPA 334 glasov). Vodja komunistične liste Franz Honner je kmalu zatem postal odgovoren za dejavnost KPA v obratih in sindikatih.¹⁹

Izredna partijska konferenca v novembru 1924 je podrobno razpravljala o frakcijskih bojih, ki so povzročili KPA veliko škode. J. Frey in K. Toman, glasnika obeh najpomembnejših skupin, sta bila razrešena vseh funkcij in v novem partijskem vodstvu je bil štajerski sekretar KPA Johann Koplemig prvikrat izvoljen za odgovornega in vodilnega funkcionarja. To funkcijo je obdržal 40 let in postal tudi član prezidija Kominterne.²⁰

Partijski kongres leta 1925 je podal sliko o sestavi KPA. Imela je 5500 članov, od katerih jih je bilo 2200 v 129 tovarniških celicah. V 23 tovarnah so izdajali tudi komunistične tovarniške časnike.²¹

Leta 1927 so se notranjepolitična nasprotja spričo težke gospodarske situacije vedno bolj zaostrovala. Na parlamentarnih volitvah aprila 1927 je KPA pozvala SDAP k odločnemu boju proti grozeči fašistični nevarnosti, za razpustitev vseh fašističnih organizacij in za oborožitev delavcev. Če bo SDAP na to pristala, bo KPA pozvala svoje člane, naj glasujejo zanjo. Toda močna socialna demokracija ni videla nobenega razloga, da bi odgovorila KPA. Medtem ko je SDAP na teh volitvah pridobila več kot 200 000 glasov, je KPA izgubila 4000 glasov in jih dosegla le 16 181.

Januarja 1926 je KPA organizirala odhod prve avstrijske delavske delegacije v Sovjetsko zvezo. Udeležilo se je tudi nekaj socialnodemokratskih funkcionarjev in na zborovanjih, kjer so udeleženci obiska poročali o svojem bivanju v Sovjetski zvezi, je prišlo do izraza veliko zanimanje.²²

Oprostilna sodba morilcev delavcev v Schattendorfu je sprožila krvave dogodke dne 15. julija 1927. KPA je zahtevala razpustitev vseh fašističnih organizacij in oborožitev delavstva. Dunajski komunisti so sodelovali v množični

¹⁹ F. Honner (1893—1974) je bil eden najpomembnejših funkcionarjev KPA. Delavski zaupnik, predsednik tovarniškega sveta v premogovniku Grünbach, po letu 1934 vodilni sindikalni funkcionar KPA, leta 1936 skupaj s Friedlom Fürnbergom obtožen v procesu proti socialistom, beg iz zbirnega taborišča Wöllersdorf, organizator bataljona 12. februar v internacionalni brigadi v Španiji, leta 1944 ustanovitelj in vodja 1. avstrijskega bataljona v jugoslovanski partizanski vojski, leta 1945 avstrijski minister za notranje zadeve in več let poslanec v avstrijskem parlamentu; član CK KPA od 1927 do 1964. Prim. H. Steiner: Die Jugoslawische Kommunistische Partei im Jahre 1940, v Zeitgeschichte, oktober 1979.

²⁰ Johann Koplemig (1891—1968) je bil od leta 1924 priznan voditelj KPA. Rojen v Jadersdorfu pri Šmohorju na Koroškem kot sin gozdnega delavca, izučil se je čevljarstva, v Judenburgu ustanovil sekcijo sindikata čevljarjev in postal predsednik zveze mladih delavcev Zgornje Štajerske, kot vojak prišel v rusko ujetništvo, se vključil v revolucionarno gibanje, organiziral avstrijske vojne ujetnike in se kot komunist vrnil v Avstrijo. V času prve republike je bil večkrat preganjan in obtožen v raznih političnih procesih, po letu 1934 vodil delo partije v Pragi, Parizu in Moskvi. Bil je vicekancler za Rennerjevi začasni vladi leta 1945 in več let poslanec v avstrijskem parlamentu. Za njegov življenjepis prim. E. Zucker-Schilling: Er diente seiner Klasse, Wien 1971; Der Weg des Arbeiterführers J. Koplemig, Wien 1951; J. Koplemig: Reden und Aufsätze 1924—1950, Wien 1951.

²¹ Tätigkeitsbericht der Exekutive der K. I., 1925—1926, Hamburg 1926 in Rote Fahne, september 1925.

²² Poročilo je bilo objavljeno: Im Lande der befreiten Arbeiter und Bauern, Berlin 1926. Socialdemokratske udeležence je Socialistična stranka Avstrije kaznovala. Arbeiter Zeitung je o tem polemično pisala.

demonstraciji dne 15. julija in v oboroženih spopadih v naslednjih dneh. Politična ocena 15. julija, največje demonstracije po letu 1919, je bila povod za ostre razprave v KPA in Kominterni. Izvršni komite Kominterne je kritiziral KPA, češ da si v demonstraciji ni zastavila vprašanja osvojitve oblasti, ustanovitve »sovjetov delavcev«.²³ Na pogrebu žrtev se je J. Koplénig zavzel za skrupen boj proti fašizmu. Takoj po končanem govoru je bil aretiran in obtožen veleizdaje. Tako se je prvokrat začelo močnejše preganjanje KPA in njenega časnika »Rote Fahne«; oblasti so celo grozile, da bodo KPA prepovedale.²⁴ Šesti kongres Kominterne (17. julija do 1. novembra 1928) je izčrpno analiziral dogodke 15. julija 1927 na Dunaju, pri čemer so bile izrečene zelo različne ocene.²⁵ Podobne razprave so potekale tudi sedem let pozneje o posledicah 12. februarja 1934.

KPA je okrepila svoja prizadevanja v boju proti vedno močnejšemu fašističnemu gibanju. Zavzemala se je, deloma z uspehom, za ustanovitev antifašističnih komitejev, ki naj bi organizirali zborovanja in demonstracije. Aprila 1929 se je v St. Pöltnu sestal prvi državni antifašistični kongres.²⁶ Prizadevanja za enotne antifašistične akcije so bila povezana z ostro kritiko spravljive politike SDAP. To aktivistično stališče je naletelo na vedno večje simpatije zlasti med mladimi socialnimi demokrati. V Kominterni razširjeno pojmovanje socialne demokracije kot »socialnega fašizma« je zastopala tudi KPA in tako oteževala povezave s socialnimi demokrati.

Na volitvah leta 1931 je KPA dosegla porast glasov (20 879), t. j. tretjino več kot leta 1927. Priprave na 11. partijski kongres (27. do 29. junija 1931) so spremljali prestopi članov SDAP in Socialistične delavske mladine (Sozialistische Arbeiterjugend) v KPA in kritične razprave. Na kongresu sprejeti program »socialne in nacionalne osvoboditve avstrijskega ljudstva« je vseboval konkretne predloge za odpiranje novih delovnih mest. Kongresne diskusije Arbeitsbeschaffung so postale bolj realne in začela se je temeljita razprava o pojmu fašizem. Delegati na kongresu so bili tudi mnenja, da je za zaostreni boj proti nacistični nevarnosti mogoče pridobiti tudi socialnodemokratske delavce. Ta partijski kongres je postal izhodišče za temeljito analizo avstrijskih razmer in za izrazitejši vpliv KPA na avstrijsko delavstvo.²⁷ Seveda pa nihče ni mogel predvidevati, da je bil to zadnji legalni kongres KPA za celih 14 let.

Na deželnozborskih in občinskih volitvah leta 1932 so se pokazali sadovi tega procesa političnega dozorevanja. Odločilne pa so bile radikalizacija de-

²³ Die K. I. vor dem 6. Weltkongress, Hamburg 1928. Za Kominterno je bil 15. julij 1927 »vstaja«, »novo obdobje v evropskem delavskem gibanju«; Wilhelm Pieck je bil v imenu Kominterne poslan na Dunaj, kjer ga je 19. julija policija aretirala. Značilno je, da je ravno Willi Schlamm, ki je bil tedaj posebej »radikalen«, zastopal »stališče o vstaji« (Inprekorr, 19. in 20. 7. 1927).

²⁴ KPA je objavila dve zanimivi brošuri, ki nazorno dokumentirata njeno stališče: Wiens Julikämpfe, Wien 1927 in Das blutigrote Wien. Rotbuch gegen Schobers Weissbuch, Wien 1927.

²⁵ Protokol des 6. Kongresses der K. I., Hamburg 1928. Del govornikov je menil, da je nastopil »razvoj na levo«, drugi pa so govorili o »razvoju na desno«. V zvezi s tem je prišlo tudi do razhajanja mnenj, ali 15. julij pomeni »začetek propada avstromarksizma« ali ne.

²⁶ Rote Fahne, 28. 3., 17. 4., 21. 4., 23. 4. 1929. Od 245 udeležencev jih je bilo 165 iz obratov, več kot četrtina jih je bilo članov SDAP.

²⁷ O. Grossman: Der 11. Parteitag der KPÖ, v Inprekorr, 14. 7. 1931.

lavstva in posledice gospodarske krize. KPA je podvojila število glasov glede na leto 1930. Na Dunaju je dobila 21 939 glasov (leta 1930 10 626), v nekaterih industrijskih občinah pa so bili uspehi še večji: v Leobnu 1931 glasov (leta 1930 527), v Fohnsdorfu 213 (58), v Knittelfeldu 361 (37). Novembra 1932 je KPA v Vorarlbergu dobila 2640 glasov (leta 1930 180). SDAP je na teh volitvah na Dunaju in v Spodnji Avstriji izgubila več kot 40 000 glasov, Krščansko socialna stranka pa samo na Dunaju 50 000. Toda veliki dobitnik je bila NSDAP: število njenih volivcev se je na Dunaju dvignilo od 27 540 na 201 365, v Spodnji Avstriji pa od 34 335 na 110 774.

Spričo nacistične in fašistične nevarnosti je KPA skušala še bolj aktivno delovati med delavci, brezposelnimi in kmeti. Pripravila in propagirala je specifične programe,²⁸ s katerimi se je prvokrat morala spoprijeti tudi Socialno-demokratska stranka.²⁹

Leto 1933 se je začelo z okrepljeno ofenzivo Dollfussove vlade proti delavskemu gibanju. Dne 15. marca je bil razpuščen parlament. Politični shodi in zborovanja so bili ovirani in prepovedani: celo tradicionalni prvomajski sprevod je bil prepovedan. Rote Fahne in drugi časniki delavskega gibanja so bili nenehno cenzurirani. Maja 1933 je bila solidarnostna organizacija Rdeča pomoč (približno 9000 članov) uradno razpuščena. Po »prepovedanih« demonstracijah za 1. maj je bilo mnogo komunistov aretiranih. Dne 25. maja je bila po vladnem sklepu KPA prepovedana »zaradi mnogokrat ugotovljene državi nevarne in ilegalne dejavnosti«.³⁰ Proti prepovedi KPA so protestirali tudi predsedstvo in številne sekcije in tovarniške skupine sociademokratske stranke.

Zaradi dolgoletnih preganjanj in številnih procesov je bila KPA dobro pripravljena za delovanje v ilegali. Ker ni bila množična stranka, je lahko večino svojih članov mobilizirala za ilegalno delo. Že junija 1933 je centralni komite KPA zasedal v ilegali.³¹ Kopenig je označil Dollfussovo vlado kot »prehodno vlado, ki pelje v fašistično koncentracijo« in svaril predvsem pred nevarnostjo nacizma. KPA je z letaki in v časnikih pozivala na skupni boj proti uničevanju demokracije in delavskih organizacij. Dogodkov 12. februarja 1934 in njihovih posledic na tem mestu ne moremo obravnavati. O tem obstaja že vrsta razprav.³² Komunisti so sodelovali v bojih. Izkušnje 12. februarja so nedvom-

²⁸ Ti programi obsegajo zahteve, izvedljive v okviru meščanske države: Österreichisches kommunistisches Arbeitsbeschaffungsprogramm, Wien 1931; Bauernhilfsprogramm der KPÖ Wien 1932; Arbeitslosenhilfsprogramm der KPÖ, 1933; Wo ist der Ausweg? Programm der KPÖ zur sozialen und nationalen Befreiung der Werk-tätigen Österreichs, Wien 1931; Junger Arbeiter wohin?, Wien 1932 itd.

²⁹ Leta 1932 so izšle štiri brošure SDAP, ki obravnavajo dejavnost KPA. Prim. izčrpno analizo v H. Steiner: Bibliographische Bemerkungen zur Geschichte der KPÖ, str. 83.

³⁰ Rote Fahne, 27. 3. 1933. Rote Fahne je lahko močno cenzurirana izhajala še do 23. julija 1933. Kot lastnik in izdajatelj se je podpisoval madžarski emigrant dr. Arpad Haasz.

³¹ Inprekorr, 6. 6. 1933.

³² Samo bibliografija o 12. februarju 1934 bi napolnila več strani. Najbolj izčrpna bibliografija G. Hatzla in H. Exenbergerja je objavljena v Archiv 1/1974 (139 naslovov); Znanstvena komisija za raziskovanje avstrijske zgodovine od 1918 do 1938 (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte Österreichs von 1918—1938) je objavila knjigo Das Jahr 1934: 12. Feber kot rezultat znanstvenega simpozija. Prispevki temeljijo na obsežnih arhivskih študijah.

no odločilno vplivale na nadaljnji razvoj tako močne socialne demokracije kot tudi majhne komunistične partije.

Otto Bauer je v temeljni analizi³³ pojasnil, da je bila KPA bolje pripravljena na okoliščine dela v ilegali kot socialnodemokratska stranka. Razočaranje nad defenzivno politiko vodstva socialne demokracije je povzročilo prestop mnogih funkcionarjev socialne demokracije in njene mladinske organizacije v KPA in v Zvezo komunistične mladine (Kommunistischer Jugendverband). KPA je v ilegali prvikrat dobila odločilen vpliv na odločilne sile delavskega gibanja. Socialisti, ki so nadaljevali boj, ne da bi prestopili v KPA, so ustanovili novo ilegalno organizacijo, imenovano Revolucionarni socialisti (Revolutionäre Sozialisten). Kljub načelnemu razhajanju mnenj med revolucionarnimi socialisti in KPA je med leti 1934 in 1938 prišlo do akcijske enotnosti obeh strank, ki je prišla do izraza tudi v skupnih dogovorih obeh centralnih komitejev.³⁴ KPA je s svojo močjo in s svojim vplivom na množice prvikrat postala enakopraven partner socialistov. Svoja oporišča je imela v vseh pomembnih tovarnah Avstrije in posrečilo se ji je izdajati stotine ilegalnih tovarniških in lokalnih časnikov. Izkušnje novih članov, ki so prišli v KPA iz socialnodemokratskih množičnih organizacij, so močno vplivale na dejavnost KPA in jo tudi spremenile. KPA so se pridružili tudi številni intelektualci, ki so hoteli sodelovati v boju proti fašizmu.³⁵ Ta težnja se je posebej okrepila, ko se je povečal nacistični pritisk na Avstrijo, še posebej pa, ko je leta 1937 v KPA potekala razprava o nacionalnem vprašanju v smislu »avstrijskega naroda« (A. Klahr).

Septembra 1934 se je v Pragi sestal 12. kongres KPA. Od delegatov, ki so ilegalno prišli iz Avstrije na ta kongres, sta se dve tretjini včlanili v KPA šele po 12. februarju. To se je izrazilo tudi v novo izvoljenem centralnem komiteju. Bojna in akcijska enotnost s socialističnimi delavci je bila poudarjena kot najpomembnejša naloga. Delegati so o tem že lahko navedli dragocene izkušnje.³⁶ Število članov je od 4000 pred prepovedjo naraslo na več kot 16 000. Med najpomembnejše rezultate politike enotne antifašistične fronte so spadale ustanovitev enotnih ilegalnih svobodnih sindikatov, ustanovitev enotnih ilegalnih skupin Schutzbunda in skupne demonstracije in akcije 1. maja, 7. in 12. novembra.³⁷

Na seji razširjenega centralnega komiteja KPA junija 1935 je bilo podano poročilo o 253 obratnih celicah in 132 tovarniških in krajevnih časopisih KPA

³³ O. Bauer: Die illegale Partei, Paris 1939.

³⁴ Ilegalna literatura, časniki, letaki in brošure so pomembni viri za ta problem, Zbrani in katalogizirani so v DÖW. (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes. Obstaja sintetična analiza: Franz West: Die Linke im Ständestaat Österreich. Revolutionäre Sozialisten und Kommunisten 1934—1938, Wien 1979. West obravnava protislovno problematiko enotne fronte. Revolucionarni socialisti in njihov odnos do KPA ter stališče avtoritarne vlade do delavskega gibanja obravnava tudi E. Holtmann: Zwischen Unterdrückung und Befriedung. Sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933—1939, Wien 1978. A. Pelinka: Stand oder Klasse? Die christliche Arbeiterbewegung Österreichs 1933—1938, Wien 1972 je najboljša predstavitev tega problema.

³⁵ Prim. objave Ernsta Fischerja.

³⁶ Rote Fahne, št. 16/1934 in poročilo v knjižnici DÖW, št. 4029/432.

³⁷ O ilegalnih sindikatih gl. O. Leichter: Österreichs freie Gewerkschaften im Untergrund, Wien 1963 in J. Hindels: Österreichs Gewerkschaften im Widerstand, Wien 1976.

z naklado 160 000 izvodov.³⁸ Kljub številnim dogovorom in pogajanjem med vodstvi revolucionarnih socialistov in KPA v ilegali v Avstriji in obeh vodstev na tujem (v Čehoslovaški) pa so še naprej obstajala velika ideološka in taktična nasprotja. Revolucionarni socialisti so zavračali inscenirane sodne procese v Sovjetski zvezi, KPA pa jih je zagovarjala. Revolucionarni socialisti so zavrnilo poziv, naj bi vplivali na obstoječe legalne organizacije, kot so bili npr. sindikati avtoritarne države; KPA pa je bila nasprotno mnenja, da je treba izkoristiti vse možnosti, da bi razvili antifašistično dejavnost tudi v okviru takih organizacij. Kmalu se ji je posrečilo pridobiti pomembne pozicije v mnogih organizacijah Domovinske fronte (Vaterländische Front) in njenih enotah.³⁹

Ilegalno delavsko gibanje se je nadaljevalo tudi v korporativni državi, mnogo funkcionarjev KPA in revolucionarnih socialistov je bilo pogosto v ječi ali pa v zbirnem taborišču Wöllersdorf. Bilo je mnogo političnih procesov.⁴⁰ Vsi ti ukrepi korporativne države pa niso dosegli obsega in ostrine preganjanj v Hitlerjevi Nemčiji in zato niso mogli resneje ogroziti dejavnosti ilegalnega gibanja.

Sedmi kongres Kominterne (25. julija do 21. avgusta 1935) je pomenil pomemben preobrat v politični usmeritvi svetovnega komunističnega gibanja. Izkušnje 12. februarja 1934 v Avstriji so že pred 7. kongresom pripeljale do antifašistične usmerjenosti in akcijske enotnosti s socialnimi demokrati. Prispevka J. Kopeniga in E. Fischerja na 7. kongresu sta naletela na velik odmev.⁴¹ Sklepi 7. kongresa so opozorili tudi na nevarnost fašizma za neodvisnost manjših dežel. KPA je še bolj kot prej opozarjala na nevarnosti, ki so grozile Avstriji iz Hitlerjeve Nemčije, in se zavzemala za širok in skupen odpor. Ko sta Hitlerjeva Nemčija in Mussolinijeva Italija aktivno podprli upor fašističnih generalov v Španiji pod vodstvom Franca, se je začela uveljavljati mednarodna antifašistična solidarnost. Iz vseh dežel so začeli prihajati prostovoljci, da bi se v mednarodnih brigadah v Španiji bojevali proti fašizmu. Iz Avstrije jih je prišlo približno 2000, večinoma komunistov, ki so se bojevali v avstrijskih enotah (Bataljon 12. februar). Skoraj polovica jih je padla v boju. Številni avstrijski borci v internacionalnih brigadah so bili po letu 1938 med iniciatorji oboroženega odpora proti nacistom v Avstriji, Franciji, Belgiji, Jugoslaviji in Sovjetski zvezi.⁴²

³⁸ Geschichte der KPÖ, str. 158. Med bolj znane funkcionarje SDAP, ki so po letu 1934 prišli v vodstvo KPA, so spadali urednik Arbeiter Zeitung Ernst Fischer, predsednik tovarniškega sveta Steyr-Werke August Moser, sindikalni funkcionarji Otto Horn, Heribert Hütter, Willi Scholz, Fritz Neubauer, sanktpöltenski podžupan F. Strasser idr.

³⁹ Prim. F. Westa, O. Leichterja in J. Hindelsa kot tudi Geschichte der KPÖ, str. 166 in sl.

⁴⁰ Kazensko justico izčrpno predstavlja E. Holtmann. Prim. tudi simpozije o sodni zgodovini, ki jih je organiziralo avstrijsko zvezno ministrstvo za pravosodje.

⁴¹ Die Kommunisten vor dem VII. Kongress, Moskau 1935 in Protokoll des VII. Weltkongresses der K. I., Moskau 1935 dajeta vpogled v razpravo. Posebne zasluge sta imela G. Dimitrov in P. Togliatti, ki sta analizirala tudi položaj v Avstriji.

⁴² Max Stern: Spaniens Himmel. Die Österreicher in den Internationalen Brigaden, Wien 1966; Fridl Fünberg: Österreichische Freiheits-Bataillone, Wien 1975. Med socialisti, ki so se bojevali v Španiji, je bil tudi državni sekretar v pokoju dr. Julius Deutsch, ki je imel čin generala.

Zgodovinska zasluga ilegalne KPA je, da je po juliju 1936, ko so agresivne namere Hitlerjeve Nemčije do Avstrije postale povsem očitne, začela v delavskem gibanju široko razpravo o »avstrijskem narodu«. Član centralnega komiteja dr. Alfred Klahr je v reviji Weg und Ziel objavil vrsto člankov, v katerih je z marksistično metodo pokazal, da Avstrija ni del nemškega naroda in da lahko dokaže svoj lasten nacionalni razvoj. Klahr je opozoril na pomen nacionalnega vprašanja za ohranitev avstrijske neodvisnosti in trdil, da je tudi to »nacionalen boj«. ⁴³

Čeprav je nacionalno vprašanje spočetka tudi v KPA sami naletelo na določeno nerazumevanje in so ga revolucionarni socialisti polemično zavrnil, se je KPA vedno bolj usmerjala v antifašistični boj za neodvisnost Avstrije.

Na državni konferenci avgusta 1937 je bil boj za neodvisnost in proti nacizmu označen za najpomembnejšo nalogo. ⁴⁴ Komunisti so v tovarnah organizirali akcije in zbirali podpise za ohranitev avstrijske neodvisnosti. V vseh večjih industrijskih krajih, predvsem pa na Dunaju so bile organizirane množične demonstracije proti nacizmu. V teh akcijah se je vedno bolj manifestirala avstrijska nacionalna zavest. Zlasti v februarju in marcu 1938 so se komunisti udeležili skupnih akcij za obrambo Avstrije. ⁴⁵

KPA je kot edina avstrijska politična stranka takoj po nemški aneksiji Avstrije marca 1938 objavila razglas svojega centralnega komiteja, ⁴⁶ ki se je zavzel za skupen boj za ponovno vzpostavitev avstrijske neodvisnosti. Ta razglas se končuje tako: »S svojo lastno močjo in s pomočjo svetovne fronte miru bo znova vstala svobodna in neodvisna Avstrija.« Kljub številnim aretacijam v prvih dnevih po nemški nacistični zasedbi je KPA nadaljevala svojo ilegalno dejavnost. Med aktivnimi borci odporiškega gibanja, ki so padli kot žrtve nacizma, je bil delež komunistov največji. Več kot 2000 komunistov je bilo ubitih, med njimi tretjina članov centralnega komiteja KPA. ⁴⁷ Čeprav je bil politični vpliv KPA do leta 1933 relativno skromen, pa sta njen vpliv in pomen zrasla s požrtvovalnim bojem njenih članov v odporu proti fašizmu v letih 1938 do 1945.

⁴³ Alfred Klahr (1904—1944) je bil eden najpomembnejših teoretikov KPA. Svoje teze o »avstrijskem narodu« je objavil v reviji Weg und Ziel leta 1937 (ponatis 1979) pod psevdonimom Rudolf. Najpomembnejši članki, govori in resolucije KPA o nacionalnem vprašanju so objavljeni v zborniku Die Kommunisten im Kampf um die Unabhängigkeit Österreichs, Wien 1955. O življenju Alfreda Klahra prim Hilde Koplening: Alfred Klahr (1904—1944), v Zeitgeschichte III (4), januar 1976, str. 97—111.

⁴⁴ Ta državna konferenca je bila zadnje zborovanje v Avstriji pred nacistično aneksijo. Bila je pomembna priprava na hud boj v letih 1938—1945. Sklepi so objavljeni v Rote Fahne, 1937. Gl. tudi Die Kommunisten im Kampf um die Unabhängigkeit Österreichs.

⁴⁵ Wien 1938, Wien 1978, obsega številne dokumentirane podatke o tem vprašanju. Poročila očitincev so objavljena v F. Danimann: Finis Austriae, Wien 1978. V Mitteilungen des DÖW, april 1978 je najti zadevno bibliografijo.

⁴⁶ Ta politično daljnovidni razglas je bil najprej natisnjen v Pragi v čeških časopisih in nato objavljen v mnogih ilegalnih publikacijah KPA. Besedilo je med drugim najti tudi v Die Kommunisten im Kampf um die Unabhängigkeit Österreichs.

⁴⁷ Hermann Mitteräcker: Kampf und Opfer für Österreich, Wien 1963. Delež komunistov v odporu je dokumentiran v Widerstand und Verfolgung in Wien 1934—1945, 3 knjige, Wien 1976 in v Widerstand und Verfolgung im Burgenland 1934—1946, Wien 1979. Druga tovrstna dela bodo sledila.

RAZPRAVLJANJA

Uredništvo objavlja dodatno še dve diskusiji o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«.

France Klopčič: Prispevek k diskusiji dne 26. dec. 1978 o knjigi D. Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921)«

Zaradi poznega časa po več kot štiriurni diskusiji nisem mogel poseči v diskusijo o vprašanjih, ki jih je sprožil dr. Karel Šiškovič in ki po eni strani zaslužijo pritrditve, po drugi pa popravke in zavračanja. Zato se oglašam s pismenim prispevkom.

Najprej je tov. Šiškovič polemiziral glede tona, ki ga je pokojni avtor uporabil v knjigi. »Ton je tudi vsebina« — takšna je njegova trditev in zaradi tona — to je polemičnosti! — je Kermavnerjevo knjigo označil kot pamflet.

Trditev, da je ton tudi vsebina, je hudo relativna. Če pri umetnosti nasploh ton (ali oblika) in vsebina tvorita dve strani vsakega umetniškega dela in pri vseh razlikah pomenita nujno enotnost, se pomen oblike pri raznih umetniških zvrsteh bodisi večja ali manjša. Pri znanstvenih delih se pomen oblike, s katero avtorji podajajo vsebino, seveda silno skrči ali celo odpade.

Pri Kermavnerjevi knjigi, ki je znanstveno delo, pomen oblike nima vsebinskega značaja. Trditev tov. Šiškoviča ni utemeljena.

Polemičnost nekega dela — knjige, spisa — nikakor ne spada k njegovi slabosti; večidel pomeni zagretost v zagovarjanju določenih stališč in zavest, da gre za važna mnenja ali dejanja.

Polemičnost je pri nekaterem delu slovenskih razumnikov še zmerom »greh«.

Srečata se dva taka inteligenta.

— Ali si bral?

— Bral.

— Ni lepo, da ga je tako napadel.

— Res, grdo je storil.

Tako se suče pogovor: o obliki spisa, ne o vsebini. In tak pogovor je tipičen za malomeščana. Velemeščan je dostojanstvenejši: reagira le na vsebino, če le-ta ogroža kapital in oblast, ter se zviška smehlja karikaturi, namenjeni njemu samemu.

Polemičnost Kermavnerjevega dela ima svoje »zgodovinsko« opravičilo. Moral je namreč spregovoriti o vprašanih, na katera je zgodovina dala odgovor, katerim so razumni možje že zdavnaj dali utemeljena tolmačenja. Pa se še zmerom pojavljajo ista vprašanja ter neutemeljeni in zgrešeni odgovori nanje.

Vzemimo večkrat obravnavano možnost socialističnega prevrata v Trstu jeseni leta 1918.

Takšno možnost je predvidel dr. Henrik Tuma že tiste prevratne dni 1918. O njej je pisal isti avtor v spominih, ki so izšli leta 1937, potem ko se je o njej vnela polemika nekaj let poprej. Tumino stališče je bilo ponovno objavljeno leta 1951 v petem zvezku Zgodovinskega arhiva KPJ. Edvard Kardelj je leta 1939 v knjigi Razvoj slovenskega narodnega vprašanja v podobnem duhu pisal o ljudstvu na Primorskem, »čigar bojovna akcija bi edina lahko zajamčila neodvisnost slovenskega naroda v Primorju« (str. 211); svojo misel je v drugi in tretji izdaji te knjige (leta 1957 in leta 1970) preciziral, ko je spregovoril o ljudstvu, »katerega revolucionarna akcija bi se tedaj edina lahko z večjim ali manjšim uspehom uprla prodoru italijanskega imperializma« (str. 333 oziroma 428). Znana je tudi izjava liberalnega prvaka Ivana Hribarja iz leta 1929 v pismu Henriku Tumi, da bi bila v začetku novembra 1918 namesto »klicanja Lahov« »vsaka druga rešitev... takrat umestnejša... Tudi delavska republika...«

In vendar so se v zgodovinopisju in naši publicistiki oglašali trdovratni glasovi, da socialistični prevrat v Trstu novembra 1918 ni bil mogoč, da je šlo takrat za priključitev Primorja k Jugoslaviji, torej za meščansko rešitev vprašanja, in sicer v razmerah, ko slovensko meščanstvo samo ni niti z mezincem ganilo, da bi vojaško zavarovalo slovensko narodnostno mejo na zahodu.

Dušan Kermavner je večkrat nastopil zoper meščanske in nacionalistične poglede na položaj v Trstu in Primorju leta 1918. To je storil zlasti v polemiki z Rudolfom Golouhom in Lavom Čermeljem.

Leta 1967 je bilo v Ljubljani znanstveno posvetovanje in v diskusiji sem izjavil:

»Danes smo slišali referat tovarišice Kacin, ki je omenila za leto 1918 dve politični možnosti: priključitev k Italiji, priključitev k Jugoslaviji. Tretjo možnost je moral povedati v obravnavi tov. Kermavner in sicer: Neodvisno republiko Trst. Skoro 50 let je preteklo, odkar so predlagali takšno politično rešitev. In če smo to tretjo možnost pozabili ali pozabljamo, potem tudi izkušenj nimamo in jih ne moremo uporabljati.« (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, str. 450.)

Zdaj je preteklo že 60 let, a nekateri zgodovinarji kljubujejo naukom zgodovine. Kako se ne upreti takšnemu nenormalnemu stanju? Kako ne polemizirati s pogledi, ki so neutemeljeni, ki znanost zavirajo in nas silijo, da se zadržujemo pri njih, namesto da bi se lotevali neobravnavanih pojavov in še ne ocenjenih dogodkov tedanjega in najnovejšega časa? Kako se ne vnemati za obrambo stališč, ki dosledno upoštevajo realne razredne silnice v razvoju družbe?

Takšno stanje v zgodovinopisju opravičuje polemični ton v knjigi Dušana Kermavnerja.

Moramo se zavedati, da je stanje v slovenskem zgodovinopisju danes takšno, ko se mora marksistično zgodovinopisje *braniti* pred poplavo agresivnih ne-marksističnih in *nacionalističnih* pogledov na slovensko preteklost.

Tega bistva, ki daje pečat Kermavnerjevi knjigi, žal tov. Šiškovič ni opazil ali ga ne pozna. Polemika seveda ne sme biti osebno žaljiva.

Iz diskusije tov. Šiškoviča se dá nadalje sklepati, da bistvene vsebine Kermavnerjeve knjige ni dojel. A bistvo je v odklanjanju *nacionalističnih* pogledov na čas 1918—1921, to je pogledov, ki so namesto upravičene obrambe nacionalnih interesov vsakega naroda terjali izjemne pravice in prednosti za svoj narod na škodo drugega naroda ob netenju nacionalne nestrpnosti, ne upoštevajoč dejstva, da se za nacionalizmom skrivajo interesi slovenskega meščanstva. Bodimo odkritosrčni: pokojni avtor je očital tov. Milici Kacin-Wohinzevi nacionalistična stališča, podpiranje »nacionalistične mavrice« in podobno. Očital ji je tudi, da si je želela razvoja v Trstu in Primorju leta 1918—1920 po modelu iz let narodnoosvobodilne vojne in socialistične revolucije 1941—1945.

O nacionalističnih pogledih in o nehistoričnosti ali nezgodovinskosti modelov — to je o ključnih zadevah in teoretičnih prvinah zgodovinske vede — žal tov. Šiškovič ni povedal svojega mnenja. In vendar je stališče do vodstva narodnjaštva in do meščanske politike v Trstu in Primorju leta 1918 preizkusni kamen za zgodovinarje, politike in javne delavce tako v takratni dobi kakor tudi dandanes. Zmotno gledanje na preteklost poraja možnosti za zmote danes.

Izogibajoč se ključnim vprašanjem, se je tov. Šiškovič dotaknil nekaterih poglobitvinih tokov in pojavov po prvi svetovni vojni. Povedal je mnogo utemeljenega, preverjenega, splošno priznanega. Temu ne gre oporekati. Vendar so ta izvajanja le posredno zadevala snov, ki je bila predložena diskusiji. Pri nekaterih teh izvajanjih ni bilo doslednosti. Oglejmo si takšna.

Oponent je k primeru dejal: Dušan Kermavner je prezrl glavno silnico — fašizem.

Kdor pazljivo bere Kermavnerjevo knjigo, ne more priti do takšnega zaključka. Drugič gre upoštevati, da se je fašizem šele porajal in da zato zgodovinarjeva naloga ni bila in ni, da bi za tisti hip preteklosti izpovedal, kar je prinesel poznejši razvoj. In tretjič, D. Kermavner je osredotočil kritiko na italijanski imperializem, to je na osnovni pojav in na osnovnega sovražnika jugoslovanskih narodov tako pred prvo svetovno vojno kakor po njej. V imperializmu kot najnovejšem stadiju takratnega kapitalizma moramo videti glavno silo, ki je zakrivila svetovno vojno in ves sistem po njej. Fašizem v Italiji je bil le ena možnih oblik za gospodovanje in ekspanzijo italijanskega imperializma. Tako pravi dosledno gledanje na družbo tedanje dobe. Palmiro Togliatti je v letih po zlomu fašizma v svojih »Predavanjih o fašizmu (glej Lezioni sul fascismo, izdaja Editori Riuniti leta 1970, str. XXII) dejal: »Ni mogoče razumeti, kaj je fašizem, če ni spoznanja, kaj je imperializem.«

Nekateri zgodovinarji pri nas vidijo zgolj fašizem, ki je bil resda monstruozen, ne vidijo pa italijanskega imperializma, ki je obstajal tudi v času meščanskega parlamentarizma in pred fašizmom, ter je izvajal agresije, vojne, aneksije, nacionalno zatiranje. V imperializmu je vzrok nasprotij in spopadov,

medtem ko je fašizem postal državna oblika tega imperializma v določeni dobi; imperializem ga je vzredil in pospeševal. Čas je spoznati vzroke in posledice, poglavitno in izpeljano, absolutno in relativno.

Tovariš oponent je tudi dejal: Fašizem, ki je najprej pognal korenine v italijanskih agrarnih pokrajinah, se je »urbaniziral« predvsem v Trstu, pa ne zaradi razredne nevarnosti, ampak zaradi nacionalnih nasprotij, zlasti zaradi slovenskega zaledja.

V prvem delu trditve — o »rojstnem« kraju fašizma — je nekaj upravičenosti, prav tako v trditvi, da so se fašisti nato »urbanizirali« najprej v Trstu. Ni pa v teh površinskih opažanjih vsa zgodovinska resnica. Ko se je fašizem pojavil in uril v Trstu, se je pojavil z novo nalogo in v novem oblačilu, a predvsem je prejel novega gospodarja v ozadju: imperialistično italijansko buržoazijo z njenimi financami v povezavi z najvišjimi militarističnimi krogi.

Drug del trditve ne drži. Prvič moramo upoštevati, da so Trst pretresale stavke, generalne stavke in barikadni boji tudi po neuspelem poizkusu italijanskega delavskega razreda zasesti in obdržati tovarne poleti 1920, zlasti v bližnji severni Italiji. Poraz delavstva v teh pokrajinah ni namreč pomenil eo ipso splošnega poraza delavstva v vseh pokrajinah in v vseh industrijskih središčih, kakor je mimogrede zatrjeval tov. Šiškovič. Takšen avtomatizem v družbi ne obstaja. Zlasti v revolucionarni situaciji se posamezni odredi delavstva dajo »prepričati« le z lastnimi izkušnjami v neposrednem boju. In Trst z zaledjem je tvoril tolikšen mogočen skupek razrednih in nacionalnih protislovij, da se je razvil v enega najmočnejših revolucionarnih središč, ki se ni dal ugnati z enim porazom in v enem letu. Trst z zaledjem je torej pomenil za italijanski imperializem nevarno žarišče tako razrednih kot nacionalnih bojev.

Drugič: Trst je bil za buržoazno Italijo velika pridobitev; prav tako Reka. Obe mesti z relativno majhnimi zaledji pa zanjo nista bili končni cilj, temveč le odskočna deska za vdor italijanskega imperializma na ozemlja vzhodno od Jadrana in v Podonavje. Takšna je bila trajna orientacija italijanskega imperializma na vzhodu. Tu so se razodevali razredni interesi italijanske buržoazije. Kdor te trajne razredne orientacije italijanskega imperializma ne razume, izkazuje teoretične slabosti v poznavanju gibal sodobne družbe. Dalje, italijanska buržoazija se je zavedala realnega položaja Trsta in Reke: brez zadosti širnega zaledja sta obe luki nujno postali težko breme za italijansko gospodarstvo. Fašizem si je pridobil tržaško italijansko meščanstvo prav z obljubo, da mu bo to zaledje zagotovil. Poznejši dogodki, zlasti med drugo svetovno vojno, so potrdili omenjene trajnice v težnjah italijanskega imperializma. Fašizem se je temu najzvestejše vdinjal.

Na tem primeru vidimo, da se pri oponentu deloma pravilno zastavljene trditve iztekajo v nedosledne in zgrešene zaključke.

Naš oponent je za Primorsko v obravnavani dobi omenil štiri izhode: italijansko in jugoslovansko meščansko koncepcijo, italijanski in jugoslovanski revolucionarni izhod.

Trditev je shematična, površinska.

Revolucionarni izhod je resda obstajal. Deliti ga na italijanskega in jugoslovskega pa ni upravičeno. Revolucionarni izhod ni mogel biti drugačen od socialističnega prevrata. In pri tem prevratu bi bili sosedni narodi ali narodi na mešanem ozemlju zaradi izredno mogočnega internacionalizma pri delavstvu in revnih vaških množicah toliko zainteresirani za skupen in enoten nastop, da določanje narodnostnih teles in mej ne bi motilo tega razvoja k skupnemu cilju, k socializmu. Internacionalizem po prvi svetovni vojni je dosegel nikoli prej izpričano moč kot reakcija na patriotizem vodstev večine socialdemokratskih strank leta 1914 in kot nauk in zgled oktobrske revolucije 1917.

Kar se tiče meščanskih koncepcij, moramo ugotoviti nasprotno stanje: niso si bile enotne niti znotraj Italije niti znotraj Jugoslavije. Izhod je italijansko meščanstvo in deloma jugoslovskega iskalo po mirni poti na pariški mirovni konferenci; italijansko je to pot dopolnjevalo z vojaškimi posegi in celo avanturami (pohod na Reko!) ter z grožnjami Jugoslaviji. Slovensko meščanstvo ga je iskalo drugače od srbskega, zato o enotni jugoslovski koncepciji ne more biti govora. Vlada bivše kraljevine Srbije se je že leta 1917 pri pogajanjih na Krfu odpovedala Slovenskemu primorju. Nekateri slovenski krogi so bili pripravljeni prejeti v socialno revolucijo v Italiji, da bi lahko sprožili vojaško intervencijo zoper italijansko revolucijo in zoper večino delovnega ljudstva Primorske in Istre, ki bi to revolucijo podprlo in branilo.

Tov. Šiškovič je z zgornjim razmišljanjem načel zanimive družbenorazvojne možnosti, toda doslednosti ni pokazal.

Docela umestna je bila njegova ugotovitev, da današnje politične sile levice v Italiji preverjajo svoja bivša stališča, zlasti za obravnavano dobo. To je zanimiv pojav in nedvomno koristen. Enako počenjamo mi, tukaj in danes. Očitno nas stanje v družbi sili k temu. Zanimivo je bilo slišati, kako gleda komunistični prvak Amendola na preteklost; pogrešali smo pa, kaj misli socialistični prvak Craxi o preteklosti, saj so socialisti storili nesporno večje napake od komunistov.

Dragoceno je bilo slišati mnenje tovariša iz Trsta, da bi nam pomagal upoštevati silnice, ki tam obstajajo in ki zadnje čase niso v vsem spodbudne. Takšna pomoč nam je potrebna. Nekaj njegovih misli lahko sprejmemo. Vendar nam v poglavitni oceni bistvenih prvin položaja v Trstu in Primorju leta 1918—1920 tov. Šiškovič ni pokazal protimeščanske orientacije. V tem nas je razočaral.

Prav današnji položaj v Trstu in Primorju terja, da pravilno ocenimo položaj leta 1918—1920, zlasti da ob zavračanju nacionalistične politike slovenskega meščanstva tako v Sloveniji kot v Trstu in Julijski krajini izvlečemo koristne nauke.

Kdor si danes po 60 letih ni na jasnem, kako je slovensko meščanstvo leta 1918 pripravilo slovenskemu narodu nacionalno katastrofo — besedo katastrofo rabi Edvard Kardelj (glej Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, II. izdaja, str. XXVI)! — ne more dosledno presoditi preteklosti in si s tem omejuje in otežuje opredelitev najadekvatnejših nalog za sedanost in prihodnost. To pa pomeni nepotrebno tveganje in izzivanje zgodovinskih odgovornosti.

Dr. Milica Kacin-Wohinz: O »razrednem« in »narodnjaškem« na Primorskem

V razpravi o knjigi D. Kermavnerja (Temeljni problemi primorske zgodovine, Lj. 1977) 6. decembra 1978 v okviru sekcije za zgodovino pri Marksističnem centru CK ZKS je tov. Stane Vilhar podprl Kermavnerjevo kritiko moje knjige (Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo, Maribor 1972) z dodatnimi kritičnimi pripombami (prim. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVIII—XIX/1978—1979, str. 101—103). Tedaj sem zaradi časovne stiske odložila odgovor in ga posredujem v tukajšnjem prispevku.

Res je, da v mojem delu — kakor tudi v Kermavnerjevem in vseh drugih razpravah o zgodovini primorskih Slovencev — niso globlje prikazani gospodarski in socialni problemi primorskega prebivalstva. Na to pomanjkljivost, ki je posledica neraziskane gospodarsko-socialne problematike, sem sama opozorila v Uvodu. Vendar se zdi Vilharju opravičljiva le pri Kermavnerju, ker on, kot pravi Vilhar, »pogosto opozarja na potrebo po analizi tedanjega splošnega stanja na Primorskem« (le kdo ne čuti te potrebe) in je torej najbrž samo v mojem delu graje vredna. Ker po Vilharju neupoštevanje gospodarsko-socialnih faktorjev »pušča odprta vrata vsaki poljubni politični fantaziji«, se zastavlja vprašanje, ali so potemtakem problematična vsa znanstvena dela s politično-zgodovinsko tematiko? Vilharjevo (in Kermavnerjevo) navdilo zgodovinarjem, da je pri analizi splošnega stanja treba upoštevati, »da v obrambi narodnih pravic delavsko gibanje ni zaostajalo za narodnjaškim, meščanskim« gibanjem, je aprioristično. Ali je zaostajalo ali ne, kako in zakaj, je stvar raziskave. S svoje strani sem za Primorsko po prvi vojni to poskušala opraviti na osnovi vseh dostopnih virov. Rezultati s podrobno dokumentacijo so objavljeni v dveh obsežnih knjigah (do leta 1928) in v več krajših razpravah o stališčih KPI do nacionalnega vprašanja jugoslovanskih manjšin v Italiji (prim. Quaderni, II, Pula 1972, str. 383—463; Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem, Lj. 1973, str. 81—98; Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Lj. 1977, str. 135—154; ZČ, XXXII/1978, št. 3, str. 279—293; končno še Goriški letnik, 1980). Ne morem to ponoviti tistega, kar je napisano na desetinah strani, v splošnem pa je mogoče reči, da je iz samih dokumentov KPI razvidno »zaostajanje«, vsaj v dvajsetih letih, razvidna pa so tudi prizadevanja komunistov — delavskega gibanja, da ne bi »zaostajali«. Prav ugotovitve o »zaostajanju« so spodbudile krog slovenskih mlajših komunistov v Trstu in pozneje vodstvo KPI, da se je v letih 1926—1930 temeljiteje soočilo z vprašanjem. Vendar so učinki tega »soočenja« vidni šele v tridesetih letih v dogovorih s KPJ, v skupnem glasilu KPI in KPJ — Delo, z izjavo treh komunističnih partij o slovenskem nacionalnem vprašanju (1934) in z akcijskim sporazumom KPI z narodnimi revolucionarji (1936). Ti uspehi, doseženi v vršičku, seveda niso edino merilo, kajti v bazi, na Primorskem, so bila prizadevanja ali neprizadevanja komunistov (delavskega gibanja) na nacionalnem področju zelo različna na posameznih območjih in v posameznih dobah. Ne gre pa prezreti dejstva, da so v dokumentih KPI o nacionalnem vprašanju oziroma o Julijski krajini ostre kritike primorskim komunistom — slovenskim in italijanskim — ker nacionalnega vprašanja ne razumejo in da premnogokrat ravnavajo napačno. Za primer nerazumevanja navajam izjavo enega izmed vodilnih primorskih komunistov — N. Kolariča — na sestan-

ku komisije za nacionalna vprašanja pri CK KPI, januarja 1932, kot ugovor Togliattijevi kritiki o nepravilnih odnosih primorskih komunistov do narodnjakov: »Noi eravamo poco sviluppati, nell'associazione nazionalista slava c'erano professori e ingegneri pagati dalla Jugoslavia; noi abbiamo fatto campagna contro, siamo stati contenti che sono stati fucilati; non sapevamo, cercavamo di disgregare il nostro movimento avevamo l'ordine dal C. di Trieste di non entrare nelle organizzazioni slovene. Ora non si lavora più così. Rivendicare tutte le questioni.« (Inštitut A. Gramsci, arhiv PCI, dok. 1051/1—7. »Mi smo bili slabo razviti, v slovanskem nacionalističnem društvu so bili od Jugoslavije plačani profesorji in inženirji; mi smo delali protikampanjo, bili smo zadovoljni, da so bili ustreljeni; nismo vedeli, poskusili so razrušiti naše gibanje, K(omite) v Trstu nam je ukazal, naj ne stopamo v slovenske organizacije. Sedaj ne delamo več tako. Zahtevati pravice za vsa vprašanja.«)

Tov. Vilhar pozna nekatere dokumente, ki pričajo o šibki vlogi italijanskega delavskega gibanja pri obrambi narodnostnih pravic, dodatno ga lahko o tem poučijo v tem zvezku objavljeni spomini Vladimirja Martelanca. To pa seveda ne pomeni, da delavci in komunisti teh pravic niso priznavali, da niso obsojali raznarodovanja, ali da si posamezniki niso prizadevali delovati na nacionalnem področju. Nekateri slovenski komunisti so branili te pravice celo prek narodnorevolucionarnega gibanja ne vedoč za drugo, komunistično rešitev nacionalnega vprašanja. O vsem tem je v navedenih delih obsežna dokumentacija, vendar se nekaterim zdi, da povečujem vlogo delavskega gibanja in komunistične partije na nacionalnem področju (novinar tržaškega radia Martin Jevnikar je ob ocenjevanju Kermavnerjeve knjige rekel naslednje: »Karkoli napravijo [pristaši Edinosti], Kermavnerju ne gre v račun. Zanj so bili 'meščanska' stranka, čeprav je jasno, da so bili narodnjaki predvsem okoliški kmetje, obrtniki in delavci; bogatih tržaških meščanov je bilo v Edinosti malo. Enako gleda na Edinost Kacinova, ki govori o vsem drugem, le o delovanju največje slovenske stranke na Tržaškem poroča skromno in pristransko«), drugim, da jo podcenjujem, še več, da jo obravnavam z »nacionalističnih« pozicij. To nezadovoljstvo nekdanjih aktivnih članov strank — komunistične, liberalne, krščansko-socialne — na nek način potrjuje, da prizadevanja po objektivnejšem razumevanju dogajanja s pritegnitvijo vseh vrst virov niso bila odveč, ne glede na to, da je vsaka interpretacija virov lahko le subjektivna. Kritika mojih del, Kermavnerja in Vilharja, morda ne moti toliko kritična obravnava delavskega gibanja, kolikor dejstvo, da obravnavam tudi drugo — narodnjaško gibanje. In v tej luči, ki ni črno-bela, se zdi, da je storjena krivica delavskemu gibanju, ki naj bi bilo po mnenju nekaterih vselej in vsepovsod edino brez napak. Sâmo delavsko gibanje oziroma njegova vodilna sila, italijanska komunistična partija, je v ocenah razvoja več povedala o teh napakah in jim ostro sodila, kot si drznemo danes, ko še ni preučena celotna problematika, zapisati »nacionalistično« usmerjeni zgodovinarji. Prav nič pa ti kritiki ne upoštevajo, da so podrobnejše raziskave na osnovi doslej neznanih dokumentov, prevrednotile odnos KPI do slovenskega nacionalnega vprašanja na Primorskem in ovrge trdovratno mišljenje, izvirajoče iz izkušenj z italijanskimi tržaškimi komunisti med NOB, o popolni nezainteresiranosti italijanske partije do tega vprašanja, o njenem skrajnem sektaštvu, oportunistu in celo

nacionalizmu, skratka o neodpušljivih grehah, ki naj bi jih storila na tem področju.

Konkretnejše pripombe je S. Vilhar naslovil nekaterim odstavkom v moji prvi knjigi osem let zatem, ko je knjiga izšla in potem ko je izšla tudi Kermavnerjeva kritika. Medtem so o isti problematiki (za naslednje obdobje) izšla še druga dela in pričakovati bi bilo, da bi S. Vilhar, ki ta dela gotovo pozna, presojal mojo strokovnost in politično usmerjenost v kontekstu vseh raziskav. V tem primeru se morda ne bi začudeno spraševal, zakaj postavljam vprašanja o motivih za revolucionarno razpoloženje primorskih Slovencev po prvi vojni. Njegova ugotovitev, da z razlago, ki jo poskušam najti, niti sama nisem zadovoljna, je neke vrste pohvala in svojo nezadovoljnost (ki ne velja toliko za to razlago, kolikor nasploh za delo, ki ga opravljam) naj opravičim s težnjo, lastno vsakemu raziskovalcu, po nedosegljivi popolnosti. Soglašam s S. Vilharjem, da primorski Slovenci v mesecih po prvi vojni niso imeli druge izbire, kot revolucionarno, ker niso bili ogroženi samo ekonomsko, temveč tudi narodnostno. Tej splošni ugotovitvi se nisem izognila, kot trdi Vilhar. Takole je zapisana v inkriminirani knjigi na str. 200—202: »Za pritok slovenskih delovnih množic v socialistični tabor je bilo ... odločilnih več dejavnikov; neugodne gospodarske razmere ... strog okupacijski režim ... nezadoščene narodne zahteve ... glede šolstva, jezika in splošne enakopravnosti, neprivlačnost meščanskih strank ... Vse te okoliščine so vplivale na prebivalstvo, da se je pridruževalo tistemu gibanju, ki je obetalo rešitev teh problemov. To gibanje je bilo v tem trenutku samo socialistično gibanje ... Da je politična zavest postajala vse bolj revolucionarna so pripomogli tudi številni povratniki s fronte ... (ki) so vneto zagovarjali revolucijo po vzgledu Rusije, ki edina more rešiti tako socialno, kakor narodno vprašanje zatiranega slovenskega življa na Primorskem.« Ob tem »poskusu razlage«, s katerim po Vilharjevem mnenju »še sama nisem zadovoljna«, sem poskušala prodreti v misel in čustva tistega malega kmeta s Čepovanske planote, s Tolminskega ali Cerkljanskega, ki je po vojni pristopil k socialističnemu revolucionarnemu gibanju, ne da bi kdajkoli poprej razmišljal o socializmu in revoluciji, čeprav je bil tudi pred vojno reven in socialno ogrožen. To početje je za Vilharja (in Kermavnerja) nesprejemljivo, češ, zadeva je preprosta: »niso imeli druge izbire, ker so bili ekonomsko in narodnostno ogroženi« in zakaj je sploh treba iskati motive? (Kako išče motive Kermavner in kako razglablja o tem, kaj je utegnil misliti in čutiti tržaški delavec ob splošni stavki, glej njegovo knjigo na str. 82). K razglabljanju me je sililo vprašanje, zakaj so tiste kmečke množice, ki so bile v letih 1919 do 1920 revolucionarne, že v letu 1921 ponovno prešle v naročje narodnjaške Edinosti? S tega vidika se je pojavil moj »dvom v razredno zavest in ideološko pripravljenost«, ki se Vilharju zdi prava herezija. Podatki, ki pričajo o tem prehodu, so naslednji: Januarja 1921 je 4462 socialistov v Julijski krajini — med njimi je vsaj polovica Slovencev — pristopilo h komunistični stranki. Čez eno leto, še pred fašistično vlado, je bilo v Julijski krajini le še 1415 članov komunistične stranke in 295 kandidatov. Kam je šlo ostalih 3000 komunistov — prej socialistov? Najbrž niso bili vsi italijanske narodnosti. Dalje: leta 1920 je bilo po slovenskih vaseh po več desetih članov socialistične stranke, na parlamentarnih volitvah maja 1921 pa je v nekaterih krajih komunistična lista do-

bila celo manj glasov, kot je bilo le malo pred tem vpisanih članov. Npr. Kobarid 300 članov — 5 glasov, Cerčno 60 članov — 0 glasov, Črniče 80 članov — 28 glasov, Čepovan 150 članov — 59 glasov. (Prim. razpravo Parlamentarne volitve v Prispevkih 1965, str. 143—152 in knjigi Primorski Slovenci, str. 357 ter Narodnoobrambno gibanje, str. 371 in sl.). Že ti podatki pričajo, da priliv slovenskih množic, zlasti kmečkih, v revolucionarno socialistično gibanje ni bil toliko posledica razredne zavesti kot čustev, upov ali iluzij, ki so razvodenele tisti trenutek, ko so se revolucionarne perspektive odmaknile in ko so fašistične čete prešle v ofenzivo, da bi utrdile obstoječi družbeni red, hkrati ko je bila Julijska krajina anektirana k Italiji. Ta splošni preobrat ni prav nič zmanjšal socialne in nacionalne ogroženosti primorskih revnih ljudi, in vendar so se ti ljudje takorekoč čez noč preorientirali k narodnjaški Edinosti, ki se je medtem organizirala za bitko na področju nacionalnih pravic oz. k njeni krščansko-socialni struji, ki je imela v programu tudi socialne zahteve, podobne socialističnim. Le kdo ne bi »podvomil« v »razredno zavest in ideološko zrelost«? To pa ne izključuje razredne zavesti delavcev v industrijskih krajih, v Trstu, v Idriji, v Gorici in okolici.

S tem sem morda odgovorila tudi na Vilharjev očitek o pripisovanju »panslavizma« slovenskim množicam. K razmišljanju v smeri panslavizma me je pravzaprav napotil D. Kermavner med pogovori o primorski problematiki, potrditvev te misli sem našla tudi v spominih P. Hočevar »Pot se vije«, kjer nazorno opisuje hrepenenje slovenske šolske mladine v Trstu po Rusiji, in v drugih virih tedanjega časa. D. Kermavner je razmišljanju v tej smeri posvetil celo poglavje pod naslovom »narodnostni bojševizem«. Vilhar zanika, da bi »panslavizem« imel kakšno vlogo pri revolucionarnosti slovenskih množic, kajti, kot pravi, bi se »manifestiral vsaj v manjšem obsegu v jugoslavizmu. Toda navdušenja nad Jugoslāvijo, kakršna je bila tedaj, je bilo kaj malo«, zaključuje. Ali res? Ves zgodovinski proces na Primorskem med dvema vojnama spodbija ta zaključek. Izkušnje S. Vilharja so iz goriške okolice, kjer so prevladovali delavci, revni kmetje in koloni. Njihove razredne zavesti ne gre posploševati, tem manj, če upoštevamo, da je tudi v teh plasteh prišlo naglo do diferenciacije; prav med sinovi najrevnejših je fašistična stranka po prevzemu oblasti našla prve pristaše — Slovence. V Brdih in na Krasu so bili v enotah fašistične milice (MVSN) pretežno slovenski kmečki fantje, ne glede na kakršnokoli zavest, preprosto zaradi eksistence. Na slovenskem podeželju so se revolucionarno razpoloženje in simpatije za komuniste ponovno manifestirale leta 1924, predvsem zaradi neučinkovitosti lojalne in legalne narodnjaške politike na področju šolstva (oktobra 1923 je Gentilejeva šolska reforma odpravila slovenske osnovne šole). O tem pričajo volilni rezultati oziroma visoko število glasov za komunistično listo na slovenskem podeželju in velik padec za listo slovenskih narodnjakov. Toda ta pojav je v dokumentih komunistične partije ocenjen kot paradoks, kajti vzlic revolucionarnemu in celo »vstajniškemu« razpoloženju so slovenske kmečke množice sledile narodnjaškemu voditeljem, ker so se v tistih letih le oni zavzemali za konkretne nacionalne pravice. Krivdo za tako stanje je prevzela komunistična stranka, ob ugotovitvi, da ni poskušala povezati boja za socialno emancipacijo z bojem proti nasilni asimilaciji in za narodno osvoboditev. To spoznanje je vodilo v nasled-

njih letih partijo k načrtovanju politike na nacionalnem področju in k drugačnemu ravnanju (prim. dokumente v arhivu KPI v inštitutu Gramsci), kar sem že zgoraj omenila. Toda tovrstne ugotovitve, čeprav podprte z dokumentiranimi podatki, so za D. Kermavnerja in S. Vilharja obravnavanje internacionalizma »v nekem pejorativnem smislu«, da ne ponavljam še drugih mnogo ostrejših očitkov.

Primer, ki ga navaja Vilhar, da bi podkrepil Kermavnerjevo sodbo o površnosti mojega dela, v katerem je mogoče »večkrat najti različne odgovore na ista vprašanja« je, milo rečeno, ponesrečeno izbran. Očita mi, da sta si v nasprotju trditve o uničenem slovenskem srednjem šolstvu v Trstu in Gorici »*takoj v začetku okupacije*«, ki je za Vilharja pravilna, ter ugotovitev, povzeta po Gabrščkovih Goriških Slovencih, da je bilo »*do leta 1922, ko je fašizem prevzel oblast*... naše narodnostno, kulturno in gospodarsko življenje na približno isti stopnji, kakor pred vojno«. (Prim. Primorski Slovenci, str. 236). Od začetka okupacije novembra 1918 do prihoda fašizma na oblast oktobra 1922 so potekla štiri leta, medtem je bil tudi okupacijski režim odpravljen in razmere so se v glavnem normalizirale. Razen tega pa vprašanje slovenskih srednjih šol ni bilo odločilno za »narodnostno, kulturno in gospodarsko življenje Slovencev«, dasi gotovo ni bilo postransko. Če bi tov. Vilhar tako bral, kot je napisano (v tukajšnjem prispevku tudi podčrtano), najbrž ne bi mogel govoriti o »različnih odgovorih na ista vprašanja«. Sicer pa je iz nadaljnjih raziskav razvidno, da je bila politika italijanskih oblasti, pred fašistično vlado, do Slovencev in Hrvatov v posameznih pokrajinah različna. Na Goriškem oblast ni sistematično in odkrito ovirala narodnega delovanja in slovenskega šolstva tudi zato, da pokaže svoj »demokratični« odnos do nacionalne manjšine. Celo slovensko srednjo šolo je ponujala v Ajdovščini, da bi le »italijansko« Gorico obvarovala te »nesreče«. Tudi fašistični teror, pred letom 1922, ni toliko prizadel goriškega podeželja, kot Istro in Tržaško. Zato je bilo na Goriškem izvoljenih pet slovenskih poslancev. (Prim. Parlamentarne volitve). V Istri in na Tržaškem so bili poskusi raznarodovanja že od vsega začetka sistematični in ostri, predvsem po zaslugi domačih italijanskih nacionalistov, ki niso prenašali »slovenskih madežev« na »italianissimi Istri«. Sodeč po interpelacijah slovenskih poslancev v rimskem parlamentu, je bilo v začetku šolskega leta 1921/1922 67 osnovnih šol zaprtih, ukinjenih ali spremenjenih v italijanske, vse na ozemlju Istre in Trsta.

Še eno vprašanje zastavlja tov. Vilhar: odkod naj bi izvirala pasivnost narodnjakov v prvih letih po okupaciji, o kateri govori Milica Kacin v svoji knjigi. Moj poskus iskanja vzrokov »pasivnosti« in »nepopularnosti« narodnjakov je D. Kermavner označil kot »nekakšno materinsko skrb za tisto narodno gibanje, ki naj bi bilo tudi nemeščansko, ljudsko...« (str. 37—38). Kajti po Kermavnerju je bila »meščanska razredna narava poglaviti vzrok za nepopularnost narodnjaštva« in vse druge razlage so le iskanje »olajševalnih okoliščin za njegovo šibkost«. Če je tako, čemu se tov. Vilhar sprašuje, »odkod pasivnost narodnjakov?« Očitno je še tisto, kar nekdo poskuša storiti v tej smeri, ne samo odveč, marveč vnaprej napačno. In ko se pozneje, po letu 1921 pasivnost prelevi v aktivnost, nepopularnost postane popularnost, ali naj tudi nehamo iskati izvore in motive za ta preobrat? Ali pa je morda tudi tedaj

»meščanska razredna narava narodnjaštva« poglobitni vzrok za njeno popularnost med »socialno prebujenimi množicami«? In spet smo pri tistih vozlih, s katerimi začenjam ta spis oz. nadaljujem prejšnjo kritiko kritike (prim. Prispevke, XVIII—XIX/1978—1979, št. 1—2, str. 75—81). Če teh vozlov ne bi bilo, bi odpadel tudi predmet mojih raziskav in njihovih kritikov.

S temi ugovori in onimi v prvem delu razprave pa ne mislim trditi, da je v mojih delih vse pravilno in dokončno povedano. V knjigi, ki sem jo pisala pred desetimi leti, je lahko zapisano le tisto, kar sem dotlej proučila v dostopnem gradivu in tako, kakor sem pač sama razumela vire, ki so mi bili na voljo. Le enakovredno poznavanje teh virov bi utegnilo privedi polemiko na plodnejša tla.

HISTORIČNA DOKUMENTACIJA**VLADIMIR MARTELANC, NARODNO VPRAŠANJE V NAŠI POLITIKI
V JULIJSKI BENEČIJI (1923—1927)**

Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja hrani rokopisno besedilo spominov o narodnem vprašanju v Julijski krajini, ki jih je napisal Vladimir Martelanc leta 1933 v Sovjetski zvezi na pobudo ing. Dragotina Gustinčiča. Rokopis je pisan v ruščini in s črnilom na 10 listih formata 20 × 31 cm, popisanih na obeh straneh. Ing. Gustinčič ga je skupaj s prevodom leta 1963 oddal IZDG z naslednjim pojasnilom:

»Ko sva z Vladom Martelancem nekoč v Moskvi (menda l. 1933.) razpravljala o narodnem vprašanju v Julijski Krajini in o Regentovih stališčih o tem vprašanju, sem ga naprosil, naj napiše spomine na svoje boje o narodnem vprašanju v KPJ. To je on tudi storil in mi kmalu poslal svoj rokopis »Национальный вопрос в нашей политике в Июл. Венеции (1923—1927). Из воспоминаний«. Rokopis pa je bil tako slabo napisan, da ga nisem mogel prečitati in sem ga odložil, da ga dešifriram kedaj pozneje. Prišla pa je Španija, ki me je skoro za tri leta odtrgala od mojega političnega in znanstvenega dela in tako je ostal ta rokopis neprečitani v mojem arhivu. Martelanc je napisal te svoje spomine na ruskem jeziku najbrž zato, da da meni podatke o dotedanji naši nacionalni politiki v Julijski krajini, ker sem se prav tedaj bavil z vsemi tremi stranikami (jugoslovansko, italijansko in avstrijsko) za koordiniranje taktike v narodnem vprašanju Slovencev. Ti lepi podatki pa so zaradi slabo čitljivega rokopisa ostali neizkoriščeni. Sedaj (decembra 1962) sem našel ta Martelančev rokopis med svojimi spisi in ga z veliko muko prečital. Zdi se mi, da je kot zgodovinski prispevek pomemben in zato sem ga dešifriral in ga istočasno prevedel na slovenski jezik.«

Uredništvo Prispevkov se je zaradi pomembnosti vira odločilo, da ga objavi v originalu in v prevodu — z opombami Milice Kacin-Wohinz in z orisom avtorjeve življenjske poti. Rokopis je transkribiral s pisalnim strojem konec aprila 1980 Janez Zor, lektor ruskega jezika na Filozofski fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani in obenem s pomočjo uredništva Prispevkov preveril Gustinčičev prevod ter ga uskladil z originalom.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В НАШЕЙ ПОЛИТИКЕ В ИЮЛ. ВЕНЕЦИИ. (1923—1927)

(Из воспоминаний)

Летом 1923. г. имели ряд бесед с Пертогом на эту тему. Критика Коминтерном КПЮ, первые статьи Дж. Цвинича в загреб. «Борьбе», а также и опыт нашей деятельности за последнее время, его и меня убедили в том, что и у нас необходимо выработать свои конкретные установки в нац. вопросе, что проходить мимо этих вопросов как до сих пор будет означать действительно, что мы себя поставили вне словен. политич. жизни и дадим нашим националистам возможность оправдания их звания «верховных представителей слов. национальных интересов в Италии». Согласились мы с Пертогом в том, что должны в нашей пропаганде и агитации подчеркивать факт, что националь. освобождение связано с социальным освобожд. пролетариата, что мы коммунисты, борясь против империализма боремся тем самым и против нац. угнетения и что разбив фашист. государство в Италии и великосерб. диктатуру в Югославии, создадим действительн. возможность слов. нац. свободы в рабоче-крестьян. республике. В порядке частных требований, наравне н. пр. с борьбой вокруг вопросов зарплат, раб. времени, соц. законодательства и т. д. должны ставить и вопрос о школах, о слов. языке в учреждениях и т. д. Также и Густинич, с которым я был связан регулярной перепиской, из Вены подчеркивал необходимость заняться нац. вопросом. Но это были покамест еще одни разговоры.

В августе я был с Водоливцем в Любляне. Здесь я застал уже более подготовленную почву, вследствие живого обсуждения этого вопроса в рядах КПЮ. «Среди важных полит. вопросов, — писал я из Любляны в «Дело» — занимается наша партия первым делом нац. вопросом, с целью наметить себе ясную тактику, становящуюся все более необходимой в виду разложения и предательства автономистско-федералистской оппозиции (sic!)... Дело идет о том, чтобы наша партия при помощи умной национальной политики завоевала на свою сторону разочарованные массы словенского, хорватского, боснийского и македонского трудового народа, которые сумели «оппозиционные» партии со своей демагогической политикой, в виду господства централистской буржуазии — вовлечь в свое русло. Этот нац. вопрос который широко обсуждался на последнем заседании ИККИ в Москве, является для пролетарской революции вопросом громадной важности и также и мы в Июл. Краине должны будем начать заниматься им.»

Под осень фашизм наступает у нас с широко развернутыми антисловенскими действиями. Было это во время, когда Муссолини с целью дать своим разваливающимся рядам опять необходимую спайку, развертывает перед ними широкую империалист. кампанию. Начинают воспеваться империализм, традиции древне-римской империи, начинает даже публиковаться большая газета «Impero», призывается к готовности к войне с целью расширения «отечественной славы». Корфская авантюра была первым большим проявлением этой новой «империйской эры». Одновременно идет наступление против «инородцев». В сентябре начинают рассчитывать у нас временных учителей — «нежелательных элементов». Увольняют со службы около 200 словен. и хорватских учителей на

основании «плохих информаций». Одновременно объявляется о вступлении в силу школьной реформы Джентиле, согласно которой вводится в основные школы итальян. учебный язык, допуская родной язык лишь в качестве внеурочного предмета. Среди всего населения поднялась буря протеста. Националисты зашевелились. Началась агитация за бойкот школы, заговорили о широких массовых выступлениях и действиях. В Югославии начались большие демонстрации, в Австрии и Германии развернулась кампания из-за Южн. Тироля. Итал. правительство отвечает декретом о том, что вся «инородная» печать должна публиковаться на двух языках, каждой статье должен следовать италийский перевод. «Единство», «Истарска реч» и «Учительский лист» передаются в суд за «призыв к неповиновению». Националисты отвечают острым протестом словен. и немецких депутатов в парламенте, Вильфан выступает на международ. междупарламент. конференции. — Но после провала Корфской авантюры атмосфера разряжается немного и у нас. Реформа Джентиле пока не вступает в силу, Муссолини отменяет декрет о «двуязычной» печати.

Эти события могли послужить наглядным примером того, насколько нац. вопрос является у нас актуальным и насколько слов. националистические партии несмотря на утерю своего авторитета в нашу пользу, являлись все еще жизненной силой. Все славянское население, несмотря на полит. ориентацию сочувствовао им в те дни и отсутствие всякой установки в нац. вопросе в нашей партии имело естественным последствием тот факт, что и многие коммунисты плелись в их хвосте, кроме тех конечно, которые продолжали оставаться на своих «непримиримых» позициях (т. е. занимали установки, что нас, как интернационалистской и классовой партии — нац. вопрос не касается). В августе «Дело» публикует большую статью (по видимому Регента) о реакции у нас, в которой еще всячески уменьшается значение этой реакции, а политика нац. угнетения у нас объясняется не общими империалист. интересами итал. буржуазии, а интересами отдельных итал. предпринимателей в наших местностях. «Если реакция не чувствовала необходимости наступать в провинции до завоевания власти (фашистами), имела на столько меньше причины после него; ибо положение в государстве не зависит же от этого пограничного обрубка, на котором живут словенцы и хорваты. Если она все-же наступила, то это были действия отдельных горячих голов, которые могли быть Италии в лучшую пользу. Коммунистов государственные границы не интересуют, а между слов. и итал. мелкой буржуазией искотилось еще то тихое и прикрытое мирное сожительство, которое еще существовало.» В дальнейшем следят пламенные статьи И. Пахоря против школных реформ, но их конкретная установка заключалась в простом присоединении к кампании протеста, проводимой националистами, лишь немногим отличаясь от общей националист. фразеологии и оперируя кроме того преимущественно протестами от имени совести, культуры, цивилизации и т. п. О школьной реформе заговорил теперь и Регент: «Учить детей на языке, которого те не понимают, это глупость и несправедливость, от которых страдает право национальностей на воспитание на собственном языке и еще больше страдают ученики, которые при лучшем желании не смогут ничего научиться.» Но вместо того, что бы дать конкретные боевые лозунги, он опять ограничивается тем, что указывает на национализм вообще, как основное зло, «который всюду где он находится в меньшинстве, требует для себя одинаковых

прав с большинством, а там, где в большинстве и во власти, отрицает инородным меньшинствам все то что он, находясь в меньшинстве, требовал для себя.»
 «Лишь пролетар. государство... разрешает нац. вопрос о правах нац. меньшинств.»

В начале октября, по поводу итал-югосл. конфликта изза Фиуме выходит впервые и Ц. К. Партии с заявлением, в котором касается нац. вопроса. «Пусть принадлежат любой национальности, пусть говорят на любом языке, имеют жители Фиуме право быть свободными, также как имеют право на нац. свободу италиянцы проживающие на восточном Адриатическом побережии, словенцы и хорваты в Июл. Краине и немцы в верх. долине Эч.»

В сентябре выступил и я со статьей — правда, еще в многом путанной — о «защите нац. меньшинств», в которой выдвигал положение, что наша борьба должна стать и борьбой национально угнетенных масс за свое освобождение: «... русская революция дала крестьянам землю и угнетенным национальностям равноправие и свободу.» Недавно читали даже в «Единности» передовицу, в которой говорится, что во всем мире лишь Сов. Россия разрешила совсем справедливо нац. вопрос и удовлетворила этим все свои народы... (В 1918. г.) была в значительной степени вина пролетар. движения, что оно не завоевало на свою сторону мелких народов Сред. Европы, поскольку было еще пропитано соц. дем. традициями и решало все нац. вопросы с беззаботным замахом руки — это нас просто не интересует... Пролетар. революция сможет победить лишь под условием, что ее дело, ее идея, становится делом большинства широких трудовых слоев народа и с этой целью она должна связаться с освободительной борьбой мелкого крестьянина и с освободительной борьбой угнетенных народов... В Европе старается заполучить монополию над нац. чувством, которое еще глубоко вкореннено особенно в полупролетарских и крестьянских слоях, капиталист. реакция... Коммунисты должны по поводу этих явлений доказать, что наше дело — дело всех угнетенных... В Германии К. П. доказала(?) что она борется против закрепощения Германии со стороны франц. империализма, а не фашисты, которые стараются эту освободительную борьбу использовать в интересах немецкой буржуазии, пактируемой уже за спиной с франц. капиталом. В Италии должна наша партия доказать, что фашизм ведет итал. народ и Италию в пропасть, действуя в интересах крупного капитала и против интересов итал. трудовых масс, составляющих ядро и большинство итал. народа. Единственный путь Италии — только в раб.-кресть. республике, которая вступит как равноправный член и без национальных предрассудков в федерацию европ. народов. Также и югослав. национальности, борющиеся сегодня против гегемонии сербской буржуазии должны убедиться, что освободятся лишь в случае, если свяжут свою борьбу с борьбой рабочего класса. — Как представляется нам этот вопрос у нас, в Июл. Краине? Итал. правительство, представляющее итал. капиталист. буржуазии старается насильственно задушить слов. национальность в Июл. Краине, выгоняет слов. язык из школ и учреждений стараясь т. о. довести до «ассимиляции», насильственной денационализации этих местностей, аннектированных со стороны Италии уже так против воли громадного большинства всего населения и против всех экономических интересов области. Лишь небоевое настроение (?!) нашего крестьянского и мелкобуржуазного населения задержало возникновение открытого иредентист. движения, которое могло иметь в виду этих условий

очень благоприятную почву, в то время как революц. пролетариат ориентирован на нашу партию. Полит. общество «Единость» поставившее себе задачу объединить все народные массы в борьбе за «нац. права», ведет, понятно буржуазную политику пресмыкания перед италиянскими буржуазными магнатами, ибо его политикой руководят интересы словенского мещанства и мелкой буржуазии, являющиеся всем, но не революционным. Способ при помощи которого оно борется за защиту «нашего нац. меньшинства» не может довести до каких-либо реальных успехов. Наша задача в Июл. Краине — доказать, что с буржуазной политикой нельзя разрешить здешнего нац. вопроса, а лишь с пролетарской. От наших националист. вождей самых слышим обыкновенно разговоры о том, что у нас на деле нет капиталистов и что должны быть поэтому все едины против совместного националь. противника. Как-же может быть серьезный пролет. революционер единым с людьми, которые признают фашист. реакцию преклоняясь перед ней, с людьми, которые посылают своих представителей на междупарламентарн. капиталист. конференции, где довольствуются с такими требованиями в отношении защиты нац. меньшинств, что аплодирует их речам вся высокая буржуазная господа, поддерживающая в собственных странах нац. закрепощение? Если действительно у нас нет капиталистов, то было бы логичным, чтобы борьба слов. нац. меньшинства примкнула к борьбе международного пролетариата, к борьбе рабоче-кресть. России, а не к политике международной буржуазной реакции, к политике чешской и сербской буржуазии, которые обе проводят насильственное господство над своими закрепощенными национальностями и нац. меньшинствами.» Следят затем слова К. Радека из его известной речи по поводу расстрела Шлагетера и призыв тем, «кто на деле действует за свободу своего народа, (что) должен и у нас примкнуть к реальному пролет. движению, если не хочет быть, как немецкий Шлагетер, путешественником в ничего».

Понятно, что эта статья вызвала живой отклик в наших рядах. Она положила начало длительным спорам между нами, которые к сожалению не были перенесены в парт. организацию, а ограничивались лишь на наши беседы с Регентом и др. тт. С. другой стороны она вызвала определенный отклик среди молодежи и такие тт. как н. пр. Водопивец и др. черпали из нее чуть ли не програмные установки в своей деятельности. Что касается прочих тт. я находился в полном согласии с Пертотом, поддерживали нас более или менее (т. е. нерешительно, поскольку эти установки казались слишком большим и неожиданным поворотом) Рован, Ватовец, Моколе, Ферянчич, Чермель и др. Хрещак и Пахор, бывшие скорее близки какому-то нац. реформист. решению нац. вопроса, поддерживали Регента, а Сребрнич в общем не возражал, но сам он был далеко от всяких конкретных установок в нац. вопросе и занимался вопросом создания интернацион. языка. Он считал, что пролетариат вообще должен отбросить все языки и нац. культуры также, как бурж. революция отбросила старые меры и весы (как он писал в «Деле»). Наши парт. органы навряд-ли имели какое-нибудь понятие о том что эти вопросы вообще ставятся среди слов. т. т., также и Ц. К. Партии.

В конце сентября выступает в «Деле» с рядом статей по нац. вопросу в Югосл. и в Среда. Европе вообще — Густинчич из Вены, выступая одновременно и против тех опортунист. взглядов, которые начали проявлять в Сербии друзья

Симы Марковича, провозгласившие н. пр. македонский вопрос «запутанным и деликатным». Исходя из экономических предпосылок, он доходит к неверному выводу противопоставления «экономических территорий» «нац. государствам». «Пролетариат должен требовать первым делом экономические единицы, т. е. экономич. систему стран как они складываются географически и экономически в единые территории, дополняющиеся между собой и только на основе этих единиц, экономических территорий разрешить нац. вопрос.» Дальше считает, что «бессмысленно требовать нац. государства», в то время как русская революция прекрасно разрешила вопрос о взаимоотношениях между экономическими и нац. государствами. Впрочем эту ошибку разделяли тогда и я и др. товарищи. Дальше он развивает мысль, что для разрешения нац. вопроса мы сегодня не должны исходить из территории Югославии, «чьи области гравитируют в три различные направления» и «которая в социалист. обществе сразу распалась бы на свои природные составные части». Такой основой не могут нам служить ни Балканы, а вся территория Судетов, Придунавья и Балкан (Су-До-Ба), включающая теперешние Чехословакию, Австрию, Венгрию, Югославию, Июл. Венецию, Румынию, Болгарию, Грецию, греческие острова, Албанию и позже может быть и Константинополь. Такая территория имеет кроме всех существенных экономических условий и исторические и культурные, а первым делом сильное пролетарское ядро, которое в одних Балканах отсутствует. Живет на ней большое количество мелких национальностей по пару миллионов населения каждая, что создает особенно наглядной необходимость федерации, в которую бы входили следующие нац. республики, относительно экономические единицы: Чехия, Моравия, Словакия, Прикарпатская Россия, Вена и австр. области в сегодн. границах, Венгрия, Воеводина, Трансильвания, Румыния без Бессарабии, Словения, Июл. Краина, Хорватия с Далмацией или без нее, Босния, Сербия в границах до балкан. войны, Черногория, может быть с Герцеговиной и юж. Далмацией, Македония, Албания с Косовом и Метохией, Болгария, Добруджа, Фракия, Сев. Греция, Пелопонез и острова Егейского моря. В дальнейшем конечно будут проходить процессы слияния этих группировок в большие культурные и национальные единицы; указанное подразделение отвечает более или менее сегодняшнему состоянию вещей и никоим образом не должно считаться окончательным. Дальше обсуждается еще вопрос нац. меньшинств в отдельных республиках, которые должны будут признать за ними полное равноправие в нац. и культ. отношении. — Статьи Густ. также вызвали большой отклик у нас, становясь в дальнейшем предметом наших споров и дискуссий в нац. вопросе.

Первую попытку перенести нац. вопрос и на обсуждение организации я сделал на с'езде Комсомола слов. части области, состоявшемся в октябре в одном из подземных окопов из военного времени в окрестностях Горицы. Тут же внесли и соответствующие положения в резолюцию, которая была к сожалению слишком быстро состряпана в течение прений и не стоит по этому на должной высоте: «С'езда... одобряет полит. работу общегосударств. конференции, созванной Ц. К. Союза, применяя к нашим местным условиям следующее: а) **Фашизм** и борьба против него у нас не приходит во внимание так (в той форме), как в остальных областях, поскольку у нас не имели развитого фашист. массового движения. Фашизм представляется нам здесь в лице официальных представителей госуд. власти, против которой находится сегодня в оппозиции пого-

ловно все славян. трудящееся население Июл. Венеции, первым долгом изза нац. угнетения со стороны правительств. органов. Поскольку большинство этого населения, составляющегося преимущественно из мелких крестьян и полупролетариата следует местным националист. течениям, является полит. задачей славян. комм. молодежи в Июл. Краине вести непрерывную агитацию среди этих народных масс, основываясь первым долгом на Возвание К. П. и С. К. М. Италии о нац. вопросе, опубликованное в Деле (Заявление по поводу конфликта изза Фиуме!) и на другой материал из нашей газеты... с'езд заявляет, что эта агитац. деятельность среди слов. труд. масс представляет собою единственную возможность прямой и плодотворной антифашист. борьбы в слав. части Июл. Краины.»

После этого я поехал в Вену, чем приостановилась временно моя непосредств. деятельность в этом направлении в Июл. Краине. В апреле 1924 г. я опять выступил со статей в «Деле» о вопросе Июл. Краины, в которой после анализа крестьян. вопроса у нас и экономического и полит. положения созданного мировым кризисом и итал. оккупацией, выдвигал лозунг «создания такой Придунайско-Балкан. федерации, в которой Июл. Краина будет составлять вместе с экономически прилегающими областями самостоятельную составную часть и одновременно связь с раб.-крестьян. Италией».

В августе — сентябре 1924 г. я находился в Триесте. Здесь находился и Густинчич. С целей обсуждения совместных вопросов движения в Словении и Июл. Краине из Любляны приехали Штукель и Кермавнер и мы имели у Регента, бывшего в то время секретарем Обл. Ком. Партии ряд совещаний посвященных нашим взаимоотношениям, полит. линии и созданию совместного теоретического журнала.

На этих совещаниях опять пришли до выражения наши разногласия с Регентом. Т. т. из Югославии настаивали на определении нашей линии уже потому, что им приходится в агитационной работе в Югосл. постоянно сталкиваться с аргументами противников, что в то время, как югосл. коммунисты кричат о нац. угнетении в Югославии, италиан. коммунисты ни слова не говорят о Июл. Краине. Густинчич и я также настаивали на этом, но Регент оставался при своих взглядах. Позже он все-же написал в «Деле» статью о «нац. правах юлийских словенцев», в которой говорит о нац. угнетении и признает оправданность отпора против него. Но, отвергая политику наших националистов, останавливается на общем утверждении, что «пролетариат и лишь пролетариат дает и гарантирует в Италии находящимся словенцам права, которые им полагаются и которые буржуазия им отрицает».

Проект создать совместный теорет. журнал скоро затем был реализован и этот журнал сигналь, несмотря на то, что его вышло лишь 5 или 6 номеров, несомненно большую роль в деле выработки коммунист. полит. линии во всех вопросах слов. полит. жизни и в Югосл. и в Италии. О нац. вопросе в Югосл. написал ряд статей Густинчич, о вопросе Июл. Краины написал я из Парижа длинную статью, в которой старался дать возможно более широкое освещение всех наших полит. вопросов.

Возникновение во Вене журнала «Fédération Balcanique» дало возможность выдвинуть в тот период активизации нац. и крестьян. движений на Балканах также и словен. вопрос. Я написал с этой целью несколько статей, в которых выставил лозунг независимой слов. раб.-крестьян. республики и задачу борьбы про-

тив великосербской диктатуры и италийн. империализма. На эти статьи откликнулся триестинский «Piccolo» с большой статьей (март 1925), характерной для того, как реагировала итал. буржоазия на нашу деятельность. В ней конечно отвергаются как ложные утверждения о национальном угнетении славян в Италии, апеллируется к итал. коммунистам, которые в доброй вере сотрудничают с словен. коммунистами, что могут на основании этих статей убедиться в том, что мы преследуем националистические цели, апеллируется затем к словен. националистам, что-бы они убедились в том, что их политика ведет в конечном счете к коммунизму. И среди словенцы имеются собственники, которым есть чего терять. Поэтому словенцы должны отстать от своих непримиримых позиций по отношению к Италии. «Единность» на это ответила, что они не несут ответственности за мои статьи и что я вообще еще «молодой политик» и не следует мне придавать слишком большого значения. Но факты о нац. угнетении приведенные в «Б. Ф.» верны и лучшим средством против распространения коммунизма среди словенцев будет то, что итал. правительство само изменит свою политику по отношению к нац. меньшинствам. — Но мои статьи вызвали также и бурю в рядах нашей партии. Триест. руководство, состоящее тогда почти исключительно из италийцев — Регент находился в оппозиции — которые все время ничего не знали о происходивших среди слов. товарищей политических спорах и сами находились еще в плену старых установок в нац. вопросе еще с времен довоенной практики — запротестовало. После статьи «Piccolo» было — кажется даже опубликовано заявление в «Lavoratore» о том, что партия с моими статьями ничего общего не имеет, а от Ц. К. требовалось срочное вмешательство и принятие мер против меня. Я имел (— приехал я как раз в эти дни в Триест —) острые споры с секретарем Обл. Ком. Негри, с т. т. Марини, Яксетичем и др. Негри был возмущен первым делом тем, что мы словенцы работаем помимо обл. комитета. Марини говорил, что мои установки чистейший национализм, что у нас совершенно иные условия нежели в странах, для которых рассчитана тактика Коминтерна в нац. вопросе, не допуская сравнения вопроса Юл. Краины даже с вопросом Алзаций и Лорены, а куда еще с вопросами Хорватии, Македонии и др. областей. Яксетич показывал больше понимания, но и у него преобладали еще тогда старые предрассудки.—

В мае я ехал в Рим по приглашению Грамши, с которым я еще в Вене имел ряд бесед о вопросах Юл. Краины. Ц. К. между тем кое как успокоил Триест. т. т. в вопросе о моих статьях, но вопрос о нац. политике в Юл. Краине пока продолжал оставаться в воздухе. Ц. К. предпочитал провести эволюцию в рядах К. П. И. от старых соц. дем. установок к большевист. пониманию нац. вопроса постепенно минуя острые столкновения и дискуссии. Если этот метод сохранил партию перед потрясениями, которые могли возникнуть в результате острого обрыва, то он не был зато в состоянии ввести полную ясность среди т. т. и за это является и причиной того, что во всей дальнейшей работе партии постоянно приходилось сталкиваться непониманием нац. вопроса когда стоял какой-либо из полит. вопросов Юл. Краины.

За время моего пребывания в Риме я имел ряд бесед с Грамши, Гриеко и др. тт. Написал и один доклад о нац. вопросе Юл. Краины, в котором наметил основные точки нашей тактики и несколько орг. предложений. Эти вопросы обсуждались на одном совещании римской части Ц. К., на котором и я прису-

ствовал и эти предложения были приняты. Были приняты также предложения о применении тактики единств. фронта у нас. В связи с этим Гриеко мне говорил, что имел уже какие-то переговоры с др. Беседняком. По видимому он не имел точных представлений о характере полит. партий в Июл. Краине и считал — по аналогии с парт. группировками в Италии, что «либералы» представляют слов. буржуазно, а клерикалы — крестьянство и пришел к заключению о возможности применения тактики един. фронта по отношению к клерикалам. По моим взглядам тактика един. фронта должна была идти за тем, что-бы вызвать к жизни новое левое течение среди националистов **обоих** направлений, особенно среди молодежи, недовольной с опортунист. политикой вождей — при исключении всякой «дипломатии» с вождями, особенно с клерикалами, которые могли использовать малейшую попытку нашего приближения к ним лишь в целях своей демагогии среди масс.

После моего обратного приезда в Триест я использовал промежуток времени, который был в моем распоряжении до отъезда в Югославию, что бы поставить перед словен. т. т. вопросы, затронутые в Риме. Положение нашей организации в слов. части области было тогда крайне скверное. «Дело» не выходило, Обл. комитет не обеспечивал руководства движением в слов. части, ограничиваясь фактически деятельностью в одной италиян. части области, слов. организации были предоставлены самим себе. Постоянные столкновения между Регентом, находящимся тогда в оппозиции и Обл. комитетом еще более дезорганизующе влияли на движение. Созвали совещание слов. т. т., на котором присутствовали Регент, Хрещак, Пахор, Рован, Ферянчич, Ватовец, и я. Я подверг острой критике всю нашу предидущую деятельность, докладывал о своей поездке в Рим и предложил создать редакционный комитет для «Дела», который должен был пока что являться и своего рода политич. руководящим органом для движения среди словенцев. — Дошло до очень острых прений глав. образом опять вокруг национ. и крестьянского вопроса а также и вокруг вопросов связанных с попытками использовать наши неполадки для борьбы против Ц. К. на основе бордигианских установок. Хрещак и Пахор поддерживали Регента, Ферянчич, Рован и Ватовец — все еще нерешительно — меня. В. полит. вопросах опять не договорились, не договорились и в вопросе редакционного комитета, но все-же были приняты кое-какие шаги в отношении газеты. —

После моего возвращения из Югославии получил возможность опять принять более активное участие в движении в Июл. Краине, (сентябрь 1925 — апрель 1926) — став членом Обл. Ком. Партии. Сосредоточил свои усилия первым делом на то, что бы разрядить атмосферу, которая создавалась изза скверных взаимоотношений между Обл. Ком. и слов. т. т. Предложил создать при Обл. Ком. особый слов. комитет со след. задачами: 1) Вся конкретная разработка парт. политики в слов. части области, 2) руководство газетой, 3) постоянная связь с комм. организ. в Словении. Предложение было принято и в этот комитет вошли Регент, Пахор и Ферянчич, а также и я как представитель Обл. Комитета. Атмосфера разрядилась и вся работа пошла с большим под'емом. Но тем не менее встал теперь опять перед нами вопрос нашей тактики в нац. вопросе, когда дело шло о практич. применении этой тактики и проведении в жизнь первых шагов в отношении единств. фронта. Тут мне пришлось сталкиваться и с принципиальн. возражениями и просто непониманием как и в слов. комитете, так же и в Обл. комитете, хотя отдельные итал. т. т., как н. пр. Яксетич, Негри и др. уже убедились

в неправильности прежних установок. — Скоро стало очевидным, что без предварительной принципиальной разработки наших установок и принятия их руковод. товарищами мы все будем продолжать топтаться на месте: Поэтому я решил поставить вопрос ребром. Написал доклад — тезисы в которых коснулся всех вопросов нашей полит. и орг. работы в Июл. Краине и широко развернул свои установки в нац. и кресть. вопросах. В марте 26 г. имел место обл. с'езд нашей партии но изза нелегальных условий в которых он происходил, имел возможность заняться лишь орг. вопросами и слов. вопрос на нем опять не был затронут. Зато имели по этому поводу место два заседания Обл. ком. с словен. комитетом с присутствием Скоччимарро от. Ц. К., на которых я выступил со своими установками. Следили длинные, местами и острые прения, являющиеся — поскольку я знаю — первым всесторонним и основательным обсуждением перед ответств. парт. органом всех вопросов нашей политики в Июл. Венеции. Раньше все подобные обсуждения происходили лишь в порядке частных бесед или неофициальных совещаний. — Выступил Регент с острой критикой моих установок высказываясь против всяких лозунгов о самоопределении, слов. раб. кресть. республике и т. п. утверждая, что мы можем в нашей агитации допустить лишь подчеркивание факта, что пролет. революция даст словенцам все нац. права. Поддерживал его и Пахор. Из итал. т. т. выступал Бубниг сводивший весь вопрос к тому, что бы просто обеспечить перевод на слов. язык всей агитации К. П. не признавая существования какого либо нац. вопроса и необходимости какой либо особой нац. политики. Остальные т. т. выражали всякие возможные опасения в отношении того, как бы нам не впасть в национализм, возражали против отдельных моих установок, но особой линии не выдвигали. В конце выступил Скоччимарро, который — против ожидания всех присутствующих в т. ч. и меня — всецело поддержал мои установки, заявив, что они полностью отечают тактике Коминтерна и являются ее конкретным применением к условиям Июл. Венеции. — Я старался за этот период своей деятельности провести и ряд шагов и мероприятий в направлении создания единого фронта с левыми элементами среди националистов, разработал широкий план работы, который должен был быть еще утвержден Ц. К. Последний затягивал это дело, что на этот раз оказалось очень полезным. Люди с которыми я был связан и предполагал проводить работу среди националистов, оказались — провокаторами, т. о. была предотвращена опасность быть нам всем втянутым в очень темную затею, быть может не столько мелко-полицейского характера, сколько более широкого политического, ибо фашистские власти вели у нас очень тонкую политику, доходившую иногда до относительно снисходительного отношения к коммунистам, поскольку наша работа сильно подрывала силу слов. национализма в Июл. Краине, в котором фашизм видел пока-что более опасного противника, чем в нашем движении.

Национальный вопрос был теперь у нас более или менее расчищен, осталось еще — систематически проводить в жизнь взятую линию. Я надеялся, что мне придется теперь проводить эту работу, но уже месяц спустя мне пришлось опять уехать. В дальнейшем парт. организация у нас сделала кое-что в этом отношении. Постепенно и большинство тт. убедилось в неоправданности опасений на счет возможности впасть в национализм, убедился постепенно в правильности ленинской политики и Регент, что являлось безусловно ценнейшим достижением

ввиду того авторитета и той роли которые он занимал в словен. рабочем движении.

Несмотря на всю проделанную эволюцию в нац. вопросе со стороны К. П. последние все еще не уделяла вопросу Июл. Венеции того внимания, которое он заслуживал в связи с постоянным обострением итало-югослав. отношений. Руководящие т. т. смотрели на этот вопрос как на «периферийный», т. е. играющий в общей внутрени. политике Италии второстепенную роль, в то время как в связи со все более активной империалист. политикой Италии он играл далеко не второстепенную роль. Вообще нужно сказать что КПИ в своей оценке италиян. империализма заостряла преимущественно свое внимание на его слабости, зависимости от проч. империализмов и его неудачах, а не на его агрессивности и экспансивности. Это приводило к тому, что в глазах масс не раз облачались как следует все те завоевательные кампании, которые фашизм на каждом шагу проводил и проводит в своей массовой агитации исходя из положений, что Италия будто была в империалист. войне обижена в своих священных правах на Далмацию и др. территории. На сколько эти кампании влияли на массы приходилось убедиться из разговоров, которые я имел с многими итал. коммунистами даже из видных парт. работников, и которые сами проявляли иеожиданую неосведомленность в отнош. настоящего положения вещей. В отношении внедрения денинского понимания нац. вопроса, особенно права на отцепление не лишь в широкие массы, но даже спреди партийцев — осталось еще много непройденного пути. Одна из лучших возможностей которая была в распоряжении партии — ее парламентская деятельность — осталась в этом отношении почти-что неиспользованной. Я часто беседовал на эту тему с Грамши, были приняты также все мои предложения в отношении этого, но по видимому и в этом вопросе партия придерживалась тактики действовать постепенно и осторожно; первый и — кажется — единственный шаг в этом направлении была демонстрация в парламенте права на самоопределение в вопросе Австрии в ее взаимоотношениях с Германией. В то время как слов. нац. депутаты в парламенте развертывали широкую деятельность при помощи вопросов и интерпелляций, слов. комм. депутат т. Сребрнич не был ни разу использован ни для принципиальн. противопоставления нашей политики политике националистов, ни для выдвигания местных требований. Лишь с 27. г. вопрос Июл. Краины появляется немного чаще в итал. парт. печати, но и тут дело не обходится без принципиальных ошибок. Т. Гриеко н. пр. проявил склонность к полному отождествлению нац. вопроса с крестьянским вопросом. Один мой доклад, который в переработанном виде вышел в «Стато операйо» сопровождался примечаниями Гриеко как раз в этом смысле. Вопрос июлийских словенцев ставился исключительно как вопрос крестьянского резерва итал. пролет. революции. Идея гегемонии пролетариата превращалась в этом случае в идею гегемонии италиянского пролетариата по отношению к слов. крестьянству, в то время как мы считали, что в процессе слов. нац. революции при вероятном отделении нашей области от Италии роль гегемона должна будет перейти к слов. пролетариату нашей области не лишь в рамках Июл. Венеции, но и по отношению к более отсталым в промышленном развитии югослав. Словении и австрийской южной Каринтии. Такой промышленный центр как Триест — несмотря на то, что его пролетариат по своему нац. составу большей частью италиянский или в результате давнишней денационализатор. работы италиян. буржоазии италия-

низированный — и что словенских рабочих имеется не больше одной трети — сможет и должен сыграть громадную роль в революции и оказать свое влияние и на территории далеко идущие за узкие пределы Словении. Такими центрами являлись н. пр. Харьков для Украины или Баку для всего Закавказья. Поэтому словенский вопрос необходимо было ставить в плоскости революционных перспектив в Средней Европе и на Балканах, а не ограничивать его рамками перспектив итальянской революции. Даже в случае не одновременного развертывания рев. событий в Италии и в странах средней и юговосточной Европы нашей задачей было бы отстояние пролетарской Словении хотя бы в границах Июл. Венеции, с Триестом во главе, как притяжной точки для остальных слов. земель и проч. прилегающих областей при условии особого подчеркивания временного характера такого разрешения вопроса и перспективы отделения в ходе дальнейших событий. Поэтому именно потому в центре агитации итальянских коммунистов в нац. вопросе должно было стоять как раз право на отделение, не говоря уже о само собой разумеющейся обязанности для коммунистов господствующей нации, обязанности, исходящей из ленинской и сталинской трактовки нац. вопроса, заострять этот лозунг принципиально, вообще, т. е. независимо от перспектив будущей конкретной формы, которую примет самоопределение данной национальности. — Как раз этой установки у К. П. И. не было, а вместо этого — всё опасения, что будет с нашей областью в случае революции в Италии, пойдут ли словенцы с нами, или предпочтут югославскую оккупацию. Гриеко написал в «Стато операйо» ряд статей о програмных установках К. П. в вопросах итальянской революции. В одной из них он разбивает будущую Италию на три СССР: СССР Юж. Италии, СССР Сред. Италии и СССР Северной Италии, «к которой последней присоединятся еще ССР Словения и ССР Южный Тироль». Такая постановка вопроса могла лишь давать оружие в руки наших и югосл. националистов, основным аргументом которых в борьбе против нас являлся лозунг: «Итальянские коммунисты преследуют по отношению к словенцам такую-же империалист. политику как итал. буржоазия.»

За время моей работы в Италии в 1927. я надеялся посвятить полностью работе по внедрению в жизнь тех установок, которые я выработал в течение предидущих пяти лет своей деятельности. Это была и цель моего приезда. С этим первоначально согласился и Ц. К., лишь вопрос должен был быть решен в Москве на предстоящем пленуме ИККИ совместно с КПЮ. Но затем дело затянулось и я был направлен на другие работы. За время моего похождения в Венеции и Июл. Краине я опять написал обширный доклад в Ц. К. Собираясь и выступить с критикой установок т. Гриеко, публикуемых в «Стато операйо», но скоро затем был арестован. — Последующий «компромисс» с фашист. полицией, несмотря на всю глубину ошибки, которую я сделал, проливает яркий свет на вопросы связанные с политикой итальянского империализма на Балканах и дает в руку К. П. интереснейший материал по этому вопросу.

NARODNO VPRAŠANJE V NAŠI POLITIKI V JULIJSKI BENEČIJI (1923—1927)

(Iz spominov)

V poletju 1923. leta smo imeli s Pertotom¹ vrsto pogovorov na to temo. Kritika Kominterne KPJ, prvi članki D. Cvijića v zagrebški »Borbi«, pa tudi izkušnje naše dejavnosti v zadnjem času so njega in mene prepričale, da si moramo tudi mi izdelati svoja konkretna stališča o nac. vprašanju, saj hoditi mimo tega vprašanja kakor do sedaj, bi resnično pomenilo, da smo se postavili ven iz slovenskega političnega življenja in damo našim nacionalistom možnost opravičila za njihov naziv »vrhovnih predstavnikov slovenskih nacionalnih interesov v Italiji«. S Pertotom sva se strinjala, da moramo v naši propagandi in agitaciji naglašati dejstvo, da je nacionalna osvoboditev povezana s socialno osvoboditvijo proletariata, da se mi komunisti s tem, ko se borimo proti imperalizmu, že samo s tem borimo proti nacionalnemu zatiranju in da bomo ustvarili, ko bomo razbili fašistično državo v Italiji in velikosrbsko diktaturo v Jugoslaviji, resnično možnost slovenske narodne svobode v delavsko-kmečki republiki. Med delnimi zahtevami v isti vrsti, na primer, z vprašanji glede mezd, delovnega časa, soc. zakonodaje itd., moramo postaviti tudi vprašanje o šolah, o slov. jeziku v uradih itd. Tako je tudi Gustinčič z Dunaja, s katerim sem bil v stalnem dopisovanju, naglašal potrebo, da se ukvarjamo z narodnim vprašanjem. Toda to so bili zaenkrat šele razgovori.

V avgustu sva bila z Vodopivcem² v Ljubljani. Tu sem našel že bolj pripravljena tla zaradi živih razprav o tem vprašanju v vrstah KPJ. »Med važnimi političnimi vprašanji« — sem pisal iz Ljubljane v »Delo« — »se bavi naša stranka v prvi vrsti z narodnim vprašanjem z namenom, da si začrta jasno taktiko, ki postaja vedno bolj potrebna zaradi razpada in izdajstva avtonomistično-federativne opozicije (sic!)... Gre za to, da bi naša stranka s pametno narodno politiko pritegnila na svojo stran razočarane množice slovenskega, hrvaškega, bosanskega in makedonskega delovnega ljudstva, ki so ga znale »opozicijske« stranke s svojo demagoško politiko zaradi gospodstva centralistične buržoazije privleči v svojo strugo. To narodno vprašanje, o katerem so na široko razpravljali na zadnjem zasedanju IKKI³ v Moskvi, je za proletarsko revolucijo zelo važno in tudi mi v Jul. krajini se bomo morali začeti ukvarjati z njim.«

Pod jesen je pri nas nastopal fašizem s široko zasnovanimi protislovenskimi akcijami. Bilo je to tedaj, ko je Mussolini z namenom, da zopet zlepi svoje razpadajoče vrste, razvijal široko imperialistično kampanjo. Začenjajo opevati imperalizem, tradicije starorimskega imperija, začenja celo izhajati velik časopis »Impero«, pozivajo k pripravljenosti na vojno s ciljem, da se razširi »slava domovine«. Krfska avantura je bila prvi večji pojav te nove »imperialistične ere«. Istočasno poteka napad na »tujerodce«. ⁴ V septembru začenjajo obračunavati z začasnimi učitelji — »nezaželenimi elementi«. Odpuščajo iz služ-

¹ Jože Pertot.

² Albin Vodopivec.

³ Izvršni komite Komunistične internacionale.

⁴ Neitalijani — »allogeni«.

be 200 slovenskih in hrvatskih učiteljev na podlagi »slabih informacij«. Istočasno objavljajo, da stopa v veljavo šolska reforma Gentileja, s katero se uvaja v osnovne šole italijanski učni jezik, dopuščajoč materin jezik samo kot ne-obvezni predmet. Med vsem prebivalstvom je nastala burja protestov. Nacionalisti so se zganili. Začela se je agitacija za bojkot šole, začeli so govoriti o širokih množičnih nastopih in akcijah. V Jugoslaviji so bile velike demonstracije, v Avstriji in Nemčiji se je razvijala kampanja zaradi južne Tirolske. Italijanska vlada je odgovorila z dekretom, da mora ves »tujerodni« tisk izhajati v dveh jezikih, vsakemu članku mora slediti italijanski prevod. »Edinost«, »Istarska Riječ« in »Učiteljski list« se izročajo sodišču zaradi »poziva na neposlusnost«. Nacionalisti odgovarjajo z ostrim protestom slov. in nemških poslancev v parlamentu, Vilfan⁵ nastopi na mednarodni medparlamentarni konferenci. — Toda po propadu krfske avanture se je atmosfera nekoliko razjasnila tudi pri nas. Gentilejeva reforma do nadaljnega ne stopi v veljavo, Mussolini odpravi dekret o »dvojezičnem« tisku.

Ti dogodki so lahko služili kot nazorni primeri za to, kako zelo je narodno vprašanje pri nas aktualno in kako so slov. nacionalistične stranke, ne glede na izgubo svoje avtoritete v našo korist, še vedno življenjska sila. Vse slovensko prebivalstvo, ne glede na politično orientacijo, je tiste dni simpatiziralo z njimi in odsotnost kakršnega koli stališča naše stranke v narodnem vprašanju je imela za naravno posledico dejstvo, da so se tudi mnogi komunisti pleli na njenem repu, seveda razen teh, ki so še nadalje ostajali na svojih »nepomirljivih« pozicijah (t. j. stali na stališču, da se nas kot internacionalistov in razredne stranke narodno vprašanje ne tiče). Avgusta je izšel v »Delu« velik članek (najbrž izpod Regentovega peresa) o naši reakciji, v katerem se še vsestransko zmanjšuje pomen te reakcije, politika narodnega zatiranja pri nas se pa ne razlaga s splošnimi imperialističnimi interesi italijanske buržoazije, marveč z interesi posameznih italijanskih podjetnikov v naših krajih. »Če reakcija ni čutila potrebe nastopati v provinci pred zavojevanjem oblasti (po fašistih), je imela toliko manj vzrokov po njem; zakaj položaj v državi ni odvisen od tega obmejnega koščka zemlje, na katerem živijo Slovenci in Hrvatje. Če je vendarle nastopala, so bila to dejanja posameznih vročih glav, ki bi bile lahko Italiji v boljšo korist. Komunistov državne meje ne zanimajo, a med slovensko in italijansko drobno buržoazijo se je pokvarilo še tisto tiho in prikrito mirno sožitje, ki je še obstajalo.« Dalje sledijo plamteči J. Pahorjevi⁶ članki proti šolskim reformam, toda njihovo konkretno stališče je bilo pristo pridruženje k protestni kampanji, ki so jo vodili nacionalisti, le malo razločujoče se od splošne nacionalistične frazeologije, operirajoč poleg tega predvsem s protesti v imenu vesti, kulture, civilizacije itd. K šolski reformi se je oglasil tudi Regent: »Učiti otroke v jeziku, ki ga ne razumejo, je neumnost in krivica, radi česar trpi pravica narodnosti do vzgoje v lastnem jeziku, in še več, trpijo učenci, ki se pri najboljši volji ne bodo mogli nič naučiti.« Toda namesto, da bi dal konkretna bojna gesla, se zopet omejuje na to, da opozarja na nacionalizem na splošno kot na osnovno zlo, »ki povsod, kjer se nahaja v manjšini, zahteva enake pravice z večino, tam pa, kjer je v večini in na oblasti, odreka

⁵ Dr. Josip Vilfan.

⁶ Jože Pahor.

tujerodnim manjšinam vse ono, kar sam zahteva kot manjšina zase«. »Šele proletarska država... rešuje narodno vprašanje o pravicah narodnih manjšin.«

V začetku oktobra, ob italijansko-jugoslovanskem konfliktu zaradi Reke, nastopi prvič CK stranke⁷ z izjavo, ki zadeva narodno vprašanje. »Naj pripadajo katerikoli narodnosti, naj govorijo v kateremkoli jeziku, imajo prebivalci Reke pravico do svobode, kakor imajo pravico do narodne svobode Italijani, ki živijo na vzhodnem jadranskem obrežju in Slovenci in Hrvati v Julijski krajini ter Nemci v zgornji dolini Adiže.«

Septembra sem nastopil tudi jaz s člankom — seveda še v marsičem zmešanem — o »Zaščiti nar. manjšin«, v katerem sem postavil tezo, da mora postati naš boj tudi boj narodno zatiranih množic za njihovo osvoboditev: »... ruska revolucija je dala kmetom zemljo in zatiranim narodnostim ravnopravnost in svobodo. Pred kratkim smo čitali celo v 'Edinosti' uvodni članek, v katerem pravijo, da je na vsem svetu samo Sov. Rusija popolnoma pravično rešila narodno vprašanja in zadovoljila s tem vse svoje narode... (V 1918 l.) bila je v znatni meri krivda proletarskega gibanja, da ni pridobilo na svojo stran malih narodov srednje Evrope, ker je bilo še prežeto s soc. demokr. tradicijami in reševalo vsa narodna vprašanja z zamahom roke. — To nas preprosto ne zanima... Proletarska revolucija lahko zmaga samo, če njena stvar, če njena ideja postane zadeva večine širokih delovnih slojev ljudstva in v ta namen se mora povezati z osvobodilnim bojem malih kmetov in z osvobodilnim bojem zatiranih narodov... V Evropi poskuša dobiti monopol nad nacionalnimi čustvi, ki so še globoko zakoreninjena posebno v polproletarskih in kmečkih slojih, kapitalistična reakcija... Komunisti morajo glede na to dokazati, da je naša stvar — stvar vseh zatiranih... V Nemčiji je KP dokazala (?), da se bori proti podjarmljenju Nemčije po francoskem imperializmu, a ne fašisti, ki skušajo izkoristiti ta osvobodilni boj v interesih nemške buržoazije, ki za hrbtom že paktira s francoskimi kapitalisti. V Italiji mora naša stranka dokazati, da vodi fašizem italijansko ljudstvo in Italijo v propad, delujoč v interesih velikega kapitala in proti interesom italijanskih delovnih množic, ki sestavljajo jedro in večino italijanskega naroda. Edina pot Italije — je samo v delavsko-kmečki republiki, ki bo vstopila kot enakopraven član in brez nacionalnih predsodkov v federacijo evropskih narodov. Prav tako se morajo tudi jugoslovanske narodnosti, ki se danes borijo proti hegemoniji srbske buržoazije, prepričati, da se bodo osvobodile samo, če povežejo svoj boj z bojem delavskega razreda. — Kako je s tem vprašanjem pri nas v Julijski krajini? Italijanska vlada, ki predstavlja italijansko kapitalistično buržoazijo, poskuša nasilno zadušiti slovensko narodnost v Julijski krajini, izganja slov. jezik iz šol in uradov in poskuša na ta način privedi do 'asimilacije', nasilne denacionalizacije teh krajev, ki jih je Italija anektirala proti volji ogromne večine vsega prebivalstva in proti vsem ekonomskim interesom province. Le neborbeno razpoloženje (?!?) našega kmečkega in drobnoburžoaznega prebivalstva je zadržalo nastanek odkritega iredentističnega gibanja, ki bi moglo imeti glede na te razmere zelo ugodna tla, medtem ko se je revolucionarni proletariat orientiral na našo stranko. Politično društvo 'Edinost' ki si je postavilo nalogo, da združi vse ljudske množice v boju za 'narodne pravice', vodi seveda buržo-

⁷ CK KPI.

azno politiko klečeplazenja pred italijanskimi buržoaznimi magnati, ker to politiko vodijo interesi slovenskega malomeščanstva in drobne buržoazije, so pa vse drugo, samo ne revolucionarni. Način, s katerim se bori za zaščito 'naše narodne manjšine', ne more privedi do kakršnih koli realnih uspehov. Naša naloga v Julijski krajini — je dokazati, da tukajšnjega narodnega vprašanja, ni mogoče rešiti z buržoazno, marveč le s proletarsko politiko. Od samih naših nacionalist. voditeljev slišimo navadno razgovore, češ da pri nas praktično ni kapitalistov in da morajo zato biti vsi enotni proti skupnemu nacionalnemu nasprotniku. Kako more biti resen proletarski revolucionar eno z ljudmi, ki priznavajo fašistično reakcijo, se ji priklanjajo, z ljudmi, ki pošiljalo svoje predstavnike na medparlamentarne kapitalistične konference, kjer se zadovoljujejo s takimi zahtevami glede zaščite narodnih manjšin, da ploska njihovim govorom vsa visoka buržoazna gospoda, podpirajoča v lastnih deželah narodno zaslužjevanje? Če pri nas resnično ni kapitalistov, tedaj bi bilo logično, da bi se boj slovenske nacionalne manjšine pridružil boju mednarodnega proletariata, boju delavsko-kmečke Rusije, ne pa politiki mednarodne buržoazne reakcije, politiki češke in srbske buržoazije, ki obe vodita nasilno gospodstvo nad svojimi zaslužjenimi narodnostmi in narodnimi manjšinami.« Sledijo potem besede K. Radeka iz njegovega znanega govora o priložnosti ustrelitve Schlageterja in poziv tistim, »ki v resnici delujejo za svobodo svojega ljudstva, (da) se morajo tudi pri nas pridružiti realnemu proletarskemu gibanju, če nočejo biti kakor nemški Schlageter popotnik v nič«.

Razumljivo, da je ta članek vzbudil živ odziv v naših vrstah. Povzročil je začetek dolgih sporov med nami, ki na žalost niso bili preneseni v strankine organizacije, a so se omejevali samo na naše pogovore z Regentom in ostalimi sodrugi. Na drugi strani pa je vzbudil določen odziv med našo mladino in taki sodrugi, kot npr. Vodopivec in dr., so črpali iz njega skoraj programatična navodila za svoje delovanje. Kar zadeva ostale sodruge, sem bil v popolnem soglasju s Pertotom, podpirali so nas več ali manj (t. j. neodločno, ker so se te postavke zdele prevelik in nepričakovan preokret) Rovana, Vatoveca, Mokole, Ferjančiča, Čermelja i. dr. Hreščak in Pahor,⁸ ki sta bila prej blizu nekakšni nacional.-reformist. rešitvi narodnega vprašanja, sta podpirala Regenta; Srebrnič⁹ na splošno ni bil proti, toda sam je bil daleč od vsakih konkretnih postavk v narodnem vprašanju in se je ukvarjal z vprašanjem zgraditve internacionalnega jezika. Menil je, da mora proletariat sploh zavreči vse jezike in tudi nacionalne kulture, kakor je buržoazna revolucija zavrgla stare mere in uteži (kakor je pisal v »Delu«). Naši strankini organi si niso predstavljali, da se ta vprašanja sploh pojavljajo med slovenskimi sodrugi, tudi CK stranke ne.

Konec septembra nastopa v »Delu« z vrsto člankov o nar. vprašanju v Jugoslaviji in sploh v srednji Evropi — Gustinčič z Dunaja, nastopajoč istočasno tudi proti tistim oportunističnim nazorom, ki so jih začeli kazati v Srbiji prijatelj Sime Markovića, ki so, npr. razglašali makedonsko vprašanje za »zpleteno in delikatno«. Izhajajoč iz ekonomskih predpostavk prihaja¹⁰ do nepravilnega sklepa, da »nacionalnim državam« postavlja nasproti »ekonomska ozem-

⁸ Alojz Rovana, Viktor Vatovec, Alojz Mokole, Ferdo Ferjančič, Mario Čermelj, Alojz Hreščak, Jože Pahor.

⁹ Jože Srebrnič.

¹⁰ Dragotin Gustinčič.

lja«. »Proletariat mora zahtevati v prvi vrsti ekonomske enote, t. j. ekonomski sistem dežel, kakor se geografsko in ekonomsko skladajo v enotne teritorije, ki se med seboj dopolnjujejo, in šele na podlagi teh enot, ekonomskih teritorijev, reševati narodno vprašanje.« Dalje sodi, da je »nesmiselno zahtevati narodne države« tedaj, ko je ruska revolucija prekrasno rešila vprašanje o medsebojnih odnosih med ekonomskimi teritoriji in narodnimi državami. Sicer pa sem tedaj pristal na ta napačni nazor tudi jaz s sodrugi. Dalje razvija misel, da za razrešitev narodnega vprašanja mi ne smemo izhajati z ozemlja Jugoslavije, »katere pokrajine gravitirajo v tri različne smeri« in »ki bi v socialistični družbi takoj razpadla na svoje prirodne sestavne dele«. Za tako podlago nam ne more služiti niti Balkan, marveč ves teritorij Sudetov, Podonavja in Balkana (Su-Do-Ba), ki bi vključeval sedanjo Čehoslovaško, Avstrijo, Madžarsko, Jugoslavijo, Julijsko Benečijo, Romunijo, Bolgarijo, Grčijo, grške otoke, Albanijo in pozneje morda tudi Carigrad. Tak teritorij ima poleg vseh bistvenih ekonomskih pogojev tudi zgodovinske in kulturne, predvsem pa močno proletarsko jedro, ki ga na Balkanu ni. Na njem živi veliko število majhnih narodnosti po nekaj milijonov prebivalcev vsaka, kar kaže posebno nazorno, da je potrebna federacija, ki bi vsebovala naslednje narodne republike oziroma ekonomske enote: Češko, Moravsko, Slovaško, Prikarpatško Rusijo, Dunaj in avstrijske province v današnjih mejah, Madžarsko, Vojvodino, Transilvanijo, Romunijo brez Besarabije, Slovenijo, Julijsko krajino, Hrvaško z Dalmacijo ali brez nje, Bosno, Srbijo v mejah pred balkanskimi vojnami, Črno goro, morda s Hercegovino in južno Dalmacijo, Makedonijo, Albanijo s Kosovim in Metohijo, Bolgarijo, Dobrudžo, Trakijo, Severno Grčijo, Pelepones in otoke Egejskega morja. V nadaljnjem bodo seveda potekali procesi spajanja teh skupin v večje kulturne in narodne enote; ta razdelitev ustreza več ali manj današnjemu stanju stvari in se nikakor ne sme tretirati kot dokončna. Poleg tega se preudarja še vprašanje narodnih manjšin v posameznih republikah, ki se jim bo morala priznati popolna enakopravnost v narod. in kulturnem pogledu. — Tudi Gustinčičevi članki so vzbudili velik odmev pri nas, in so od tedaj postali predmet naših sporov in diskusij o narodnem vprašanju.

Prvi poskus, prenesti narodno vprašanje tudi na razpravo o organizaciji, sem napravil na kongresu Komsomola¹¹ slovenskega dela pokrajine, ki je bil oktobra v nekem podzemeljskem okopu iz vojnega časa v okolici Gorice. Tu smo vnesli ustrezne teze v resolucijo, ki pa je bila med razpravo žal prehitro zmašena in zato ni bila na potrebni višini: »Kongres . . . odobrava politično delo vsedržavne konference, ki jo je sklical CK Zveze in aplicira na naše krajevne razmere naslednje: a) fašizmu in boju proti njemu pri nas nismo namenili pozornosti tako (v taki obliki) kakor v drugih provincah, ker pri nas ni bilo razvito množično fašistično gibanje. Fašizem se nam tu predstavlja z oficialnimi predstavniki državne oblasti, proti katerim so danes v opoziciji splošno vse slovansko delovno prebivalstvo Julijske Benečije, predvsem zato, ker jih vladni organi nacionalno zatirajo. Ker sledi večina tega prebivalstva, ki jo predstavljajo predvsem majhni kmetje in polproletariat, krajevnim nacionalističnim strujam, je politična naloga slovanske komunistične mladine v Julijski krajini, da nepretrgano agitira med temi ljudskimi množicami. Agitacija je zasno-

¹¹ Komunistična mladina.

vana v prvi vrsti na Pozivu KP in ZKM Italije o narodnem vprašanju, objavljenem v ‚Delu‘ (Izjava ob konfliktu zaradi Reke!) in na drugem materialu v našem listu . . . Kongres izjavlja, da je ta agitacijska dejavnost med slovenskimi delovnimi množicami edina možnost neposredne in plodne antifašistične borbe v slovanskem delu Julijske krajine.«

Potem sem odšel na Dunaj, s čimer je moja neposredna dejavnost v tej smeri v Julijski krajini začasno prenehala. V aprilu 1924 sem zopet nastopil v »Delu« s člankom o vprašanju Jul. Krajine, v kateri sem po analizi našega kmečkega vprašanja, gospodarskega in političnega položaja, nastalega zaradi svetovne krize in italijanske okupacije, postavil geslo »ustvaritve take Podonavsko-balkanske federacije, kjer bi Julijska krajina sestavljala skupaj z ekonomskimi stičnimi pokrajinami samostojen sestavni del in istočasno zvezo z delavsko-kmečko Italijo«.

Avgusta in septembra 1924 sem bil v Trstu. Tam je bil tudi Gustinčič. Z namenom, da bi razpravljali o skupnih vprašanjih o gibanju v Sloveniji in Julijski krajini, sta prišla iz Ljubljane Štukelj in Kermavner¹² in imeli smo pri Regentu, ki je bil tedaj tajnik pokrajins. odbora stranke, vrsto posvetovanj, posvečenih našim medsebojnim odnosom, politični liniji in ustanovitvi slovenske teoretične revije.

Na teh posvetovanjih so se zopet pokazala naša nesoglasja z Regentom. Sodruga iz Jugoslavije sta vztrajala pri zahtevi, da opredelimo našo linijo že zato, ker so pri agitacijskem delu v Jugoslaviji stalno zadevali ob argumente nasprotnikov, da medtem ko jugoslovanski komunisti kričijo o narodnem zatiranju v Jugoslaviji, italijanski komunisti ne črhnejo niti besedice o Julijski krajini. Gustinčič in jaz sva tudi vztrajala pri tem, toda Regent je ostajal pri svojih nazorih. Vendar je tudi on pozneje napisal v »Delo« članek o »narodnih pravicah julijskih Slovencev«, v katerem govori o nacionalnem zatiranju in priznava upravičenost odpora proti njemu. Toda zavračajoč politiko naših nacionalistov, se zadržuje na splošni trditvi, da »proletariat in samo proletariat daje in garantira v Italiji živečim Slovincem pravice, ki jim gredo in ki jim jih buržoazija odreka«.

Projekt skupne teoretične revije¹³ je bil kmalu potem uresničen in ta revija je opravila, ne glede na to, da je izšlo samo 5 ali 6 števil, nedvomno veliko delo pri formiranju komunistične politične linije o vseh vprašanjih slovenskega političnega življenja tako v Jugoslaviji kot v Italiji. O narodnem vprašanju v Jugoslaviji je napisal vrsto člankov Gustinčič, o vprašanju Julijske krajine sem napisal jaz iz Pariza dolg članek, v katerem sem se trudil dati čim širšo osvetlitev vseh naših političnih vprašanj.

Ko se je pojavila na Dunaju revija »Fédération Balcanique«, je to omogočilo, da se je v tem času aktivizacije narodnega in kmečkega vprašanja na Balkanu postavilo tudi slovensko vprašanje. S tem namenom sem napisal nekoliko člankov, v katerih sem postavil geslo neodvisne slovenske delavsko-kmečke republike in nalogo boja proti velesrbski diktaturi in italijanskemu imperializmu. Na te članke je odgovoril tržaški »Piccolo« z velikim člankom (marec 1925), značilnim za to, kako je reagirala italijanska buržoazija na našo

¹² Ciril Štukelj, Dušan Kermavner.

¹³ Zapiski Delavsko-kmetijske matice.

dejavnost. V njem se seveda zavračajo kot lažne trditve o narodnem zatiranju Slovanov v Italiji, apelira se na italijanske komuniste, ki v dobri veri sodelujejo s slovenskimi komunisti, kako se lahko na podlagi teh člankov prepričajo, da zasledujemo nacionalistične cilje; nato apelira na slovenske nacionaliste, da bi se prepričali, kako vodi njihova politika končno v komunizem. Tudi med Slovenci so posestniki, ki imajo kaj izgubiti. Zato naj se Slovenci odrečejo svojih nepomirljivih pozicij do Italije. »Edinost« je na to odvrnila, da ne odgovarja za moje članke, in sploh da sem jaz še »mlad politik« in da mi ni treba pridajati preveč pomena. Toda fakti o nacionalnem zatiranju, ki so navedeni v »F. B.«,¹⁴ so točni, in najboljše sredstvo proti širjenju komunizma med Slovenci bo to, da italijanska vlada sama spremeni svojo politiko do narodnih manjšin. — Toda moji članki so dvignili burjo tudi v naši stranki. Tržaško vodstvo, sestojече tedaj skoraj iz samih Italijanov — Regent je bil v opoziciji —, ki ni ves čas ničesar vedelo o političnih sporih, potekajočih med slovenskimi sodrugi, samo pa je bilo še vedno ujeto v stara stališča o narodnem vprašanju še iz časov predvojne prakse, je protestiralo. Po članku v »Piccolo« je — kakor se zdi — celó objavilo v »Lavoratorju«, da stranka nima nič skupnega z mojimi članki, od CK pa je zahtevalo, da se vmeša in hitro ukrepa proti meni. Prav v tistem času (ravno tiste dni sem prišel v Trst) sem imel ostre spore s tajnikom pokrajinskega odbora Negrijem, s sodrugi Marinijem, Jaksetičem in drugimi. Negri se je jezil predvsem zato, ker naj bi delali Slovenci mimo Oblastnega odbora.¹⁵ Marini je dejal, da so moja stališča pravi nacionalizem, da so pri nas popolnoma drugačne razmere kakor v deželah, na katere se nanaša taktika Kominterne glede narodnega vprašanja, ki ne dopušča primerjave vprašanja Julijske krajine niti z Alzacijo in Loreno, kaj šele z vprašanji Hrvaške, Makedonije in drugih provinc. Jaksetič je kazal več razumevanja, toda tudi pri njem so še prevladali stari predsodki. —

Maja sem se peljal v Rim na povabilo Gramscija, s katerim sem imel že na Dunaju vrsto razgovorov o Julijski krajini. CK je medtem nekako pomiril tržaške sodruge glede mojih člankov, toda vprašanje nac. politike v Julijski krajini je zaenkrat še ostajalo odprto. CK je rajši prej izvedel v vrstah KPI evolucijo od starih soc. dem. stališč k boljševiskem razumevanju narodnega vprašanja tako, da je postopoma obšel ostre spopade in diskusije. Če je ta metoda obvarovala stranko pred pretresi, ki bi bili lahko nastali zaradi ostrega preloma, pa ni mogla uvesti popolne jasnosti med sodruge in to je vzrok, da se je bilo treba v vsem nadaljnjem delu stranke stalno spopadati z nerazumevanjem narodnega vprašanja, ko je bilo na dnevnem redu kakršno koli politično vprašanje Julijske krajine.

V času mojega prebivanja v Rimu sem imel vrsto razgovorov z Gramscijem, Griecom in drugimi sodrugi. Napisal sem tudi poročilo o narodnem vprašanju v Julijski krajini, v katerem sem naznačil osnovne točke naše taktike in nekoliko organizacijskih predlogov. O teh vprašanjih so razpravljali na nekem posvetovanju rimskega dela CK, na katerem sem bil prisoten tudi jaz, in te predloge so sprejeli. Sprejeti so bili tudi predlogi o uporabi taktike enotne fronte pri nas. V zvezi s tem mi je Grieco tudi pravil, da je že imel nekake

¹⁴ Fédération Balcanique.

¹⁵ Mišljen je pokrajinski oz. deželni odbor KPI za Julijsko krajino.

razgovore z dr. Besednjakom.¹⁶ Očitno ni imel točnih predstav o značaju političnih strank v Julijski krajini in je mislil, po analogiji s strankarskimi grupacijami v Italiji, da predstavljajo »liberalci« slovensko buržoazijo, klerikalci pa kmete, in je prišel do sklepa, da se lahko uporabi taktika enotne fronte s klerikalci. Po mojem mnenju je taktika enotne fronte morala zasledovati to, da bi bila vzbudila novo levo strujo med nacionalisti obeh smeri, posebno med mladino, ki ni bila zadovoljna z oportunistično politiko voditeljev — ob izključitvi vsake »diplomacije« z voditelji, posebno s klerikalnimi, ki bi bili mogli izkoristiti vsak najmanjši poskus našega približanja njim samo za svojo demagogijo med množicami.

Po mojem povratku v Trst sem izkoristil čas, ki mi je bil še na razpolago do mojega odhoda v Jugoslavijo, za to, da seznanim slovenske sodruge z vprašanji, ki smo jih obravnavali v Rimu. Položaj naše organizacije v slovenskem delu pokrajine je bil tedaj skrajno slab. »Delo« ni izhajalo. Pokrajinski odbor ni poskrbel za vodstvo gibanja v slovenskem delu, omejujoč se faktično na dejavnost samo v italijanskem delu pokrajine. Slovenske organizacije so bile prepuščene same sebi. Stalni spopadi med Regentom, ki je bil tedaj v opoziciji, in Pokrajinskim odborom so še bolj dezorganizirano vplivali na gibanje. Sklicali smo posvetovanje slovenskih sodrugov, ki smo se ga udeležili Regent, Hreščak, Pahor, Rován, Ferjančič, Vatovec in jaz. Jaz sem podvrget ostri kritiki vso našo prejšnjo dejavnost, poročal sem o svoji poti v Rim in predložil, da se skliče redakcijski odbor »Dela«, ki naj bo za sedaj nekaj politični vodilni organ gibanja med Slovenci. — Prišlo je do zelo ostre diskusije v glavnem zopet glede narodnega in kmečkenga vprašanja, pa tudi glede vprašanj, ki so bila povezana s poskusi, da se izkoristijo naši nesporezumi za boj proti CK na podlagi bordigijanskih postavk.¹⁷ Hreščak in Pahor sta podpirala Regenta, Ferjančič, Rován in Vatovec — še vedno neodločno — mene. V političnih vprašanjih se zopet nismo dogovorili, nismo se dogovorili tudi glede redakcijskega odbora, vendar pa smo napravili nekaj ukrepov glede lista.

Po mojem povratku iz Jugoslavije sem zopet imel možnost, da se bolj aktivno udeležujem gibanja v Julijski krajini (september 1925—april 1926), ko sem postal član Pokrajinskega odbora kom. stranke. Koncentriral sem svoje napore v prvi vrsti na to, da zboljšam ozračje, ki je nastalo zaradi slabih medsebojnih odnosov med Pokrajinskim odborom in slovenskimi sodrugi. Predložil sem, da se organizira pri Pokr. odboru poseben slovenski odbor z naslednjimi nalogami: 1. Vsa konkretna obdelava strankine politike v slovenskem delu pokrajine. 2. Vodstvo lista, 3. Stalna zveza s kom. organiz. v Sloveniji. Predlog je bil sprejet in v ta odbor so vstopili Regent, Pahor in Ferjančič pa tudi jaz kot predstavnik Pokr. odbora. Atmosfera se je zboljšala in delo je steklo z velikim elanom. Toda kljub temu je pred nas spet stopilo vprašanje taktike v narodnem vprašanju, ko je šlo za praktično uporabo te taktike in za realizacijo prvih korakov glede enotne fronte. Tu sem naletel na principialne ugo-

¹⁶ Dr. Engelbert Besednjak, voditelj krščansko-socialne struje v Julijski krajini.

¹⁷ Gre za politično linijo Amadea Bordige, generalnega sekretarja CK KPI v prvih letih po ustanovitvi KPI. Na III. kongresu KPI januarja 1926 je Bordigovo sektaško politiko izpodrinila Gramscijeva nova politika, ustrezna položaju v fašistični Italiji. »Opozicija« Ivana Regenta, ki jo je omenjal Martelanc, se nanaša na njegovo pripadnost Bordigovi struji.

vore pa tudi na nerazumevanje tako pri slovenskem odboru kakor tudi v Pokr. odboru, čeprav so se posamezni italijanski sodrugi, kakor npr. Jaksetič, Negri i. dr. že prepričali, da so bila prejšnja stališča nepravilna. — Kmalu je postalo očitno, da se bomo brez poprejšnje principialne obdelave naših postavk in ne da bi jih sprejeli vodilni sodrugi, še nadalje vrteli na mestu. Zato sem sklenil, da postavim vprašanje na ostrino. Napisal sem poročilo — teze, v katerih sem se dotaknil vseh vprašanj našega polit. in org. dela v Julijski krajini in na široko razvil svoje postavke o narodnem in kmečkem vprašanju. Marca 1926. leta je zasedal pokrajinski kongres naše stranke, toda zaradi ilegalnih razmer, v katerih je potekal, se je mogel ukvarjati samo z organizacijskimi vprašanji in slovensko vprašanje na njem je spet ostalo nedotaknjeno. Zato sta bili o tem vprašanju dve seji Pokrajinskega odbora s slov. odborom v prisotnosti Scocimarra v imenu CK, na katerih sem nastopal jaz s svojimi postavkami. Sledila je dolga, deloma tudi ostra diskusija, ki je bila — kolikor je meni znano — prva vsestranska in temeljita razprava pred odgovornim strank. organom o vseh vprašanjih naše politike v Julijski Benečiji. Prej so tekle vse razprave samo kot privatni razgovori ali neoficialna posvetovanja. — Nastopil je Regent z ostro kritiko mojih postavk; izrekel se je proti vsem geslom o samoopredelitvi, o slovenski delavsko-kmečki republiki in podobno, trdeč, da moramo mi v naši agitaciji dopustiti samo naglašanje dejstva, da bo dala proletarska revolucija Slovencem vse nar. pravice. Podpiral ga je tudi Pahor. Med italijanskimi sodrugi je nastopil Bubnig, ki je reduciral vse vprašanje na to, da bi enostavno oskrbeli prevod vse agitacije KP v slovenski jezik, ne priznavajoč obstoja kakršnegakoli narodnega vprašanja in potrebe kakršnekoli posebne narodne politike. Ostali sodrugi so izražali vse mogoče bojazni, da ne bi mi zagazili v nacionalizem, ugovarjali so posameznim mojim postavkam, niso pa izražali posebne linije. Na koncu je nastopil Scocimarro, ki je — proti pričakovanju vseh prisotnih, med njimi tudi mene — na vsej črti podprl moje postavke, rekoč, da popolnoma ustrezajo taktiki Kominterne in so njena konkretna aplikacija na razmere v Julijski Benečiji. — V tem času moje dejavnosti sem se trudil napraviti vrsto korakov in ukrepov za formiranje enotne fronte z levimi elementi med nacionalisti. Izdelal sem širok načrt dela, ki naj bi bil še potrjen v CK. Slednji je to stvar zavlačeval, kar se je tedaj izkazalo kot zelo koristno. Ljudje, s katerimi sem bil povezan in mislil izvajati delo med nacionalisti, so se izkazali kot provokatorji; na ta način je bila preprečena nevarnost, da bi bili vsi mi vmešani v zelo temno zaroto morda ne toliko drobnega policijskega značaja, kolikor bolj širokega političnega, zakaj fašistične oblasti so vodile pri nas zelo prefinjeno politiko, ki se je odražala včasih v relativni prizanesljivosti do komunistov, kolikor je naša dejavnost močno podkopavala silo slovenskega nacionalizma v Julijski krajini, v katerem so fašisti zaenkrat videli bolj nevarnega nasprotnika, kakor v našem gibanju.

Narodno vprašanje je bilo sedaj pri nas več ali manj prečiščeno, ostalo je samo še, da sistematično uresničimo sprejeto linijo. Nadejal sem se, da bom sedaj izvajal to delo, toda že čez mesec dni sem moral zopet odpotovati. V nadaljnjem je strankina organizacija pri nas že marsikaj napravila v tej smeri. Počasi se je tudi večina sodrugov prepričala o neupravičenosti bojazni, da bi zabredli v nacionalizem, prepričal se je postopoma o pravilnosti leninske po-

litike tudi Regent, kar je bil nedvomno zelo dragocen dosežek zaradi tiste avtoritete in tiste vloge, ki jo je imel v slovenskem delavskem gibanju.

Ne glede na vso evolucijo v zvezi z narodnim vprašanjem v KP le-ta vendar še ni namenila vprašanju Julijske Benečije tiste pozornosti, ki ga je zaslužilo v zvezi s stalnim zaostrovanjem italo-jugoslovanskih odnosov. Vodilni sodrugi so gledali na to vprašanje kot »obrobno«, t. j. igrajoče v notranji politiki Italije drugovrstno vlogo, medtem ko je v zvezi z vedno bolj aktivno imperialistično politiko Italije igralo veliko pomembnejšo vlogo. Sploh je treba reči, da je KPI v svoji oceni italijanskega imperializma zaostrovala svojo pozornost predvsem na njegove slabosti, na odvisnost od drugih imperializmov in na njegove neuspehe, ne pa na njegovo agresivnost in ekspanzivnost. To je privedlo do tega, da se v očeh množic niso razkrinkovale, kakor je bilo potrebno, vse tiste zavojevalne kampanje, ki jih je fašizem izvajal in izvaja na vsakem koraku v svoji množični agitaciji, izhajajoč iz trditev, češ da je bila Italija v imperialistični vojni prikrajšana v svojih svetih pravicah za Dalmacijo in druga ozemlja. Koliko so te kampanje vplivale na množice, se je moglo videti iz razgovorov, ki sem jih imel z mnogimi italijanskimi komunisti, in celo pri vidnih strankinih delavcih, ki so sami kazali nepričakovano nepoučenost glede pravega stanja stvari. Kar zadeva uvajanje leninskega pojmovanja nacionalnega vprašanja, posebno pravice do odcepitve, ne samo med široke množice, ampak celo med partijce, je ostalo še mnogo neprehajene poti. Ena najboljših možnosti, ki jo je imela stranka na voljo — njena parlamentarna dejavnost — je ostala v tem pogledu skoraj neizkoriščena. Jaz sem često govoril o tem z Gramscijem, sprejeti so bili tudi vsi moji predlogi glede tega, toda očitno se je tudi pri tem vprašanju stranka držala taktike delati postopoma in oprezno; prvi in zdi se mi edini korak v tej smeri je bila demonstracija v parlamentu za pravico samoopredelitve glede Avstrije v njenih odnosih z Nemčijo. V času, ko so slovenski nacionalistični poslanci v parlamentu razvili široko dejavnost z vprašanji in interpelacijami, ni slovenski komunist. poslanec sodr. Srebrnič niti enkrat izkoristil, da bi našo politiko načelno zoperstavil politiki nacionalistov, niti da bi postavil krajevne zahteve. Šele od 1927. leta dalje se je vprašanje Julijske krajine pojavljalo nekoliko češče v italijanskem strank. tisku. Toda tudi tu ne gre brez načelnih napak. Sodr. Grieco n. pr. je kazal nagnjenje k polnemu izenačenju narodnega vprašanja s kmečkim vprašanjem. Neko moje poročilo, ki je izšlo predelano v »Stato operaio«, je bilo opremljeno s pripombo Grieca prav v tem smislu. Vprašanje julijskih Slovencev se je postavljalo izključno kot vprašanje kmečke rezerve italijanske proletarske revolucije. Ideja hegemonije proletariata se sprevača v tem primeru v idejo hegemonije italijanskega proletariata v odnosu do slov. kmetov, medtem ko smo mi pojmovali, da bo morala v procesu slovenske narodne revolucije pri verjetni odcepitvi naše pokrajine od Italije vloga hegemonu preiti na slovenski proletarijat naše krajine ne samo v okviru Julijske Benečije, marveč tudi v odnosu do bolj industrialno zaostale jugoslovanske Slovenije in avstrijske južne Koroške. Tak industrijski center kakor Trst — ne glede na to, da je njegov proletarijat po svojem narodnem sestavu italijanski ali zaradi dolgega denacionalizatorskega dela italijanske buržoazije italijaniziran — in da slovenskih delavcev ni več ko ena tretjina — more in mora odigrati ogromno vlogo v revoluciji in vplivati na ozemlja široko razprostirajoča se prek meja Slovenije.

Tak center je n. primer Harkov za Ukrajino ali Baku za vse Zakavkazje. Zato je bilo treba postavljati slovensko vprašanje na nivoju perspektiv revolucije v srednji Evropi in na Balkanu, ne pa ga omejevati z okvirjem perspektiv italijanske revolucije. Pa celo v primeru neistočasnega razvijanja revolucionarnih dogodkov v Italiji in v deželah srednje in južnovzhodne Evrope bi bila naša naloga boriti se za proletarsko Slovenijo, čeprav samo v mejah Julijske Benečije s Trstom na čelu kot privlačno točko za ostale slov. dežele in bližnje province, pri posebnem naglaševanju *začasnega* značaja take razrešitve vprašanja s perspektivo odcepitve v nadaljnjih dogodkih. Zato bi bila morala stati v centru agitacije italijanskih komunistov o nacionalnem vprašanju prav pravica do odcepitve, ne govoreč o samo po sebi razumljivi obveznosti za komuniste vladajočega naroda, obveznosti, ki sledi iz leninskega in stalinskega obravnavanja narodnega vprašanja, zaostrovati to geslo principialno, na sploh, t. j. neodvisno od perspektiv bodoče konkretne oblike, ki jo bo zavzela samoopredelitev dane narodnosti. — Prav te postavke ni bilo v KPI, na mesto tega pa strahovi, kaj bo z našo pokrajino, če bo revolucija v Italiji, pojdejo li Slovenci z nami ali sprejmejo rajši jugoslovansko okupacijo. Grieco je napisal v »Stato operaio« vrsto člankov o programatičnih tezah KP glede vprašanj italijanske revolucije. V eni izmed njih razdeli bodočo Italijo na tri SSSR: SSSR Južna Italija, SSSR Srednja Italija in SSSR Severna Italija, »h kateri se bosta poslednji pridružili še SSR Slovenija in SSR južna Tirolska«. Tako postavljanje vprašanja je moglo dati samo orožje v roke našim in jugoslovanskim nacionalistom, katerih osnovni argument v boju proti nam je bilo geslo: »Italijanski komunisti zasledujejo glede Slovencev prav takšno imperialistično politiko kakor italijanska buržoazija.«

Za časa svojega dela v Italiji leta 1927 sem upal, da se popolnoma posvetim delu, da prebudim v življenje ta načela, ki sem jih izdelal v prejšnjih petih letih svoje dejavnosti. To je bil cilj mojega prihoda. S tem je bil v začetku soglasen tudi CK, samo vprašanje bi bilo moralo biti rešeno v Moskvi na pričakovanem plenumu IKKI skupno s KPJ. Toda potem se je stvar zavlekla in mene so poslali na drugo delo. Za časa svojega prebivanja v Benetkah in Julijski Benečiji sem zopet napisal obširno poročilo za CK. Pripravljal sem se tudi, da nastopim s kritiko stališč sodr. Grieca, objavljenih v »Stato Operaio«, toda kmalu po tem sem bil aretiran. — Moj »kompromis« s fašistično policijo, ki je temu sledil, meče ne glede na vso globino napake, ki sem jo napravil, jarko luč na vprašanja, povezana s politiko italijanskega imperIALIZMA na Balkanu in daje v roke KP zelo zanimiv material glede tega vprašanja.

O VLADIMIRJU MARTELANCU

Življenjska pot in vloga publicista in političnega delavca Vladimirja Martelanca je bila do nedavno malo znana, le v zadnjih letih jo slovenski zgodovinarji postopoma odkrivamo in upoštevamo in svojih raziskavah. Prvo izčrpnjšo informacijo o njegovi publicistični dejavnosti ter osnovne biografske podatke je objavil Dušan Kermavner v Sodobnosti (XII/1964, str. 950—954), krajši zapis je priložil tu objavljenemu Martelančevemu spominskemu zapisu Dragotin Gustinčič. Martelančevo vlogo pri reševanju narodnega vprašanja Slovencev v Italiji v dvajsetih letih, sem obdelala v svoji knjigi Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev (Koper 1977), zatem jo je France Klopčič na osnovi tu objavljenih spominov in Martelančevih člankov prikazal na Goriških srečanjih novembra 1979 (Komunist, 11. april 1980, Teoretična priloga str. 42 do 50). V Osrednjem državnem arhivu v Rimu sem v fondih notranjega ministrstva Generalna direkcija javne varnosti našla nekatere dokumente o Vladimirju Martelancu, med drugim tudi osebni dosje z zapisniki zaslišanj po aretaciji leta 1938. Ti viri, ob upoštevanju Kermavnerjevih biografskih podatkov, morejo dodatno osvetliti njegovo podobo in zlasti tiste momente v njegovem življenju, ki so bili doslej predmet ugibanj in najrazličnejših interpretacij.

Vladimir Martelanc se je rodil 8. maja 1905 v Trstu. Oče Angel je bil sodni uradnik, mati Dora Trobec gospodinja. Obiskoval je slovensko osnovno šolo pri Sv. Ivanu, nato nemško gimnazijo v Trstu. Zadnja dva letnika gimnazije je po italijanski okupaciji Julijske krajine opravil v Kranju in v Ljubljani, leta 1923 je maturiral v Idriji. Po podatkih D. Kermavnerja je v teh mladostnih letih nameraval ostati »apolitičen« in se posvetiti literanim in književniškim študijam, ki jih je že sedemnajstletni začel objavljati leta 1922 v primorskih časopisih, v Učiteljskem listu in Delu, pozneje pa tudi v ljubljanskem tisku. V letu 1922 se je očitno naglo preusmeril h komunizmu pod vplivom sourednika Dela Jožeta Pertota. Po podatkih tržaške policije naj bi mu centralni komite KP Italije že konec leta 1922 zaupal poverjenišтво mladinske komunistične zveze v Julijski krajini. Kot voditelj mladinske organizacije je ostal tudi v spominu sodobnikov. Že 8. februarja 1923 je bil prvič aretiran v Trstu skupno z drugimi triindvajsetimi tržaškimi vodilnimi komunisti, med njimi so bili sodelavci Dela, kamor je spadal tudi Martelanc. Izpuščen je bil 9. maja istega leta, ker ni bilo dokazov, da bi koval »zaroto proti državi«, česar ga je bremenila obtožnica.

Oktobra 1923 se je vpisal na visoko šolo za svetovno trgovino na Dunaju (v italijanskih virih je navedena filozofska fakulteta) in se honorarno zaposlil na tamkajšnji sovjetski tiskovni agenciji kot jugoslovanski dopisnik. Počitnice je preživel v Trstu. Od konca leta 1924 do spomladi 1925 je bil v Parizu, da bi spoznal svet, in se je preživel s pomivanjem posode v neki restavraciji. Od tu se je vrnil na Dunaj, toda avgusta 1925 je bil izgnan, kakor zvemo iz poročil italijanske ambasade na Dunaju, ki je nadzorovala Martelanca. Že pred tem je odšel v Trst in v Rim, nato, po posvetu z vodstvom KPI, za dva meseca v Beograd z nalogo, da se seznanj z jugoslovanskim političnim položajem za sovjetsko zunanje ministrstvo. Od septembra 1925 do aprila 1926 je bil ponovno v Trstu — član deželnega komiteja KPI. Zatem je ponovno odšel v svet za leto dni kot ekspert sovjetskega zunanjega ministrstva. Do spomladi 1927

je bival v Berlinu, Wiesbadnu in Frankfurtu. Odtlej je bil spet v Italiji, v Trstu, v Benetkah in drugih krajih na ilegalnem partijskem delu. Ne vemo kakšne funkcije je imel. Iz dokumentov je razvidno le, da je bil 1. 1926 imenovan za sekretarja medregionalnega komiteja KPI za deželi Emilia in Romagna z ilegalnim imenom Mirko. Dne 3. novembra 1927 je bil aretiran v Milanu.

D. Gustinčič navaja, na osnovi podatkov Vladimirovega brata Dragutina, da je bil Vlado vpisan tudi na ekonomski fakulteti v Trstu (najbrž na visoki trgovski šoli) in v Rimu, kar je možno datirati v leta 1925—1927, ko ni bil več na Dunaju. Toda po Gustinčičevi sodbi so bili vsi »ti vpisi samo formalnosti, da je s tem opravičeval svoje prebivanje in lahko delal med študenti«. Že iz zgoraj navedenih podatkov o potovanjih in bivanjih je moč sklepati, da se študiju na univerzi ni posvečal, pač pa je, zlasti v dobi na Dunaju, intenzivno študiral marksistično literaturo, kot pravi Gustinčič, in se ob delu v tiskovni agenciji seznanjal s politično problematiko v Jugoslaviji in na Balkanu.

Na Dunaju je bil aktiven med komunistično mladino in je obenem v letih 1923—1924 vplival na razvoj slovenske mladinske komunistične organizacije v Julijski krajini. Iz pismem (nov. 1923—feb. 1924) zaplenjenih na domu Albina Vodopivca septembra 1924 zvezmo, da je Martelanc z Dunaja vodil organizacijo s pomočjo Jožeta Pertota, ki je za Martelancem prevzel odgovornost za mladino pri deželnem vodstvu KPI. Po Martelančevih navodilih so bile konec leta 1923 ustanovljene dijaške komunistične skupine na gimnaziji v Idriji, na učiteljskišću v Tolminu in med študenti v Vipavski dolini. Skupine naj bi se posvetile zlasti študiju marksistične literature in širile komunistično misel v narodnjaških dijaških organizacijah. V ta namen jim je Martelanc pošiljal z Dunaja tudi literaturo in navodila za delo. »Danes ni toliko važno še zaenkrat pridobivanje širokih mas, kakor ustanovitev solidne organizatorične podlage za poznejše delo med masami,« je Martelanc med drugim pisal Vodopivcu, katerega je očitno vzgojil za namestnika v vodstvu mladinske organizacije ob Pertotovi bolezni in smrti leta 1924. Ne vemo, kolikšno število dijakov je bilo vključenih v te skupine. V pismih so omenjeni le člani vodilnega odbora, s katerimi je Martelanc vzdrževal stike in jim pošiljal literaturo: Albin Vodopivec, Viktor Krašna, Fanica Obid, Drago Pahor, »Luk«. T onavajam kot dopolnilo Kermavnerjeve Informacije, kjer piše, da je spreobrnitev Martelanca h komunizmu »predstavljala v takratnem srednješolskem naraščaju na Primorskem docela osamljen pojav, ki se mu je silno čudila primorska narodnjaška inteligenca« (str. 951).

Martelančeva publicistična dejavnost na literarnem in političnem področju je opisana v Kermavnerjevi Informaciji, zato se bom tu omejila na nekatera poglobljena o Martelančevi dejavnosti na področju nacionalnega vprašanja v Julijski krajini, o čemer govori v svojem spominskem zapisu. Iz tega je razvidno, da je napisal, razen objavljenih člankov, tri obsežnejše tekste — poročila — s tezami in napotki za delo komunistov na nacionalnem področju: maja 1925 za CK KPI, spomladi 1926 za deželno vodstvo KPI Julijske krajine in spomladi 1927 poročilo za CK KPI. V arhivu KPI v inštitutu Gramsci v Rimu in v fondih notranjega ministrstva so ohranjeni dokumenti iz tega razdobja o komunistični politiki na nacionalnem področju in posebej v Julijski krajini. Trije bi utegnili biti Martelančevi, sodeč po času nastanka in po vsebini, zagotovo pa sestavljeni na osnovi njegovih zgoraj omenjenih poročil.

Prvi dokument je »Tesi per il lavoro nazionale e coloniale« iz leta 1925. Se-stavljen je bil kot gradivo za III. kongres KPI in ga je zaplenila policija ob aretaciji člana CK KPI Terracinija poleti 1925. Teze so prvi uradni dasi interni dokument KPI o nacionalnem vprašanju in vsebujejo leninistična načela o pravi- ci narodov do samoodločbe vključno z odcepitvijo od obstoječih držav, apli- cirana na narodne manjšine — slovensko, hrvatsko in nemško — v Italiji. Ta načela je tudi potrdil III. kongres KPI januarja 1926 v Lyonu, vendar iz doslej znanega kongresnega gradiva ni razvidno, da bi Teze tudi podrobneje obrav- naval. Ker je slovensko vprašanje v »Tezah« natančneje obdelano, moramo sklepati, da je vsaj ta del teksta zgrajen na Martelančevem poročilu iz maja 1925. Iz spominov namreč sledi, da se je tedaj o tem vprašanju pogovarjal z Gramscijem in drugimi vodilnimi italijanskimi komunisti v Rimu ter napisal »tudi poročilo o narodnem vprašanju v Julijski krajini, v katerem sem na- značil osnovne točke naše taktike in nekoliko organizacijskih predlogov«. Po- ročilo je bilo obravnavano in odobreno na seji rimskega dela CK, v navzoč- nosti Martelanca.

Drugi dokument je »Programma d'azione del Partito comunista nella Ve- nezia Giulia«. Nastal je pred majem 1926 na osnovi sklepov III. kongresa KPI, sestavljal naj bi ga deželni vodilni odbor KPI za Julijsko krajino. Med drugim obvezuje komuniste, da podpro njim naklonjeno levičarsko strujo v narodnjaškem gibanju, zlasti mladinsko, o čemer govori tudi Martelanc v spo- minih. Dalje je v dokumentu ugotovitev, da je narodna politika jugoslovanske komunistične partije enaka politiki KPI. Medtem ko se KPJ bori proti hege- moniji srbskega imperializma za slovensko delavsko-kmetško republiko, pa »moramo (mi) reči, da imajo delavci in kmetje Julijske krajine pravico, da se bore za združitev z drugimi slovenskimi delavci in kmeti v lastno enoto«. Ta akcijski program je gotovo Martelančev, ki je bil v tem času član deželnega vodstva KPI in je po deželnem kongresu marca 1926 v okviru tega vodstva končno prodril s svojimi tezami o nacionalnem vprašanju. Tedaj je tudi, kot nadaljuje v spominih, poskušal ustvarjati enotno fronto »z levimi elementi med nacionalisti« in »izdelal ... širok načrt dela, ki naj bi bil še potrjen v CK«.

Tretji dokument ima naslov »Alcuni problemi d'organizzazione e di tattica per il lavoro tra le minoranze slovene e croate«. Napisan je bil maja 1927. Podpisal ga je Pasquini. To je ilegalno ime Secondina Tranquillija, znanega s poznejšim pisateljskim imenom Ignazio Silone. V tem času je bil Silone član političnega biroja CK KPI in je deloval v Italiji. Poročilo je poslal drugemu delu biroja v inozemstvo kot podlago za razgovore s predstavniki KPJ o po- enotenju delovanja na nacionalnem področju. (Poročilo sem objavila v Gori- škem letniku, 6/1979, str. 137—149.) V istem času, ko je nastalo to poročilo, se je Martelanc vrnil iz Nemčije v Trst (spomladi 1927) z namenom, da spravi v življenje svoja načela o nacionalnem vprašanju, kot pravi v spominih, in je zato ponovno »napisal obširno poročilo za CK«. Ta podatek in vsebina ohranje- nega Silonejevega poročila, ki kaže na poznavanje razmer v slovenskem delu Julijske krajine pa tudi na optimizem, vodi k sklepu, da je Silone upora- bil Martelančevo poročilo, kolikor ga ni v celoti prevzel in podpisal. To je tudi mnenje tedanjega partijskega aktivista Stana Vilharja.

Martelančevemu vplivu pa gre pripisati še četrti pomembni dokument »Tesi dei comunisti sloveni del Partito comunista d'Italia sulla situazione po-

litica slovena e i compiti del partito«. Teze so sprejeli slovenski komunisti junija 1927 in vsebujejo poleg opisa razvoja slovenske skupnosti na Primorskem stališča, načela in sklepe, kakor jih je dotlej razvijal Martelanc. Pri sestavljanju tez je gotovo sodeloval Albin Vodopivec, bližnji Martelančev sodelavec in voditelj komunistične mladine na Primorskem, kajti njemu je politični biro CK KPI poslal »kritiko tez«. Vendar se zdi čudno, da Martelanc teh tez ne omenja v svojih spominih, ta čas je bil namreč v Italiji »na drugem delu«. (Vsi omenjeni dokumenti so podrobneje analizirani v cit. delu Narodnoobrambno gibanje). Tez CK KPI ni potrdil, nekatera stališča so se mu zdela ohlapna in nejasna, besedilo pa dolgovezno in komplicirano. Šele novembra 1929 je na osnovi dotedanje diskusije in tez sprejel in prvič objavil dokument s smernicami za delo na nacionalnem področju v Julijski krajini — »Shema di una piattaforma per l'azione politica delle organizzazioni comuniste della Venezia Giulia«. Tedaj je bil Martelanc že v Sovjetski zvezi in očitno tega teksta ni poznal, sicer bi ga najbrž omenil v svojih spominih.

Po aretaciji 3. novembra 1927 v Milanu je bil Martelanc zaprt v rimskem zaporu Regina Coeli in 15. januarja 1928 prijavljen posebnemu sodišču za zaščito države, da bi mu sodilo skupaj z drugimi italijanskimi vodilnimi komunisti. Po podatkih v seznamu procesov pred posebnim sodiščem (Aula IV, str. 370), naj bi bila obtožnica umaknjena v preiskavi februarja 1929. Medtem je že aprila 1928 »pobegnil« iz Regina Coeli in odšel v inozemstvo v soglasju z Generalno direkcijo javne varnosti. To dejstvo, ki mu Martelanc pravi »kompromis« s fašistično policijo, je bilo odločilno za njegovo nadaljnje življenje, vzbudilo je različne interpretacije in sodbe ter naj bi bilo celo razlog za Martelančev konec v nacističnem taborišču. Zato ga kaže podrobneje osvetliti, kolikor omogočajo doslej znani viri.

Dragotin Gustinčič je dogodek v omenjenem zapisu 23. 9. 1963 takole opisal: »V rimskih zaporih se je Vladimir Martelanc zavedal, da ga čaka tako velika kazen, da ne bo nikoli več izšel živ iz fašističnih klešč. Da bi se rešil gotove smrti, je prišel na nesrečno misel, da se ponudi fašistični policiji, da bo delal med italijanskimi komunisti v emigraciji zanj, če ga izpusti in mu da potni list za inozemstvo. Seveda ni Vlado niti trenutek mislil na tako izdajalstvo. Fašistična policija je šla na to Martelančevo ponudbo in ga odpravila v inozemstvo. Ko pa je prišel čez mejo, je šel naravnost v predstavništvo KPI (menda v Parizu) in odkritosrčno, kakor se spodobi pravemu komunistu, povedal, kaj je napravil, za kako ceno je dosegel svobodo. Stranka mu je sicer verjela, toda njegovega koraka ni mogla odobriti in, iz razumljivih razlogov, tudi ne vrniti mu prejšnjega zaupanja. Poslala ga je v SZ in tam so ga poslali na delo v neki sovhov v Donbasu, ga torej ni zavrгла, vendar je Martelanc bil — do nadaljnjega politično mrtev . . . V času od 1933 do mojega odhoda v Španijo, oktobra 1936, je večkrat prihajal v Moskvo po opravkih in k meni.«

Dušan Kermavner je v Informaciji (str. 953) zapisal podobno verzijo. »Iz pisem, ki jih hrani Vladimirova mati, je razvidno, da je v začetku leta 1928 v sodnem zaporu pričakoval obsodbo na dolga leta . . . Proces in obsodba pa sta takrat izostala, ker se je Martelanc z nekakšnim »sporazumom« s tistimi, ki so ga imeli zaprtega, rešil iz zapora in pobegnil čez mejo; tam je svoje ravnanje obrazložil predstavnikom centralnega komiteja KP Italije, nato pa se je moral pred njim zagovarjati v Sovjetski zvezi še v letu 1928. Njegovega ravnanja

dandanes še ni mogoče zanesljivo zgodovinsko označiti, ker je v obtoku nekaj različnih verzij. Po preiskavi, ki se je končala z njegovo izključitvijo iz KP Italije, si je moral Vlado leta 1929 poiskati delo v Sovjetski zvezi, kakor je vedel in znal.«

France Klopčič navaja v omenjenem referatu drugo varianto, ki naj bi jo Martelanc povedal Kermavnerju in Regentu in je po Klopčičevem mnenju »mnogo verjetnejša«, čudno je le, da je Kermavner ni navedel v svoji Informaciji. In sicer, da je Martelanc sklenil »kompromis« s fašistično policijo, »da pojde delat za komunizem v Jugoslavijo in s tem izpodkopavat moč te države, kar bi bilo Italiji v korist... Po izpustitvi iz zapore se je Martelanc neutegoma javil vodstvu KP Italije in vse povedal. Seveda ni imel namena, da se ravna po kompromisu«.

Izmed italijanskih zgodovinarjev omenja Martelanca Elio Apih (Italia, fascismo, antifascismo nella Venezia Giulia, Bari 1966, str. 226) in povzema po izjavah Martelančevih bližnjih znancev naslednje: »Bil je zelo inteligenčen... prej, kot njegovi zrelejši partijski tovariši je zaslutil novo smer, ki naj bi jo ubralo marksistično gibanje v deželi.« V zaporu, v Milanu, »je bil v celici s sekretarjem milanske komunistične federacije Soccijem, ki je tamkaj storil samomor. Italijanski komunisti so obtožili Martelanca, da ga je izdal, in odtlej so ga sumničili. Ko je bil izpuščen je trdil, da se mora zahvaliti za svobodo neposredno Mussoliniju, ki naj bi ugodil njegovi prošnji, in sicer, da ga pošljejo v Jugoslavijo, kjer bo širil komunistično propagando proti tej državi, kajti njen razkroj je v interesu fašizma. Namesto v Jugoslavijo je odšel v Moskvo, kjer je bil, morda po posredovanju voditeljev italijanske komunistične partije, aretiran in deportiran v Baškirijo«.

Pa pogledjmo, kako je sam opisal dogodek zasliševalcem na tržaški kvesturi dne 20. julija in v tržaškem sodnem zaporu dne 19. avgusta 1938. (Iz teh zapisnikov in drugih italijanskih sporočil povzeman tudi podatke o njegovem življenju v letih 1928—1941, ki so natančnejši od Kermavnerjevih).

Na vprašanja, kaj je počel v inozemstvu, o čemer bi moral poročati že sproti, je odgovarjal: »Nikoli nisem sprejel obveznosti sodelovanja z organi italijanske vlade glede komunistične stranke, kateri nisem bil nikoli in tudi ne nameravam biti nezvest. Leta 1928 sem predlagal funkcionarjem italijanskega zunanjega ministrstva, da vzpostavim kontakt z jugoslovanskimi elementi v emigraciji, bivajočimi na Dunaju, in jih napeljem k delovanju proti tedanji jugoslovanski vladi soglasno (sporazumno) z omenjenim zunanjim ministrstvom. Kajti, po mojem političnem mnenju je tak sporazum ustrezal interesom fašizma in komunizma. Zato se s to obvezo nisem nameraval odreči svojim političnim konceptom, nasprotno, nameraval sem storiti uslugo svoji stvari.« Ko je prišel v Avstrijo, nadaljuje Martelanc, so jugoslovanski vodilni komunisti grajali njegovo ravnanje, zato je menil, da je dolžan pretrgati stike in je odšel v Sovjetsko zvezo. Ničesar ni povedal zasliševalcem o tem, kako je uredil zadevo z italijansko komunistično partijo. Ni verjetno, da bi to vprašanje zamolčal iz bojazni, da bi ga preveč kompromitiralo, saj se ni poskušal razbremeniti odgovornosti za svoje komunistično prepričanje. Bolj verjetno ni govoril o zadevi zato, da ne bi bil prisiljen dajati informacij o stikih z italijanskimi komunisti v inozemstvu, kar je zasliševalce posebej zanimalo. Na to vprašanje namreč ni hotel odgovoriti, »tudi o tistem kar vem, predvsem zato, ker ne na-

meravam izdati komunistične stranke, kateri sem pripadal«. Iz skromnih podatkov v dokumentih KPI razberemo, da se je javil vodstvu KPI. Camilla Ravera je 17. 5. 1928 pisala, da je »zadeva gotovo težka, toda tovrstni primeri so spričo reakcije v Italiji neizogibni«. Iz Togliattijevega pisma 27. 12. 1928 zveemo, da je Martelanc prosil, naj mu sodijo organi, ki so sposobni razumeti, kaj je storil. Toda le-ti se za stvar niso zanimali, zato KPI ne ve, kaj storiti. V Evropo se ne more vrniti, ker bi spričo partijske nezaupnice padel v mreže provokacije; zato naj se predstavnik KPI v Moskvi posvetuje s »Starim«, kam z njim.

Po prihodu v Sovjetsko zvezo je bil, po lastni pripovedi, poldrugo leto v Moskvi. Preživil je s podporo za brezposelne in z občasnim prevajanjem znanecem v gospodarskih podjetjih. Po Kermavnerjevih podatkih se je oslonil na mlajšega brata Vojčka, ki je bil šofer v Ukrajini. Januarja 1930 je odšel v Baku za delavca v mehanični delavnici. Julija 1932 se je vrnil v Moskvo in zaprosil oblasti, da ga pošljejo na delo v kmetijstvo. Po nekaj tednih je dobil delo v statističnem uradu nekega sovhoza v Mesagutvi (?) v Baškiriji na Uralu, kjer je ostal do jeseni 1933. Nato je bil za kratek čas v Moskvi, kjer se je poročil z Rusinjo Galio Domenko in posvojil nečakinjo Lidijo, hčerko brata Vojčka (Milivoj), ki je umrl leta 1931. Od tu je bil poslan v žitni kombinat v Donbas (Stalino), kjer je do konca leta 1935 delal kot specialist za finančne investicije. Ta posel je do maja 1936 opravljal v Moskvi pri Ljudskem komisariatu za sovhoze, od tu pa se je vrnil v Donbas v zvezo produktivnih zadrug z enako zaposlitvijo.

V času bivanja v Sovjetski zvezi ni deloval politično in, kot sam pravi, je bil »boljševik brez stranke«. Pač pa je vzdrževal stike s Slovenci v Moskvi, z Gustinčičem, zlasti pa z Ivanom Regentom. Zanj je prevajal leninistično literaturo v slovenščino in pisal o slovenskih osebnostih za sovjetsko enciklopedijo. Dokazi o teh stikih in delu so tudi v Martelančevih pismih Regentu, ohranjenih v Regentovi zbirki v arhivu IZDG. Regent je namreč vodil jugoslovansko sekcijo pri inštitutu za prevajanje marksistične literature, vendar v svojih Spominih, ko navaja prevajalce v slovenščino (str. 213) Martelanca ne omenja, kakor ga tudi sicer, ob opisu delovanja v Julijski krajini popolnoma ignorira. V letih 1935—1937 je Martelanc pošiljal prispevke Sodobnosti v Ljubljano o političnih, narodnih in kulturnih vprašanjih, kar je razvidno iz Kermavnerjeve Informacije.

Maja 1937 mu je Sovjetska zveza odrekla gostoljubje. To je bil čas Stalinovih čistk, čemur je sledil izgon tujcev iz Sovjetske zveze. Martelanc je zaprosil italijansko ambasado v Moskvi, da mu izda potni list. Z njim bi lahko ostal v Sovjetski zvezi ali celo zaprosil za državljanstvo, vendar je ambasada sodila, da bi potni list najbrž uporabil za potovanja v inozemstvo, zato je prošnjo odklonila in mu izdala le potrdilo o italijanskem državljanstvu, s katerim bi podaljšal bivanje v Sovjetski zvezi za šest mesecev. Italijansko notranje ministrstvo je 14. junija 1937 sporočilo ambasadi v Moskvo, naj Martelancu ne olajšuje zadeve, kajti potem, ko je odšel iz Italije z obljubo, da bo delal zanj, »ni nikoli ničesar sporočil o sebi, to ministrstvo še vedelo ni, kje se nahaja«.

Po neuspeh poskusih, da bi odložil odhod, se je Martelanc dne 14. junija 1937 moral vkrcati v Leningradu na ladjo »Colombo«. Dne 3. julija je prispel

v Le Havre, toda brez dokumentov v Franciji ni smel ostati. Tudi italijanski konzulat v Le Havru je odklonil prošnjo za potni list, ponudil mu je le listino za obvezen povratak v Italijo, kar je Martelanc odklonil. Nato ga je francoska oblast dvakrat poslala z ladjo nazaj v Sovjetsko zvezo, tu je bil obakrat zavržen. Končno se je v tretje izkrcal v Le Havru 22. septembra 1937, kjer je ostal do decembra, nato je odšel v Pariz. V teh težavah se je obrnil na D. Gustinčiča, ki je bil v Španiji. Gustinčič mu je svetoval naj se vključi v internacionalne brigade v Španiji, kar mu francoske oblasti ne bi ovirale in kar bi bila tudi dobra pot za njegovo rehabilitacijo. »Toda Martelanc mi je odgovoril, da v interbrigade ne pride. Menim,« je zapisal Gustinčič, »da je bila to druga Martelančeva velika napaka.« Iz sporočila italijanskega konzulata pa zremo, da je zaposlil francosko notranje ministrstvo za dovoljenje, da bi prek francoskega ozemlja »odšel v neko sosednjo državo«. V katero, ni povedal, pač pa da ima brata na Češkem, in da »je bil vmešan v zadevo Tuhačevski«. E. Apih v navedenem delu povzema po spominskih virih, da je iz Pariza »brez uspeha poskušal priti v republikansko Španijo, ki ga je zavrnila«.

Julija 1938 ga je francoska policija odvedla do italijanske meje in ga izročila v Bardonecchi italijanski policiji. Poslan je bil v tržaške zapore, preiskavo je vodil generalni inšpektor javne varnosti z milanskega generalnega inšpektorata Peruzzi. Ob aretaciji so našli pri Martelancu različno komunistično literaturo v ruščini, nemščini in francoščini ter manifest KPJ »Za mir«, kar priča, da je v Franciji imel stike s komunističnimi emigranti. V preiskavi ni hotel povedati, kje je dobil grdivo oz. se je izgovarjal na slučajne najdbe in na neznane osebe, ki naj bi mu ga izročile. »V Rusiji in v Franciji nisem deloval politično,« je zatrjeval, »čeprav sem ohranil svoje stare komunistične ideje in načela.« »V Franciji sem se vzdržal politične dejavnosti, imel sem le stike s prosovjetskimi Rusi v Parizu.« »Potrjujem vse, kar sem že povedal, in sicer, da ostajam trdno pri svojih komunističnih načelih in idejah, čeprav vem, da v Italiji ne bom mogel komunistično delovati.« »Moram ponovno precizirati, da ob mojem simuliranem pobegu iz rimskih zaporov nisem sprejel nobene obveznosti sodelovanja proti prevratniškemu gibanju, omejil in preciziral sem svojo ponudbo, da predlagam določeni jugoslovanski skupini skupno akcijo z italijansko vlado... Nameravam se vrniti v Rusijo, spričo svojih političnih koncepcij in svoje strokovne specializacije, katera ustreza gospodarski strukturi te dežele, pa tudi spričo dejstva, da tam živita moja žena in moja nečakinja.«

V zaključnem poročilu 24. avgusta 1938 Generalni direkciji javne varnosti je generalni inšpektor Peruzzi takole označil Martelanca: »... je prepričan in zvest komunist in odklanja poročati o prevratniškem (očitno italijanskem op. MKW) gibanju v inozemstvu... med zaslišanji... se je napadalno obnašal do tistih, ki bi sumili, da je morebiti sodeloval z italijanskimi oblastmi proti prevratništvu... Sicer pa je zelo prikrito kazal obžalovanje, da je sprejel ponudbo zunanjega ministrstva. Globoko sem prepričan, da Martelanc ni niti poskusil vzpostaviti obljubljenih zvez, temveč se je zatekel v Rusijo, čim je dosegel svobodo, in tja se tudi namerava vrniti, čim bo možno. V splošnem gre za politično nevarnega človeka, prepojenega s komunistično navdušenostjo...«

Dne 14. februarja 1939 je posebno sodišče za zaščito države v Rimu obsodilo Vladimirja Martelanca na 5 let zapore z obtožbo, da je bil leta 1927 član tiskovnega urada KPI in da je obnavljal stranko ter širil komunistično propagando. Le toliko zvedemo iz skromnega zapisa v Auli IV. Zaprt je bil v Castelfranco Emilia, julija 1941 je bil amnestiran »zaradi upoštevanja vmesnih amnestij v času 1928—1938«. (Kermavner, str. 954). Odvedli so ga v internacijo v Castello di Montebalano pri Firencah, od kjer se je po kapitulaciji Italije vrnil v Trst.

O njegovih tržaških dnevih nimamo zanesljivih podatkov. Kermavner je zapisal, da se je doma, pri »Sv. Ivanu vključil v Osvobodilno fronto in se skušal prebiti na partizansko ozemlje... v času čakanja so prišli v Trst domobranci, ki so prišli ponj na dom in ga izročili nacistični policiji«. Po izjavi Martelančeve matere Gustinčiču je hotel iti v partizane, a »baje je bil zavrjen«. Gustinčič dvomi, da bi bilo to res in dodaja, da verjetneje Martelanc prav tako ni hotel v partizane, kakor leta 1937 ni hotel v Španijo. To razloži z dejstvom, »da je bil šibak in zelo nervozen človek, ki bi ne bil prenašal velikih fizičnih naporov«. Po nekaterih ustnih virih je Martelanc ob vrnitvi v Trst poskusil dobiti stik z OF prek nekdanjih partijskih sodelavcev, vendar naj bi ga ti, spričo nezaupnice iz leta 1928 zavrnil.

Februarja 1944 so ga nacisti poslali v koncentracijsko taborišče Dachau, od koder se ni več vrnil. Šele leta 1964 so svojci dobili sporočilo Mednarodnega rdečega križa z naslednjimi podatki, ki jih je objavil Kermavner: dne 9. marca 1944 je postal dachauska številka 65267, po dveh tednih so ga premestili v taborišče Natzweiler. Tu je bil od 27. marca do dneva svoje smrti 11. aprila 1944.

Navedla sem podrobneje podatke in ocene o Martelančevem tragičnem življenju, kakor so razvidni iz dostopnih virov. Nekatera vprašanja so odprta in morda ne bodo nikoli razčiščena, vendar si more bralec prav na osnovi teh podatkov ustvariti lastno sodbo o njegovem življenju in podobi. Zato je odveč vsakršen dodatni komentar, le izdaja njegovih del in korespondence, ki jo je imel v načrtu že Kermavner, bi bistveno dopolnila podobo tega izjemnega, a skoraj pozabljenega tržaškega Slovenca.

Milica Kacin-Wohinz

O VIRIH

Marjeta Adamič

GRADIVO ZVEZE KMETSKIH FANTOV IN DEKLET

Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je v letu 1979 med pomembnejše pridobitve novega arhivskega gradiva zabeležil prevzem dela arhiva Zveze kmetских fantov in deklet (ZKFID). Gradivo je izročila vdova dolgoletnega predsednika ZKFID Ivana Kronovška, Lojzka Kronovšek. To gradivo ji je leta 1942 uspelo rešiti pred uničenjem v prostorih sedeža glavnega odbora ZKFID in uprave »Grude«, kjer je bila takrat zaposlena. Gradivo je hranila ves čas okupacije, po končani vojni oz. po preselitvi Kronovških iz Ljubljane v Orlo vas pri Braslovčah pa so ga odpeljali na svojo domačijo. Prevzeto gradivo obsega približno dva tekoča metra, od tega je manj kot polovica arhivskega gradiva, ostalo je časopisno in knjižno gradivo. Po pregledu in ureditvi celotnega gradiva se je pokazalo, da gre za tri skupine gradiva, in sicer: za gradivo glavnega odbora ZKFID, osebno zbirko Ivana Kronovška in gradivo uprave in uredništva revije »Gruda«, glasila ZKFID.

I. *Gradivo Zveze kmetских fantov in deklet* (približno 1,10 tek. m) časovno zajema razdobje od leta 1932 do leta 1940, vendar ne gre za strnjeno gradivo, ampak le za posamezne drobce po zadevah hranjenega gradiva zveze. Ustanovni občni zbor zveze je bil 21. decembra 1924, medtem ko so bila posamezna društva kmetских fantov in deklet (DKFID) ustanovljena že v letu 1923 (kot prvo novembra 1923 v Brezovici pri Ljubljani). Do 6. občnega zbora se je organizacija imenovala Zveza društev kmetских fantov in deklet, od tedaj dalje pa samo Zveza kmetских fantov in deklet. Po pravilih je bila ZKFID nepolitično kulturno-prosvetno društvo, ki je imelo namen organizirati kmečko mladino v DKFID, ustanavljati ta društva in jih združevati v skupno organizacijo, pa tudi dajati kmečki mladini moralno, politično, državljansko, kulturno, socialno in strokovno gospodarsko izobrazbo in vzgojo, pospeševati smisel za združništvo, skrbeti zaboljšanje in napredek materialnega in socialnega položaja kmečkega človeka in slovenske vasi ter s svojim delovanjem dvigati in ščititi dobro ime slovenske vasi in čast kmečkega dela. ZKFID je bila osrednja organizacija s sedežem v Ljubljani, ki je povezovala vsa društva kmetских fantov in deklet na slovenskem ozemlju. Posamezna DKFID na manjšem področju so bila organizirana v delovno celoto, v okrožja DKFID (npr. izansko okrožje), društva na večjem področju pa so bila organizirana v podobore ZKFID s sedežem v večjem kraju (npr. celjski, ljubljanski, novomeški, ptujski, krški itd. podobor).

Prvi predsednik ZKFID je bil od ustanovitve do leta 1930 Jože Blaž, kmet iz Tomačevega pri Ljubljani, od 1930 dalje pa Ivan Kronovšek, kmečki sin iz Orle vasi v Savinjski dolini. Leta 1932 se je Ivan Kronovšek kot predsednik ZKFID za stalno preselil v Ljubljano in od takrat dalje se je gotovo začelo tudi bolj urejeno pisarniško poslovanje ter tudi arhiviranje gradiva zveze, kar kaže tudi prevzeto ohranjeno gradivo. Do takrat so namreč poslovanje zveze vodili predsedniki, ki so se menjavali ob občnih zborih.

Pri ureditvi gradiva se je poizkušalo doseči oz. obdržati prvotno ureditev oz. odlaganje arhiva po zadevah — npr. pravila in pravilniki, okrožnice, tekme, tečaji itd. Razporeditev gradiva je taka:

— Zapisniki (od 10. do 16. rednega občnega zbora 1934—1940, slavnostnega občnega zbora ob 10-letnici ZKFID 1934, Rednih sej glavnega odbora za poslovna leta 1934/35, 1935/36 in 1936/37).

— Delovodnik (opravilni zapisnik) novembër 1935 do marec 1938.

— Pravila, navodila, pravilniki (pravila ZKFID, pravila DKFID, navodila za ustanovitev DKFID, organizacijski ustroj zveze, osnutek pravilnika za pododbo in pravila pododborov ZKFID itd.)

— Delovni načrti in resolucije (dijaškega, tiskovnega in kulturno socialnega-političnega odseka ZKFID, nov. 1932, finančnega, organizacijskega, športnega, dramatičnega, kino-radio odseka in odseka za »Knjižnice in čitalnice«, delovni načrti in resolucije, sprejete za zvezine odseke na X. in XI. rednem očnem zboru ZKFID 1934 in 1935).

— Resolucije, sklepi, pogodbe (resolucija o stališču ZKFID do Katoliške akcije 1929, sklep in dogovor s Kmetijsko družbo o najetju prostorov okt. 1933, sklepi, resolucija in pogodba o izdajanju revije »Gruda« 1940).

— Okrožnice (le nekaj okrožnic iz let 1933 do 1938).

— Prejeti dopisi in kopije poslanih dopisov, vabil itd. (posamezni dopisi iz let 1932 do 1941).

— Blagajna ZKFID.

— Seznam članov, društev, pododborov, tečajnikov, naročnikov itd. ZKFID.

— Osebni izkazi okrožnih odborov ZKFID za ljubljanski, celjski, novomeški in ptujski pododbor.

— Organizacija tekem in prireditvev (pravila, pravilniki, organizacijska navodila, okrožnice, sezname, navodila za ocenjevanje itd.).

— Zadrúžna šola v Ljubljani 1937, 1938, 1940 (program, pogoji za sprejem, seznam tečajnikov, dopisi v zvezi s šolo).

— Društvena oblačila, znaki, legitimacije, prapor, oprema (pravilniki, osnutki, primerki tiskovin, skice itd.).

— Ženski odseki (pravilnik in delovni načrt za ženske odseke ZKFID in DKFID, organizacija ženskih odsekov, predavanja, prispevki za gospodinje za revijo »Gruda« itd.).

— Kmetijsko prosvetno društvo srednješolcev »Brazda« (dopisi 1935 do 1936, pristopne prijave 1933).

— Razno gradivo (naslovi društev in organizacij, obveznih plačnikov prispevkov za društvo, sezname krajev po okrajih in občinah, pravila in pravilniki raznih društev in organizacij, značke za tabora na Bledu in Krškem polju itd.).

To je le nekaj sumaren prikaz vsebine ohranjenega gradiva. Priključena sta še časopisno (npr. posamezni letniki ali številke »Kmetovalca«, »Kmetijskega lista«, »Zadružnega vestnika«, »Mladega Prekmurca«, »Slovenije«, »Brazde« itd.) in knjižno gradivo, predvsem s kmetijskega področja, zadružništva, gospodarstve in socialne politike, kulture itd.

II. *Osebna zbirka Ivana Kronovška, 1932—1945, (0,60 tek. m).* Ivan Kronovšek (1903—1971) je bil predsednik ZKFID od leta 1930 do leta 1941, pred tem pa od leta 1926 predsednik celjskega okrožja DKFID. Sodeloval je pri Slovenski kmetijski stranki do leta 1929, pozneje pri Slovenski kmetско-delavski stranki. Kot predsednik ZKFID se je posebno posvetil prosvetno-kulturnemu in organizacijskemu delu ter sodelovanju pri uredništvu glasila zveze — »Grudi«. Leta 1937 je prevzel celo uredništvo »Grude« in bil njen urednik vse do kapitulacije Jugoslavije aprila 1941. Bil je član upravnega odbora Kmetijske družbe, r. z. z. o. j. v Ljubljani in član izvršnega odbora Slovenske kmetско-delavske stranke. Pomembno je bilo tudi njegovo delovanje kot organizatorja in propagatorja v zadružnem delu v različnih kmetijsko-strokovnih in zadružnih organizacijah. Po okupaciji Jugoslavije je bil do odhoda v partizane oktobra 1943, dežurni član upravnega odbora Kmetijske družbe v Ljubljani in je ves čas sodeloval v OF. V NOV je bil najprej član Osrednje gospodarske komisije, nato član kulturniške skupine v Cankarjevi brigadi, referent za mobilizacijo pri Komandi mesta Žužemberk in nato kmetijski instruktor pri Odseku za kmetijstvo pri predsedstvu SNOS. Po vojni je nekaj časa delal v Ministrstvu za kmetijstvo, po smrti svoje matere leta 1946 pa je prevzel domačijo v Orli vasi. Tudi tu je nadaljeval družbeno-politično in strokovno delo. Med drugim je bil republiški poslanec gospodarskega zbora skupščine SRS, predsednik sveta kooperantov pri kmetijskem kombinatu v Žalcu, prvi predsednik kmetijske zadruge v Trnavi, dolgoletni odbornik skupščine občine Žalec itd.

Njegova osebna zbirka je zato pestra, tako kot je bilo razgibano njegovo življenje. Najobsežnejša in najpomembnejša je njegova korespondenca, ki odkriva razširjenost in delovanje DKFID po vsej Sloveniji in povezanost odborov in članov teh društev z zvezinim predsednikom. Ohranjeno gradivo je razvrščeno v naslednje skupine:

— Korespondenca 1932—1943, 1966 (urejena po abecednem redu korespondentov in znotraj tega po kronološkem redu pisem).

— Dokumentacija v zvezi z delovanjem Ivana Kronovška v Kmetijski družbi, Kmetijskem hranilnem in posojilnem domu v Ljubljani, EKONOMU, trgovski družbi v Ljubljani, SNOPI, glavni gospodarski zadrugi v Ljubljani itd.

— Dokumentacija iz časa narodnoosvobodilne borbe 1943—1945 in po vojni 1945/46 (izkaznice in propustnice I. K. 1943, 1944, nekaj dopisov, okrožnic, navodil, pravilnikov gospodarskega odseka pri predsedstvu SNOS in Okrožne gospodarske komisije Grosuplje 1943, 1944, zapisnik I. kmetijske konference 6. aprila 1944 v Dobličah in zapisnik zadružne ankete na Bazi 80 19. novembra 1944, časopisi, revije in brošure, referat I. Kronovška Slovenska vas in kmetijski dom v bodočnosti, 1944, študijsko gradivo in razne beležke, Ministrstvo za kmetijstvo 1945/46 — okrožnice, poročila, koncepti člankov).

— Študijsko gradivo (referati, brošure, letaki, izrezki iz predvojnih časopisov in revij, urejenih po tematiki, npr. poročila o volitvah in volilnih rezultatih 1931—1938, občni zbori in delovanje ZKFID, o dr. Janžetu Novaku — idejnemu vodji in ustanovitelju ZKFID, kulturno-prosvetne organizacije, zunanja politika, smrt in pogreb kralja Aleksandra, statistični podatki o gospodarstvu, šolstvu itd., nazori — janzenizem, boljševizem, framazonstvo itd., Koroški in Porabski Slovenci, o kmetijstvu, zadružništvo itd., izrezki iz »Jutra« in »Slovenca« o partizanski dejavnosti 1942 in 1943, osebne beležke o organizaciji zveze, o prosvetno-organizacijskih tečanjih, o kmečki zgodovini itd.).

III. *Gradivo uprave in uredništva »Grude« 1931—1940.* »Gruda«, mesečnik za kmetško prosveto, ki je izhajal v Ljubljani od leta 1924 do marca 1941, je bil glasilo ZKFID in predstavlja pomemben vir za zgodovino ZKFID. Ohranjeno gradivo (približno 0,40 tek. m) je razvrščeno v skupine:

— Sezname poverjenikov za mesečnik »Gruda« za območja: Ljubljana, Novo mesto, Črnomelj, Logatec, Krško, Kočevje, Litija.

— Naslovi naročnikov in evidenca pošiljanja »Grude«.

— Tehnična ureditev »Grude« (razporeditev, vsebina itd.).

— Dopisi 1939, 1940, nedatirani (ohranjeno le nekaj dopisov, predvsem s tiskarno »Satnikar« v Kamniku).

— Blagajna »Grude« (bilanca za leta 1931—1933, blagajniško poročilo uprave za leto 1931, razni izpiski, računi, proračuni, dobroimetje pri ZKFID itd.)

— Osnutki za opremo »Grude«.

— Prispevki in gradivo za objavo (leposlovje, pesmi, članki, drobiž, za prosti čas, karikature, slike, klišeji slik itd.).

— Razno gradivo (predvsem prejeti časopisi in revije, npr. Slovenska zemlja, Slovenija, Brazda itd.).

Gradivo Zveze kmetških fantov in deklet, ki ga sedaj hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, bo brez dvoma služilo pri osvetlitvi delovanja ZKFID. Ta kratek in sumaren pregled vsebine gradiva naj bo pripomoček raziskovalcem pri uresničevanju naloge, ki jo je prevzelo ČZP »Kmečki glas« za izdajo zbornika o revolucionarnem kmečkem gibanju in ki naj bi izšel v počastitev 40-letnice ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

VIRI IN LITERATURA

Gradivo ZKFID, uredništva »Grude« in osebna zbirka Ivana Kronovška, Arhiv IZDG, akc. št. 542/79; France Gerželj, Prvo desetletje dela in borbe, »Gruda«, leto XII, avgust—september 1934, št. 8—9; Za oddolžitve pokojnemu Ivanu Kronovšku, Hmeljar, marec 1971.

Metka Gombač

GRADIVO OKROŽNEGA NARODNOOSVOBODILNEGA ODBORA TRST
IN OKRAJNIH NARODNOOSVODILNIH ODBOROV TRŽAŠKEGA OKROŽJA
1945—1947

UVOD — PREDSTAVITEV IN HISTORIAT

V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani se hrani za povojno obdobje gradivo pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst. Gradivo, ki sem ga uredila in popisala, obsega fonde tržaškega okrožja in okrajev Milje—Dolina, Nabrežina, Tržič, Sežana. Pregledano gradivo vsebuje 130 fasciklov, 14 tekočih metrov in zajema leta 1944—1947.

Leta 1959 je Muzej NOB odstopil gradivo pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora na novo ustanovljenemu arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Pri izročitvi je bil izdelan splošen popis, fascikli so bili oštevilčeni in zloženi na police.¹

POKRAJINSKI NARODNOOSVOBODILNI ODBOR ZA SLOVENSKO PRIMORJE IN TRST

Dne 28. avgusta 1944 je predsedstvo SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet) izdalo odlok o ustanovitvi pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) za Slovensko primorje. Tako se je v Slovenskem primorju s Trstom in Beneško Slovenijo postavil PNOO kot vmesni člen med predsedstvom SNOS in okrožji. Lahko rečemo, da je PNOO postal nosilec ljudske civilne oblasti in uprave v borbi in po njej. Deloval je od 15. septembra 1944, ko je bil izvoljen na podlagi odloka ob prisotnosti 155 delegatov v Velikih Laznah pri Čepovanu. Predsednik je postal France Bevk, podpredsednika pa Branko Babič in dr. Lavo Čermelj, tajnik dr. Jože Vilfan, izvolili pa so tudi 8 članov.

Od ustanovitve dalje je PNOO vodil upravo Primorja in organiziral široko administrativno dejavnost z vsemi odseki in komisijami, ki jih je razširil po

¹ Viri in literatura: Jeri Janko: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961. — Mikuž Metod: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, Ljubljana 1973 (knjiga 4, 5). Mikuž Metod: Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947—1954. ZČ XXIX/1—2, str. 3—44. Renko Stanislav: PNOO za Slovensko Primorje in Trst, Jadranski koledar 1975. Vilfan Sergij in Zontar Jože: Arhivistika, Ljubljana 1973. — Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953, str. 487—650. — Fond Tržaškega okrožja, fonda okrajev Milje—Dolina, Nabrežina, Tržič, Sežana 1944—1947. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana.

okrožnih narodnoosvobodilnih odborih, okrajnih narodnoosvobodilnih odborih in krajevnih narodnoosvobodilnih odborih. Z organiziranjem volitev po vaseh okoli Trsta in Gorice pa so postavljali temelje ljudske oblasti tudi na tem ozemlju.

Dogodki na bojišču konec aprila in v začetku maja so bili za delovanje PNOO bistvenega pomena. Oborožena vstaja v Trstu samem se je začela v noči med 28. in 29. aprilom. Proti Trstu so prodirale enote IV. armade in IX. korpusa NOVJ. 29. in 30. aprila so enote jugoslovanske vojske razbile zunanjo obrambo Trsta in 1. maja vpadle v mesto. Tako so bataljoni Komande mesta Trsta in enote jugoslovanske vojske osvobodili Trst. Guvernerjeva palača na Velikem trgu je postala sedež PNOO za Slovensko primorje in Trst.

Dne 5. maja je prišlo do sporazuma med komandantom IV. armade generalom Drapšinom in generalom Hardingom v Trziču, kjer so določili, da naj pride začasna uprava v Julijski krajini v roke Jugoslovanov, enote Anglo-američanov pa ostanejo v Trstu (in koridorju proti Avstriji). To naj bi veljalo do sporazuma Tito-Aleksander.

PNOO je 6. maja 1945 uvedel, 12. maja pa izdal odlok o novi upravni razdelitvi, s katerim se je Slovensko primorje razdelilo na goriško okrožje, tržaško okrožje in avtonomno mesto Trst. Meja med goriškim in tržaškim okrožjem je potekala med dotedanjima okrožjema za srednjo Primorsko in severno Primorsko ter dotedanjim okrožjem za južno Primorsko z naslednjimi spremembami: ozemlje bivših občin Devin-Nabrežina in Zgonek v Komenskem okraju, kakor tudi okraj Sežana z izjemo ozemlja bivše občine Štanjel je pripadalo tržaškemu okrožju. Od ajdovsko-vipavskega okraja je pripadlo tržaškemu okrožju še ozemlje bivše občine Štjak, prav tako pa se je vključil v tržaško okrožje podnanaški okraj.

Dne 21. maja 1945 se je priključil z dodatnim odlokom tudi tržiški okraj in je tržaško okrožje sprva obsegalo devet okrajev: Devin-Nabrežina, Milje-Dolina, Herpelje-Kozina, Ilirska Bistrica, Koper, Piran, Postojna, Sežana, Trzič. Gospodarski pomen, ki ga je imelo samo mesto Trst za svoje najširše zaledje, zlasti pa narodnost prebivalstva, ki je bilo v veliki večini italijansko, je zahtevalo poseben položaj v sklopu oblastne ureditve. Zato je imel Trst avtonomijo. Pokrajinska zakonodaja z ozirom na Trst je bila le okvirna in so jo predstavniki tržakega ljudstva še posebej uzakonili za svoje območje ob upoštevanju razmer, ki so vladale v mestu.

Ker je po osvoboditvi PNOO prevzel civilno oblast tudi v večjih mestih, njegova sestava ni več ustrezala potrebam. Na drugem zasedanju pokrajinske skupščine 5. junija 1945, kjer so se zbrali v Trstu delegati iz vse dežele, je bil izvoljen nov glavni odbor, ki je bil razširjen na 60 članov — 2/3 Slovencev in 1/3 Italijanov. Predsedstvo je štel 15 članov. Predsednik je ostal France Bevk, izvoljeni so bili trije podpredsedniki Umberto Zoratti, Luigi Peterin, Boris Kraigher in dva tajnika, Bogdan Breclj in Drago Benčič.

Tako stanje pa se je obdržalo le krajši čas. Tržaško vprašanje je dobilo že med vojno velik mednarodno-politični pomen. Zaveznikom ni bilo vseeno, komu bo po vojni pripadlo to veliko pristanišče. Anglo-američani so pritiskali na Jugoslavijo. 2. junija sta oba zahodna ambasadorja v Beogradu izročila ultimatum, naj se sporazum takoj sprejme.

Prišlo je do tako imenovanega drugega beograjskega sporazuma 9. junija 1945 v Beogradu med vladami Jugoslavije, Združenih držav Amerike in Velike Britanije. S tem je bila v Julijski krajini vključeno s Trstom uvedena začasna zavezniška vojaška uprava (ZVU). Jugoslovanska vojska se je morala umakniti, ostalo je le 2000 vojakov. Te je oskrbovala ZVU na področju, ki ga je določil zavezniški vrhovni komandant.

Po sporazumu se je 12. junija Slovensko primorje razdelilo na cono A in B. Temu je sledil odlok PNOO o novi upravno-teritorialni razdelitvi. V cono A, ki je prišla pod ZVU, je prišlo tržaško okrožje, goriško okrožje in mestni osvobodilni svet — Trst.

Tržaško okrožje se je zmanjšalo od prejšnjih devet okrajev na štiri: Milje-Dolina, Nabrežina, Tržič in Sežana. Od okrajev Sežana in Milje-Dolina so s potegnitvijo nove demarkacijske črte odpadli nekateri kraji, ki so prišli pod jugoslovansko upravo. PNOO je odslej deloval le na področju cone A, na področja cone B, ki je prišla pod jugoslovansko upravo, pa je bilo ustanovljeno poverjenišтво pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora s sedežem v Ajdovščini.

TRŽAŠKO OKROŽJE

Tržaško okrožje (samo cona A) je štelo — brez Trsta — 77 500 prebivalcev. Od tega jih je bilo okoli 25 700 slovenske narodnosti in 51 500 italijanske narodnosti.

IO novega tržaškega okrožja je bil izvoljen na prvi redni narodnoosvobodilni skupščini, ki je bila 1. junija 1945 v prisotnosti delegatov vseh okrajev razen mesta Koper. Do tedaj je vodil delo začasni IO, ki so ga sestavljali člani iz prejšnjega južnoprimorskega in posamezni člani iz prejšnjega srednjepri-morskega okrožja. V IO je bilo izvoljenih 17 članov, predsednik je postal dr. Franc Ambrožič iz Postojne, tajnik Alfonz Grmek. Naj že tu povem, da je po prihodu ZVU, ko je prišel postojnski okraj v cono B in dr. Ambrožič ni mogel več opravljati delo predsednika tržaškega okrožja, te posle prevzel in vodil do konca prvi podpredsednik Branko Babič.

Na tem zasedanju so volili tudi predstavnike v pokrajinsko skupščino, in sicer 160; 120 Slovencev in 40 Italijanov. Tretja naloga tega delovnega sestanka so bile volitve narodnega sodišča druge stopnje. V bivšem južnoprimorskem okrožju, ki je bilo nekak predhodnik tržaškega okrožja, so bile volitve okrajnih in okrožnega narodnega sodišča oktobra 1944, v času torej, ko je okupator zelo oteževal delovanje sodišč. Po osvoboditvi in novi teritorialni razdelitvi, ko se je tržaško okrožje v primeru s prejšnjim južnoprimorskim povečalo (do beograjskega sporazuma), se je zdelo potrebno povečati tudi število narodnih sodnikov. Predlagali so 17 kandidatov, ki jih je skupščina izvolila. Predsednik je postal Franc Venturini.

Zasedanja skupščin so bila predhodno tudi v okrajih tržaškega okrožja. Vsi ti odbori, so bili mišljeni le kot začasni nosilci oblasti, v najkrajšem času pa so pripravljali tajne direktne volitve v prav vse organe narodne oblasti. V ta namen je odsek za notranje zadeve pri PNOO že konec maja začel po krajih organizirati sestavljanje volilnih imenikov, kar je bil prvi korak v pripravi izvedbe splošnih volitev, ki naj bi bile v vsej pokrajini. Izvršni organ narodne

oblasti je bila Narodna zaščita, organizirana v krajevnih in okrajnih poveljstvih ter v okrožnem in pokrajinskem načelstvu.

Nov položaj, ki je nastal v Trstu, Gorici in ostalih delih Slovenskega primorja po 12. juniju 1945, ko so prevzeli oblast zavzeniki, pa je odločilno vplival na razvoj vseh inštitucij narodne oblasti. ZVU, ki je začasno prevzela oblast v coni A, kljub zagotovilom, da bodo upoštevali obstoječo upravo, ni bila pripravljena priznati lokalno pravo, ki je veljalo na področju tržaškega in goriškega okrožja in so z odredbami in ukazi sistematično podirali temelje ljudske oblasti v coni A.

Prvi udarec je bil zadan Narodni zaščiti. Načelnik NZ za mesto Trst je 13. junija 1945 od ZVU prejel nalog, da NZ ne sme patroljirati, da zaščitniki ne smejo hoditi oboroženi po ulicah. Sledile so številne aretacije članov NZ. 22. junija pa je pisarna generala Hardinga obvestila načelnika odseka za notranje zadeve pri PNOO, referenta za notranje zadeve pri osvobodilnem svetu za Trst ter referenta obeh okrožij, da je NZ v Trstu in v vsej pokrajini razpuščena. Člane NZ so zavezniki povabili, da se vpišejo v novo civilno policijo, ki jo je organizirala ZVU, vendar pa so bili zavezniki pri sprejemanju kandidatov nenaklonjeni bivšim članom NZ, pa tudi pogoji za sprejem so bili precej nesprejemljivi.

NOO, krajevni, okrajni in okrožni, so tudi po razpustu NZ uspešno poslovali dalje. Julija in zlasti avgusta 1945 so bili po okrajih in vaseh zbori volilcev, na katerih so volilci kontrolirali delovanje NOO, postavljali predloge za izboljšanje njihovega dela ter sprejemali sklepe. Marsikje so bile nadomestne volitve po krajih, kjer so zamenjali ali dopolnili NOO.

Dne 12. julija so z ukazom številka 6 uvedli italijanska sodišča, kakršna so bila pred 8. 9. 1943. Vse sodne oblasti, ki so bile postavljene v okupirani coni do 11. junija 1945, so ukinili. Ukinilo se je torej višje narodno sodišče za Slovensko primorje in Trst, okrožno narodno sodišče za tržaško okrožje s sedežem v Trstu in okrožno narodno sodišče za Gorico s sedežem v Gorici ter okrajna narodna sodišča — Tržič, Nabrežina, Sežana, Milje-Dolina in mestno narodno sodišče Trst.

Najhujši udarec ljudski oblasti pa je nedvomno pomenil ukaz št. 11 o krajevni upravi, ki ga je izdala ZVU 11. avgusta 1945. Ta ukaz je prepovedoval NOO oblastno in javnopravno delo, na njihovo mesto pa je postavljajl okrožne in občinske svete in okrožne in občinske predsednike, ki jih je imenovala ZVU. Cono A so razdelili v dve deželi, goriško in tržaško ter občino Pulj. Drugi dan po objavi ukaza 11 so bile na trgu Unità v Trstu, na Travniku v Gorici in v drugih krajih v coni A velike demonstracije. PNOO je poslal proteste vladam VB, ZDA, sestavljena je bila vrsta resolucij iz okrožij in okrajev, poslanih ZVU. Predstavniki zavezniške oblasti so se zavedali, da ne bodo mogli z eno potezo izbrisati ustanove, ki so zrasle v boju proti stari oblasti in so bile zakoreninjene v zavesti našega ljudstva. Zato so v drugi polovici avgusta in v septembru skušali prepričati ljudstvo na Primorskem o demokratični vsebini ukaza št. 11, vendar brez uspeha, saj je bilo jasno, da hočejo zavezniki vzpostaviti staro zakonodajo in upravo, kakršna je bila pred kapitulacijo Italije. Čeprav so NOO izgubili oblastveno funkcijo, pa niso izgubili ogromnega političnega vpliva in opore med ljudstvom; ki je predloge, navodila in nasvete PNOO do leta 1947 sprejemalo kot zakone.

UPRAVNA RAZDELITEV TRŽAŠKEGA OKROŽJA

V upravnem pogledu je bilo tržaško okrožje razdeljeno na štiri okraje (od beograjskega sporazuma dalje), ki jih je sestavljalo 95 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO).

Okrajni narodnoosvobodilni odbor Sežana

Ta okraj je sestavljalo 28 KNOO: Avber-Gradnje, Col-Repentabor, Dane pri Sežani, Dobrovlje, Dutovlje, Godnje, Kazlje, Kopriva-Brje, Krajna vas, Kreplje, Križ-Filipče Brdo, Lokev, Merče, Orlek-Fernetiči, Plešivca, Ponikve, Povir, Sežana, Skopo, Šepulje, Šmarje, Storje-Majceni, Tomaj, Utovlje-Grahovo Brdo, Veliki Repen, Voglje, Vrhovlje, Žirje.

Okrajni NOO Sežana je bil izvoljen na prvi narodnoosvobodilni skupščini 25. maja 1945, predsednik je postal Ivan Pirc, podpredsednik Dragica Tomšič in tajnik Leopold Rener. Ker je bil to izrazito slovenski okraj in je bilo Italijanov le malo, so bili vsi odborniki slovenske narodnosti. Okrajni NOO Sežana je razvil široko poslovanje z vsemi odseki in komisijami. Ta okraj je imel v primerjavi z ostalimi poseben položaj, saj so ga zavezniki priznali in upoštevali. Predsedstvo je bilo v stiku z angleškim guvernerjem in je z njim sodelovalo. Priznani so bili tudi vsi KNOO. Medtem ko so v ostalih okrajih zavezniki začeli izvajati odlok št. 11 že jeseni 1945, pa je okraju Sežana ostala oblastna funkcija do 4. decembra 1945. Tedaj so pozvali predstavnike odbora in postavili zahtevo, naj se za okraj določi predsednika in štiri člane v ožji odbor, ki bi bil podrejen višjemu predsedniku v Trstu. Na te pogoje predstavniki okrajnega NOO Sežana niso pristali z obrazložitvijo, da so oni izvoljeni od ljudstva. S tem je bilo sodelovanje z zavezniki prekinjeno.

Na drugi skupščini okrajja 23. decembra 1945 je bil podan pregled dela. Poročali so referenti vseh odsekov, izvoljen je bil tudi nov IO. Predsednik je postal Miro Pupis, podpredsednik Anton Pipan, tajnik Zdravko Trampuž. Sprejete so bile smernice o nadaljnjem delu v novih pogojih. Te so skušali leta 1946 izpeljati in lahko ugotovimo, da kar uspešno, saj je bila reakcija v okraju Sežana šibkejša kot v ostalih treh okrajih tržaškega okrožja.

Okrajni narodnoosvobodilni odbor Nabrežina

Okraj je sestavljalo 20 KNOO: Briški, Cerovlje, Devin, Gabrovec, Jamlje, Mali Repen, Mavhinje, Medjvas, Nabrežina, Praprot, Prečnik, Salež, Samatorca, Sv. Ivan, Sosljan, Slivno, Šempolaj, Trnovca, Vižovlje, Zgonik-Koludrovca.

Okrajni NOO Nabrežina je imel prvo skupščino 26. maja 1945, kjer je bil izvoljen IO, predsednik je postal Ferdinand Rukin, podpredsednik Ivan Milič in Feruccio Gratton in tajnik Milena Simonetta. Na tej skupščini so izvolili tudi okrajno sodstvo, 30. maja pa je bila imenovana okrajna Narodna zaščita. Vsi odborniki razen enega so bili slovenske narodnosti. Odbor je polno zaživel z vsemi odseki in komisijami in užival veliko podporo ljudstva. Kljub odloku št. 11, s katerim so odboru odvzeli oblastno funkcijo, je le-ta opravljal še vrsto svojih nalog, pa tudi zavezniki, ki so imeli premalo svojih ljudi, so bili prisiljeni sodelovati z odborom.

Pogajanja o tem, da bi imenovali predsednika in štiri člane v upravo, kakršno so hoteli zavezniki, so tekla celo jesen 1945, do konca leta 1945. Zavezniški guverner iz Trziča pa je na seji okrajnega NOO 28. decembra 1945, ki se je je tudi sam udeležil, okrajni NOO Nabrežina dokončno razpustil. Že 7. januarja 1946 so zavezniški vojaki zasedli prostore KNOO Nabrežina. Kljub temu da so odbor razpustili, so na drugi skupščini 31. januarja 1946 izvolili nov IO, ki so ga sestavljali predsednik Ferdinand Rukin, podpredsednika Stanko Sukljan, Josip Skrk in tajnik Marij Milič. Odbor je s pomočjo odsekov deloval še celo leto 1946, čeprav sta ZVU in reakcija vse bolj ovirala njegovo delovanje.

Okrajni narodnoosvobodilni odbor Tržič

Okraj je štel 22 KNOO: Aris (Darež), Begliano (Beljan), Bistrigna (Bistrinja), Cassegliano (Kaseljan), Dobbia (Dobija), Doberdo (Doberdob), Fogliano (Foljana), Panzano, Pieris (Pieris), Polazzo (Polače), Redipuglia (Redipulja), Ronchi (Ronke), Sagrado (Zagraj), San Canziano (Škocijan), Selz (Selce), Soleschiano, San Pietro d'Isonzo (St. Peter ob Soči), San Polo (Šempolaj), Staranzano (Štarancan), Monfalcone (Tržič), Turriaco (Turjak), Vermegliano (Romjan).

Okrajni NOO Tržič so izvolili na prvem zasedanju okrajne skupščine 27. maja 1945. Predsednik je postal Amedeo Viglioni, podpredsednik Rudolf Leonardič in tajnik Otto Ferletič. Razen KNOO Doberdob, kjer je bila večina prebivalcev slovenske narodnosti, so bili v vseh drugih krajih odborniki italijanske narodnosti. To je bil okraj, kjer je bilo prebivalstvo v veliki večini italijansko. Tudi v okraju Tržič, kot pri vseh drugih okrajih, moramo ločiti dve fazi političnega življenja; prvo dobo takoj po osvoboditvi, ko so ljudski organi prevzeli oblast, in drugo, ko so ta del Primorja zasedli zavezniki in se je stanje bistveno spremenilo, poslabšalo. Delovanje reakcije je bilo v tržiškem okraju zelo močno in njen glavni namen je bil razbiti enotnost med Slovenci in Italijani. Tako so npr. pobirali podpise za priključitev k Italiji, trosili italijanske zastave, letake in širili lažno propagando, vse to pa je zmanjševalo aktivnost italijanskega prebivalstva. Reakcijo so v glavnem predstavljale manjše skupine odvetnikov, veleposestnikov in duhovnikov.

Okraj je bil precej pomemben, saj je imel največ industrije. Zato je bila zahteva zaveznikov, da se delovanje NOO čimprej ukine, dosti bolj dosledna.

V Doberdobu je 29. decembra 1945 zavezniški guverner zajel ves arhiv, sedež okrajnega NOO Tržič pa so zavezniki izpraznili in zasedli so ga angleški vojaki.

Delo mestnega NOO Tržič in še nekaterih drugih je skoro popolnoma zamrlo. Kljub temu so nekateri KNOO s posameznimi odseki skušali delovati še v letu 1946.

Okrajni narodnoosvobodilni odbor Milje-Dolina

Okraj je imel 25 KNOO: Barissoni, Boljunec, Boršt, Božiči, Cerei, Čampore, Crevatini (Hrvatini), Dolina, Domjo, Elleri (Jelarji), Premenzano, Farnei, Grisa, Lazzaret- S. Mihael, Mačkovlje, Milje, Norbedi, Plavje, Ricmanje, Sv. Barbara, Škofija, Prebeng, S. Rocco, Stramar, Žavljje.

Okraj Milje-Dolina je imel prvo zasedanje skupščine 31. maja 1945, kjer je bil izvoljen IO okraja, kot predsednik Stanko Vidrih, podpredsednik Giorđano Frausin; tajnik Giovanni Pobega in Josip Bolčič.

Po beograjskem sporazumu in potegnitvi demarkacijske črte je od okraja odpadlo 12 vasi, ki so prišle v cono B. Zaradi tega so odpadli tudi nekateri člani odbora, ki so jih nato na sestanku 7. avgusta 1945 zamenjali z drugimi. Ko je bila demarkacijska črta dokončno postavljena in so se novi člani odbora vpejli v delo, je odbor na novo zaživel, vendar ne za dolgo, kajti odlok št. 11 ZVU je stanje zopet spremenil. Prvi mesec je ostal odbor brez prostorov in začeti je bilo treba praktično od začetka. Oživiti je bilo treba delo na terenu med KNOO, kjer so nekateri, npr. Stramar in Žavlje delovali zelo slabo. Še slabše je bilo v mestnem NOO Milje, kjer je bila reakcija zelo močna, bolj pa je bilo v krajih s slovensko večino prebivalstva.

Dne 3. decembra 1945 je zahteval razgovor s predstavniki okrajnega NOO zavezniški oficir za civilne zadeve, kateremu so italijanski predstavniki socialistov in krščanskih demokratov obljubili sodelovanje, zato je to pričakoval tudi od slovenskih zastopnikov. Ti pa so tudi tokrat odbili vsako sodelovanje pod pogoji, ki so jih postavili zavezniki.

Okrajni NOO Milje-Dolina se je sestal 19. januarja 1946 na drugem zasedanju skupščine, kjer so bila podana poročila o delu vseh odsekov. Izvolili so tudi nov IO. Predsednik je postal Carlo Prodan in tajnik Josip Bolčič.

NOTRANJA ORGANIZACIJA PNOO, TRZAŠKEGA OKROZJA IN OKRAJEV

Administrativna dejavnost PNOO je bila zelo široka. Osnovanih je bilo 15 odsekov z oddelki. Vsak odsek je imel svojo rimsko številko: I tajništvo, II notranje zadeve, III izgradnja narodne oblasti, IV personalni odsek, V finančni odsek, VI socialno skrbstvo, VII prosvetni odsek, VIII odsek za trgovino in preskrbo, IX odsek za statistiko, X odsek za obnovo in gradnjo, XI odsek za industrijo in obrt, XII odsek za kmetijstvo, XIII odsek za promet, XIV odsek za gozdarstvo, XV odsek za zdravstvo.

Ker pa je bilo delovanje PNOO v coni A ob prihodu ZVU načrtno ovirano, je prišlo okoliščinam primerno do notranje reorganizacije, in 31. julija 1945 so bile osnovane štiri komisije: upravno-politična, gospodarsko-politična, komisija za socialne zadeve, prosvetna komisija, ter tajništvo in blagajna z ustreznimi oddelki.

Nova administrativna ureditev je izgledala takole:

I. Tajništvo

Prevzelo je vse posle dotedanjega personalnega odseka, upravo hiše in oddelka za zveze, izvrševalo je sklepe predsedstva in vodilo kontrolo nad delovanjem.

II. Gospodarsko-politična komisija

V okvir njenega delovanja so prišli — odsek za trgovino in preskrbo, industrijski odsek, gradbeni odsek, gozdarski odsek, odsek za kmetijstvo in zadružništvo;

III. Upravno-politična komisija

Združevala je v svojem okviru odsek za notranje zadeve, javno tožilstvo in nadzorni referat;

IV. Blagajna

Sem sodita finančni odsek in carine;

V. Komisija za socialne zadeve

Prevzela je delo socialnega skrbstva in zavarovanja ter odseka za zdravstvo;

VI. Prosvetna komisija

V okvir te komisije je prišel odsek za prosveto z vsemi oddelki.

OPIS DELA KOMISIJ IN ODSEKOV

Delo odsekov v tržaškem okrožju in okrajih je bilo različno. Aktivno je delovalo vseh petnajst odsekov, vendar so nekateri razvili širše poslovanje, drugi manjše, odvisno od potreb in možnosti.

UPRAVNO POLITIČNA KOMISIJA

Odsek za notranje zadeve (II)

Ta odsek je pričel delati v tržaškem okrožju 5. junija 1945. Imel je zelo široko mrežo dejavnosti, saj so v njegov delokrog spadale naslednje naloge: 1. skrb za javni red in varnost prebivalcev v tesni zvezi z organizacijo Narodne zaščite; 2. varnost javnega prometa; 3. skrb za zaščito in izvajanje iz demokratičnega reda izvirajočih pravic in dolžnosti državljanov; 4. evidenca in vodstvo spiska vsega prebivalstva okrožja (matične knjige, osebne izkaznice, državljanstvo, pristojnost, evidenca tujih državljanov itd.); 5. izgradnja narodne oblasti (volitve, sestav volilnih seznamov, kontrola nad KNOO); 6. reševanje pritožb po kazenskih določilih KNOO.

Do 12. 6. 1945 je odsek močno razvil svoje poslovanje na celem področju. V mnogih KNOO so se organizirale volitve, izdajali sočasne legitimacije, potne dovolilnice, skrbeli za delo v KNOO itd.

Pri odseku za notranje zadeve sta obstajala oddelek za statistiko (prej samostojni odsek IX), ki je zbiral po okrajih najrazličnejše statistične podatke, in oddelek za anagraf in matične knjige.

Prav tako je k temu odseku spadala tudi odpravna pisarna, ki je začela delati 9. julija 1945. S tem je bil uveden enoten delovodnik, indeks in okrožni arhiv.

V novih razmerah, s prihodom ZVU, razpustom Narodne zaščite in z ukazom številka 11, pa je bila ustanovljena Upravno-politična komisija, kamor

je bil vključen tudi odsek za notranje zadeve. Naloge in pravice so se bistveno spremenile. Reševali so le nove probleme, ki so nastajali na področju notranje uprave, skrbeli za vzgojo članov NOO ter tudi za to, da so NOO še vedno poslovali, ne kot oblastveni organ, ker je bilo to nemogoče, pač pa kot izvoljeni organi vaše skupnosti, zato naj bi reševali vsa vprašanja, ki so se porajala, seveda v okviru danih možnosti.

V okvir upravno-politične komisije je prišla tudi inštitucija *javnega tožilca*.

V delovno področje javnega tožilca je spadalo sodelovanje v kazenskem sodstvu, civilnem sodstvu, sodelovanje z vojaškimi organi ter splošni nadzor, kamor sodi nadzor nad vsemi NOO in posamezniki, nadzor nad gospodarstvom ter v splošnem tudi nadzor nad društvenim življenjem.

Po sporazumu o delitvi Julijske krajine v cono A in B pa je bilo treba izvesti reorganizacijo. V civilnem sodstvu tožilstvo še ni začelo poslovati, ker do prevzema oblasti v coni A še niso bila organizirana sodišča v takem obsegu, da bi mogla začeti reševati civilnopravne spore. Drugačen je bil položaj v kazenskem sodstvu, kjer so vsi javni tožilci dobili že vrsto prijav. Ko je jugoslovanska vojska predala oblast ZVU je bil seveda ustavljen tudi razvoj narodnih sodišč. Sodelovanje z zavezniki pri kazenskem sodstvu ni steklo. Neokrnjeno je ostalo le delovanje v splošnem nadzoru. Ko so imeli NOO še oblastvene funkcije, pa tudi kasneje, so javni tožilci skrbeli za to, da se je ljudska oblast utrjevala, prav tako so skrbeli za vzgojo kadrov. Udeleževali so se sej NOO in zborov volilcev, na katerih so reševali različna vprašanja, ki so se pojavljala v zvezi z narodno oblastjo, pojasnjevali naloge narodne oblasti in njen pomen itd.

Javno tožilstvo kot tako je obstajalo in izvrševalo svoje funkcije do sklepa seje PNOO 3. septembra 1945, na kateri je bil priznan ukaz št. 11 in je prišlo do reorganizacije. V okviru upravno-politične komisije je bil ustanovljen nadzorni referat, ki je naprej opravljajal posle, kakršne je imela prej institucija javnega tožilca.

Odsek za izgradnjo narodne oblasti (III)

Ta odsek ni deloval kot samostojen odsek pri tržaškem okrožju, ampak kot oddelek pri odseku za notranje zadeve oziroma po reorganizaciji v okviru upravno-politične komisije.

Glavna naloga tega oddelka je bila skrb za čim boljše delovanje narodne oblasti pri okrožju, okrajih in krajevnih NOO. Oddelek za izgradnjo narodne oblasti pri tržaškem okrožju je bil v stalnih stikih s podrejenimi odbori tako, da so te odbore obiskovali in jih poučevali, organizirali konference, tečaje ter se udeleževali sej in vaških zborov.

Važen poudarek je bil na volitvah. Večina narodnoosvobodilnih odborov je bilo izvoljenih že med vojno ali pa takoj po njej.

Ustanovljen je bil tudi personalni referat, zato da je vodil kartoteko funkcionarjev narodne oblasti, skrbel za njihovo izobrazbo in izbiral najsposobnejše.

Personalni odsek (IV)

Personalni odsek je vodil točno evidenco o vsem osebju, ki je bilo zaposleno pri narodnoosvobodilnih odborih. Tu so bili zbrani točni spiski članov okrožja, okrajev in KNOO ter odsekov.

Po 31. juliju 1945, ko je prišlo do nove notranje ureditve, je prišel personalni odsek v okvir tajništva.

BLAGAJNA

Odsek za finance (V)

Takoj po osvoboditvi je okrožni odsek za finance začel ukrepati ter tako priskrbel okrožju in okrajem potrebne dohodke. Pri KNOO so se organizirali finančni referenti, v mestu, okrajih in okrožju pa finančni odseki. V tehničnem oziru so uvedli enotno knjigovodstvo in pripravili tiskovine za potrdila, mesečna poročila, proračune, obračune itd. Izdana so bila tudi vsa potrebna navodila.

Ko je prevzela oblast ZVU, se je delo odseka zelo spremenilo. ZVU je vpejljala star način pobiranja davkov v obliki esatorij in trošarin. S tem so bili odvzeti pomembni dohodki za kritje potreb (plače uslužbencev, socialne podpore, oskrba javnih prostorov ...).

Delo okrajnih finančnih odsekov se je odslej nanašalo le na blagajniške posle. Denar so okraji dobivali od okrožja, okrožje pa od PNOO.

GOSPODARSKO POLITIČNA KOMISIJA

Po 1. maju 1945, ko je bila ozemlje Julijske krajine pod jugoslovansko upravo, je gospodarsko življenje tako v industriji kakor na drugih področjih dokaj zaživelo. Začeli so zaposlovati novo delovno silo v industriji in obrti, ki ni bila prizadeta med vojno.

Gospodarski položaj, ki je že naredil prve korake k izboljšanju, je 12. junija spet prišel v krizo. Z uvedbo stare zakonodaje so dali zavezniki vodilnim reakcionarnim gospodarskim krogom možnost, da so nadaljevali prejšnje nedemokratično delo, kar ni ostalo brez posledic in vpliva na ljudi na tem ozemlju. Postopno je rasla brezposelnost, ustvarjeni so bili tudi ugodni pogoji za špekulacijo.

Zaradi pomanjkanja oblastno politične funkcije PNOO (oziroma gospodarsko-politične komisije) niso mogli neposredno vplivati na razvoj gospodarske dejavnosti v coni A. Zato so se morali omejiti predvsem na to, da so pomagali s svojimi predlogi in nasveti ter izdelanimi osnutki in načrti, kolikor so jih hoteli zavezniki sprejeti in upoštevati.

V okvir gospodarsko-politične komisije so spadali naslednji odseki:

Odsek za trgovino in preskrbo (VIII)

Z oddelki: oddelek za preskrbo vojske; — oddelek za preskrbo civilnega prebivalstva — skladišča; — transport; — NAVOD — (skrbi za trgovino, pazi na cene, črno borzo).

Pri KNOO niso bili postavljeni samostojni odseki, ampak je skrbel za prehrano kraja celoten odbor. Pri okrajni NOO so bili organizirani odseki.

Ker so zavezniki potem, ko so prevzeli oblast, izročili preskrbo prebivalstva SEPRAL (ta je zamenjal NAVOD), je postal odsek za trgovino in preskrbo brezpredmeten in so ga ukinili, njegove posle pa je prevzelo načelstvo komisije.

Avgusta 1945 je bilo sklenjeno, da se v Trstu osnuje organ, ki bo opravljal posle zunanje trgovine med cono A in B, ta organ se je imenoval komisija za zunanjo trgovino pri PNOO — Trst.

Odsek za obnovo in gradnje (X)

Odsek za obnovo in gradnje je vseboval naslednje oddelke: oddelek za urbanizem; — oddelek za visoke gradnje; — oddelek za nizke gradnje; — oddelek za kmetijske gradnje; — oddelek za hidrotehnične gradnje.

Ti oddelki so delovali pri okrožju, pri okrajih pa sta delovala dva oddelka: oddelek za visoke in kmetijske gradnje; — oddelek za nizke in hidrotehnične gradnje.

Delovanje tega odseka je bilo omejeno predvsem na ugotavljanje materialne škode, ki je nastala med vojno. Sistematično so popisovali porušene objekte, opravljena pa so bila tudi najnujnejša popravila poškodovanih stanovanjskih in gospodarskih poslopij. Organizirali so številne delovne akcije.

Na pobudo gospodarsko-politične komisije je bila konec septembra 1945 ustanovljena Zadruga vojnih oškodovancev s podružnicami za vso cono A, z nalogo, da bi ugotovili vso vojno škodo prizadetih in da bi zastopali njihove interese pri oblasteh.

Odsek za industrijo in rudarstvo (XI)

Odsek je pričel delovati takoj po osvoboditvi, ko so bili storjeni prvi načrti v smeri sodelovanja tržaške industrije z jugoslovanskimi potrebami. Jugoslovanska vlada je že sklenila z nekaterimi podjetji okvirne pogodbe. V trenutku, ko se je Primorska razcepila, izgledov za sodelovanje ni bilo več. Z ukazom številka 11 je delovanje, četudi samo statistično, postalo celo oteženo. Rudniki in večji obrati so z razmejitvijo odpadli iz delovnega področja tržaškega okrožja, tako da je bilo delovanje omejeno zgolj na statistično ugotavljanje stanja, v katerem je bila industrija. Največji industrijski center je bil okraj Tržič, sledijo Milje, kjer je bilo zastopano malo ladjedelništvo, najmanj v okraju Sežana, v okraju Nabrežina pa je bilo nekaj kamnolomov.

Odsek za kmetijstvo (XII)

Po osvoboditvi so začeli delovati po okrožju in okrajih kmetijski referenti.

Delovanje odseka je zajemalo naslednje panoge: zadrugištvo — ustanavljali so zadruge po okrajih, okrajne zadruge pa so po potrebi odpirale podružnice po bolj oddaljenih vaseh; — živinoreja, veterinarstvo; — poljedelstvo; — zbiranje gospodarskih statističnih podatkov; — kmetijska posvetovanja, referati in sodelovanje na vaških zborih.

Po prevzemu oblasti je zavezniški častnik poklical okrožnega kmetijskega referenta in ga opozoril, da v Trstu obstajajo stari kmetijski uradi (pred 8. 9.

1943) s potrebnim upravnim aparatom. Po ukazu številka 11 in načinu, kako je ZVU to izvedla, ne da bi upoštevali potrebe in zahteve ljudstva, se je sodelovanje prekinilo in je odsek za kmetijstvo naprej deloval v okviru danih možnosti.

Odsek za gozdarstvo (XIV)

Z rednim poslovanjem je začel maja 1945. Glavne naloge so bile: 1. zaščita gozdov, 2. preskrba z lesnim materialom; 3. pogozdovanje in izboljševanje gozdov.

Po vaseh so organizirali upravne odbore. Aktivnost odborov se je izkazovala z uspehi pri zatiranju kraje ter organiziranjem pobiranja borovega prelca.

Po odhodu jugoslovanske armade in potem, ko je ZVU razpustila ljudsko oblast, takojšnje nadomestitve ni bilo, in so ostali gozdovi nezaščiteni.

Kljub prizadevanju odseka za gozdarstvo ZVU ni ničesar naredila za zaščito gozdov. 19. januarja 1946 je bil izdan odlok 64, s katerim naj bi uvedli Pokrajinski gozdni urad (Trst), okrožne in okrajne, osebje pa bi bilo vključeno v civilno policijo Julijske krajine in direktno podrejeno ZVU, vendar se v drugi polovici leta 1946 ta odlok še ni izvajal.

Odsek za promet (XIII)

V delovno področje tega odseka so spadale predvsem železnice, pošta in cestni promet. Vse te sektorje je že prve dni zasedbe prevzela ZVU in tako odzela prometnemu odseku vsako možnost udejstvovanja.

Dejansko je bil odsek ukinjen 30. aprila 1946 skupaj z informativno pisarno in z odsekom za zveze. Delo vseh treh inštitucij je od tedaj vodila prometno-informativna pisarna.

KOMISIJA ZA SOCIALNE ZADEVE

Boj ljudstva Julijske krajine proti okupatorju je pustil svoje sledi tudi v socialnem ustroju in zdravju prebivalstva. Takoj po osvoboditvi pa do prihoda ZVU je bilo na polju socialnega skrbstva zastavljenih več stvari. Pričelo se je izplačevanje podpor, organiziranje zavarovanja in zdravstva.

ZVU kot začasni suvereni gospodar na tem ozemlju ni dosti storila v tej smeri. Komisija za socialne zadeve je zato s pomočjo okrožnega in okrajnih odsekov ter s pomočjo množičnih organizacij, prireditelj in z nabiralnimi akcijami skušala zbirati sredstva, da vsaj v najnujnejših primerih ublaži težak položaj. Sem sta spadala odsek za socialno skrbstvo in odsek za zdravstvo.

Odsek za socialno skrbstvo (VI)

Delati je pričel 8. maja 1945. Delo je bilo načrtovano zelo obširno in razvili so vrsto oddelkov: mladinsko skrbstvo; — invalidsko skrbstvo; — začasne podpore; — socialno zavarovanje nameščencev; — splošno skrbstvo.

Delo je bilo močno okrnjeno z ukazom številka 11, saj so izgubili večino dohodkov in je bilo financiranje zelo omejeno. Kljub oviram je odsek tudi v letu 1946 nudil pomoč v denarju in materialu družinam padlih, družinam, katerih hranitelji so bili v JA in drugim, potrebnim pomoči.

Odsek za zdravstvo (XV)

Poslovati je začel 9. maja 1945. Organizacija zdravstva je potekala s pomočjo zdravstvenih referentov vseh okrajev tržaškega okrožja. Organizirane so bile krajevne ambulante na sedežih okrajev ali v posameznih krajih, vodile so jih strokovne moči in so redno poslovale. Odsek je poleg tega skrbel za zdravstveno prosveto ljudi s predavanji, sodeloval z oddelki socialnega skrbstva, sodeloval pri organiziranju bolniške blagajne, zdravstvene oskrbe za dijake, kakor tudi posvetovalnice za matere in otroke. Na vse drugo delo v coni A je imel zdravstveni referent le bežen vpogled, ker ga je ZVU pri tem omejevala.

PROSVETNA KOMISIJA

Po osvoboditvi je bila prvič priznana slovenskemu delu prebivalstva jezikovna enakopravnost z Italijani. Ustroj prosvetne uprave je bil naslednji: posle vrhovne prosvetne uprave za vso pokrajino je vodil prosvetni odsek PNOO s sedežem v Trstu. Za tržaško okrožje je bil postavljen prosvetni odsek z oddelki. Razvili so močno dejavnost na področju šolstva in kulture sploh in vsepovsod organizirali prosvetne delavce. Izdelali so načrt za šolsko leto 1945/46, organizirali roditeljske svete, tečaje za učitelje. Za italijansko prebivalstvo je ostala vsa prejšnja prosvetna organizacija nedotaknjena in se je naša oblast omejila le na vzdrževanje vsega aparata. Pri PNOO so se pri prosvetnem odseku osnovali vzporedni italijanski oddelki z italijanskimi referenti.

Prosvetni odsek za tržaško okrožje (VII)

Imel je naslednje oddelke: šolstvo (osnovno, srednje, dijaški domovi); — prosvetno delo po društvih (čitalnice, knjižnice); — fizkultura; — dramatika; — prireditve (mitingi, proslave); — pevski zbori, godbe.

S prihodom ZVU in ukazom št. 11 je bilo prosvetnemu odseku onemogočeno sodelovanje. V vrhovno šolsko upravo za slovensko šolstvo so zavezniške šolske oblasti pritegnile celo emigrante. Dosledno so odklanjali priznanje šolske uprave, odrekli veljavnost slovenskim šolskim knjigam in prepovedali njihovo uporabo na šolah v coni A. Prav tako niso bili priznani učni načrti.

KOMISIJA ZA UPRAVO NARODNE IMOVINE — KUNI

V tržaškem okrožju je delovala od 1. maja 1945. Glavne naloge te komisije so bile: 1. da vzame v začasno upravo in zaščito imovino oseb, ki jih je okupator pregнал ali odpeljal v taborišča; 2. da prevzame in zaščiti imovino oseb, ki so zapustile bivališče, odšle z okupatorjem ali neznano kam; 3. vzame v svojo upravo vso imovino — last okupatorja — ter z njo upravlja po načelu dobrega gospodarja; 4. dobi v upravo vso imovino onih oseb, ki so bile obsojene na vojaških ali civilnih sodiščih na zaplembo imovine.

KUNI je takoj po 1. maju začela delati. Po dogovoru z zavezniki se je Komanda mesta Trst preselila iz Trsta in je KUNI prevzela v čuvanje in upravo ves vojni plen. Toda po ukazu št. 11 in dopisu št. 13 — 6. 8. 1945 bi KUNI

morala ukiniti svoje delo, ker pooblaščenim niso imeli poverilnih pisem JA, potrjenih od zavezniških oblasti, da zastopajo JA pri popisovanju in nadzoru vanju vojnega plena, ki se je nahajal v coni A.

KUNI je nato nadaljevala delo pač tako, kot so ji dovoljevale okoliščine in kolikor so ji pomagali NOO. Sodelovali so z različnimi odseki tako, da so jim dajali na razpologo material (največ z odsekom za obnovo in gradnjo).

SPOZNAVANJE GRADIVA IN DOSEDANJA UREDITEV

Gradivo lahko razdelimo na pet fondov: 1. fond tržaškega okrožja — 58 fasciklov; 2. fond okraja Milje-Dolina — 19 fasciklov; 3. fond okraja Nabrežina — 20 fasciklov; 4. fond okraja Tržič — 6 fasciklov; 5. fond okraja Sežana — 22 fasciklov.

Celotnemu gradivu je dodano tudi pet fasciklov prosvetnega odseka okraja Herpelje-Kozina.

Spisovno gradivo obsega 14 tekočih metrov. V glavnem je pisano v slovenskem jeziku, različna obvestila, navodila in okrožnice, ki jih je pošiljal PNOO ali tržaško okrožje so dvojezični, spisi pa, ki so nastajali v krajih z italijansko večino prebivalstva, kot je okraj Tržič ali nekateri KNOO v okraju Milje-Dolina pa so pisani le v italijanskem jeziku.

Časovni razpon gradiva je kratek, zajema leta 1944, 1945, 1946, 1947. Vsebinsko je gradivo raznovrstno.

Da bi pri tržaškem okrožju dosegli enotnost in točnost v uradnem poslovanju, smotno reševanje spisov, pregledno shranjevanje in najdbo, je bila 9. julija 1945 uvedena odpravna pisarna, ki je razvila svoj način poslovanja. Izdana so bila tudi naslednja navodila:

»1. vsi dopisi morajo biti naslovljeni na okrožni izvršni narodnoosvobodilni odbor Trst (Piazza Ponte Rosso 6/II); 2. s pripombo, kateremu odseku je bil posamezni dopis namenjen; 3. vsi dopisi morajo biti opremljeni s tekočo številko okrajnega ali krajevnega delovodnika in datumom; 4. v dopisu, v katerem se odgovarja, naj se vedno navede tudi protokolna številka delovodnika (okrožnega) in datum odseka, ki je dal povod za odgovor; 5. dopisi naj imajo vedno na kratko naveden »predmet«; 6. podpisati jih morajo odgovorni referenti in načelniki; opremljeni morajo biti tudi z žigom; 7. okrajni odbori naj s tem seznanijo KNOO.«

V odpravno pisarno je prihajala in odhajala vsa pošta za celo okrožje. Pošto so vpisali v delovodnik in jo nato izročili odseku, kateremu je bila namenjena. Iz odsekov, vsak je imel svojo rimsko številko, so prinašali rešene spise v odpravno pisarno, kjer so jih izknjižili in odposlali naslovljencu. S tem so hoteli doseči, da se spisi ne bi izgubili, možna pa je bila tudi kontrola nad rednim delom odsekov.

Za vsak spis so morali napraviti dve kopiji, ena je ostala pri odseku, druga pa pri okrožnem arhivu.

Uporabljali so kombinirani sistem: spise so do neke stopnje združevali po vsebini, vsebinske skupine pa so postavili v kronološko zaporedje. V posameznih primerih (javni tožilec), najdemo spise oštevilčene po zaporedju datumov. Vloga

je bila torej vpisana v delovodnik, kjer je dobila zaporedno številko po zaporedju prejema. Rešitev je dobila isto številko in se je vpisala v delovodnik pri njej. Ponovna vloga o isti zadevi je dobila novo številko, v delovodniku pa so to označili. Ko je bila zadeva končana, je šla ad acta pod zadnjo številko. V vsakem letu se številčenje začneja znova.

Primer: spis označen v delovodniku pod številko 685, datum pisma 1. 8. 45, datum prihoda 2. 8. 45, lastno I (tajništvo I); predmet: sodniki (njihovi podatki), poslano vsem okrajnim NOO, ena kopija v arhiv, ena k I (tajništvo). Pod opombo imamo označeni dve številki 771 — datum 4. 8. 45; številka pisma 114, datum prihoda 6. 8. 45; okrajni NOO Milje-Dolina; predmet — sodniki — negativen odgovor na poizvedbo; dano I. — ad acta — opombe — 685 in številka 878 — datum 8. 8. 45 številka pisma 435; datum prihoda 9. 8. 45; Comitato Distretuale di Liberazione Nazionale Monfalcone; predmet: sodniki — negativen odgovor; dano I; ad acta; — opomba 685.

Za leto 1946 so uvedli kombinirani delovodnik, kjer je pri vsaki številki že vnaprej po obrazcu rezervirano mesto za več dopisov (pet) o isti zadevi. Ugotovimo pa lahko, da spisi, vpisani pod isto številko, niso bili združeni; temveč so se držali kronološkega principa in so jih razvrstili po datumih.

Dosledno so se tega uradniškega poslovanja držali pri tržaškem okrožju, ne moremo pa to trditi za vse okraje, kjer je bilo dosti odvisno od sposobnosti administratorja, ki je vodil uradniško poslovanje. Lahko rečemo, da je bilo poslovanje po okrajih različno. Vzorno je bilo v okraju Milje-Dolina, Nabrežina, pa tudi v okraju Sežana, medtem ko zaostaja okraj Tržič.

VSEBINSKI OPIS GRADIVA TRŽAŠKEGA OKROŽJA IN OKRAJEV MILJE-DOLINA, NABREŽINA, TRŽIČ, SEŽANA

Celotno gradivo tržaškega okrožja in okrajev obsega 130 fasciklov. Od tega odpade na samo tržaško okrožje 58 fasciklov. Gradivo je razdeljeno po odsekih. Časovno zajema leta 1944—1947.

1. Tajništvo (I)

Gradivo je zbrano kronološko, obsega 3 fascikle, vsebuje pa dopisovanje s PNOO, z okraji in KNOO, z odseki, ter poročila.

2. Upravno-politična komisija za Trst

Obsega 11 fasciklov, tu so zbrana poročila okrajev, KNOO, odsekov, zapiski sej okrožja, okrajev KNOO. Pod upravno-politično komisijo je sodil tudi javni tožilec, zato so v tem fasciklu zbrani vsi odloki, navodila, okrožnice ministrstva za narodno vlado Slovenije, kazenske zadeve. Ohranjenih je več delovodnikov (označeni za posamezne oddelke Kr, Su, A, SnR, K, G, ON, Pov.), če ni delovodnika, je vpisnik v mapi, kjer je označena zap. št., datum prihoda, izdaje, številka, kratka vsebina. Pri javnem tožilcu so spisi oštevilčeni po zaporedju datumov.

3. Odsek za notranje zadeve (II)

Označen je z rimsko II. Obsega 8 fasciklov. Vsebinske skupine so postavljene v kronološko zaporedje. Tu je shranjeno gradivo statističnega oddelka, in sicer najrazličnejši statistični podatki (število prebivalstva, rojstva, smrti, poroke; internirani, padli, talci, pogrešani; sezname KNOO, članov, statistike vasi; vojne škode itd.; — gradivo anagrafskega oddelka; — gradivo odseka za izgradnjo narodne oblasti (rimska št. III), sejni zapisniki okrožja, okrajev, KNOO, poročila o volitvah; tečaji, ohranjena sta tudi dva delovodnika za leti 1945, 1946.

4. Personalni odsek (IV)

Obsega 1 fascikel, hrani pa sezname osebja, zaposlenega pri okrožju, okrajih ter kartotečne pole članov, ki so zaposleni pri okrožju.

5. Odsek za gradnjo in obnovo (X)

Zajema dva fascikla, urejena sta po datumih, vsebujeta pa razne statistike, popise škode, tehnična poročila in navodila, načrte. Ohranjen je delovodnik za leta 1944/1945/1946.

6. Odsek za trgovino in preskrbo (VIII)

Vsebuje gradivo iz leta 1945/1946, urejeno kronološko. Akti v zvezi s preskrbo okrajev in krajev, poročila, statistike. Gradivo je zbrano v dveh fasciklih, ohranjen je delovodnik za meseca maj, junij 1945.

7. Prometni odsek (XIII)

Spisi so hranjeni v dveh fasciklih, obsegajo leti 1945/1946 ter poročila o delu odseka, sezname motornih vozil, materiala, uslužbencev, različne račune.

8. Odsek za industrijo in rudarstvo (XI)

Obsega 1 fascikel. Gradivo tega odseka zajema poročila odseka, statistične podatke, popise vojne škode, sezname objektov.

9. Odsek za kmetijstvo (XII)

Obsega 1 fascikel. Dostikrat je skupaj z odsekom za gozdarstvo, zato ima lahko tudi številko XIV. Ohranjeni so razni popisi živine, orodja, strojev, poročila, sezname vasi.

10. Odsek za prosveto (VII)

Vsebuje 3 fascikle za leti 1945/1946. Hrani akte oddelka za šolstvo (popisi dijakov, učiteljstva, zgradb), oddelka za fizkulturo, poročila o prireditvah, društvih, zborih itd.

11. Odsek za finance (V)

Zajema tri fascikle, gradivo za leti 1945/1946, delovodnik za leti 1945/1946.

12. Odsek za zdravstvo (XV)

Obsega 1 fascikel, v glavnem mesečna in tedenska poročila iz okrajev.

13. Odsek za socialno skrbstvo (VI)

Ta odsek je razvil zelo široko področje delovanja. Ohranjenih je 13 fasciklov in sicer za leta 1945/1946/1949. Tu so dopisi oddelkov za mladinsko skrbstvo (seznami za kolonije, zdravilišča, podpora za sirote), oddelek za invalide, začasne podpore, bolniška blagajna nameščenecv, trije delovodniki za leta 1945/1946/1947.

14. Prometno odpravna pisarna

Tu se hrani 7 fasciklov. Ohranjena sta tudi delovodnika za leto 1945 enostavni (1—2770) in za leto 1946 kombinirani (1—3327) ter abecedni register.

OKRAJ MILJE-DOLINA

Fond okraja Milje-Dolina obsega 19 fasciklov. Pri okraju so delovali naslednji odseki:

1. Tajništvo (I)

Tajništvo oznake I a, pod katerega sta sodila še odsek za izgradnjo ljudske oblasti — I c, ter personal I b.

2. Notranje zadeve s statistiko (II)

7 fasciklov, ki vsebujejo poročila okraja, KNOO, odsekov, sejne zapisnike, statistične podatke. Ohranjeni so tudi delovodniki, enostavni in kombinirani, 2 registra in indeks (št., sezone, data, lettere, komu, podpis).

3. Odsek za prosveto (VII)

2 fascikla, vrsta dopisov v zvezi s šolstvom v okraju in po vaseh, poročila o kulturnih prireditvah, društvih ter kombiniran delovodnik za leti 1945/1946 in register.

4. Odsek za gradnjo in obnovo (X)

1 fascikel, popisi vojne škode, materiala, poročila, podatki o zadrugi vojnih oškodovancev in njenem delovanju v tem okraju. Leta 1945/1946, januar 1947.

5. Personalni odsek (IV), finance (V)

3 fascikli, ohranjeni so seznami članov okraja in krajev, personalne pole, itd.

6. Odsek za trgovino in preskrbo (VIII)

3 fascikli, ki hranijo spise v zvezi z oskrbo in prehrano v okraju, popise obrtnikov, trgovcev ter delovodnik za leto 1946.

7. Odsek za kmetijstvo in zadružništvo (XII)

1 fascikel in delovodnik 1945/1947.

8. Odsek za socialno skrbstvo (VI)

2 fascikla, vsebujeta razne sezname za podpore, kolonije, poročila, 2 delovodnika 1945/1946/1947.

V okraju Milje-Dolina je deloval tudi odsek za zdravstvo in poverjenišтво za KUNI.

OKRAJ NABREŽINA

Fond okraja Nabrežina hrani 20 fasciklov. Zajema leta 1945/1946/1947. Delovali so naslednji odseki:

1. Predsedstvo (I)

Obsega 3 fascikle in hrani korespondenco z odseki.

2. Notranje zadeve (II)

3 fascikli — poročila KNOO, razni statistični podatki, sezname potnih dovolilnic, izkaznic; ohranjeni so tudi delovodniki za vsa tri leta.

3. Personalni odsek (IV)

1 fascikel s podatki o članih v KNOO, delovodnik za leto 1946.

4. Prometni odsek (XIII)

1 fascikel hrani spise o delovanju odseka v letu 1945. 2 delovodnika (1945).

5. Prosvetni odsek (VII)

Za leti 1945/1946 — poročila o delu odseka, prosvetnih društvih, proslavah, delovodnik za leti 1945/1946.

6. Odsek za gradnjo in obnovo (X)

2 fascikla, hranijo sezname porušenih in požganih poslopij, poročila o delu, načrte za ceste (še iz predvojnega obdobja); delovodnik 1945, začetek 1946.

7. Kmetijski odsek in zadružništvo ter odsek za gozdarstvo (XIV)

Sestavljajo skupaj 1 fascikel, iz poročil, spisov dobimo jasno podobo o odsekih in njihovem delu v tem okraju. Ohranjena sta tudi delovodnik odseka za gozdarstvo (1946) in zadružništvo (1946).

8. Odsek za zdravstvo (XV)

1 fascikel — poročila o stanju v okraju in vaseh, delovodnik 1945/1946.

9. Odsek za finance (V)

2 fascikla, gradivo, ki hrani podatke o delu odseka, delovodnik za konec 1946 in začetek 1947.

10. Odsek za socialno skrbstvo (VI)

Gradivo je obširno, vsebuje 6 fasciklov, zastopani pa so oddelki za mladinsko skrbstvo, invalidsko skrbstvo, podpore, bolniška blagajna; 2 delovodnika za leti 1945/1946.

V okraju so imeli referenta za KUNI in odsek za industrijo in obrt.

OKRAJ TRŽIČ

Fond tržiškega okraja šteje 6 fasciklov. Gradivo je v primerjavi z drugimi okraji ali okrožjem dosti slabše ohranjeno. Treba je predvsem upoštevati, da je bilo delo in vodenje okraja zelo težko. Sedež okraja se je moral seliti, ZVU je Tržič ovirala dosti bolj kot druge okraje. Tu se hrani gradivo tudi že iz vojnega obdobja (od leta 1942 naprej). Večina spisov je v italijanskem jeziku.

Zastopani so bili naslednji odseki: 1. odsek za notranje zadeve — statistika, sejni zapisniki KNOO, 2. odsek za prosveto — podatki o krajevnih društvih, 3. odsek za trgovino in preskrbo — preskrba vasi in mestnih rajonov, 4. odsek za izgradnjo narodne oblasti — rezultati volitev v letih 1944/1945/1946, 5. finančni odsek, 6. odsek za industrijo in obrt, 7. odsek za kmetijstvo, 8. odsek za obnovo in gradnjo.

Gradivo sem že uredila kronološko, potrebna pa bo še nadaljna tehnična ureditev, tako da bi se mape istih odsekov, ki so sedaj pomešane v različnih fasciklih, združile.

OKRAJ SEZANA

Fond obsega 22 fasciklov, časovno zajema leta 1945/1946/1947, nekaj spisov pri posameznih odsekih pa je iz leta 1944. V okraju so delovali naslednji odseki:

1. Tajništvo (I)

Obsega 3 fascikle, ki hranijo korespondenco tajništva z odseki, KNOO in 4 delovodnike za leta 1945/1946/1947.

2. Odsek za notranje zadeve (II)

Gradivo oddelka za statistiko, anagrafskega oddelka, sejni zapisniki okrajev, KNOO, 2 delovodnika 1945/1946, skupaj 6 fasciklov.

3. Prometni odsek (XIII)

1 fascikel — razni popisi prevoznih sredstev, računi.

4. Prosvetni odsek (VII)

3 fascikli, kjer so zbrani spisi oddelka za šolstvo, zapisi o sporedih, prireditvah, poročila okrajnih in krajevnih prosvetnih referentov; delovodnik za leto 1945.

5. Odsek za izgradnjo narodne oblasti (III)

1 fascikel — rezultati volitev v KNOO, volilni sezname, spisi v zvezi s tečaji, delovodnik za konec leta 1945 in začetek leta 1946.

6. Odsek za gradnjo in obnovo (X)

1 fascikel — razni popisi vojne škode, materiala, stanja cest, javnih zgradb. delovodnik 1945.

7. Odsek za kmetijstvo in odsek za gozdarstvo

Tvorita 1 fascikel.

8. Personalni odsek, odsek za zdravstvo in KUNI

Tvorijo 1 fascikel.

9. Agit.-prop.

2 fascikla — hrani v glavnem sejne zapisnike in korespondenco s KNOO.

10. Sežana pod ZVU

Tvori 1 fascikel.

Zadnja dva fascikla, označena z razno, je potrebno preurediti, ker vsebujeta gradivo različnih odsekov — odsek za industrijo, socialno skrbstvo, finance in še nekaterih drugih.

NEPOSREDNI PRIPOMOČKI ZA NAJDBO GRADIVA

Večina gradiva je bila urejena na ta način, da so spise združili po vsebini in jih postavili v kronološko zaporedje. V primerih, ko spisi niso bili kronološko razvrščeni, sem jih uredila po datumih.

Gradivo tržaškega okrožja in okrajev Milje-Dolina, Nabrežina, Tržič ter Sežana je urejeno do take mere, da ga je mogoče uporabljati v raziskovalne namene. Izdelan je razčlenjen popis, ki vsebuje številko fascikla, mape in ovoja, datum, vsebino in morebitne opombe. Posebej so izdelani kartotečni listi za časopise, letake, brošure in tiskane okrožnice.

Pri nadaljnjem delu bo poudarek predvsem na tehnični ureditvi.

ZAKLJUČEK

Na koncu lahko ugotovimo, da je imela zgodovinska vloga PNOO za tržaško področje ogromen pomen. Kljub temu da je bila okrožju, okrajem in krajevnim narodnoosvobodilnim odborom z ukazom številka 11, 11. avgusta 1945

vezeta oblastna funkcija, je njihovo delo teklo naprej do konca leta 1946. Mar-sikje na podeželju, kjer ZVU ni imela starega upravnega aparata, na katerega bi se oprla, je bila prisiljena sodelovati z narodnoosvobodilnimi odbori. O takem dvovladju lahko govorimo v okraju Sežana, kjer so zavezniki pustili ljudsko oblast do konca leta 1945.

Delovni krog narodnoosvobodilnih odborov se je leta 1946 zmanjšal, delo-vanje pa ni prenehalo. KNOO so še vedno obravnavali vaše probleme in jih reševali po svoji moči in s pomočjo ljudstva. Odborniki so se dokaj redno se-stajali na sejah in podajali poročila enkrat mesečno na zborih volilcev. Prav tako kot krajevni so delovali okrajni narodnoosvobodilni odbori. Na ta način so si ljudje skušali sami izboljšati svoje stanje ter dokazati, da so le odbor-niki, ki so jih sami izvolili, upravičeni zastopati njihove interese.

Spomladi 1946 ob prihodu mednarodne zavezniške komisije ji je ljudstvo pripravilo veličasten sprejem. Izdelanih je bilo ogromno resolucij, ki so opozar-jale in dokazovale, da je to ozemlje slovensko, in na njihovo pripadnost jugo-slovanski skupnosti.

Neofašizem pa je rasel v ozračju, ki ga je ustvarila popustljiva politika ZVU. To je slovensko ljudstvo na novo krepko občutilo. V Trstu so stari in novi fašisti opustošili prostore Enotnih sindikatov, Zveze primorskih partiza-nov, Mestnega osvobodilnega sveta in delno prostore PNOO.

V veliki stavki demokratične javnosti proti fašizmu julija 1946 je PNOO organiziral izdatno pomoč po okrožjih, okrajih in vaseh za stavkajoče.

Pariška mirovna konferenca je odločila drugače. Zato je bilo 31. decembra 1946 ukinjeno tržaško okrožje in 25. februarja 1947 je bil v dnevnem tisku objavljen poseben »Proglas«, ki nosi datum 23. februar 1947, v katerem je re-čeno, da se »PNOO poslavlja z željo, da bi bil ta cilj, ki je bil tudi cilj nje-govih naporov, čimprej dosežen v trajno pomirjenje in srečo primorskega ljud-stva«.

Večino podatkov, ki sem jih uporabila pri opisu historiata gradiva, sem črpala iz gradiva teh fondov.

POSVETOVANJA

PRVO POSVETOVANJE O OPREMI ARHIVSKIH SKLADIŠČ IN ARHIVSKEGA GRADIVA 7. IN 8. JUNIJA 1979 V MARIBORU

V Mariboru je bilo 7. in 8. junija 1979 prvo posvetovanje o opremi arhivskih skladišč in arhivskega gradiva, katerega organizator in pobudnik sta bila Arhivsko društvo Slovenije in Komisija za gradivo pred prevzemom v arhiv pri Skupnosti arhivov Slovenije. Pokrovitelja posvetovanja sta bili delovni organizaciji Elkom-Primat Maribor in Sladkogorska, TOZD lepenka Ceršak.

Po daljšem sodelovanju med arhivskimi strokovnimi delavci v zgodovinskih arhivih in med proizvajalci opreme za arhivska skladišča ter proizvajalci opreme za arhivsko in registraturno gradivo je prišlo do omenjenega posvetovanja, ki naj bi odgovorilo na vprašanje, kakšni so normativi za tehnično opremo arhivskih skladišč in arhivskega gradiva in kakšne so možnosti za doseg te normativov. Oprema prostorov za hranjenje arhivskega gradiva kot tudi gradiva samega je danes že dosegla določene mednarodne standarde, ki jih je treba poznati in uveljaviti tudi pri nas. Medtem ko je v zgodovinskih arhivih v zadnjih letih na tem področju viden velik napredek in je več ali manj ugodno rešen problem ustrezne in ekonomične opreme, je skrb za tehnično opremo skladišč in gradiva pri večini delovnih organizacij zelo slaba. Zato je bil namen posvetovanja doseči posodobitev in standarizacijo opreme pri arhivskih ustanovah in predvsem pri ustvarjalcih arhivskega in registraturnega gradiva. Glede na raznoličnost in vrsto možnosti tega gradiva v današnjem času (mikrofilmi, magnetoskopski trakovi, magnetni trakovi itd.) je to še posebno potrebno. Skrb za varnost in zaščito gradiva pred uničenjem in poškodovanjem ni dolžnost le zgodovinskih arhivov, ampak tudi ustvarjalcev tega gradiva. Posvetovanje je bilo v večji meri še začetni doprinos k rešitvi te problematike — udeležence je seznanilo s stanjem, ki vlada pri nas v zgodovinskih arhivih in v arhivih delovnih organizacij, kaj bi bilo potrebno storiti in le deloma nakazalo rešitve obstoječih dilem v zvezi z opremo.

Posvetovanje je bilo razdeljeno na dva dela. V referatih prvega dela posvetovanja so referenti govorili o standardih za tehnična vprašanja arhivov (dr. Jože Žontar), arhivskih zgradbah in arhivskih skladiščih ter njihovi opremi v zgodovinskih arhivih (delovna skupna Arhiva SR Slovenije — Marija Oblak-Čarni, Ema Umek, Marjan Zupančič, Vladimir Kološa), o arhivih delovnih organizacij (Vladimir Žumer) in o opremi knjižnic (dr. Bruno Hartman). Delovna organizacija Primat Maribor je udeležencem posvetovanja prikazala film o opremi za arhive in knjižnice, ki jo izdeluje. Prikazana oprema je bila plod prizadevanj te organizacije, da ponudi tržišču estetsko in funkcionalno opremo za sodobno ureditev pisarniških prostorov, arhivov, čitalnic, skladišč itd. Na temo o standardih za tehnična vprašanja arhivov je bila organizirana tudi

okrogla miza, kjer so bile izmenjane koristne izkušnje in priporočila, ki bodo brez dvoma pripomogla k enotnejši določitvi standardov za tehnična vprašanja arhivov.

Referati drugega dela posvetovanja so bili posvečeni predvsem tehnični opremi arhivskega in registraturnega gradiva (Peter Klasinc). Posebej je bila obravnavana tehnična oprema srednjeveškega listinskega gradiva (dr. Jože Mlinarič), tehnična oprema za filmsko gradivo (Ivan Nemanič) in oprema delavnic za zaščito in konservacijo gradiva (ing. Nada Majcen). Predstavnika delovnih organizacij Primat in Ceršak sta udeležencem predstavila proizvodnje možnosti, ki jih trenutno nudita tržišču obe organizaciji in jih tudi seznanila s programom oz. bodočimi možnostmi. Udeleženci posvetovanja so si ogledali tudi tovarno lepenke Ceršak in se seznanili z njenim proizvodnim delom.

Sklep posvetovanja, da bodo referati objavljeni v posebni publikaciji, sta Arhivsko društvo Slovenije in organizacijski odbor posvetovanja tudi uresničila. Žal je iz posebne publikacije nastal le na 102 straneh vezan zbir referatov z naslovom Arhivi 79, I. posvetovanje — svetovanje, Maribor, Arhivsko društvo Slovenije in organizacijski odbor posvetovanja, od katerih so — verjetno zaradi širše dostopnosti — nekateri prevedeni v srbohrvaščino. Pri objavi referatov pogrešamo tudi paginacijo in kazalo, zato ne bo odveč prikaz vsebine. Objavljeni so naslednji referati: dr. Jože Žontar, Standardi za tehnička pitanja arhiva, Zupančič Marjan, Nekaj izkušenj o opremi arhivskih skladišč na primeru Arhiva SR Slovenije, Oblak-Čarni Marija in Ema Umek, Načrtovanje in gradnja arhivske stavbe na primeru Arhiva SRS, Peter Klasinc, Tehnična oprema arhivskega in registraturnega gradiva, Vladimir Žumer, Arhivi radnih organizacija, ing. Nada Majcen, Zaščita in konzervacija arhivskega gradiva ter ustrezna oprema delavnic, Kološa Vladimir, Informacija o klimatskih pogojih in razsvetljavi v arhivskih skladiščih, Jože Mlinarič, Opremljanje in hramba listine, dr. Bruno Hartman, O knjižnični opremi, Ivan Nemanič, Lastnosti in varstvo filmskega gradiva in ing. Kosi Ivo, Oprema za arhive in biblioteke »Primat« — Maribor (Referat I) ter Namjenska oprema »Primat« — Maribor za področje arhiviranja (Referat II). V prihodnje bi bilo želeli, da bi se takim nedodelanim — saj so posamezni referati enostavno zvezani s skupnim ovitkom — objavam referatov posvetovanj raje izognili. Kljub temu pa bodo objavljeni referati gotovo koristno dopolnilo priročnika Arhivska tehnika, katerega je izdalo Arhivsko društvo Slovenije v Ljubljani leta 1972, saj vemo, da splošni tehnični napredek in preučevanje tehničnih vprašanj v arhivih stalno vodijo k novim dognanjem.

Marjeta Adamič

IX. ZBOROVANJE ARHIVSKIH DELAVCEV SLOVENIJE V RADENCIH OD 26. DO 28. SEPTEMBRA 1979

Arhivsko društvo Slovenije je organiziralo IX. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije v hotelu Radin v Radencih. Pokroviteljstvo nad zborovanjem je prevzela »Radenska«, kar je rezultat dobrega delovnega sodelovanja med to delovno organizacijo in Pokrajinskim arhivom Maribor. Zborovanja so se

poleg arhivskih delavcev iz vse Slovenije udeležili še zgodovinarji, predstavniki družbenopolitičnega življenja, organizacij združenega dela in nekateri arhivski delavci iz ostalih republik.

Zborovanje je otvoril predsednik arhivskega društva Peter Klasinc, ki je nekaj besed posvetil 25. obletnici arhivskega društva s tem, da je spregovoril o dosedanjem delu društva, podal pa je tudi nekaj smernic za bodoče delo. Zborovanje sta pozdravila še predstavnik skupščine skupnosti pomurskih občin in predstavnik »Radenske«. Osnovna tema zborovanja je bila Upravni organi in njihovo gradivo od srede 18. stoletja do danes. Arhivsko društvo ima v načrtu v naslednjih letih na enak način sistematično obdelati še gospodarstvo, sodstvo, šolstvo itd. Tema zborovanja je bila smiselno razdeljena v dva dela. Prvi, teoretični del, je obdelal strukturo, delovanje, kompetence upravnih organov za območje Slovenije od srede 18. stol. dalje, v drugem delu pa je bil dan poudarek analizi stanja ohranjenosti, vrst in pomena gradiva upravnega značaja za Slovenijo. Poudarek torej naj ne bi bil toliko na zgodovini razvoja uprave, ampak bolj na analizi vsebine gradiva. Kljub temu pa so se nekateri referenti preveč zadržali pri historičnem uvodu, zato jim je zaradi obsežnega programa (v enem dnevu in pol se je zvrstilo 18 referatov) in časovne omejitve do 30 minut zmanjkalo časa za vsebinski pregled ohranjenega gradiva.

Zgodovinski pregled območja Gornje Radgone sta v prvih dveh referatih podala dr. Jože Mlinarič, od začetkov — Gornja Radgona se v virih prvič pojavlja kot cerkveni in gospodarski sedež 1182 — do 17. stoletja, in Viktor Vrbnjak, ki je obdelal narodno-politični razvoj gornjeradgonske občine od 1848 do 1918. Sledila je obširna razprava dr. Jožeta Zontarja, ki je razložil organizacijo državne uprave od srede 18. stoletja naprej, Antoša Leskovec pa je govoril o ogrskem upravnem sistemu od srede 18. stoletja do prve svetovne vojne. Jelka Melik je s pravne plati razložila pojem in pomen upravnega postopka, termina, ki se v arhivistiki veliko uporablja ter orisala njegov nastanek in razvoj do današnjih dni. Izredno zanimiv je bil referat mag. Staneta Grande, ki je imel naslov Razvoj statistike in statistično gradivo, v katerem je zajel pregled pri nas dostopnih statističnih virov od nastanka avstrijske statistične službe do današnjih dni, s težiščem na Avstriji. Opozoril je tudi na nekatere vrste literature, ki prinašajo podatke in jih je moč statistično uporabiti (zapisniki deželnih in državnih zborov, poročila raznih zbornic itd.). Referat Eme Umek je imel obliko poročila o delu v Splošnem upravnem arhivu na Dunaju. Tekst je pomemben predvsem za zgodovinarje, ki obdelujejo obdobje do 1918 in veliko delajo v arhivih na Dunaju. Opozorila je na posamezne oddelke, kjer je gradivo, pomembno za ozemlje Slovenije. O ohranjenem gradivu Reprezentance in komore ter Deželnega glavarstva kakor tudi o ureditvi je precej natančno poročala Majda Smole, Peter Ribnikar pa je podal pregled arhivskega gradiva upravnih organov za Kranjsko 1850—1918. Prvi dan tega delovnega sestanka, ki je segel časovno do leta 1941, sta zaključila Ljudmila Bezljaj-Krevel s prispevkom o italijanski upravi med obema vojnama in Vladimir Kološa, ki nas je s podrobno predstavitvijo treh oddelkov fonda banskega sveta seznanil z ureditvijo in gradivom banske uprave Dravske banovine.

Drugi dan zborovanja so bili na vrsti referati iz obdobja NOB in iz obdobja po letu 1945. Obdobje NOB so zajeli trije referati. Pregled okupacijske civilne uprave na Slovenskem je podal dr. Tone Ferenc. V zanimivi razpravi

je razložil civilno upravo treh okupatorjev, ki so spomladi 1941 zasedli Slovenijo. Referat se zaključuje s kratkim pregledom in opozorili o ohranjenem gradivu, s koreferatom o gradivu kabineta Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino pa ga je dopolnila Nada Kobal. Druga dva referata, ki sta zajela problematiko uprave med NOB, sta prispevek Marije Oblak-Čarni, IOOF, NOS in upravna komisija na ozemlju osrednje Slovenije 1941—1944 ter prispevek Jožeta Prinčiča SNOS 1944—1946 — organizacija kompetence in arhivsko gradivo. Oba referata sta dala velik poudarek predvsem na oris delovanja in kompetenc teh organov, manj pa, kar velja zlasti za drugi referat, je bila zajeta problematika v zvezi z gradivom.

Povojno obdobje so zajeli trije referati. V referatu Metke Gombač je prikazano upravno delovanje Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst ter ohranjeno gradivo obeh okrožij — tržaškega in goriškega, Miran Kafol je ob predstavitvi gradiva okrajnega ljudskega odbora Ljubljana na primeru 1960 opozoril na probleme in skušal nakazati rešitve za odbiranje in hranjenje mase gradiva, ki nastaja po vojni, Marjan Zupančič in Majda Ficko pa sta pripravila krajše poročilo o delu na gradivu Republiškega komiteja za energetiko za leti 1977—1978.

Omeniti je treba še referat Marjana Drnovška, ki je kompleksno obdelal problematiko arhivskega gradiva Mestne občine Ljubljanske za obdobje 1898 do 1930, da pa bi bila razlaga čimbolj popolna, je vzel kot primer leta 1901—1910.

Zelo zanimiva za arhivske delavce sta bila tudi koreferata Ivana Križnarja, ki se je oglasil k referatom dr. T. Ferenca, Ficka in Zupančiča, ter dr. Franca Rozmana, ki je opozoril na arhiv avstrijske socialno demokratske stranke, ki je na Dunaju in je v privatni lasti, obsega pa veliko gradiva za slovensko socialdemokratsko gibanje v obdobju 1880—1938. Za udeležence zborovanja je bila zadnji dan organizirana strokovna ekskurzija na Madžarsko z obiskom arhiva v Szombathelyju. Vsi referati in koreferati bodo izšli v drugi in tretji številki Arhivov, v novem slovenskem glasilu arhivskih delavcev (do sedaj so slovenski arhivisti lahko objavljali svoje prispevke v skupnem jugoslovanskem časopisu Arhivist), katerega prva številka nosi letnico 1978.

Metka Gombač

ZVEZNO POSVETOVANJE ARHIVSKIH DELAVCEV JUGOSLAVIJE OD 15. DO 17. NOVEMBRA 1979 V NOVI GORICI

Predsedstvo Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije je na eni izmed svojih sej sklenilo, da se bo tudi Zveza društev arhivskih delavcev Jugoslavije vključila v proslavo jubilejne šestdesetletnice KPJ — ZKJ in obeležitvi »Mednarodnega tedna arhivov 1979« s pripravo zveznega posvetovanja arhivskih delavcev Jugoslavije v Novi Gorici od 15. do 17. novembra 1979. Neposredno organizacijo posvetovanja sta prevzela Arhivsko društvo Slovenije in Pokrajinski arhiv v Novi Gorici — mesto gostitelj. Temu gre tudi zahvala, da je posvetovanje uspelo, in da so se številni udeleženci iz cele Jugoslavije počutili prijetno. Za posvetovanje so bile poleg uvodnega referata v počastitev proslave

šestdesetletnice KPJ — ZKJ določene naslednje teme: srednjeročno in dolgoročno planiranje razvoja v arhivih SFRJ, analiza stanja in problemov odbiranja v arhivih SFRJ, arhivske biblioteke kot del informativnega sistema in analiza stanja bibliotek v arhivih SFRJ ter mikrofilmanje in standardi v arhivih SFRJ.

Uradni začetek posvetovanja, ki ga je otvoril predsednik Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije dr. Miloš Milošević, pozdravila pa predsednik Arhivskega društva Slovenije Peter Klasinc in predsednik skupščine občine Nova Gorica Jože Šušmelj, so prijetno popestrili pionirji in pionirke, ki so v imenu mesta gostitelja pozdravili udeležence posvetovanja. Udeleženci so poslali pozdravni telegram predsedniku republike Josipu Brozu-Titu.

V uvodnem referatu Usmeritev KPJ na dejavnost med množicami in pripevek slovenskih komunistov v luči nekaterih arhivskih dokumentov je Ivan Križnar na podlagi nekaterih, v zadnjem času pridobljenih mikrofilmanih partijskih dokumentov iz arhiva Kominterne v Moskvi ter nekaterih dokumentov o revolucionarnem delovanju, najdenih v fondih predvojnih upravnih, policijskih, sodnih in drugih organov in z dopolnitvijo pričevanj neposrednih udeležencev, v marsičem dopolnil pregled zgodovine komunistične partije Slovenije oz. Jugoslavije 1919—1941. Poudarek referata je bil predvsem na prikazu prizadevanj vodstva KPJ razširiti dejavnost komunistov med ljudskimi množicami in prikazu usmeritve delovanja KPJ k pritegnitvi delovnih ljudi v enotno fronto za njihovo nacionalno in socialno osvoboditev.

O razvoju in stanju arhivske službe za Goriško je spregovorila ravnateljica Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici Ljudmila Bezljaj-Krevel, ki je na eni strani podala izčrpen pregled arhivskega gradiva in njegove ohranjenosti za Goriško ter na drugi strani razvoj in stanje arhivske službe na tem področju, predvsem z ozirom na ustanovitev Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici 1. januarja 1972 kot samostojnega zavoda.

Referat o srednjeročnem in dolgoročnem planiranju v arhivih SFRJ — Srednjeročno i dugoročno samoupravno planiranje u arhivima SFRJ — je pripravil Dragan Čirović, predsednik komisije Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije za organizacijo strokovnega dela, planiranje in normiranje v arhivih. Na podlagi analize rezultatov ankete, ki je bila opravljena od junija do oktobra 1979 in, na katero je odgovorilo 78 arhivov, ter na osnovi dodejanje prakse v delovanju in razvoju arhivske službe v SFRJ, je referent prišel do naslednjih zaključkov in predlogov: potrebno bi bilo, da vsi arhivi v republikah in pokrajinah do konca maja 1980 sprejmejo dobro pripravljene in verificirane srednjeročne plane razvoja 1981—1985, da bi se do konca leta 1980 izvršile priprave za njihovo realizacijo. Naslednja stopnja naj bi bila sprejetje planov razvoja arhivske službe za razdobje 1981—1985 po posameznih republikah in pokrajinah in sicer na podlagi samoupravnih sporazumov med arhivi za določena tematska področja, kar bi potem predstavljalo podlago za skupne razvojne načrte v republikah in pokrajinah. Tretjo stopnjo pa naj bi na podlagi sinteze republiških in pokrajinskih razvojnih načrtov predstavljala izdelava predlogov za določena področja, ki so skupna in enotna za arhivsko službo v SFRJ. Do devetega kongresa arhivskih delavcev Jugoslavije, ki bo predvidoma oktobra 1980 v Ohridu, naj bi bil izdelan nekak »osnovni dokument« na podlagi samoupravnih sporazumov, ki naj bi določil konkretna

področja skupnega delovanja in naj bi predstavljal osnove razvoja arhivske dejavnosti v SFRJ do leta 1985. Seveda pa bi bilo potrebno pri tem združevati ne le dela, ampak tudi finančna sredstva.

Na pereč problem odbiranja arhivskega gradiva je v svojem referatu Analiza o stanju i problemima odabiranja u arhivima SFRJ opozorila Olga Giler, predsednica komisije Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije za izdelavo enotnih list. Tudi ona je na podlagi ankete analizirala stanje glede odbiranja arhivskega gradiva v arhivih v Jugoslaviji in prišla do zaključka, ki ni nov, da se mora vprašanje odbiranja arhivskega gradiva, valorizacije in izločanja v arhivski službi Jugoslavije reševati hitreje in bolj odločno. In rešitev? — osnovanje nekega »strokovnega telesa« na nivoju Jugoslavije, ki naj bi na podlagi združevanja dela in sredstev ter s pomočjo že obstoječih komisij, odborov itd. izdelal enotne predloge in merila za odbiranje arhivskega gradiva.

Diskusija, ki se je razvila na obe obravnavani temi, je zlasti na zadnjo, dodala marsikatero izkušnje, izmenjanih je bilo nekaj mnenj in predlogov, vendar je, žal, zaradi omejenega časa za diskusijo ostalo precej nedorečenega.

Popoldan je bil ogled razstave Komunistična partija v Sloveniji 1919—1941, katero je aprila 1979 pripravil v Ljubljani Arhiv SR Slovenije v počastitev 60-letnice ustanovitve KPJ in jo je sedaj predstavil še v Novi Gorici. Razstava je bila pripravljena iz gradiva, ki ga hrani Arhiv SR Slovenije v arhivskih fondih in zbirkah upravnih, policijskih, pravosodnih in drugih organov ter v nekaterih privatnih zbirkah. Predstavljene so bile tri vrste dokumentov: dokumenti upravnih in policijskih organov, dokumenti nastali v sodnih postopkih proti komunistom in komunističnemu tisku. Oboji kažejo, kako je predvojno oblast beležila in spremljala delovanje komunistov in kako je proti njim ukrepala. Tretje vrste dokumenti so tisti, ki jih je izdala KSJ in so bili kot izvirniki ali prepisi priloženi uradnim ali sodnim spisom. Obiskovalci so si razstavo z zanimanjem ogledali, saj je pomenila tudi dopolnitev uvodnega referata Ivana Križnarja. Po razstavi so si udeleženci ogledali še bogate muzejske zbirke Goriškega muzeja na lepo obnovljenem gradu Kromberk, kjer jih je pozdravil tudi predsednik Kulturne skupnosti Nova Gorica.

Naslednji dan je bilo govora o arhivskih bibliotekah, programu UNISIST II in arhivih ter o mikrofilmanju arhivskega gradiva. Dr. Miroslav Luketić, predsednik Podkomisije Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije za arhivske biblioteke, je na podlagi ankete, na katero je od 80 anketiranih arhivov odgovorilo 72, podal zanimiv pregled stanja in organizacije arhivskih bibliotek, njihove tehnične opremljenosti, usposobljenosti in števila kadrov, števila uporabnikov itd. Referat so dopolnili pripravljene koreferati Ružice Kolarević-Kovačević o arhivskih bibliotekah kot sestavnem delu arhivskega informacijskega sistema, Katice Tadić o organizaciji bibliotek v arhivih (koreferat zaradi njene odsotnosti ni bil prebran, a so ga udeleženci že predhodno dobili razmnoženega), mag. Ljiljane Mirković o strokovnem usposabljanju delavcev v arhivskih bibliotekah in Sultane Kronevske o smernicah za sestav fondov v arhivskih bibliotekah (tudi ta koreferat zaradi odsotnosti referentke ni bil prebran in bo objavljen v reviji Arhivist).

Dr. Štefan Adamić, predsednik Jugoslovanskega komiteta za UNISIST II, je v referatu Arhivi v programu UNISIST II podal najprej kratek historiat osnovanja in delovanja sistemov UNISIST I in UNISIST II ter vključevanje

Jugoslavije v enoten informativni sistem in na koncu nakazal možnosti vključevanja arhivov v sistem UNISIST II.

Martin Modrušan, predsednik Komisije Zveze društev arhivskih delavcev Jugoslavije za mikrofilmanje, je v svojem referatu Mikrofilmovanje i standardi u arhivima SFRJ predložil nekaj navodil za mikrofilmanje arhivskega gradiva v varnostne namene, za dopolnitev gradiva, zaščite originalnega gradiva itd., in sicer od arhivistične priprave gradiva za mikrofilmanje, tehnične priprave, opreme, inventarizacije, pregleda mikrofilmanega gradiva itd. do hrambe mikrofilmov ter dodal predloge za izdelavo standardov za mikrofilmanje arhivskega gradiva, standardizacijo tehničnih sredstev, reprodukcijskega materiala in postopkov za mikrofilmanje arhivskega gradiva.

Ob zaključku posvetovanja je predsednik Zveze Društev arhivskih delavcev Jugoslavije dr. Miloš Milošević poudaril, da je to posvetovanje pokazalo, kako potrebna so taka srečanja za razvoj arhivske službe Jugoslavije za izmenjavo mnenj in izkušenj in da so referati in diskusije tega posvetovanja izhodišče za določene teme naslednjega IX. kongresa arhivskih delavcev Jugoslavije.

Za udeležence posvetovanja je bila organizirana tudi enodnevna strokovna ekskurzija v Italijo, kjer so si ogledali zanimivosti v Vidmu in Čedadu.

Marjeta Adamič

VII. ZNANSTVENO POSVETOVANJE »MARX IN SODOBNOST« Z DELOVNIM NASLOVOM »MARKSIZEM IN ANARHIZEM — ZGODOVINA IN SODOBNOST« V ARANDJELOVCU OD 10. DO 12. JANUARJA 1980

Znanstvena posvetovanja s skupnim naslovom »Marx in sodobnost« imajo dolgoletno tradicijo in velik ugled med družboslovci v Jugoslaviji. Bolj pa ta trditev velja za filozofe, politologe, sociologe in ekonomiste kot pa za zgodovinarje, pač zaradi tematike, ki so jo na dosedanjih srečanjih obravnavali. Zgodovinarji se teh posvetovanj udeležujejo v manjšem številu in bolj kot strokovnjaki — uvodničarji, ki naj osvetlijo zgodovinske korenine posameznih pojavov ali idejnih tokov. Ta splošna ocena velja tudi za letošnje posvetovanje v Arandjelovcu.

Ta posvetovanja si je njihov organizator Institut za mednarodni radnički pokret iz Beograda skupaj z Institutom društvenih nauka iz Beograda zamislil kot jugoslovansko znanstveno tribuno, ki bo omogočila široko in neposredno izmenjavo mišljenj, sodelovanje, odkrit in kritičen dialog o pomembnih in aktualnih vprašanjih in problemih marksistične filozofske in znanstvene misli ter o vprašanjih in problemih razvoja in borbe za socializem v svetu in posebej še v Jugoslaviji. Tako zamišljena posvetovanja so dejansko postala kraj, kjer so se tudi s polemikami in spori razčiščevala in utrjevala posamezna idejna stališča in interpretacije, in kot taka so ta posvetovanja dala pomemben prispevek k razvoju jugoslovanskega marksizma.

Tematika dosedanjih posvetovanj je bila raznovrstna. Prvo posvetovanje ob 145-letnici rojstva in 80-letnici smrti Karla Marxa leta 1963 in 1964 v Beogradu, Arandjelovcu in Novem Sadu je bilo razdeljeno v dva dela. Prvi je bil

posvečen splošnim vprašanjem marksizma kot pogleda na svet, torej vprašanjem marksistične filozofije, in dialektiki kot metodi znanstvenega proučevanja ter problematiki marksistične sociologije, politične ekonomije in politologije. Drugi del se je navezoval na ta splošna vprašanja in v tem okviru obravnaval sodobne probleme teorij komunističnih partij, probleme avantgarde v sodobnem razvoju socializma, pa probleme prehodnega obdobja in razmišljal o odnosu filozofije in politike v okviru marksizma. Leta 1965 je drugo srečanje v Zagrebu in Opatiji ob obletnici rojstva oziroma smrti Friedricha Engelsa obravnavalo teoretično-filozofske in metodološke probleme matematičnih, naravoslovnih in tehničnih znanosti. Ob 100-letnici objave prvega dela Marxovega Kapitala sta bila temi tretjega posvetovanja v Beogradu 1966. leta Marxov Kapital in socialistična preobrazba v sodobnem svetu. Četrto posvetovanje leta 1970 v Hercegovnem je bilo posvečeno 100-letnici Leninovega rojstva. V okviru delovnega naslova »Aktualnost Leninove misli v sodobnem boju za socializem« so udeleženci razpravljali o pomenu Leninovega dela v družbenih vedah ter o sodobnih družbenoekonomskih problemih kapitalizma in socializma in o nacionalnem vprašanju. Peto posvetovanje »Marx in sodobnost« je bilo v Beogradu leta 1971, posvečeno pa je bilo 100-letnici pariške komune in je bilo zamišljeno kot del znanstvenih priprav za drugi kongres samoupravljalcev v Sarajevu. Zato je bilo tematsko razdeljeno v dva dela. V prvem so sodelovali predvsem zgodovinarji, ki so v svojih prispevkih obravnavali odmeve pariške komune v jugoslovanskih pokrajinah, v drugem pa so sociologi, filozofi, ekonomisti in pravniki prikazali rezultate svojih raziskovanj dotedanjih izkušenj delavskega in družbenega samoupravljanja v Jugoslaviji in po svetu. Šesti simpozij v Beogradu leta 1975 je bil organiziran v počastitev 100-letnice izida Marxove Kritike gothskega programa z delovnim naslovom »Vsak po sposobnostih — vsakemu po delu«. Udeleženci so razpravljali o treh tematskih področjih in sicer o družbeno-filozofskem in zgodovinskem pomenu Marxove kritike gothskega programa, o teoriji in praksi delitve po delu v Jugoslaviji in drugih socialističnih deželah ter o družbenopolitičnih okvirih in posledicah različnih sistemov delitve po delu.

Gradivo s prvih šestih posvetovanj je Institut za mednarodni radniški pokret redno in dovolj hitro objavil v zbornikih Marks i savremenost 1—8, kar je hvale vredna poteza, ki jo organizatorji podobnih znanstvenih srečanj vse preradi pozabijo ali pa gradivo objavijo, ko je posvetovanje že davno padlo v pozabo.

Razlogov za izbor teme letošnjega posvetovanja je bilo več. Odnos med marksizmom in anarhizmom je bil pomemben v procesu konstituiranja in zgodovinskega razvoja Marxovega teoretičnega sistema. Problematika teh odnosov pa je pomembna tudi še danes. Še do nedavnega je vladalo prepričanje, da je boj med marksizmom in anarhizmom končan v korist marksizma. V današnjem času pa se je položaj bistveno spremenil. Anarhizem je v sodobni družbi dobil nove vzpodbude, doživel svojevrstno obnovo in začel novo konfrontacijo z marksizmom na novih, širših teoretičnih osnovah. Z eno besedo, anarhizem doživlja danes renesanso in zato upravičeno zasluži pozornost tudi jugoslovanskih znanstvenikov.

Pripravljalni odbor je referate razdelil v tri tematske skupine. V prvi smo poslušali prispevke, ki so obravnavali zgodovinske vidike problematike, v drugi

politične in splošne, v tretji pa prispevke na temo marksizem, anarhizem in nova leвица. Že po tradiciji je bila prva tematska skupina, ki je obravnavala zgodovinski okvir, tudi letos najšibkejša. Uvodna referata sta bila dva. Dragutin Leković je pripravil študijo o pomenu Marxovega in Engelsovega boja proti anarhizmu v konstituiranju in razvoju marksizma, Marjan Britovšek pa je orisal zgodovinski okvir delavskega gibanja in mesto anarhizma v njem. Vera Mujbegović je podala kratek oris pojava levičarstva v mednarodnem delavskem gibanju v letih 1919—1921. Iste problematike v obdobju med obema vojnama v jugoslovanskem delavskem gibanju se je na kratko samo v diskusiji dotaknil Slavoljub Cvetković. Jasna Fischer je orisala radikalizacijo delavskega gibanja na Slovenskem v 80. letih 19. stoletja, Vlado Oštrič pa spore in nesporazume o anarhizmu in socializmu v socialni demokraciji na Hrvatskem v obdobju pred prvo svetovno vojno. Pogrešali pa smo podobnih prikazov za druge jugoslovanske pokrajine. Takšen je bil ves prispevek jugoslovanskih zgodovinarjev na posvetovanju v Arandjelovcu. Ostale referate v tej tematski skupini so pripravili sociologi in filozofi, in sicer: Sava Živanov je govoril o anarhosindikalističnih pojavih v ruski bojševiški partiji, Putnik Dajić o vzponu in padcu ruskega anarhizma. Ljubomir Paligorić o vplivu anarhizma na družbena gibanja in politične ideje v nerazvitih deželah, Muslija Muhović o Marxovi kritiki Stirnerjeve in Proudhonove koncepcije svobode ter Božidar Jakšić o pogledih na trockizem v glasilih KPJ Proleter in Klasna borba.

V drugi tematski skupini, ki je obravnavala splošne in politične vidike odnosa marksizma in anarhizma, so bili podani štirje referati. Posebno zanimiv je bil prispevek Radivoja Nikolića, ki je primerjal tradicionalni in sodobni anarhizem. Sporen in v diskusiji napadan in zavržen je bil referat bosanskega filozofa Fuada Muhića, ki je anarhizem ocenjeval kot zgolj negativen pojav, njegove nosilce pa kot duševno neuravnovešene osebnosti. Radovan Pavičević je govoril o razlikah med anarhističnim in marksističnim pojmovanjem svobode, Vučina Vasović pa o anarhističnem in marksističnem pojmovanju političnega sistema.

Tretja tematska skupina je bila v glavnem posvečena pojavu nove levice. Uvodni referat o družbenih osnovah in idejno-političnih koncepcijah nove levice je podal Branko Pribičević. Ferenc Bodrogvari je govoril o novi levisi in revoluciji, Zoran Stanojević o novi levisi Latinske Amerike, Darko Štrajn pa o transformaciji teoretskih in praktičnih aspektov ideološke konfrontacije marksizma in anarhizma glede na kontekst nove levice. Zelo aktualen je bil referat Vojina Dimitrijevića o anarhizmu in sodobnem terorizmu, v katerem je skušal dokazati, da to nista sorodna pojava in da sodobni terorizem ne temelji na konceptih in teorijah anarhizma. Vera Pilić je govorila o neonarhizmu in neotrockizmu. Dragutin Leković je na kratko prikazal stališča Marxa in Engelsa do zarotništva in levičarstva.

Že samo na kratko našeti referati, ki so bili podani na posvetovanju v Arandjelovcu, dajejo dovolj dober vpogled v širino obravnavane problematike na posvetovanju. Živahne diskusije, ki so sledile zaključku posameznih tematskih skupin in splošna razprava, s katero je posvetovanje zaključilo delo, so dajale samemu posvetovanju pravi ton. Čeprav so bile razprave med marksisti, ko so se lotevali ocene anarhizma, vedno čustveno obarvane — isto velja seveda

tudi obratno — je ostala razprava v Arandjelovcu na akademski višini, mogoče včasih celo preveč, pa so zato mnoga načeta vprašanja ostala brez odgovora, mnoge ugotovitve nedorečene. Pokazalo pa je posvetovanje v Arandjelovcu kljub mnogim nasprotujočim si ocenam in nasprotujočim si zaključkom, čeprav so znanstveniki govorili o istih tekstih in istih zgodovinskih dejstvih, da se spreminjajo pogledi in stališča tako med marksisti kot tudi med somišljeniki anarhizma. Razpravljalci so si bili enotni, da so anarhisti bili in so revolucionarji. Prečesto marksisti v idejnih in političnih spopadih niso bili pravični in objektivni, ko so sektaško zmanjševali pomen anarhističnih idej, kot je ugotovil eden od razpravljalcev. Razpravljalci so opozorili na vrsto anarhističnih tez, ki jih je zgodovinski razvoj potrdil kot pravilne. Naj omenim samo dve. Nekdo je v razpravi upravičeno poudarjal, da je odklonilno stališče anarhistov do države ena od najsijajnejših točk anarhizma, saj nevarnosti pred državo, pa četudi je proletarska, nikakor niso male. Hkrati je zgodovinsko dejstvo, da so anarhisti prvi opozorili na nevarnost velike koncentracije in centralizacije oblasti po revoluciji, ko novi politični vrh lahko — nekateri anarhisti trdijo, da je to nujnost — zrastle v politično elito, »rdečo buržoazijo«, ki si, kot vsaka oblast, hoče zagotoviti svoje privilegije. Na drugi strani pa danes tudi anarhisti ponovno preverjajo svoja stališča do marksizma, na katerega so dolgo gledali s posmehom. Zato nekateri anarhisti zahtevajo, da se obračuna z anti-marksističnim dogmatizmom.

Gotovo je, da se niti marksizem ni končal z Marxom, pa tudi anarhizem ne z Bakuninom, oba sta se razvijala dalje, obenem pa so se spremenile tudi politične in družbene razmere. Verjetno tudi zato nihče od prisotnih na posvetovanju v Arandjelovcu ni oporekal parafraziranju Leninove misli o levičarstvu kot otroški bolezni komunizma v misel, da sta »današnji marksizem in današnji anarhizem samo otroške manifestacije razvoja filozofije človečnosti«.

Jasna Fischer

ZNANSTVENO POSVETOVANJE »USTANOVITEV IN DELOVANJE KP REKE 1921—1924«, REKA, 24. DECEMBRA 1979

Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara iz Reke se je skupaj z občinsko konferenco ZKH na Reki vključil v proslavo 60-letnice ZKJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov z znanstvenim posvetovanjem. Namen posvetovanja je bil osvetliti dejavnost KP Reke v letih njenega obstoja, kar sovпада z obstojem samostojne reške države. Organizatorji so si prizadevali vključiti k sodelovanju čim več sodelavcev tudi iz drugih republik, da bi bila razvojna slika dejavnosti reške komunistične partije čimbolj popolna. Pripombo bi imeli na samo razporeditev izvajanja tem. Tematsko združeni referati bi imeli na poslušalce večji učinek in jim omogočili boljši pregled nad podanimi temami.

Z referati je sodelovalo sedem referentov.

Najširši vsebinski in časovni pregled je dal prvi referent, Petar Strčić, strokovni sodelavec Centra za historiju radničkog pokreta z Reke, ki je orisal

družbenopolitične in ekonomske odnose na Reki, ne samo v letih 1919—1924, kot je napisano v naslovu referata. Segel je precej nazaj v 19. stoletje, v čas dualizma, ko je iskal in analiziral vzroke razmejtive reške države po 1. svetovni vojni.

O osrednji temi znanstvenega posvetovanja sta govorila dva referenta. Prvi, Mihael Sobolevski, strokovni sodelavec reškega zgodovinskega centra, se je omejil na ustanovitev komunistične stranke na Reki novembra 1921. leta. Povedal je, da je KP Reke nastala podobno kot mnoge komunistične stranke v tem času »iz revolucionarne jezgre socialističkog pokreta.« Avtor je analiziral program KP Reke in ugotovil, da je enak programu KP Italije, ki je bil sprejet januarja 1921 v Livornu. Sobolevski to razlaga z dolgotrajnim sodelovanjem delavskega gibanja na Reki in v Italiji, pa tudi z vplivom posameznih aktivistov KP Italije, ki so sodelovali pri ustanovitvi reške komunistične stranke.

Nadaljevanje razvoja reške partijske organizacije je podal Luciano Giuricin, predsednik Centro di ricerche storiche iz Rovinja. Referent je prikazal predvsem akcijsko delovanje KP Reke od 1922. leta do njene vključitve, maja 1924, v KP Italije.

Naslednja sodelavka rovinjskega Centro di ricerche storiche Daniela Millotti je v svojem referatu *L'assalto fascista allo Stato libero di Fiume* orisala fašistične poskuse, kako rešiti reško vprašanje v korist italijanske države, v vsem obdobju (vsaj formalno) samostojne Reške države.

O stališčih nekaterega komunističnega tiska na reško vprašanje so govorili referati iz Ljubljane in Beograda.

Lilijana Trampuž, sodelavka Inštituta za zgodovino delavskega gibanja iz Ljubljane, se je omejila na poglede tržaškega časopisa »Delo« kot glasila Komunistične partije Italije na reško vprašanje, Milan Vesović in Enes Milak, sodelavca Inštituta za savremenu historiju iz Beograda, pa na poglede komunističnega tiska Srbije na reško vprašanje.

Vsi trije referenti so prišli v svojih razpravah do podobnih zaključkov, da komunistični tisk sledi v glavnem le važnejšim dogodkom na Reki. V globlje reševanje reškega vprašanja (preko načela o samoodločbi narodov) se niti KP Jugoslavije niti KP Italije takrat še nista spuščali, saj sta obe partiji vse sile vlagali za pripravo na revolucijo. Partiji sta stali na stališču, da bodo po uspešni revoluciji vsi problemi avtomatično rešeni — tudi narodnostni. Tako stališče se je v obeh strankah le počasi spreminjalo. V Julijski krajini z nastopom Vladimirja Martelanca, ki je že 1923 opozoril na pomanjkljivosti v odnosu KPI do nacionalnega vprašanja, stališče stranke pa se spremeni šele po 3. kongresu KPI januarja 1926, ko sprejme stranka načelo pravice narodov do samoodločbe v svoj program. V Jugoslaviji pa pride do sprememb po 3. državni partijski konferenci, januarja 1924, ko tudi KPJ sprejme načelo pravice narodov do samoodločbe vse do odcepitve.

Zaradi odsotnosti referentke iz Zagreba Stanislave Koprivice-Oštrić, je odpadel referat o stališčih komunističnega tiska Hrvatske o reškem vprašanju, ki bi dano sliko še dopolnil.

Vsi referati bodo objavljeni v posebni publikaciji, ki jo pripravlja Centar za historiju radničkog pokreta na Reki.

Lilijana Trampuž

GORIŠKA SREČANJA 1979 V NOVI GORICI 9. IN 10. NOVEMBRA 1979

Želja po spoznavanju krajevnih razmer na Goriškem in v širšem primorskem prostoru je bila razlog za organiziranje »Goriških srečanj«. Tako je poudaril ob otvoritvi prvega od teh srečanj v Novi Gorici ravnatelj Goriškega muzeja Branko Marušič. Prvo »Goriško srečanje« je bilo posvečeno proučevanju zgodovine delavskega gibanja na Primorskem pred prvo svetovno vojno, med obema vojnama, v narodnoosvobodilnem boju in tudi povojnem obdobju. Organizatorja srečanja sta bila Goriški muzej iz Nove Gorice in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja iz Ljubljane. Posvetovanje je bilo tudi posvečeno 60-letnici KPJ, 35-letnici 2. in 3. partijske konference KPS za Slovensko Primorje ter 35-letnici izvolitve PNOO za Slovensko primorje in so se ga udeležili številni zgodovinarji, arhivski delavci, pedagogi s primorskih šol in udeleženci narodnoosvobodilnega boja.

Skupno je bilo prebrano enajst referatov — dr. Franc Rozman: Delavsko gibanje na Goriškem in kmečko vprašanje; mag. Boris Gombač: Delavsko gibanje v Trstu med razrednim in nacionalnim na primeru Narodne delavske organizacije; Drago Sedmak: »Nuova idea«, prvo socialistično glasilo na Goriškem; dr. Milica Kacin-Wohinz: O stališčih KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja v Julijski krajini med obema vojnama; France Klopčič: Stališče KPJ do Slovencev v Julijski krajini in njen vpliv na KPI (1920—1928); Petar Strčić: Josip Broz-Tito i Istra izmedju dva svjetska rata; dr. Tone Ferenc: Razvoj KPS na Primorskem 1941—1945 (kratek pregled); Slavica Plahuta: Narodnoosvobodilne tehnike v srednjeprimorskem okrožju (problematika); mag. Boris Mlakar: Propaganda nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja na Primorskem; Metka Gombač: Tržaško in goriško okrožje (1945—1947); Nelida Silič-Nemec: Problematika NOB spomenikov na Primorskem.

Dr. Franc Rozman je podal kronološko genezo odnosa Jugoslovanske socialnodemokratske stranke na Slovenskem in pri tem ugotovil, da je imela JSDS do tega vprašanja dvoje različnih stališč. Od ustanovitve pa do leta 1902 je smatrala, da mora pritegniti kmeta v svoje vrste, medtem ko je v nadaljnjem obdobju potisnila kmečko vprašanje v ozadje. Drugače je bilo po zaslugi dr. Henrika Tume le na Goriškem.

O gospodarski in politični situaciji Trsta na prehodu iz 19. v 20. stoletje, o stavkovnem gibanju, o odnosu delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v Trstu in o lomljenju enotnosti tržaškega delavstva ravno ob nacionalnem vprašanju, ko je pri enem delu proletariata prevladal nacionalni moment, pri drugem pa razredni, je poročal mag. Boris Gombač.

Prvi socialistični list na Goriškogradiščanskem, njegovo vsebinsko zasnovo in urednike, je predstavil Drago Sedmak. »Nuova idea« je izhajala od decembra 1902 do maja 1904, skupno je izšlo sedemdeset števil, žal pa je od teh znanih le petintrideset.

Času med obema vojnama so bili posvečeni trije referati, pri čemer je referat Petra Strčića presegal zastavljen okvir »Goriških srečanj«, medtem ko sta ostala dva referata predstavila stališče KPJ do Slovencev v Julijski krajini, odnos med KPJ in KPI ter njuno gledanje na nacionalno vprašanje. V svojem tehtnem referatu o stališčih KPJ in KPI do nacionalnega vprašanja je dr. Milica Kacin-Wohinz prikazala razvoj gledanja KPI na to vprašanje, njeno začet-

no nerazumevanje tega vprašanja in postopno spoznavanje ali vsaj načelno priznavanje, da je potrebno socialni boj povezati z bojem za nacionalno osvoboditev, kar je privedlo do tripartitne pogodbe, pa ponovno odmikanje KPI od programa zedinjene Slovenije v času vse večje fašistične nevarnosti, ko je hotela KPI združiti vse sile v boju proti fašizmu, tudi italijanske protifašistične meščanske struje, ki pa so pristajale le na avtonomijo drugih narodov v okviru Italije. O vlogi, delovanju in idejah posameznih slovenskih komunistov v KPI pa je spregovoril France Klopčič. Oba referata sta prispevala k popolnejši podobi slovenskih komunistov, zlasti Vladimirja Martelanca, vzpodbudila pa sta tudi polemično razpravo, predvsem okoli F. Klopčičeve ocene Regenta kot »anacionalca«, proti čemer so z dokazi odločno nastopali dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. Joža Vilfan in Branko Babič.

Pregled dogajanj na Primorskem v letih 1941—1945, s poudarkom na razvoju KPS, je podal v obširnem referatu dr. Tone Ferenc. Opozoril je na številne probleme in posebnosti, ki so pogojevali specifični razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem, zlasti na odnose med KPS (oziroma KPJ) in KPI, pomanjkanje subjektivnih sil, na težko dediščino več kot dvajsetletnega fašističnega raznarodovanja, a hkrati na visoko nacionalno zavest primorskih Slovencev, ki je bila garancija, da bodo kadri, ki sta jih pošiljala KPS in OF na Primorsko, lahko uspešno delovali. Orisal je tudi kadrovske, organizacijske in številčne razvoj KPS na Primorskem, partijske konference oziroma posvetovanja ter njihov pomen.

O enem izmed najmočnejših orožij narodnoosvobodilnega gibanja, to je o tisku in tiskarnah, je spregovorila Slavica Plahuta, ki je precizirala pojme »osvobodilni tisk«, »tisk med narodnoosvobodilnim bojem«, »partizanski tisk« in »narodnoosvobodilni tisk«, postavila periodizacijo razvoja narodnoosvobodilnih tehnik v srednjeprimorskem okrožju in odprla vprašanje virov, ki bi prispevali k podrobnejši in temeljitejši raziskavi omenjene tematike.

Mag. Boris Mlakar je obravnaval pogoje in oblike delovanja kontrarevolucionarnih sil na Primorskem, predvsem njihovo propagandistično dejavnost v pisni ali ustni obliki, centre in organizatorje te propagande ter sile, ki so jo podpirale.

Tudi referati na temo narodnoosvobodilnega boja so izzvali diskusijo udeležencev, ki pa so bolj dopolnjevali izvajanja referentov, kakor pa razpravljali o njihovih stališčih.

O povojni problematiki tržaškega in goriškega okrožja v razdobju od 1945 do sprememb leta 1947, o upravni razdelitvi, razvoju ljudske oblasti, sodstva in o problemih odnosov z Zavezniško vojaško upravo, je poročala Metka Gombač.

Referat Nelide Silič-Nemec, ki bo gotovo našel svoje mesto tudi na posvetovanju umetnostnih zgodovinarjev v okviru »Goriških srečanj«, pa je obravnaval tipe spomenikov na Primorskem s tematiko narodnoosvobodilnega boja, njih projektante in izvajalce, institucije, ki so dajale pobude za njihovo postavitve in prevzemale skrb za spomeniško varstvo, ter probleme vrednotenja teh spomenikov s stališča umetnostnozgodovinskih kriterijev.

Po zaključku dvodnevne posvetovanja so se udeleženci udeležili še strokovne ekskurzije v Goriška Brda.

Vida Deželak

OCENE IN POROČILA

Arhivi, glasilo Arhivskega društva Slovenije. Ljubljana 1978, štev. 1, strani 88.

Po večletnih prizadevanjih Arhivskega društva Slovenije so slovenski arhivski delavci dobili svoje lastno strokovno glasilo, ki so mu tudi sami izbrali ime. Potreba po lastnem glasilu je bila prisotna že dalj časa, saj je bila želja arhivskih delavcev v slovenskih arhivih, da bi svoje raziskovalne in strokovne dosežke, svoja spoznanja, načrte, probleme in izkušnje objavljali v svojem časopisu, večkrat poudarjena. Svoje prispevke so slovenski arhivski delavci do sedaj objavljali v glavnem v skupnem jugoslovanskem časopisu *Arhivist*, ki ga izdaja Zveza društev arhivskih delavcev Jugoslavije, vendar se je pokazalo, da tako skupno glasilo lahko povezuje vse arhivske delavce Jugoslavije le v skupnih in splošnih vprašanjih, nikakor pa ne more zadostiti specifičnim potrebam republiških arhivskih služb. Zato imajo že vsa ostala republiška in pokrajinska društva svoja glasila.

Že na VII. zborovanju slovenskih arhivskih delavcev v Slovenj Gradcu septembra 1974 je bil sprejet sklep, da »je potrebno ustanoviti slovenski arhivski časopis«. Ponovno je bila poudarjena potreba po lastnem časopisu tudi na VIII. zborovanju slovenskih arhivskih delavcev v Kočevju oktobra 1977. Izdelana je bila prva zasnova časopisa, ki naj bi imel naslednje dele: Razprave in članki, Obvestila o pomembnejšem gradivu v domačih in tujih arhivih, Delo arhivov in arhivskih organizacij, Ocene in poročila o domačih in tujih arhivskih publikacijah, Bibliografijo natisnjenih del slovenskih arhivskih delavcev in del o slovenski arhivski službi in Osebne vesti.

Tako je februarja 1979 izšla prva številka *Arhivi* z letnico 1978. V uvodu k prvi številki so poudarjene vse naloge novega glasila, ki naj povezuje slovenske arhivske delavce v skupnih prizadevanjih za napredek, razvoj in popularizacijo arhivistike. Nato sledi vseh šest, v zasnovi nakazanih rubrik.

V rubriki *Razprave in članki*, ki je po obsegu najobsežnejša, so objavljeni referati slovenjegraškega zborovanja na temo o raziskovanju in evidentiranju virov za slovensko zgodovino. Kot prva sta objavljena uvodna referata k tej temi, in sicer: referat dr. Boga Grafenauerja o usklajevanju dela arhivov s programom zgodovinopisja in referat Eme Umek o metodi dela pri raziskovanju, evidentiranju in snemanju arhivskega gradiva v tujih arhivih. Nato sledijo zanimivi prispevki posameznih raziskovalcev — dr. Pavla Blaznika, Boža Otočepca, Sama Pahorja, dr. Jožeta Šorna, Franceta Šebjaniča, dr. Franca Rozmana, Antoše Leskovca, dr. Julija Titla, dr. Mira Stiplovska, dr. Dušana Bibra, dr. Toneta Ferenca in dr. Brede Pogorelec, ki obravnavajo raziskovanje in evidentiranje virov za slovensko zgodovino za različna področja, krajša ali daljša časovna obdobja in različna krajevna območja. Na podlagi vseh referatov slo-

venjgraškega zborovanja (tu namreč niso objavljeni vsi referati, saj manjkajo referati dr. Avgušтина Malleja, dr. Janka Pleterskega, dr. Marije Verbič in dr. Jožeta Koropca; referat dr. Toneta Zorna je objavljen v Vestniku koroških partizanov, letnik 9, 1975, zv. 1—2, str. 71—79) je na koncu Ema Ume-kova podala strnjene zaključke o raziskovanju in evidentiranju virov za slovensko zgodovino. V tej rubriki je potrebno omeniti še prispevek Marije Oblak-Čarnijeve o dvajsetletnem delovanju Arhivskega društva Slovenije.

V rubriki Delo arhivov in arhivskih organizacij so poročila o zborovanjih (VII. in VIII. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije), posvetovanjih (posvet o arhivskem gradivu kot viru za zgodovino KPJ — ZKJ v Novem Sadu), o razpravi o arhivih v skupščini SRS, o študiju arhivistike na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, o delu komisije za arhivistiko pri področni raziskovalni skupnosti za humanistične in zgodovinske vede, o obiskih slovenskih arhivskih delavcev v domačih in tujih arhivih (v skopskih arhivih, v Nacionalnem arhivu v Parizu, pri Madžarski arhivski direkciji itd.), o mednarodnem arhivskem tečaju v Parizu, o tečaju za arhivske delavce v registraturi Zgodovinskega arhiva v Ptuj, o stoletnici arhiva v Piranu in poročila o razstavah Pokrajinskega arhiva v Mariboru (Arhivsko gradivo in njegovo varstvo) ter Pokrajinskega arhiva Koper (Piran v ohranjeni in pisani besedi).

Rubrika Ocene, poročila o publikacijah je sicer skromna, saj so objavljeni le trije prispevki, vendar je zlasti poročilo o Leksikonu arhivske teorije in prakse v Nemški demokratični republiki (Lexikon Archivwesen der DDR), ki je izšel v Berlinu leta 1977, zelo koristno. Prav za to rubriko bi bilo želeli, da bi v prihodnje prinašala več poročil in ocen o domačih in tujih arhivskih publikacijah in postala na ta način nekak informator, ki bi arhivske delavce seznanjal in jih opozarjal na pomembno arhivsko literaturo.

V rubriki Obvestila o pomembnejšem gradivu v domačih in tujih arhivih je objavljen popis arhiva maršala Marmonta, ki ga hrani municipalna biblioteka v Châtillon sur Seine v Franciji, katerega je pregledala in popisala Majda Smole in pri tem ugotovila, da je to gradivo sestavni del fonda Glavnega intendanta Ilirskih provinc, ki ga hrani Arhiv SR Slovenije. To gradivo je zato pomemben vir za našo narodno zgodovino.

V rubriki Nove pridobitve slovenskih arhivov v letu 1977 sta posredovala podatke o novih prevzemih arhivskega gradiva le Arhiv SR Slovenije in Zgodovinski arhiv Ljubljana, kar je gotovo pomanjkljivost te rubrike, saj bi bili koristni podatki o novih pridobitvah v vseh slovenskih arhivih.

Na koncu sta še rubriki Bibliografija arhivskih delavcev za leto 1977 in Osebne vesti, v kateri je podan pregled arhivskih delavcev v letih 1945—1977, ki so v tem času delali v slovenskih arhivih.

Pred nami je torej prva številka glasila slovenskih arhivskih delavcev, ki je obenem tudi prvo glasilo slovenskih arhivskih delavcev sploh. Že po obsegu in vsebini te prve številke se vidi, kako potrebno je bilo tako glasilo in se zato pridružujemo želji predsednika Arhivskega društva Slovenije, ki je v uvodu k prvi številki napisal: želimo, da bi prva številka postala temelj za nadaljnje izhajanje in s tem uresničitev dolgoletnih prizadevanj arhivskih delavcev po lastnem glasilu.«

Marjeta Adamič

Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem. Ljubljana. Založba Borec, 1979, str. 324.

Objavljena doktorska disertacija Franca Rozmana sodi v vrsto redkih slovenskih zgodovinsopisnih del, ki kompleksno obravnavajo zgodovino delavskega gibanja na večjem zaokroženem prostoru in v daljšem časovnem obdobju, to je na slovenskem Štajerskem v času od začetkov delavskega gibanja konec 60. let 19. stoletja pa vse do začetka prve svetovne vojne. Prav zaradi tega je monografija o zgodovini socialističnega delavskega gibanja na slovenskem Štajerskem posebej dragocena. V njej je zbrana obilica gradiva in podatkov. To dejstvo je tem pomembnejše, ker vemo, da so bili do začetka sistematičnega raziskovalnega dela Franca Rozmana o zgodovini delavskega gibanja na slovenskem Štajerskem znani le posamezni drobci. To nam je razumljivo lahko le, če vemo, da večino arhivskega in časopisnega gradiva hranijo danes arhivi in biblioteke v republiki Avstriji. Torej ne nezanimanje za raziskovanje problemov iz zgodovine delavskega gibanja na slovenskem Štajerskem, ampak težja dostopnost gradiva je bila kriva, da so raziskovalci pred Francem Rozmanom to pomembno problematiko obšli. Monografija je rezultat avtorjevega večletnega sistematičnega zbiranja arhivskega in drugega, predvsem časopisnega gradiva, in kako mukotrpno je lahko to delo, vemo vsi, ki se ukvarjamo z zgodovinskimi raziskavami.

Avtor je študijo razdelil v osem poglavij. V prvem z naslovom *Viri in literatura* bralca zelo podrobno seznanil z arhivskimi fondi, ki vsebujejo gradivo za zgodovino delavskega gibanja na slovenskem Štajerskem ter daje pregled nad obilico časnikov, ki jih je moral pregledati. Podana je tudi obširna komentirana bibliografija o domači in tuji literaturi, ki je na razpolago raziskovalcu, ki proučuje ne samo zgodovino delavskega gibanja, ampak tudi druge probleme iz zgodovine slovenske Štajerske od druge polovice 19. stoletja dalje.

Gospodarski in socialni oris slovenske Štajerske res ni presegal okvira, ki mu ga je določil avtor sam, to je »v najbolj skopih obrisih prikazati to problematiko na slovenskem Štajerskem«. Bralec dobi zaradi množice navedenih podatkov le splošen vtis o industrijskih in večjih obrtnih podjetjih po posameznih krajih ter o številu delavcev, ki so bili v njih zaposleni. S sumiranjem teh istih podatkov še po industrijskih panogah in obrtnih strokah za celotno območje slovenske Štajerske pa bi se dalo narediti manj razdrobljeno in zato veliko preglednejšo podobo. Zanimivo in potrebno bi bilo te podatke dopolniti s podatki, objavljenimi v uradni statistični publikaciji Oesterreichische Statistik. Rezultati obdelave ljudskih štetij po poklicni strukturi so objavljeni za vsako deželo posebej po mestih s posebnim statutom in okrajnih glavarstvih. Tako se tudi za slovensko Štajersko lahko ugotovi skupno število delavcev, zaposlenih po posameznih industrijskih panogah in obrtnih strokah. Slika bi lahko bila tudi s to primerjavo in dopolnitvijo bolj popolna.

Naslednja poglavja je avtor zastavil problemsko-kronološko. Od teh dve prikazujeta razvoj socialističnega delavskega gibanja od začetkov v 60. letih 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne. Kronološki mejnik med njima je združevalni kongres avstrijske socialnodemokratske stranke v Hainfeldu leta 1889. Ostala poglavja so posvečena uglednima voditeljema delavskega gibanja v Mariboru Franzu Wiesthalerju in Milanu Subariću, ki sta delovala v začet-

nem obdobju, mezdnim in stavkovnim gibanjem, praznovanju prvega maja ter volitvam v državni in deželni zbor.

Prikaz razvoja delavskega gibanja od začetkov do leta 1889 je pisan na podlagi arhivskih in časopisnih virov, oris organizacijskega razvoja socialnodemokratske stranke na slovenskem Štajerskem do leta 1914 pa na časopisnem gradivu, predvsem na podatkih, ki jih je avtor našel v osrednjem glasilu štajerske socialne demokracije Arbeiterwille. Odlika obeh poglavij je, da prinašata množico gradiva in novih podatkov. Pri prebiranju obeh poglavij se oblikujejo nekateri zaključki, na katere je deloma opozoril tudi že avtor. V začetnem obdobju delavskega gibanja tako na Štajerskem kot na Kranjskem lahko najdemo nekatere skupne poteze. Predvsem velja to za prvo polovico 70. let, v obdobju, ko je v ljubljanskem delavskem izobraževalnem društvu deloval Matija Kunc, v mariborskem pa Franz Wiethaler, ter za prvo polovico 80. let, ko sta se društvi pod vplivom razvoja v avstrijskem delavskem gibanju radikalizirali. Kljub temu pa, posebej če primerjamo resolucije sprejete na društvenih zborovanjih in ljudskih shodih, ostaja vtis, da je bilo društvo v Mariboru, pač zaradi bližine in neposrednega vpliva Gradca, mnogo bolj, če lahko tako rečemo, politično odprto, zrelo in razgledano. Po takšnem razvoju pred letom 1889 smo zato tembolj presenečeni, kako se je razvijalo socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem po kongresu v Hainfeldu. Socialnodemokratska stranka na Štajerskem je, kot poudarja avtor, postala organizacijsko in številčno močna, ni pa temu sledila politično in idejno. Če je zaradi specifičnih narodnostnih razmer na slovenskem Štajerskem še razumljiv molk ob razpravah o nacionalnem vprašanju, pa resnično preseneča dejstvo, da ni sledu o razpravah in stališčih socialne demokracije na Štajerskem o drugih političnih dogodkih, npr. o aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908 in o balkanskih vojnah, da navedem samo ta dva primera. Socialnodemokratska stranka na slovenskem Štajerskem je ostajala partijsko disciplinirana ter je vse svoje sile usmerila v organiziranje in izgradnjo strankinega in strokovnega aparata, ni pa se mogla ali hotela posvečati tudi idejnemu in teoretičnemu delu. Razvoj na področju, kjer je delovala Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, je potekal precej drugače, saj je stranka beležila relativno manjše uspehe na organizacijskem področju v primerjavi s Štajersko, zato pa je bila aktivnejša v teoretičnem delu. Naj omenim samo delovanje in prispevek Etbina Kristana, Albina Prepeluha-Abditusa in dr. Henrika Tume.

Stavkovna gibanja in mezdni boji so orisani v posebnem poglavju. Prikaz začenja avtor šele z letom 1890. Stavke in mezdni boji pred tem letom so zajeti v poglavju o delavskem gibanju do leta 1899. Ker se je avtor odločil za problemsko-kronološki prikaz, bi bilo bolj smiselno in obenem bolj pregledno prikazati to problematiko skupaj za celotno obdobje, ki ga zajema monografija. Prav tako se mi ne zdi najbolj primerno, da se je avtor tako dosledno držal kronološkega principa. Grupiranje, npr. glede na število udeležencev, uspešnost ali neuspešnost stavke oziroma mezdne gibanja ali pa po strokah, panogah ipd., bi bralcu dalo jasnejšo predstavo o tem pomembnem vidiku boja in organiziranosti delavstva. Obenem pa je to poglavje primer — to velja tudi za poglavje o praznovanjih prvega maja — da včasih prav zaradi obilice navedenih podatkov bralec ne more izluščiti bistvenih potez razvoja.

Zadnje poglavje obravnava volitve v državni in deželni zbor. Tudi za to poglavje velja ista pripomba kot za poglavje o stavkah in mezdnih gibanjih, da je namreč avtor nekatere probleme, ki sodijo v to poglavje — npr. boj za splošno volilno pravico — že obravnaval v poglavju o organizacijskem razvoju socialnodemokratske stranke do leta 1914. In še ena kritična pripomba — avtor je le izjemoma posamezne kandidate politično označil, tako da bralec ne more vedeti, katero stranko so zastopali.

Knjiga je v celoti pisana zelo zgoščeno in zahteva zelo pozornega bralca. Res je, da bi avtor bralcu lahko olajšal vsaj orientacijo v času, če bi pri datiranju dogodkov dosledno navajal tudi letnico, ne pa samo dan in mesec. Nekoliko moti tudi datiranje po cerkvenih praznikih, n. pr. ob binkoštih, veliki noči ipd., posebej ker gre za premične cerkvene praznike. Kljub nekaterim kritičnim pripombam, ki sem jih navedla, sem prepričana, da predstavlja knjiga Franca Rozmana enega tistih velikih korakov, ki so potrebni, da se bomo lahko lotili pisanja prepotrebnega sintetičnega pregleda zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem v času pred prvo svetovno vojno.

Jasna Fischer

Dr. Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922. Ljubljana 1979, 672 str.

Knjiga obsega 672 strani in je razdeljena v dva dela. V prvem delu obravnava politični in organizacijski razvoj delavskih strokovnih organizacij, v drugem pa njihovo dejavnost. Najprej oriše pregled strokovnega (sindikalnega) gibanja na Slovenskem od ustanovitve prvih strokovnih društev do konca prve svetovne vojne. Obsežneje obravnava razvoj razrednih strokovnih organizacij od začetka devetdesetih let in njihovega vključevanja v dunajsko Strokovno komisijo do ustanovitve strokovnih tajništev v Trstu in v Ljubljani, ko je to gibanje doseglo velik napredek. Obdelal je tudi krščansko-socialne strokovne organizacije in njihovo združitev v Jugoslovansko strokovno zvezo ter prizadevanja liberalcev za vpliv med delavstvom, ki so tudi ustanavljali svoje strokovne organizacije in organizacije uradniških društev. Ves čas so bile najmočnejše in v delavskem gibanju najpomembnejše socialnodemokratske delavske strokovne organizacije.

V prvem delu knjige obravnava avtor razvoj strokovnih organizacij od prevrata 1918 do ustanovitve Zveze neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo konec leta 1922, obravnava še njen boj za enotno delavsko fronto in njeno vključitev v Centralni delavski sindikalni odbor Jugoslavije, ki je bil sindikalna centrala komunističnih strokovnih organizacij. V tem delu najboljše obravnava socialnodemokratske in komunistične strokovne organizacije. Ob problemih organizacijskega združevanja vseh razrednih strokovnih organizacij v Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije obdela nastanek komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920, razčlenjuje in ocenjuje zaostrovanje nasprotij med komunisti in socialnimi demokrati v slovenskem strokovnem gibanju, ko narašča moč komunističnega vpliva. Obznana je prepovedala delovanje revolucionarnih sindikatov in komunisti vodijo akcije za njihovo obnovev.

Zato ustanovljajo neodvisne strokovne organizacije. Medtem pa so se socialno-demokratske strokovne organizacije vključile v Glavni radnički savez Jugoslavije. Moč teh organizacij je zelo upadla, čeprav Obznana ni prizadela njihovega delovanja. V nadaljevanju avtor enako skrbno obdela krščanskosocialne strokovne organizacije, narodnosocialne in liberalne, samostojna profesionalna delavska društva in stanovske organizacije ter združenja nameščencev.

V drugem delu obravnava vlogo delavskih strokovnih organizacij pri uveljavitvi nove delavskozaščitne zakonodaje, izbojevanje osemurnega delovnika in poslabšanje socialnega položaja delavstva po Obznani. Opisuje prizadevanje za učinkovitejše delovanje ustanov za varstvo delavstva, ustanovitev začasne delavske zbornice ter prizadevanja za izvolitev delavskih zaupnikov in za okrepitev njihove vloge pri urejanju odnosov med delavci in delodajalci. Zelo obsežno in podrobno so obdelana mezdna in stavkovna gibanja od 1919 do 1920 ob naglem porastu draginje. S posebnim poudarkom je avtor obdelal politične stavke in sodelovanje strokovnih organizacij v drugih političnih akcijah, njihovo izobraževalno in kulturnoprosvetno dejavnost, denarne podpore in pravno zaščito, ki so jih strokovne organizacije dajale svojim članom.

Pregled virov in literature je zelo izčrpen in koristen pripomoček, ki bo koristil vsakomur, ki bi se želel podrobneje seznaniti z delavskim gibanjem v teh letih. Dobro bi bilo, če bi bilo razen kazala osebnih in krajevnih imen še stvarno kazalo.

Ta knjiga izpolnjuje veliko vrzel v našem zgodovinopisju na področju zgodovine delavskega gibanja in revolucionarnih sindikatov še prav posebej. Univerzitetni profesor dr. Miroslav Stiplovšek je s to knjigo zadovoljil veliko potrebo naše politične in znanstvene javnosti po celovitem prikazu sindikalnega gibanja v Sloveniji v njegovem največjem razmahu. Avtor se je lotil tega dela z vso znanstveno natančnostjo in obdelal problem zelo kompleksno. Njegov koncept prikazovanja razmaha sindikalnega gibanja na Slovenskem od 1918 do 1922 izhaja iz potrebe razčlenitve političnih, gospodarskih in socialnih razmer na Slovenskem v obravnavanem času in s primerjavo teh razmer v jugoslovanskem prostoru. Osrednje mesto monografije predstavljajo revolucionarno sindikalno gibanje in delavske sindikalne oziroma strokovne organizacije. Avtor se je zavedal, da tega dela ne bi mogel dobro opraviti, če ne bi ob tem obravnaval tudi delavskih sindikatov v vsej Jugoslaviji, zlasti razrednih sindikatov, da bi tako prikazal posebnosti razvoja sindikalnega gibanja v Sloveniji.

Monografija prikazuje razvoj revolucionarnega delavskega gibanja z vidika sindikalnega delovanja, vendar na osnovi globokega poznavanja vseh odnosov okolja, v katerem je delovalo. Zato podaja objektivno sliko tako sindikalnih organizacij v Sloveniji in njihovo povezovanje z revolucionarnim sindikalnim gibanjem v vsej Jugoslaviji kakor tudi temeljit prikaz raznovrstnih prizadevanj sindikatov za izboljšanje položaja delavskega razreda in oceno uspehov njihove akcije v družbenopolitičnem življenju.

Razvoj sindikalnega gibanja na Slovenskem nosi pečat specifičnih pogojev, v katerih je nastalo in se je razvijalo do ustanovitve stare Jugoslavije, kar vse je vplivalo tudi na nadaljnji razvoj revolucionarnega delavskega gibanja tudi še po ustanovitvi nove države. Vse te elemente je avtor obdelal v prvem delu

monografije, kjer je pregledno popisal začetke slovenskega sindikalnega gibanja in razvoj do konca prve svetovne vojne.

Po ustanovitvi jugoslovanske države je bila ena temeljnih nalog združitve sindikalnih organizacij na Slovenskem v enotno revolucionarno sindikalno gibanje v vsej Jugoslaviji. Temu problemu je avtor namenil vso pozornost. Obdelal je razvoj revolucionarnega delavskega sindikalnega gibanja in vseh drugih delavskih strokovnih organizacij ob koncu prve svetovne vojne v razmerah strahotnih posledic vojne in ustanovitve kraljevine SHS. Prikazal je neomejeno izkoriščanje delavskega razreda — izmučenega in izčrpanega v letih pomanjkanja — neznosne življenjske razmere in stalno zniževanje življenjskega standarda po eni strani in razredno osveščanje delavstva pod vplivom oktobrske revolucije in revolucionarnega vrenja — po drugi strani. Obdelal je neurejene gospodarske in politične razmere, ki so vplivale na položaj delavskega razreda v Sloveniji in v vsej Jugoslaviji. Tudi vplivu mednarodnega revolucionarnega gibanja na razvoj sindikatov v Sloveniji in Jugoslaviji je namenil potrebno pozornost.

Sindikalno gibanje v Sloveniji je obravnaval v povezavi z ustanovitvijo in razvojem komunistične partije Jugoslavije.

Razen razvoja sindikalnih organizacij v Sloveniji, kjer imajo osrednjo vlogo razredne sindikalne organizacije, je obdelal njihovo delovanje na vsem širokem področju. Zelo izčrpno in kompleksno pa je avtor opisal stavkovno gibanje, ki je bilo v tem revolucionarnem obdobju zelo močno. Zlasti pozorno je obravnaval stavke političnega značaja, splošne stavke in stavke, ki so bile povezane z delavskim gibanjem v vsej Jugoslaviji in z mednarodnim delavskim gibanjem.

Ta knjiga pomeni velik dosežek v proučevanju zgodovine delavskega gibanja, zlasti v proučevanju zgodovine delavskih sindikatov v Sloveniji in njihovi vlogi v vsej Jugoslaviji. Prikazuje razvoj vsega sindikalnega gibanja v Sloveniji do leta 1922.

Knjigi je predgovor napisal Ivo Janžekovič, predsednik komisije RS ZSS za tradicije delavskega gibanja, ker je knjiga izšla v knjižnici »Delavsko gibanje na Slovenskem«, ki jo je ta komisija začela s tem delom. Knjigo sta založili Delavska enotnost in Partizanska knjiga, izšla pa je ob 60-letnici ustanovitve revolucionarnih sindikatov.

France Kresal

Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Glasilo Centra za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara I—II, Rijeka 1978 do 1979.

Istrska pokrajina kljub svoji zgodovinski zaprtosti, odmaknjenosti in nerazvitosti, zbuja zadnje čase zanimanje pri številnih raziskovalcih zgodovine. To se kaže tudi v izdajanju številnih revij in zbornikov, ki objavljajo o Istri v glavnem zgodovinske in arheološke teme. Tako izhaja v Istri od 1970. Pazinski memorial, Buzetski zbornik (od 1976.), opatijske Liburnijske teme (od 1974.), skupni reško-puljski Jadranski zbornik (od 1956.), pazinsko-reški Vjesnik

Historijskih arhiva Pazina i Rijeke. Tudi puljski literarni časopis Istra, reški Dometi in slovenska revija Primorska srečanja posvečajo veliko pozornosti prav zgodovini. Temu velikemu številu publikacij se je pridružila še nova publikacija reškega Centra za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, ki je leta 1978 izdal prvo številko Historije radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Revija, ki je seveda v prvi vrsti namenjena objavi strokovnih in znanstvenih del sodelavcev Centra, ima namen prinašati in slediti vsem izsledkom najnovejših zgodovinskih raziskav na istrsko-primorsko-goranskem področju.

Historija I. Rájeka 1978, 383 strani.

Prva številka Historije je izšla ob 35-letnici združitve Istre, Reke, Zadra in otokov s Hrvatsko v novo Jugoslavijo, ob 35-letnici formiranja 13. primorsko-goranske udarne divizije in 35-letnici formiranja Drugega pomorskega obalnega sektorja.

V rubriki razprave in članki objavlja dr. Vinko Antić pod naslovom Pazinska odlika o sjedinjenju Istre s domovinom stališče KP Jugoslavije glede rešitve nacionalnega vprašanja v Istri, kar je v tesni zvezi z osvoboditvijo Istre. Pazinski odlok doživi svojo potrditev v sklepu drugega zasedanja AVNOJ o priključitvi omenjenega ozemlja k Jugoslaviji. Mag. Vitomir Grbac v razpravi Od prvih naoružanih grupa do partizanske divizije opisuje proces formiranja 13. primorsko-goranske udarne divizije kot del celotnega procesa formiranja Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

Ožje o 13. primorsko-goranski udarni diviziji piše Mihael Sobolevski, in sicer o kulturno-prosvetnem delu med NOB v omenjeni diviziji. O mornarici Narodnoosvobodilne vojske v Kvarnerju govore kar trije prispevki Anđelka Kalpića, mag. Kažimira Pribilovića in dr. Jovana Vasiljevića.

Rubriko razprav in člankov zaključuje spominski prispevek Radula Butrovića Istrani u 3. prekomorskoj udarnoj brigadi, v katerem avtor opisuje borbena pot brigade od njene ustanovitve konec leta 1943 vse do osvoboditve.

Prva številka Historije vsebuje poleg navedenih razprav še rubriko historične dokumentacije (Građa) in precej obsežno rubriko knjižnih ocen in poročil.

Historija II. Rájeka 1979, 516 strani.

Druga številka Historije se nam predstavlja s pestrejšo vsebino od prve in tudi po številu strani je obsežnejša. Izšla je ob 60-letnici KPJ — ZKJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov in tej temi je posvečenih tudi nekaj prispevkov. Tako podaja dr. Slavoljub Cvetković v Osnovna kretanja u razvoju KPJ od 1919—1937. godine pregled partijskega razvoja od začetnih iskanj novih poti, preko frakcijskih bojev do utrditve enotne partijske linije pod Titovim vodstvom.

Ljubo Drndić govori v prispevku Značaj osnivanja organizacija i rukovodstva KPH za Istru o posebnosti partijskega razvoja v Istri, ki je bila v času med obema vojnama pod Italijo in so bili torej istrski komunisti vezani na KP

Italije. Že 1941. pa je KP Jugoslavije začela z akcijo med hrvaškim in slovenskim prebivalstvom za vključitev v narodnoosvobodilno borbo Jugoslavije.

Ivan Cuculić predstavlja dva svoja prispevka, o formiranju okrožnega komiteja KP Hrvatske za Gorski kotar v novembru 1942 in o »Bjelolasičkom maršu« 2. brigade 13. primorsko-goranske divizije februarja 1944. Mladen Plovanić opisuje prve partizanske diverzantske akcije v letu 1941 na primorsko-goranskem področju.

Naslednjih pet prispevkov govori o kulturni dejavnosti med NOB na področju Istre, Gorskega kotarja in otoka Krka.

V rubriki Građa velja omeniti dokaj obsežno gradivo, ki ga je zbral Mihael Sobolevski, o sodelovanju KPJ na volitvah v ustavodajno skupščino v Gorskem kotarju in Hrvatskem primorju 1920. leta.

V drugi številki Historije je tudi veliko bibliografskih prispevkov. Marija Sentić je pripravila bibliografijo Izdavačka djelatnost organa NOP-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara 1944—1945, Petar Strčić pa bibliografijo Radnički, antifašistički, komunistički i narodnooslobodilački pokret Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara. Po mnenju avtorja je ta bibliografija le »prilog bibliografiji«, vendar je, kljub temu da obsega le samostojne knjige in brošure, dokaj obsežna, predvsem pa nadvse potrebna, saj vlada pri bibliografski obdelavi tega področja velika praznina.

Omenili bi še prispevek Antuna Girona, ki je sestavil bibliografijo del o delavskem gibanju in NOB Petra Strčića, silno plodovitem (nad 350 bibliogr. enot) zgodovinarju, ki se v zadnjem času uveljavlja s svojimi tehnimi prispevki o zgodovini Krka, Reke in Istre v 20. stoletju.

Drugi zvezek Historije zaključujejo obširne ocene in poročila o različnih publikacijah.

Lilijana Trampuž

Dr. Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977, str. 681, ilustrirano.

Dr. Milana Ževarta, dolgoletnega ravnatelja Muzeja narodne osvoboditve Maribor, poznamo kot dobrega raziskovalca in pisca mnogih člankov, razprav in knjig iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem. Poznamo ga tudi kot urednika z vsem potrebnim spoštovanjem izdane zbirke poslovilnih pisem žrtev za svobodo v slovenski Štajerski. Njegovo najobsežnejše delo o narodnoosvobodilnem boju v Šaleški dolini je doktorska disertacija, ki jo je spomladi 1974 uspešno zagovarjal na Filozofski fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.

O narodnoosvobodilnem boju na posameznih območjih Slovenije je izšlo že nekaj del, vendar po zasnovi, širini zajete problematike, metodologiji raziskave, odgovorih na postavljena vprašanja, tehnosti sklepov itd. nobeno delo ni tako izčrpno in popolno, kakor je ta Ževartova knjiga. Pozna se, da se je pisec že dvajset let (od seminarske naloge na univerzi) temeljito ukvarjal z raziskovanjem te teme, saj je o narodnoosvobodilnem boju v Šaleški dolini napisal že več preglednih študij in člankov, in da je popolnoma upošteval na-

potila za pisanje preglednih orisov narodnoosvobodilnega boja na posameznih območjih Slovenije. Zato bi lahko rekli, da smo z Ževartovo monografijo o narodnoosvobodilnem boju v Šaleški dolini dobili vzorec za nadaljnja prizadevanja v tej smeri, vzorec, ki se mu naj pisci skušajo vsaj približati, če ga iz razumljivih razlogov pač ne bi mogli doseči.

Ževartova monografija je pravo znanstveno delo, saj jo je napisal po vseh dosegljivih zgodovinskih virih, s kritično uporabo literature in po zgodovinski kritični metodi. Pisec ni samo virov uporabljal, temveč jih je tudi kritično ocenjeval. Če ni imel na voljo arhivskih virov, je iskal spominske vire, te je iskal tudi za dopolnitev ali preverjanje arhivskih virov. Njegova obravnava snovi je poglobljena, saj nenehno razmišlja in primerja, ugotavlja in sklepa.

Pisec je obsežno snov (635 strani, od tega 121 strani ali 1213 opomb z dopolnilnimi podatki ali navedbami virov in literature) smiselno in preudarno razdelil v poglavja in podpoglavja. V poglavja je namreč združil snov o posameznih razvojnih fazah narodnoosvobodilnega boja v Šaleški dolini in za mejnike teh faz ni uporabljal mejnikov splošnega razvoja NOB v Sloveniji. Iskal in našel jih je torej v razvoju narodnoosvobodilnega boja na obravnavanem območju. Snov je razdelil na deset poglavij. V prvem poglavju (str. 9—75) je zelo pregledno in strnjeno prikazal Šaleško dolino pred aprilom 1941, tj. pred nemško okupacijo. V drugem poglavju (str. 76—167) je sistematično prikazal začetek nemške okupacije in okupatorjeve ukrepe na različnih področjih. Naslednjih sedem poglavij je posvetil prikazu nastanka in razvoja narodnoosvobodilnega boja. V tretjem poglavju, ki je razumljivo tudi najkrajše poglavje (str. 168—177), je prikazal priprave na vstajo od aprila do 7. julija 1941, ko so po napisni akciji šaleški komunisti in člani SKOJ odšli v partizane in ilegalo. V četrtem poglavju (str. 178—251) obravnava oboroženo vstajo in razvoj narodnoosvobodilnega boja od prve oborožene akcije do konca marca 1942, v petem (str. 252—342) osvobodilno gibanje od konca marca do začetka oktobra 1942, ki pomeni tudi eno najbolj zanimivih in razgibanih obdobjev, v šestem (str. 343—398) osvobodilno gibanje od začetka oktobra 1942 do srede septembra 1943, v sedmem (str. 399—474) osvobodilno gibanje od srede septembra 1943 do konca aprila 1944, v osmem (str. 475—569) narodnoosvobodilno vojno od konca aprila do začetka decembra 1944, tj. obdobje, v katerem se je narodnoosvobodilni boj najbolj razmahnil, in v devetem (str. 570—624) NOB od začetka decembra 1944 do osvoboditve maja 1945. Deseto poglavje (str. 625—635) je posvetil opisu partizanskih ustanov in njihovega delovanja v Šaleški dolini oziroma šoštanjskem okraju v letih 1944—1945. Konec monografije pomenijo opombe o virih in literaturi (str. 636—648), seznam padlih borcev in žrtve fašističnega nasilja iz Šaleške doline (str. 649—662), kazalo osebnih imen, ki sta ga sestavil Z. Rogl in F. Lešnik (str. 663—667), in pregled vsebine. Večino poglavij je avtor razdelil v podpoglavja in tako napravil monografijo še bolj pregledno.

Pisec je vsemu razvoju narodnoosvobodilnega boja v Šaleški dolini poklonil enako mero pozornosti. Pri vseh poglavjih je skušal enako pozorno slediti vojaškemu in političnemu razvoju, ugotavljati vplive vojaških dogajanj na politične razmere in delo, razpoloženje prebivalstva in obratno. Opis vojaških dogajanj je podrobnejši takrat, ko gre za partizanske enote, ki so imele

svoje stalno operacijsko območje v Šaleški dolini, ali pa za pomembnejše operacije večjih enot 4. operativne cone (napadi na Velenje in Šoštanj ter železnico). Prav je storil, da se ni spuščal v podrobnejši opis posameznih akcij in operacij brigad in njihovo zgodovino, ker bo za to ustreznije mesto v zgodovini brigad te cone.

Dr. Ževartu je treba dati priznanje za to, da je na koncu vsakega poglavja skušal oceniti položaj narodnoosvobodilnega gibanja v vsakem obdobju in ga primerjati s prejšnjim obdobjem ter ugotoviti njegove razsežnosti, nihanja in vrhunce. To je sicer delal že v svojih prejšnjih pregledih zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Šaleški dolini, vendar so v tej knjigi ocene poglobljene in širše.

Znanstveni izsledki v Ževartovi knjigi so tako tehtni, da bodo ostali; čas in nadaljnja raziskava zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem jih bosta spremenila bolj malo. Zato je popolnoma upravičeno, da je dr. Ževart za to svojo knjigo prejel več vidnih priznanj in nagrad, tako nagrado vstaje slovenskega naroda, nagrado 4. julija in nagrado Sklada Borisa Kidriča.

Tone Ferenc

Dušan Bilandžić, Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Glavni procesi. Školska knjiga, Zagreb 1978; 463 strani.

Petintrideset let po osvoboditvi in petintrideset let po zmagi socialistične revolucije in graditve socialističnega družbenega reda v Jugoslaviji so se za to obdobje, ki večkrat ne nosi še niti oznake »polpretekla doba«, začele zanimati družboslovne znanosti, predvsem politologija. V zadnjih letih smo dobili vrsto del o povojnem razvoju naše države in družbe, med katerimi jih je največ osredotočenih na obravnavanje samoupravljanja, toda ne z zgodovinskega, temveč s politično-politološkega stališča. Med temi deli so se zgodovinskemu pregledu povojnega razvoja Jugoslavije najbolj približala dela dr. Dušana Bilandžića, profesorja Fakultete političnih nauka Sveučilišta u Zagrebu in člana CK ZKH. Čeprav Bilandžić ni zgodovinar, je pri obravnavanju te, danes že zgodovinarske teme, začel delno uporabljati metodologijo zgodovinopisja, kljub temu pa njegova dela niso »zgodovinarska«, pa čeprav podaja v njih »zgodovino« povojnega razvoja socialistične Jugoslavije. V vseh dosedaj objavljenih delih so naslovi kazali, da ne želi podati »zgodovine«, temveč oris družbenega in ekonomskega razvoja socialistične Jugoslavije, zlasti pa razvoj samoupravnih družbenih odnosov. V zadnji knjigi je podal zgodovino socialistične federativne republike Jugoslavije s poudarkom na glavnih procesih. To pa naj bi bila že zgodovinska sinteza tridesetletnega razvoja naše države.

Dušan Bilandžić sledi v tej knjigi, kot že tudi v prejšnjih, glavne procese v okviru štirih ključnih problemov, za katere pravi, da so ti zgodovinski problemi v glavnem prevladovali v vseh etapah dosedanjega družbenega razvoja skupne države jugoslovanskih narodov in narodnosti od leta 1918 do danes. To so:

— premagovanje ekonomske eksploatacije in politične nadvlade in ustvarjanje socialnih in političnih pravic in svobode človeka, delavskega razreda in drugih delovnih ljudi,

— graditev enakopravnih odnosov med narodi v skupni državi,

— pospešen družbeni in ekonomski razvoj,

— zavarovanje nacionalne neodvisnosti, svobode in ozemeljske celovitosti države kot celote in vsakega njenega naroda (str. 3).

Važne za opredelitev celotnega dela so avtorjeve besede na začetku knjige, ko pravi, da obdeluje samo glavne družbene procese (dodaja, da so izpuščeni celo neki od teh glavnih procesov) in da »se še ne morejo izrekati končne sodbe o nekaterih zgodovinskih dogodkih in procesih.« To pojasnjuje in opravičuje s tem, da so nekateri družbeni odnosi še v fazi razvoja in da rezultati in posledice še niso dovolj jasno vidni. To velja zlasti za razvoj od srede šestdesetih in začetek sedemdesetih let, ko so bile v naši družbi krizne situacije, katerih razreševanje sega še v sedanost. Glavni razlog za to pa je vsekakor problem virov in njihova dostopnost raziskovalcem. Kot drugi razlog pa navaja, da so »generacije, ki so ustvarjale našo najnovejšo zgodovino še živi akterji družbenega življenja, kar ni brez vpliva, ko se dajejo ocene in sodbe o minulih dogodkih«. Pomembno pa je, da Bilandžić zaradi teh »zavor« pravi, »da se razmišljanja v tej študiji ne morejo vzeti kot avtorjevo dokončno stališče in prepričanje« (str. 2).

Sama knjiga Historija SFRJ — glavni procesi je v velikem delu ponovitev (ponatis) že prej objavljenih del istega avtorja, še zlasti študije Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973 (Komunist, Beograd 1973) ter drugih izdaj istega dela pod naslovom Društveni razvoj socialističke Jugoslavije. Te izdaje pa so bile od leta 1975 do leta 1978 že tri oziroma pet. Tem izdajam je avtor dodal poglavja, ki obravnavajo razvoj v letih, ki ga prva knjiga ni zajela, ker ta obravnava razvoj do leta 1971. Dopolnila segajo do leta 1974 — do sprejetja Ustave SFRJ in X. kongresa ZKJ. To pa je tudi končni vsebinski obseg knjige Historija SFRJ — glavni procesi, za katero pa avtor pravi, da se »ysebina te knjige bistveno razlikuje od vseh doslej objavljenih knjig tako po obsegu časovnega obdobja kot po širini vsebine« (str. 1).

Ker stoji avtor na pravilnem stališču, da brez poznavanja razvoja predvojne države jugoslovanskih narodov ni mogoče razumeti povojnega razvoja, je v knjigi kot povsem novo poglavje (glede na prejšnje monografske študije istega avtorja o povojnem razvoju), podal kratek oris zgodovine predvojne Jugoslavije na 35. straneh. V prvem, uvodnem, delu je poudarek na družbenoekonomskih odnosih in krizi stare Jugoslavije in pravi: »Očitno je, da kapitalizmu v stari Jugoslaviji ni uspelo opraviti svoje zgodovinsko poslanstvo razvoja proizvodjalnih sil, pa je bil to eden glavnih vzrokov, ki so omogočali in zahtevali revolucionarne spremembe celotne družbene strukture.« (Str. 17.) To pomeni, da so slabo razviti kapitalistični družbenoekonomski odnosi in slabo razvite proizvodjalne sile povzročile in pogojevale spremembo družbenoekonomskega sistema, kar pa negira vlogo razvoja proizvodjalnih sil in proizvodnih odnosov pri nujnosti prehoda iz nižje v višjo družbenoekonomsko formacijo.

V delu »Ustvarjanje demokratične federativne Jugoslavije« je Bilandžić podal pregled narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije ter nastanek nove Jugoslavije. V prvem poglavju obravnava razkosanje Jugoslavije (več-

krat uporabi termin »razpad« stare Jugoslavije, pri čemer ni povsem jasno ali misli na razpad političnega in družbenoekonomskega sistema ali na razpad državne celote) in formiranje »razredno-socialnih in političnih sil po razpadu Jugoslavije«. Pri tem se je osredotočil še zlasti na nacionalna nasprotja med jugoslovanskimi narodi, med Hrvati in Srbi. Zaključuje z mislijo, da KPJ ni uspela ustvariti sodelovanja niti s tistim delom meščanskih strank, ki niso prešle na stran okupatorja — razen v Sloveniji z Antiimperialistično fronto, torej z OF. Pri tem pravi, da v Sloveniji ni bilo bratomorne vojne zaradi tega, ker je Slovenija nacionalno homogena, (glej str. 50, op. 11). Bilandžiću pomeni nacionalna komponenta enega glavnih procesov in tudi končnih ciljev NOB in socialistične revolucije, medtem ko razredno, revolucionarno komponento manj upošteva. Zanima ga predvsem poraz »oboroženih sil velikosrbske buržoazije« — četnikov Draže Mihailovića kot enega osnovnih pogojev za ustvarjanje nove Jugoslavije, vendar bolj kot poraz nacionalističnih sil, kot pa razredno nasprotnih ciljem revolucije.

Dušan Bilandžić je glavni del knjige, katere namen je podati zgodovino socialistične Jugoslavije s poudarkom na osnovnih družbenih procesih, razdelil na pet delov, ki predstavljajo obdobja socialistične graditve povojne Jugoslavije. Pri tej svoji periodizaciji se Bilandžić ni držal enakih kriterijev pri postavljanju »meje« med obdobji. Ponekod mu predstavljajo »mejo« med obdobji-fazami dogodki in spremembe v ekonomski sferi družbenega življenja, drugič v politični. Trideset let razvoja socialistične Jugoslavije je razdelil na pet obdobji;

— Formiranje državnocentralističnega sistema in začetek njegove krize (1945—1950),

— Veliki preobrat (1948—1953),

— Dvojnost družbenega sistema (1954—1964)

— Kritika državnega centralizma, razvoj samoupravljanja in novih odnosov med narodi; šestdeseta leta zlasti druga polovica,

— Razvijanje sistema samoupravljanja na konceptiji združenega dela (1971/72—1977/78).

V resnici je obdelan razvoj glavnih procesov družbenega razvoja samo do leta 1974.

Obdobje od osvoboditve leta 1945 do začetka razvoja samoupravnih družbenih odnosov leta 1953, to je obdobje administrativnega socializma, obdobje državnocentralističnega sistema ali obdobje ljudske demokracije, za razliko od socialistične demokracije, ki se začne razvijati prav leta 1953, je razdelil Dušan Bilandžić v dve obdobji, ki se časovno, problemsko in vsebinsko pokrivata. Začetke samoupravnih družbenih odnosov omejuje v prvem delu, v katerem obdeluje državnocentralistični sistem, z letom 1950, ko je bil sprejet zakon o predaji tovarn delavcem v upravljanje — zakon o samoupravljanju. Zakonsko je bilo uvedeno delavsko samoupravljanje in začel se je proces decentralizacije, debirokratizacije in demokratizacije kot proces boja proti nevarnosti, ki je grozila socializmu in nadaljevanju socialistične revolucije pri nas — boja proti birokraciji. Proces boja proti vladajočim birokratskim slojem in uvajanje samoupravnih odnosov se je zaključil s sprejetjem ustavnega zakona 1953. To je resnično pomenilo začetek novega obdobja, obdobja socialistične demokracije, ko je dobilo samoupravljanje tudi ustavno potrditev in se je lahko zakonsko

uveljavljalo na vseh področjih družbenega življenja. Bilandžić je obdobje administrativnega socializma razdelil še na »podfazo«, ki se začne z letom 1948, to je z napadom Informbiroja na KPJ in Jugoslavijo. Bilandžiću pa pomeni leto 1948 več, pomeni mu mejni kamen med dvema zgodovinskima obdobjema socialistične graditve pri nas, med obdobjem administrativnega upravljanja in med obdobjem samoupravljanja. Vendar leto 1948 samo kot tako in dogodke, predvsem v mednarodnem delavskem gibanju, ne moremo jemati kot neposredno »mejo« med administrativnim in samoupravnim socializmom v Jugoslaviji, saj je znano, da je prav po tem letu prišlo do najmočnejše etatizacije in birokratizacije pri nas. Pomeni pa leto 1948 vsekakor posredni mejni kamen za razvoj socialistične graditve v Jugoslaviji, kajti prav krepitev etatičnih odnosov in rast birokracije ter analiza družbenega stanja v Sovjetski zvezi, je pripeljalo do analize in kritike takšnega stanja pri nas, kar je neposredno vplivalo na spremembo v orientaciji razvoja socializma v smeri samoupravljanja. To se je začelo utrjevati in uveljavljati resnično po letu 1953 in tako moramo, kljub zakonu o delavskem samoupravljanju leta 1950, šteti obdobje administrativnega socializma do leta 1953.

Naslednje obdobje od leta 1954 do leta 1964 je Bilandžić označil kot obdobje relativno mirnega razvoja in velikih uspehov na vseh področjih družbenega življenja. Hkrati pa označuje to obdobje kot dvojnost družbenega sistema. To oznako je postavil zato, ker je kljub uveljavljanju samoupravljanja, kot pravi avtor, obstajal v resnici državno-lastniški monopol in je bil proces odmiranja države upočasnen. Predvsem postavlja upočasnen proces deetatizacije v prvo »podfazo« od leta 1954 do 1957. Za drugo »podfazo« je sicer mnenja, da gre za obnavljanje procesa deetatizacije, vendar je tudi v tem primeru do tega procesa kritičen, še zlasti do vloge države v gospodarskih vprašanjih.

Na proces deetatizacije in uveljavljanja samoupravljanja gleda Bilandžić kot na vprašanje delitve presežne vrednosti in družbenega proizvoda. Zlasti ga zanima vloga države v ekonomski sferi družbenega življenja na eni strani, na drugi pa vloga gospodarskih podjetij, ki neposredno ustvarjajo presežno vrednost in družbeni proizvod. Vloga države in politične oblasti, ki je bila še vedno glavna ekonomska sila v tem obdobju in je regulirala skoraj vsa gospodarska gibanja, predvsem pa je imela glavno besedo pri delitvi presežne vrednosti, je po mnenju avtorja ostala skoraj neizpremenjena ali le malo spremenjena do leta 1961, ko se začne poizkus spremembe gospodarskega sistema, zlasti v delitvi. To je pomenilo usklajevanje gospodarskega sistema z načeli samoupravljanja. Osnovno vprašanje samoupravnih odnosov pa je v bistvu vprašanje ustvarjanja in delitev presežnega dela — kdo z njim razpolaga ter kdo in kako ga deli; ali je to socialistična država ali teritorialna skupnost ali neposredni proizvajalci sami. Prav delitvi je pri obravnavanju družbenoekonomskega razvoja Dušan Bilandžić namenil glavni poudarek. Vendar je njegov prikaz vseh faz formiranja in delitve dohodka večkrat preveč strokoven, preveč natančen, zlasti za takšno delo, katerega namen je podati »zgodovino« glavnih procesov razvoja SFRJ. Nasploh je celoten pregled glavnih procesov družbenoekonomskega razvoja preveč teoretičen, ekonomističen, neživljenski. Prav te slabosti veljajo tudi za pregled drugega ključnega problema, ki obravnava pospešeni družbeni in ekonomski razvoj. Ta pregled je vse preveč statistično tabelarno

obdelan. Tega se zaveda tudi avtor, ko pravi: »Izza skopih statističnih podatkov o družbenem razvoju Jugoslavije od vojne do začetka 70. let le naha-jajo pravzaprav epohalne glavne spremembe« (str. 393). Vendar pa ostanejo te epohalne spremembe prav zaradi takšnega nizanja statističnih po-datkov v tabelah nedorečene, nejasne, neučinkovito prikazane, še zlasti pa ne-življenske.

Kot osnovno značilnost za šestdeseta leta, posebno še za drugo polovico, postavlja Dušan Bilandžić radikalne spremembe v družbenoekonomskih odno-sih, uveljavitev samoupravljanja ter konec »etatizma« oziroma državnega so-cializma. Mejni kamni v radikalizaciji družbenoekonomskih odnosov so po mne-nju Bilandžića zlasti V. kongres Zveze sindikatov Jugoslavije aprila 1964, Re-solucija Zvezne skupščine o nadaljnjem razvoju gospodarskega sistema maja 1964 ter VIII. kongres ZKJ konec istega leta, medtem ko za ustavo SFRJ spre-jeto leta 1963 pravi, da je v glavnem sprejela etatično ekonomsko strukturo in da je »v glavnem sankcionirala obstoječe stanje«. (Str. 297.) Prelomnica do-končne zmage nad »etatizmom« je gospodarska reforma leta 1965, ki je bila »objektivna ekonomska nuja«, s katero je nastopila prelomna faza v družbeno-ekonomskih odnosih v Jugoslaviji. Po drugi strani pa sta reforma in njeno uresničevanje pomenila enega od vzrokov in povod politične krize, ki se je hkrati z reformnimi težavami začela kazati v jugoslovanski družbi v drugi po-lovici šestdesetih let. Najvidnejši odraz te krize so bili novi odnosi med na-rodni in narodnostmi ter s tem reforma federacije in krepitev pravic in odgovor-nosti republik in avtonomnih pokrajin.

Odnose med narodi in narodnostmi v Jugoslaviji, kot o enem izmed štirih ključnih problemov jugoslovanske skupne države, je avtor obdeloval že v prejšnjih obdobjih. Ti odnosi so v drugi polovici šestdesetih let pokazali tisto razsežnost, za katero je bilo ves čas do zmage revolucije poudarjeno, da so za večne čase rešeni. To je bila »tabu tema«, o kateri se ni razpravljalo. Ker pa mednacionalni odnosi kljub takšnemu mišljenju niso bili rešeni, ampak so se začeli kazati v obliki unitaristično-centralističnih teženj in nacionalne nestrp-nosti (t. i. Rankovičeva skupina), je bilo potrebno začeti misliti na reformo federacije. To je bilo sredstvo boja proti takšnim težnjam v družbenopolitičnem in ekonomskem razvoju Jugoslavije. Pravzaprav se je nacionalno vprašanje ponovno obudilo leta 1964 na VIII. kongresu ZKJ, ki je po Bilandžićevih be-sedah pomenil »začetek politične akcije pri zatiranju unitaristične zavesti«. S tem je bil napravljen prvi korak k reformi federacije in odnosov v njej. Re-formo federacije, je Bilandžić ocenil kot eno »najobčutljivejših in največjih transformacij« v naši družbi po osvoboditvi.

Nacionalno vprašanje, razraščanje nacionalističnih strasti unitaristično-cen-tralističnih teženj in reformo federacije, probleme, ki so bili od sredine šest-desetih in v začetku sedemdesetih let v »središču pozornosti jugoslovanske in tudi dela svetovne javnosti«, je želel Dušan Bilandžić obdelati čim bolj kom-pleksno. Za lažje razumevanje problemov je podal statistično »skico« nacional-ne strukture Jugoslavije. Vendar je te ključne probleme zaradi pomanjkanja (nedostopnosti) virov, zaradi majhne časovne distance in še vedno trajajočih določenih procesov ter prisotnosti »političnih akterjev« teh političnih dogod-kov, lahko obdelal »enostransko in s prazninami«.

Pomembno je spoznanje avtorja, da so glavni vzroki politične krize v Jugoslaviji v navedenem obdobju, ki se je kazala v nesoglasju med narodi in narodnostmi, med republikami in pokrajinami ter federacijo, in ki so povzročili reformo federacije, ekonomski. Pomenili so v bistvu konflikt med državno monopolnimi in samoupravnimi interesi. Ti konflikti imajo svoje vzroke v ustvarjanju, predvsem pa v delitvi presežne vrednosti in narodnega dohodka. Proti državnemu monopolu sta bili Slovenija in Hrvaška, dve najrazvitejši republiki. Odpor v Sloveniji, vendar ne »širše slovenske javnosti«, kot pravi avtor, se je pokazal ob tako imenovani »cestni aferi« leta 1969, kot prvi v kroniki političnih borb za reformo federacije, in ki naj bi po mnenju avtorja pospešila ta proces. Za prikaz reforme federacije in nacionalnih nasprotij je mogoče reči, da jih je obdelal Bilandžić predvsem kronološko z obsežnimi citati stališč udeležencev teh političnih procesov, kar ima sicer »zgodovinarski« značaj in metodo, vendar so ti procesi še preveč povezani s sedanostjo, zato še niso zreli za zgodovinarsko analizo in prikaz. Zato je potrebno napotek avtorja, naj bralec jemlje tekst z rezervo in naj »poišče dodatne in širše informacije in vire za lastno spoznanje!« (str. 349), jemati kot pozitivno opravičilo, da ti procesi še niso obdelani zgodovinarsko analitično.

Zadnji del knjige obravnava obdobje od leta 1971/72 do 1977/78, torej do »danes«, v resnici pa le do leta 1974, pri čemer so se pred avtorjem pojavljale še večje težave, kako pisati zgodovinarsko. Ta in tudi prejšnji del sta tako še bolj politološki študiji družbenopolitičnega in ekonomskega razvoja, kot pa zgodovinski prikaz obdobja. To obdobje — konec šestdesetih in začetek sedemdesetih let — ocenjuje Bilandžić kot razpotje v razvoju socializma pri nas. Konec šestdesetih let je prišlo, po mnenju avtorja, do konca stalnih nasprotij med etatističnimi in samoupravnimi koncepti družbenopolitičnega in ekonomskega razvoja. Dokončno je zmagal samoupravni sistem, politično in ekonomsko življenje države in družbe se je demokratiziralo. To je omogočilo negativno razraščanje teženj, ki so postale nevarne za nadaljnji razvoj socialističnega samoupravljanja, in proti katerim je ta sistem moral pokazati svojo demokratično moč in zgodovinsko vlogo, ki si jo je priboril proti etatističnim koncepcijam od leta 1950 dalje. Pred nadaljnji razvoj socializma pri nas so se postavljala vprašanja: ali se vrniti v etatistični sistem ali začeti razvijati kapital—družbene odnose — ali nadaljevati razvoj samoupravnih družbenih odnosov. Idejni in politični boj se je razvnel zlasti med menedžersko-tehnokratskimi prokapitalističnimi težnjami in samoupravnimi težnjami ter interesi delovnih ljudi — neposrednih proizvajalcev, kajti vprašanje razdeljevanja presežne vrednosti se je iz neposrednih proizvodnih odnosov začelo seliti v razne druge centre izven proizvodnje npr. v banke. Za to obdobje je značilno, da je politični boj potekal le v tisti strukturi družbe, zlasti v menedžersko-tehnokratskem sloju, ki si je prizadeval osamosvojiti in pridobiti popolno monopolno moč nad družbo. Ljudske množice, delovni ljudje so bili iz teh bojev več ali manj izključeni. V zvezi s tem je avtor prikazal krepitev vloge in družbene moči tehnokracije, sloja, ki je »splošne družbene interese potlačil v korist osebne in skupinskega interesa« (str. 405) njihovih pripadnikov v naši družbi. Ob vprašanju slojevitosti jugoslovanske družbe je v zvezi s tem Bilandžić pokazal na težnjo ustvarjanja tako imenovanega srednjega razreda kot posledica nastajajočega socialnega razlikovanja v ekonomskem in zlasti upravno-poli-

tičnem smislu krepitve družbene moči. Pri tem pa je potrebno navesti dejstvo, da je Bilandžić pri prikazu nastajanja srednjega razreda (ali sloja) izhajal iz predpostavke o spreminjanju razredne strukture zamišljene brezrazredne družbe v socializmu. Pri spreminjanju socialne strukture jugoslovanske družbe je avtor poudaril tudi zmanjševanje deleža agrarnega prebivalstva v deležu celotnega prebivalstva ter na nastajanje tako imenovanega modernega delavskega razreda ob prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta. Prikaz sprememb socialne strukture je avtor podal pomanjkljivo, prazno, s pomočjo tabel in statističnih podatkov, kar ne daje dovolj jasne slike sprememb.

Ob tehnokratsko-liberalističnih in drugih negativnih težnjah, ki so povzročale politično krizo konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, se je najbolj negativno odrazilo nacionalistično zaostrovanje. Ta ključni problem politične krize tega obdobja je Dušan Bilandžić obdelal kronološko s poudarkom na političnih dogodkih, ki jih je sprožilo nacionalistično gibanje v Hrvatski na eni in v Srbiji na drugi strani. Pri tem se omeji samo na politične vrhove v obeh republikah, za katere pravi, da so »stali na svojih pozicijah dalj, kot je čas dopuščal« (str. 418). Pri pregledu razpleta politične krize, ki se je začel z 21. sejo Predsedstva ZKJ decembra 1971, je Dušan Bilandžić v pregledu razvoja političnih dogodkov v Srbiji po 21. seji napravil napako, ko je vključil tudi kratke preglede »istovrstnih političnih manifestacij« v ostalih republikah in v avtonomni pokrajini Kosovo. Politične probleme v ostalih republikah in v SAP Kosovo je vsekakor premalo pojasnil, kajti glavno preokupacijo mu je predstavljal politična kriza in njen razplet v republikah, kjer se je najbolj pokazala in najbolj vplivala na politični razvoj cele države.

Knjiga Historija SFRJ — glavni procesi se zaključuje z akcijami, ki so razpletle krizo v naši družbi in so pomenile smernice za nadaljnji razvoj samoupravnega socializma na konceptih združenega dela. Delo se zaključuje z letom 1974, ko je bila sprejeta nova ustava, ki pomeni začetek nove etape družbenopolitičnega in družbenoekonomskega sistema na osnovah svobodne menjave dela, in z X. kongresom ZKJ, ki je dal obdobju oceno, predvsem pa je podal smernice za nadaljnji razvoj.

Eden glavnih procesov in ena glavnih značilnosti v povojnem razvoju socialistične samoupravne Jugoslavije sta tudi razvijanje mednarodne politike na načelih aktivnega in miroljubnega sožitja in nevmešavanja — izgrajevanje neuvrščene, izvenblokovske politike. Zveza komunistov pa se v mednarodnem delavskem gibanju bori za načela medsebojnega spoštovanja, nevmešavanja v notranje zadeve in samostojno, neodvisno pot pri graditvi socialističnih odnosov. Glavne procese te politike naše države in Zveze komunistov je Dušan Bilandžić podal v obliki kratkega sumarnega pregleda na začetku vsakega obravnavanega obdobja povojnega razvoja Jugoslavije. Ti pregledi nudijo bralcu zadosten vpogled v mednarodne dogodke, ki so vzročnopolledično povezani z notranjepolitičnim razvojem in so nujni za njegovo razumevanje.

Študija Dušana Bilandžića Historija SFRJ — glavni procesi sodi vsekakor med opazne knjige na jugoslovanskem knjižnem trgu (v letu 1980 bo pri Partizanski knjigi izšla tudi v slovenščini) med deli, ki obravnavajo povojni razvoj Jugoslavije. V bistvu je to edino delo, ob treh zvezkih Istorije socialističke Jugoslavije (Radnička štampa, Beograd 1977) avtorjev Branka Petranovića in Čedomira Štrbca, ki zajema celoten zgodovinski razvoj Jugoslavije po letu

1945. Sam naslov dela »historija« obljublja morda preveč, vendar pa je za sluga avtorja, da je podal dober pregled glavnih procesov — osnovnih vprašanj povojnega razvoja, pa čeprav so ti procesi bolj politološko, sociološko, ekonomsko obdelani. To bo služilo po eni strani mnogim, da se bodo lahko seznanili z glavnimi problemi socialistične graditve pri nas, po drugi strani pa bo služilo kot opora pri delu tistim, predvsem zgodovinarjem, ki se in se bodo s to problematiko ukvarjali znanstveno raziskovalno. Zavedati pa se je treba, da še ni moč napisati zgodovinske sinteze razvoja povojne Jugoslavije, kajti pri zgodovinarsko znanstveni obdelavi tega obdobja smo šele na začetku tudi zaradi vzrokov, ki jih je navedel tudi Bilandžić (neurejeno, nedostopno arhivsko gradivo, premajhna časovna distanca itd.). Morda bi bilo bolje, da bi imela njegova knjiga namesto pretiranega naslova *Historija SFRJ — glavni procesi naslov Glavni procesi historije SFRJ*. Kljub dilemam o naslovu knjige, pa avtor v predgovoru pravi, da bo v bodočih delih ostal pri tem naslovu. Vsekakor pa lahko od Dušana Bilandžića pričakujemo v bodoče nove, podobne zgodovinske študije, dopolnjene z obravnavo obdobja po X. kongresu ZKJ, za katero na koncu knjige avtor pravi, da bi analiza zahtevala mnogo prostora in raziskovanja in to naj bi bila morda naloga posebne knjige.

Zdenko Čepič

Dr. Franc Petek, Iz mojih spominov. Slovenska matica, Ljubljana; Založba Drava, Borovlje, 1979, 287 strani.

Skoraj petnajst let je minilo, odkar so bili slovenski javnosti predstavljeni spomini dr. Franca Petka, koroškega Slovence, ki »je bil skoraj pol stoletja stalnica v iskanju in življenjskem boju slovenskega ljudstva na Koroškem, polnem negotovosti in pretresljivih sprememb, bil je trajna vrednost, ki s svojo dejavno navzočnostjo vliiva zaupanje, spreminja življenjsko usodo v ustvarjalen in smiseln upor. Delo dr. Petka je izšlo iz samorastniškega koroškega slovenskega ljudstva, ga takorekoč poseeblja«. Tako je zapisal v pripisu knjigi zapisovalec njegovih spominov dr. Janko Pleterski.

Dr. Franc Petek je bil pomemben neklerikalno usmerjeni politik slovenske manjšine na Koroškem med obema vojnama, po vojni pa vse do leta 1955 najvidnejši predstavnik napredno usmerjenega dela koroških Slovencev. Ob ustanovitvi Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora, organa ljudske oblasti 16. maja 1945 v Celovcu, je postal njegov predsednik, po dokončni britanski zasedbi Koroške pa predsednik Pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte. V vsem času obstoja POOF za Koroško se je odločno zavzemal za nadaljevanje protifašistične dejavnosti in za spoštovanje pravice do samoodločbe in narodne enakopravnosti koroških Slovencev. Z ustanovitvijo Demokratične fronte delovnega ljudstva leta 1949 je prevzel funkcijo predsednika njenega Pokrajinskega odbora, ko pa je 25. marca 1955 nastala današnja Zveza slovenskih organizacij, je našel svoje mesto delovanja kot predsednik njenega nadzornega odbora. Umrli je 9. avgusta 1965.

Spomini, zbrani v tej knjigi, žal niso vse kar bi Petek lahko povedal. Avtor sam je želel svoje spominjanje zaključiti z napadom Hitlerja na Jugoslavijo. Čeprav tudi ta del njegovih spominov pomeni dragocen prispevek k razume-

vanju življenja in delovanja Slovencev na Koroškem v prvi avstrijski republiki, lahko upravičeno trdimo, da bi bile njegove besede o življenju koroških Slovencev v času nacizma in v času druge avstrijske republike ter še posebej v času sklenitve avstrijske državne pogodbe, še bolj zanimive. Velika večina ali morda celo vsi takratni najpomembnejši kreatorji slovenske politike na Koroškem, tiste politike, ki je neposredno vplivala na današnjo in ki je ustvarila pogoje za današnji politični položaj med koroškimi Slovenci, so umrli. Ni več dr. Tischlerja, dr. Vinka Zwittra, župnika Starca, Karla Pušnika-Gašperja in še mnogo drugih, in za njimi razen pri Prušniku, ni ostalo niti za stran spominov. Na drugi strani, pa je prav v tem času prišlo do prelomnih sprememb v političnem življenju koroških Slovencev, ki jih danes poznamo in presojamo v glavnem le na podlagi pisanih virov.

Spomine dr. Franca Petka beremo kot avtobiografski roman. Pripoved se začne v njegovem rojstnem kraju Stari vasi pri Ženeku, kjer opisuje svoj rod v času pred plebiscitom. V tem najdaljšem poglavju ne najdemo le opisa njegove življenjske poti od rojstva 1885 do promocije za doktorja medicine in opisa časa tik pred plebiscitom, temveč tudi sliko socialnega stanja nižjega sloja prebivalstva na slovenskem Koroškem. V ostalih poglavjih, v katerih se Petek spominja plebiscita, svojega delovanja v prvi avstrijski republiki in obnavljanja slovenskega političnega življenja, slovenskega združništva in utrakvističnega šolstva, pogajanj o kulturni avtonomiji, stikov z drugimi narodnimi manjšinami, stanovske države, časov hitlerjeve Nemčije do prepovedi slovenskega življenja leta 1941 in odločitve o usmerjenosti slovenske politične organizacije leta 1930, najdemo dosti podatkov, ki nam dopolnjujejo dosedanje vedenje.

Največ novega oziroma največji prispevek k pojasnjevanju takratnega političnega razvoja, še bolj pa dogodkov okrog diferenciacije slovenskega političnega življenja v prvem desetletju po koncu prve svetovne vojne, nam posreduje Petek v poglavju o odločitvi o usmerjenosti slovenske politične organizacije leta 1930. Takrat je namreč začelo Politično in gospodarsko društvo za Slovence drseti na desno, vse bliže takratnemu Dollfuss-Schuschniggovem režimu. Vodstvo društva je prešlo iz rok Petka in Starca v roke mladih katoliških aktivistov dr. Rudolfa Blümla, dr. Joška Tischlerja in dr. Vinka Zwittra. Napredni, v smeri socialne demokracije naravnani nazori dr. Petka so med Slovenci vedno bolj izgubljali pomen in so spet začeli pridobivati svojo veljavo šele v času nacizma. Takrat je postal dr. Petek, ki ni bil obremenjen s sodelovanjem s klerofašističnim režimom, tista oseba, ki je lahko v korist koroškimi Slovincem kontaktirala z novimi oblastmi. Njegovo delovanje pa je postalo še izrazitejše med aktivnim odporom zoper nacizem in narodnoosvobodilnim bojem ter v drugi avstrijski republiki.

Spomini dr. Franca Petka gotovo niso zgodovina koroških Slovencev v prvi avstrijski republiki. Gre za tipično memoarsko literaturo z vsemi prednostmi in slabostmi. Marsikje so v avtorjevih spominih večje ali manjše praznine, včasih naletimo na ponavljanje, ponekod se pisani viri razlikujejo od izjav dr. Petka. Prav zato so pomembne del knjige opombe, ki jih je več kot šestdeset strani in sta jih prispevala zapisovalec spominov dr. Janko Pleterski in dr. Tone Zorn, oba odlična poznavalca problematike koroških Slovencev. Brez opomb, ki pomenijo praktično razpravo zase in opozarjajo na dodatno literaturo in vire,

bi bila knjiga bistveno manj uporabna. Skupaj z uvodnimi besedami sedanjega predsednika Zveze slovenskih organizacij na Koroškem dr. Francija Zwitterja, ki je pokazal na dr. Petka z bližnjega, človeškega vidika in »Pripisa zapisovalca«, ki opisuje nastanek spominov, sodi publikacija med temeljno literaturo za koroško vprašanje.

Dušan Nečak

Anton Ožbolt, Utrinki iz podzemlja. Ljubljana, Borec 1979; strani 463 + 1.

Avtor opisuje življenje in delo ilegalcev v okupirani Ljubljani in potem v partizanskih tiskarnah na Dolenjskem. Naslov publikacije je res nekoliko ne- navaden, zato pa je oprema ovitka nazorna vizualna informacija bralcem (opremil Jani Bavčer), ki jo dopolnjujejo številne fotografije.

Najbolje napisano poglavje »Utrinki iz podzemlja« pripoveduje o življenju ilegalcev v kletnem stanovanju v bunkerju Neubergerjeve vile na Vilharjevi cesti 1942—1943, kjer sta se nekaj časa mudila tudi Kardelj in Kidrič (str. 23—108). Skozi vso knjigo pa sledimo življenju in delu Milana Škerlavaja-Petrača: njegov delež pri organizaciji partizanskega tiskarstva res ni bil majhen! Zanimivo je tudi opisana gradnja tehnike »Ivica 12« (str. 123—140) in zadnja zima na Goteniškem Snežniku v tiskarni »Triglav« (str. 386—408). Omenim naj še selitev Krajčeve tiskarne iz Novega mesta, selitev Pavličkove tiskarne iz Kočevja, gradnjo »Ladopunkta«, »Partizanske tiskarne«, tiskanje partizanskega denarja v »triglavski« tiskarni. Vmes se prepletajo opisi drobnih vsakdanjih dogodkov iz NOB, pa tudi podobe okupatorjevega in domobranskega terorja ter bojov na kočevskih tleh in v Gorskem Kotorju. Prav ob tem se je pripoved preveč razpletla v širino.

Žal niso nikjer podrobneje navedeni viri in literatura, knjiga je s tem precej izgubila. Avtor Tone Ožbolt, nekdanji obveščevalec »Triglavske tiskarne« omenja samo to, da so njegovi zapisi nastali na podlagi dokumentacije v arhivih in po pripovedovanju drugih ter z njegovimi osebnimi doživetji (str. 267, 287, 301, 385).

Tako ostaja le mozaik spominov ilegalcev in tiskarjev; mnogokrat pa je avtorju uspelo plastično prikazati vzdušje tistih vojnih časov, kar daje knjigi njeno vrednost. Mlajšim generacijam bo to dobrodošlo branje o NOB in še posebej o partizanskem tiskarstvu.

Marjeta Čampa

Radko Polič, Čudežna pomlad. Založba Borec, Ljubljana 1979, strani 470.

Memoarska trilogija Radka Poliča, s skupnim naslovom »Čudežna pomlad«, je ponatis avtorjevih spominov na partizanska leta, ki so izšli v treh knjigah že pred približno dvajsetimi leti in sicer: Čudežna pomlad (Založba Borec, Ljubljana 1959), Žita zorijo (Založba Borec, Ljubljana 1960) ter Sonce in ceste (Založba Borec, Ljubljana 1961).

Ponatis ne vsebuje nobenih bistvenih sprememb v besedilu, ampak se le-te nanašajo v glavnem na jezikovno, stilistično izboljšavo prvotnih spominov. Na

določenih mestih je avtor tudi izpustil nezanimive in nepomembne podrobnosti, zlasti pa je opustil nekaj daljših opisov vojaških dogajanj, za katera že obstoji danes temeljitejša literatura. Tretja kategorija sprememb v ponatisu pa vključuje vnašanje novih podatkov, ki prispevajo k natančnejši osvetlitvi posameznih oseb, krajev in časa dogajanja. Pri tem je avtor uporabil podatke iz knjige *Partizanovi obiski* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1964), ki so nastali ob njegovem obisku štirinajstih krajev, v katerih se je zadrževal med narodnoosvobodilnim bojem.

Pisec pripoveduje o spominih na svoja doživetja vse od začetka okupacije pa do konca vojne, natančneje do 20. aprila 1945, ko je poklican v Beograd v ministrstvo za narodno obrambo. Tudi pri ponatisu je avtor upošteval enako kronološko razdelitev kot v spominih izpred dvajsetih let, pri čemer sta mu glavna mejnika nastanek osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini poleti leta 1942. in kapitulacija Italije septembra 1943. Omenjena razdelitev pa kaže tudi na kraje avtorjevega delovanja v času narodnoosvobodilnega boja, katerim posveča svoje spomine, in sicer na Dolenjsko, Kočevsko in Belo krajino.

Res je, da avtor obravnava krajevno omejene dogodke, vendar pa te dogodke skuša povezati v splošno slovensko, jugoslovansko in celo svetovno dogajanje. Zato se pred njim zvrsti tudi pestra panorama osebnosti, od preprostega kmeta, ki je dajal narodnoosvobodilnemu gibanju materialno, politično in moralno oporo, nezatnega terenskega aktivista ali borca, pa do vodilnih ljudi naše narodnoosvobodilne vojne in zavezniških vojaških misij.

Za zgodovinarja je pomemben in poučen zlasti prvi del, v katerem Polič precej podrobno prikaže organizacijski in kadrovski razvoj Komunistične partije Slovenije, Osvobodilne fronte in partizanskih enot v stiškem in grosupeljskem okrožju do roške sovražne ofenzive. V drugem delu opisuje eno najtežjih situacij v štiriletni zgodovini narodnoosvobodilnega boja, situacijo, ki je nastala po roški ofenzivi, ko se je okrepiło kontrarevolucionarno delovanje v stiškem in kočevskem okrožju in nato vojaško in politično rast svobodoljubnih sil. Zaključni del trilogije pa obravnava situacijo ob kapitulaciji Italije in po njej, pomembne dogodke, ki so se odigrali oktobra 1943 na Kočevskem, nadaljnje širjenje narodnoosvobodilnega gibanja ter vlogo tiska in novinarjev v njem.

Radko Polič se je kot politični aktivist, borec in novinar soočil v času svoje štiriletno aktivne borbe s številnimi osebnostmi in dogodki, in vse to se odraža v njegovih spominih, ki so se zapisali med najbolj pretanjene in tudi v pisateljskem smislu izjemno dognane zapise o času narodnoosvobodilnega boja. Vendar vrednost dela ne obstoji samo v literarnem smislu, ampak tudi v dokumentarnem, saj avtor podkrepi svoje spomine z dokumenti različnih virov.

Vida Deželak

Dragan Kljakić, Ustaško domobranska legija pod Staljingradom, August Cesarec, Zagreb 1979, 196 strani, ilustrirano.

Po avtorjevih besedah v uvodu lahko sklepamo, da je le zahvaljujoč slučaju prišel na misel, da bi napisal pričujočo knjigo. Omenja namreč, da je na nekem sprejemu v naši ambasadi v Moskvi srečal tudi maršala Andreja Jeremenka,

nekdanjega komandanta stalingrajske fronte. Ob tej priliki je beseda seveda nanesa tudi na stalingrajsko bitko samo, pri čemer mu je maršal pozneje pokazal zaplenjeno gradivo sovražnih enot in med tem gradivom so bili tudi zapiski v hrvaškem jeziku. Šlo je za ostalino ustaško-domobranske legije oziroma »Okrepljenega hrvatskega pehotnega polka 369«, ki je kot predstavnik Nezavisne države Hrvatske sodeloval v tej usodni bitki ter tam doživel tudi svoj konec. To doživetje oziroma stik z originalnimi dokumenti te ustaške enote je avtorja navedlo h globljemu zanimanju za to tragično poglavje hrvaške zgodovine. Zbral je še drugo dostopno gradivo, iz domačih in tujih arhivov, pri čemer posebej omenja, da je postalo dostopno tudi nemško gradivo, ki zadeva to legijo. Poleg tega je uporabljal tudi zapise razgovorov z redkimi preživelimi z obeh bojujočih se strani ter še časopisno in propagandno gradivo, ki je nastajalo v NDH.

Ob tem pregledu uporabljenih virov pa je treba reči, da ostaja zahtevnejši bralec v dvoumju in nezadoščen. Avtor namreč nikjer ne navaja, kje se nahajajo zaplenjeni dokumenti v Sovjetski zvezi, niti tisti v nemških arhivih, za katere sicer lahko z večjo gotovostjo (verjetnostjo) ugibamo manjkajoče podatke. Tudi sicer avtor ne omenja prav ničesar v zvezi s poznejšimi fazami nastanka knjige, na splošno manjka kakršenkoli znanstveni aparat. Redke opombe, ki se pojavljajo, se v glavnem omejujejo na biografske podatke nekaterih oseb, ki igrajo važno vlogo v opisanem dogajanju. Zanimiv pa je način podajanja gradiva, ki je bilo avtorju na razpolago. Vodilno načelo je kronološka razporeditev v 29 poglavjih, ki so sicer kratka, a smiselna ter vsebinsko in dramatsko utemeljena. V tekstu se menjavajo odstavki, ki v objektivnem »znanstvenem« slogu podajajo zunanji okvir celotnega dogajanja, z odstavki, ki z najrazličnejšimi ter najzanimivejšimi citati iz dnevnikov ali drugih virov prikazujejo odločilne trenutke in dogajanja na osebni ravni. Temu namenu avtorju služijo tudi številni dialogi, za katere pa ni povsem jasno, ali so avtentični oziroma dobesedni ali pa povsem izmišljeni. Vse to pa spremlja še ena plast teksta. Gre za avtorjev osebni odnos do dogajanja, do nastopajočih oseb, ki se kaže v njegovih kratkih komentarjih, včasih zgolj v nekaterih besedah, kar v celoti dalje vtis nekakšnega norčevanja oziroma ironije.

Kljub vsemu temu v knjigi zlahka sledimo glavnemu dogajanju in jasno spremljamo usodo legije. Naj zaradi zanimivosti na kratko označimo vsebino. Pričenja se z ugotovitvijo, da je bilo formiranje legije za boje na vzhodni fronti cena oziroma krvni davek, ki ga je poglavnik Pavelić plačal za ustanovitev NDH. To naj bi bila izrecna Hitlerjeva želja, »da se formira močnejši odred legionarjev za vzhodno fronto, ki se bo z ramo ob rami boril s svojimi nemškimi tovariši proti največjemu sovražniku Evrope — sovjetskemu boljševizmu«. S pritegnitvijo zavezniških armad ali pa tudi le simboličnih enot je skušal Hitler vojni proti Sovjetski zvezi dejansko dati vseevropski, križarski značaj. Medtem ko so se vojne na vzhodu Finci, Romuni, Madžari in Italijani udeležili s celimi armadami, Slovaki v divizijami, pa je bila hrvaška udeležba podobnega značaja kot španska, francoska ali belgijska, ne samo po velikosti ekspedicijskega odreda, pač pa tudi po tem, da so ti veljali za odprave prostovoljcev. Vsaj v našem, hrvaškem, primeru razen redkih častnikov to gotovo niso bili prostovoljci. Po proglasu 2. julija 1941 je bil sredi meseca 369. okrepljeni pehotni polk v glavnem že formiran in to v ozračju pompoznih

slavnosti, kajti ustaška vlada je temu dajala velik pomen. Bataljoni so bili formirani po verski pripadnosti, dva sta bila sestavljena iz katoliških Hrvatov, eden pa iz muslimanov iz Bosne in Hercegovine. Bataljoni so v Varaždinu, Zagrebu in Sarajevu prisegli poglavniku ter se odpeljali v Nemčijo na vojaško urjenje. Konec julija so že prisegli Hitlerju ter se skoraj v vsem asimilirali z nemško vojsko. Razlikovali so se le po grbu na rokavu in čeladi. Sredi avgusta so polk odpeljali v Besarabijo, od tam pa je sledil marš do Buga in do Nadeždovke, kjer je operativno stopil v setav 100. lahke nemške divizije v sklopu armadne skupine »jug«. Že pred tem se je med maršem »proslavil« z izredno nasilnim odnosom do civilnega prebivalstva in si že takrat prislužil naziv »vražji polk«, od koder izhaja tudi ime »Vražje divizije«, ki je bila pozneje formirana iz muslimanov ter se borila proti NOV in POJ. Oktobra je polk sodeloval v bojih za Harkov, novembra pa za Stalino. Do maja 1942 se je bojeval na Donecu, junija je bil v Voronežu, se nato pomikal ob Donu ter se konec septembra 1942 skupaj z Nemci in Romuni znašel v hudih bojih za Stalingrad. Opisu krvavih bojov pri tovarni »Rdeči oktober« ter postopnemu, a zanesljivemu fizičnemu in moralnemu propadanju enote je avtor posvetil skoraj celo drugo polovico knjige. Pod silovitimi naleti rdečearmejcev so legionarji padali drug za drugim ali pa so se kot ranjenci morali umakniti z bojne črte. Za Novo leto 1943 so pri pehotnem delu legije na položaju ostali vsega 3 častniki, 12 podčastnikov ter 77 domobrancev, torej zelo slaba četa. Poveljnik polkovnik Viktor Pavičić je čez nekaj dni hotel pobegniti z letalom, a so ga esesovci ustrelili. Poveljstvo je za zadnjih nekaj dni prevzel poveljnik topniškega diviziona podpolkovnik Mesić, ki je bil pri pokopališču v nekoliko boljšem položaju. Medtem je bil 22. januarja pehotni del legije dobesedno pomendran ter je izginil skoraj do zadnjega moža. Podpolkovnik Mesić je že v svojem drugem povelju ukazal ustaviti ogenj ter se predati rdečearmejcem generala Ivanova. Okrog 800 povečini ranjenih legionarjev je odšlo v ujetništvo in negotovi usodi nasproti. Kot precejšnjo zanimivost gre tu omeniti, da je postal Mesić čez nekaj časa komandant »Odredu jugoslovanske vojske v ZSSR«, v katerem so bili poleg preživelih legionarjev tudi politični emigranti ter Slovenci, ki so iz nemške vojske pobegnili na sovjetsko stran. Enota je jeseni 1944 kot »Prva brigada NOVJ v ZSSR« prispela v Jugoslavijo.

Še mnogo je zanimivih dejstev in dogodkov v zvezi z usodo ustaških legionarjev na vzhodni fronti, vendar bi se obseg tega poročila preveč povečal, četudi bi jih le naštevali. Zdi pa se nujno omeniti vsaj to, da so v NDH formirali tudi druge enote za boj na tem odločilnem bojišču. Če pustimo ob strani dopolnilne enote omenjenega 369. polka, gre predvsem omeniti še naslednje formacije: zračna legija oziroma 4. in 5. »zrakoplovna skupina«, ki je s svojimi posadkami sodelovala v bitki za Moskvo, a v glavnem v celoti padla; mornariški del legije ali »Hrvatski pomorski sklop«, ki je s čolni ter minolovci do novembra 1943 operiral v Črnem morju, ko je bil premeščen v Trst, ob koncu vojne pa prebegnil k Britancem. Končno je bil formiran še »Laki prevozni združ« s 1200 možmi, ki se je boril v okviru italijanske armade v Sovjetski zvezi. Tudi ta je bil sredi februarja 1943 skoraj popolnoma uničen. Avtor tem enotam posveča bistveno manj pozornosti, verjetno zato, ker je zanje imel manj podatkov, pa tudi zasnova same knjige je bila posvečena predvsem 369. okrepljenemu pehotnemu polku.

V celoti gledano knjiga ni znanstveno delo. Njena metoda prikazovanja dejstev je nekaj posebnega, nima nobenega znanstvenega aparata in navsezadnje, nima niti indeksa imen in niti kazala. Vendar je branje privlačno in tudi napeto, pri čemer pa je kljub vsemu najvažnejše, da nam branje zapusti celosten vtis o predmetu, to je o usodi ustaške legije. Ob tem, da avtor ne navaja za temo nobene literature, na kraju omenimo, da imamo v slovenščini prevod knjige Petra Gosztonya »Hitlerjeve tuje vojske«, ki je v originalu izšla že leta 1976 ter bila v načelu avtorju na razpolago. To omenjamo zato, ker Gosztony opisuje tudi ustaško legijo, se naslanja tudi na nekatere druge vire, iz česar so izšle nekatere drugačne formulacije in ocene glede nastanka in vloge 369. okrepljenega pehotnega polka na vzhodni fronti.

Boris Mlakar

Peter Gosztony, Hitlerjeve tuje vojske. Založba Borec, Ljubljana 1979, strani 349, ilustrirano.

Petra Gosztonya zgodovinarji druge svetovne vojne že poznamo. Po rodu je Madžar (rojen 1931), vendar je diplomiral v Švici; v Bernu vodi švicarsko biblioteko o vzhodni Evropi. Je eden najplodovitejših zgodovinarjev, ki se ukvarjajo z vojaškimi vprašanji druge svetovne vojne, in je poleg mnogih znanstvenih razprav in člankov v vojaških zgodovinskih revijah v Švici, Nemčiji in Avstriji ter ZDA objavil tudi tri knjige. Leta 1970 mu je na Dunaju izšla knjiga *Endkampf an der Donau 1944/45* (Sklepni boj na Donavi 1944/45), leta 1973 v Göttingenu knjiga Miklós von Horthy, *Admiral und Reichsverweser*, tretja pa je knjiga, o kateri poročam. Vse Gosztonyjeve knjige odlikuje odlično poznavanje gradiva in literature, smisel za preglednost in natančnost. Poskuša biti objektivni, ne spušča se v ideološke ali politične polemike, njegovo protifašistično stališče je opazno, njegov bolj negativni kot pozitivni odnos do Sovjetske zveze in družbene ureditve v vzhodnoevropskih državah pa je bolj prikrit kot odkrit.

Gosztony je svojo knjigo »Hitlers fremde Heere. Das Schicksal der nicht-deutschen Armeen im Ostfeldzug« izdal v Düsseldorfu in na Dunaju leta 1976, pri Založbi Borec v Ljubljani pa jo je prevedel v slovenščino Jože Stabej. V izvorniku ima knjiga 545 strani večjega formata, slovenski prevod je precej krajši od izvornika. Poleg predgovora (2 strani) ima 328 strani besedila razprave (str. 7—334), 14 strani bibliografije (str. 335—348) in stran kazala vsebine (str. 349). Slovenski prevod torej nima navedb virov in literature (37 strani v izvorniku), štirih dokumentov (str. 17) ter seznama osebnih in krajevnih imen (11 strani). Samo snov je pisec razdelil smiselno v devet poglavij.

Samo prvi del naslova — Hitlerjeve tuje vojske — bi bil vsekakor preširok za vsebino razprave, ki jo podaja Gosztony. Po tem naslovu bi namreč lahko pričakovali, da bo obravnaval prav vse tuje vojske, ki so se v letih 1939—1945 bojevale na strani Hitlerjeve Nemčije. Vendar se je pisec v izvorniku (prevod tega nima) ogradil s podnaslovom: »Usoda nenemških armad na vzhodnem bojnem pohodu«, ker reš obravnava le dejavnost rednih vojsk iz držav, ki so bile skupaj z Nemčijo v vojnem stanju s Sovjetsko zvezo. To so bile vojske

Finske, Romunije, Madžarske, Slovaške, Italije in ustaške Neodvisne države Hrvatske. Pisec torej ne upošteva raznovrstnih enot iz prostovoljcev in mobilizirancev iz raznih evropskih in tudi neevropskih držav, ki so bile vključene v glavnem v oborožene oddelke SS (Waffen SS) in niti ne rednih enot omejenih držav, ki se niso bojevale na vzhodni fronti, temveč kje drugje.

Snov, ki jo Gosztony podaja v svoji knjigi sicer ni popolnoma nova, saj so jo na neki način že obravnavala zgodovinska dela in spominjska literatura. Ta vprašanja so zgodovinarji obravnavali v posameznih delnih razpravah za vsako državo posebej ali pa so jih na kratko vključevali v pregledna dela o zgodovini druge svetovne vojne. Pisici spominov, npr. vojaški poveljniki, so se tudi omejevali na svoje enote ali področja. Gosztony pa vprašanje udeležbe vojska vseh držav Hitlerjevih zaveznic prikazuje celovito in izčrpno v obsežni monografiji.

Ker je prizorišče delovanja »Hitlerjevih tujih vojsk« omejeno na ozemlje Sovjetske zveze, prikaže Gosztony v prvem poglavju (str. 7—37) svoje knjige Hitlerjevo politiko do Sovjetske zveze tik pred drugo svetovno vojno in v prvem obdobju te vojne ter priprave za napad na Sovjetsko zvezo. V drugem poglavju (str. 39—74) prikaže, kako je Hitler pridobival zaveznike za vojno proti Sovjetski zvezi, ugotavlja, kakšni so bili interesi teh držav, da so se postavile na Hitlerjevo stran. Poleg močnega antikomunizma pri vladajočem meščanskem razredu, vedno močnejšega vpliva nacionalistične Nemčije na te države, pri čemer niso bile nepomembne niti ozemeljske zahteve posameznih držav do Sovjetske zveze (pri Finski za del Karelije, pri Romuniji za severno Bukovino in Besarabijo) ali sosednjih držav (pri Romuniji za del Sedmograške, Južno Dobrudžo, pri Slovaški za del južne Slovaške). Dve državi — Slovaška in ustaška NDH — sta bili celo otrok Hitlerjeve osvajalne politike. Vse države, razen Finske, so slej ko prej tudi pristopile trojnemu paktu. Poleg zelo kratkega pregleda, ki ga pisec posveti notranjepolitičnim razmeram vsake navedenih držav, prikaže tudi neuspela Hitlerjeva prizadevanja, da bi spravil v vojno proti Sovjetski zvezi tudi nekatere druge države (Bolgarijo, Švedsko, Turčijo). Razumljivo je, da se je Nemčiji v vojni proti Sovjetski zvezi pridružila tudi fašistična Italija.

V naslednjih petih poglavjih (III—VII, str. 75—295) pisec prikazuje sodelovanje italijanske, romunske, madžarske, slovaške, ustaško-hrvaške in finske vojske na vzhodni fronti v operacijah proti Rdeči armadi. V letu 1941 so te države poslale na vzhodno fronto manjše sile (Italija, Madžarska in Slovaška po en korpus, NDH pa le en polk), razen Finske in Romunije, ki sta dali vsaka po dve armadi in imeli nato iz revanšističnih razlogov na zavzetem ozemlju tudi svoji zasedbeni območji (Finska Karelijo in Romunija Transnistrijo). Pisec opisuje sestavo vsake vojske posebej, njeno moč, tehnično in moralno usposobljenost, njeno sodelovanje z nemško vojsko v operacijah itd. To opisuje na zanimiv, ne preveč podroben, lahko berljiv način. Lahko bi rekel, da nikdar ne zaide med drevesa tako daleč, da ne bi več videl gozda. Drugo leto so zaradi večjih potreb Nemčije po zavezniški vojski na dolgi vzhodni fronti in za prodiranje v jugovzhodni smeri poslali Hitlerjevi zavezniki tja večje enote: Madžarska in Italija po eno armado, Romunija je ponovno poslala dve armadi in NDH manjšo pehotno, letalsko in tudi mornariško enoto. Razen finske vojske je bila vsa druga zavezniška vojska na južnem odseku vzhodne

fronte, kjer jo je zadela in razbila velika ofenziva Rdeče armade pri Stalingradu in severno od njega. To dramatično dogajanje, ki je tudi precej rušilo do tedaj dobre ali vsaj strpne odnose med fašističnimi zavezniki, je pisec lepo prikazal v šestem poglavju (str. 195—258) svoje knjige. Enote Hitlerjevih zaveznikov so tam utrpeli tako hud poraz, da si po njem niso mogle več do kraja opomoči. Razen fašistične Italije, ki je zaradi svojega neugodnega vojaškega položaja v Afriki in na Balkanu celo umaknila svojo vojsko z vzhodne fronte, so morali Hitlerjevi zavezniki poslati na vzhodno fronto nove sile. Romunska vojska je imela potlej tam še vedno dve armadi, madžarska pa eno. Delovanje teh in drugih enot Hitlerjevih zaveznikov opisuje Gosztony v sedmem poglavju (str. 259—295).

V predposlednjem ali osmem poglavju (str. 297—323) svoje knjige Gosztony opisuje, kako se je pri Hitlerjevih zaveznikih, ko se jim je približala Rdeča armada, krepila volja za prehod v drugi tabor in kako so iskali izhod iz vojne. Iz nje sta izpadli Romunija in Finska, Madžarski pa je izhod oktobra 1944 onemogočil nemški okupator, ki je zadušil tudi vstajo na Slovaškem. Romunija in Finska sta se celo prelevili iz Hitlerjevega zaveznika v nasprotnika, Italija pa je to postala že oktobra 1943, vendar v drugačnih okoliščinah. Madžarska vojska se je morala skoraj do kraja vojne bojevati na strani fašistične Nemčije. Od slovaške vojske sta po neuspešni vstaji ostali le divizija in brigada, vojska t. i. NDH (domobranstvo in ustaši) pa se je morala maja 1945 vdati Jugoslovanski armadi. Zanimivo je, da pisec t. i. NDH od začetka leta 1943 »pusti pri miru«, potem ko je skopo navedel podatke o delovanju manjšega letalskega in mornariškega oddelka na vzhodni fronti do poletja 1944. Pisec je verjetno zaradi nepoznavanja našega jezika in s tem tudi naše literature ter zaradi razmeroma majhnega števila hrvaških vojakov na vzhodni fronti pomanjkljivo prikazal ustaško NDH, še predvsem njene najtemnejše strani (fizično iztrebljanje Židov in Srbov, prekrščevanje itd.). Pisec je tudi premalo pojasnil, zakaj ustaška NDH ni mogla dati Hitlerju več vojakov na vzhodno fronto, npr. vsaj toliko kot jih je dala Slovaška. Že od vsega začetka jih je namreč krvavo potrebovala doma za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. In namesto da bi Hitlerju dajala pomoč, ji je moral on pomagati s pošiljanjem nemške vojske v NDH.

Razmeroma kratko, vendar zelo zanimivo je poslednje ali deveto poglavje (str. 325—344) knjige z naslovom »Personae dramatis«. V njem je opis usode nekaterih vojaških in političnih osebnosti držav, ki so bile zaveznice Hitlerjeve Nemčije. Za Jugoslavijo lahko rečemo, da je to poglavje precej pomanjkljivo in da je izrazoslovje neustrezno. Dvomim tudi, da je ustrezen sklepni odstavek tega poglavja.

Peter Gosztony je za svojo knjigo uporabil vso dosegljivo literaturo in tudi dosegljive vire, razen izjem, ki sem jih že omenil. Imel je na voljo tudi precej spominskih virov, saj so nekateri kot npr. finski maršal Gustav Freiherr von Mannerheim, Miklós von Horthy itd. po končani vojni napisali in objavili svoje spomine. Pohvaliti je treba tudi njegovo prizadevnost pri zbiranju neobjavljenih spominskih virov in literature. Tako je npr. uspel dobiti tudi neobjavljene spomine ustaškega polkovnika Ivana Babića, ki je bil Kvaternikov pribočnik, a je v začetku leta 1944 priletel k Angležem v Kairo, o 349. hrvaš-

kem pehotnem polku na vzhodni fronti itd. Verjetno je bil piscu v precejšnjo pomoč tudi neobjavljeni rokopis (iz let 1948—1950) Burkhardta Müller-Hillebrandta (verjetno švicarskega državljana) o »vojaškem sodelovanju Nemčije in njenih zaveznikov v drugi svetovni vojni«, ki obsega celo 405 strani. Uporabljeno literaturo je pisec navedel še v posebnem seznamu. Uporabljeni viri so pisca nekajkrat »zanesli« in je iz njih prevzel izraze, ki bi jih lahko uporabljal kvečjemu v narekovajih, npr. »visoki gost« za zločine Anteja Pavelića. Najmanj na dveh mestih so Hrvati pohvaljeni kot najhrabrejši in najboljši vojaki na vzhodni fronti, v kar lahko dvomimo. Tudi pri prevodu niso ustrezni nekateri izrazi, tako npr. nemški izraz »Heeresgruppe« prevajamo kot »skupina armad« in ne kot »vojaška skupina«. Sodim tudi, da bi morala takšna knjiga v slovenščiti imeti tudi ustrezen uvod.

Tone Ferenc

Miloš Minić, *Spoljna politika Jugoslavije 1973—1979*. Novi Sad 1979, 588 str. (Zbirka Politička teorija i praksa, knjiga 14.)

Knjiga Miloša Minića predstavlja prerez odzivov naše skupnosti do žgočih vprašanj današnjega sveta ter naše neposredne soseščine. To nalogo skuša avtor doseči s pomočjo izbora vrste nastopov, ki jih je imel v letih 1973—1979 kot podpredsednik zveznega izvršnega sveta ter zvezni sekretar za zunanjo politiko.

V knjigi poudarja, da je večino to pot objavljenih ali ponatisnjenih govorov, člankov, izjav in drugih nastopov pripravljala skupaj z ustreznimi službami, ambasadami, misijami, vodilnimi tovariši v zveznem sekretariatu za zunanje zadeve, večkrat z znanimi znanstvenimi delavci ali pa vidnimi strokovnimi sodelavci naših inštitutov ali drugih organizacij. Vedno so bili, poudarja, sad kolektivnega dela, seveda pa ob tem nosi sam odgovornost za vsako besedo, saj je tekste sam osebno redigiral, oblikoval in pripravil ter odločal, kaj in kako je treba v danem položaju povedati, izjaviti, sporočiti.

V nadaljevanju Minić meni, da posamezni deli njegovih govorov, člankov ali drugih nastopov že pripadajo zgodovini, vendar jih je, po njegovem, večina zadržala svojo aktualnost. Takole ocenjuje poglede, podane v knjigi: gre za jugoslovanske poglede in stališča do dolgoročnih problemov in smeri naše zunanje politike v želji ohraniti in utrditi neodvisnost, varnost in mednarodni položaj Jugoslavije, ter nadaljuje: »Vsa ta vprašanja bodo še dolgo na dnevnem redu naše zunanje politike ter na dnevnem redu organizirane dejavnosti nezvezanih držav, ki jim pripada tudi naša država ter svetovne skupnosti narodov in držav.« Razumljivo je, da v Minićevi knjigi vseskozi izstopa osebnost J. B. Tića, kot enega tvorcev neuvrščenosti ter zunanjepolitične usmeritve nove Jugoslavije.

Ob Minićevi knjigi velja posebej podčrtati avtorjeve poglede na objavljeno dokumentacijo, saj skuša z njimi bralcu približati tiste svoje nastope, ki opredeljujejo razumevanje stališč naše države do vprašanj sodobnosti ter omogočajo njihovo globlje razumevanje. Seveda pa ob vprašanjih globalnega pomena

najdemo v knjigi tudi opozorila, ki zadevajo našo neposredno sosesčino. Dovolj je na primer spomniti se, da so bili leta 1975 podpisani Osimski sporazumi med Jugoslavijo in Italijo ali pa opozoriti na ostro polemiko med Jugoslavijo in Avstrijo ob znani avstrijski sedmojulijski zakonodaji naslednjega leta, povezani z diskriminacijskim »štetjem posebne vrste« 14. novembra 1976 (z ugotavljanjem slovenske in hrvaške manjšine). V ozki povezanosti s tem vprašanjem pa je bila danes še kako živa jugoslovanska pobuda za urejevanje manjšinske problematike v širokih mednarodnih okvirih Organizacije združenih narodov.

Tone Zorn

Walter Pollak, Sozialismus in Österreich. Podnaslov: Von der Donaumonarchie bis zur Ära Kreisky. Wien-Düsseldorf 1979, 319 str.

Knjiga avstrijskega publicista ter sodelavca salzburške univerze (u. l. 1977) podaja prerez zgodovine avstrijske socialdemokratske (socialistične) stranke od njenih začetkov v preteklem stoletju pa vse do danes. Delo je izšlo po avtorjevi smrti z nekaterimi dopolnitvami, ki segajo še v leto 1979, ter predstavlja enega vidnih prispevkov, namenjenih zgodovini avstrijskega delavskega gibanja.

Po načinu pisanja se knjiga približuje sintetičnim prikazom, zato je, kot je videti, odpadel kritični aparat. Zlasti pa je pisana pod vidikom zdajšnjega položaja Socialistične stranke Avstrije in njene vloge ter nam kot taka pojasnjuje njene padce in dvige, ki so jo pripeljali na vodilni položaj med vsemi političnimi silami avstrijske družbe.

Ko Pollak razpravlja o vlogi nemško-avstrijske socialno demokratske stranke v času razpada habsburške monarhije, opozarja, da je bilo skoro štiridesetletno delovanje stranke odločilno za to, da tedaj ni prišlo do večjega razcepa v socialno demokratsko ter v komunistično stranko. Da pa je bila po razpadu habsburške monarhije vendarle ustanovljena tudi komunistična stranka Avstrije, avtor pripisuje predvsem »v Rusiji šolanim« vojnim povratnikom. Po Pollaku je v tistem času nemško-avstrijska socialna demokracija uspela zlomiti vsaj »radikalizem« ali drugače povedano, revolucionarno delavsko gibanje. K temu je po njegovem prispevalo tudi nerešeno mejno vprašanje s Čehi in Jugoslovani, »ki ni dovoljevalo nikakih radikalnih političnih skokov«, poleg tega pa je politično odločanje Dunaja ovirala tamkajšnja medzavezniška vojaška komisija. Od ostalih dejavnikov, ki so tedaj igrali vlogo, naj poleg odmevnosti avstromarksizma podčrtamo še zlasti to, da so mnogi najvidnejši socialno-demokratski voditelji izšli iz meščanskega okolja ter se pridružili delavskemu gibanju iz liberalno-demokratskih ter humanitarno-socialnih motivov. Pollak poudarja, da avstrijsko-nemška socialna demokracija ni nikoli imela v svojih vrstah poklicnih revolucionarjev.

Posebej je v Pollakovi knjigi zajeto vprašanje priključitve Avstrije nacistični Nemčiji (anšlus). Med vzroke, ki so pogojevali prizadevanje avstrijsko-nemške socialne demokracije za tako priključitev po letu 1918, avtor prišteva

opozorilo, da je v tistem času socialno demokratska stranka Nemčije »dominirala« pri ustanovitvi weimarske Nemčije. Značilen je podatek, da je tedaj eden prvakov avstrijsko-nemške socialno demokratske stranke Otto Bauer, izhajajoč iz obrobnega značaja avstrijskega nemštva, zagovarjal misel o ustanovitvi treh nemških držav na ozemlju avstrijskega dela habsburške monarhije: notranje avstrijske, nemško-češke ter sudetske; te tri države naj bi se zatem priključile Nemčiji.

Sledi oris delovanja in vloge socialno demokratske stranke v času prve avstrijske republike vse tja do prepovedi njenega delovanja v tridesetih letih v času klerofašističnega režima. Temu orisu se pridružujejo opozorila za naslednje ilegalno strankino obdobje (do anšlusa leta 1938). V tem okviru je tudi posebej orisana vloga Otta Bauerja, časovno zajeta vse tja do njegove smrti, že v času po priključitvi Avstrije nacistični Nemčiji.

Za nas najbolj zanimiv del knjige pa je nedvomno tisti, ki govori o socialno demokratski (socialistični) stranki po drugi svetovni vojni. Iz let 1945—1949 naj v tem okviru omenimo odnos stranke do nekdanjih nacistov. Pollak piše, da je stranka navzven sicer nastopala s sloganom, po katerem bi bilo treba avstrijske naciste zamenjati z vojnimi ujetniki v Sovjetski zvezi, vendar pa je zakulisje dajalo popolnoma drugačno sliko. Poudarja, da je bilo med nekdanjimi nacisti mnogo takih z akademskimi naslovi ali vsaj z drugimi kvalifikacijami; vsi ti so bili sedaj na cesti. Značilno je, da ob njih meščanska ljudska stranka (ÖVP) ni odigrala tiste vloge, kot bi pričakovali (namreč pritegnitev v lastne vrste), saj je mela dovolj lastnih intelektualcev (vsekakor pristašev nekdanje krščansko-socialne stranke op. p.). Nasprotno pa so pripadniki takih poklicev socialistični stranki primanjkovali. Pollak piše, da je bila socialistična stranka še zlasti zaradi »katastrofalnega puščanja krvi židovskih intelektualcev« med drugo vojno »marsikdaj v položaju«, da razpoložljiva delovna mesta, ki so ji bila na voljo v državni upravi in v gospodarstvu, izpopolni iz vrst nekdanjih nacionalistov; kdor se je včlanil v socialistično stranko, je namreč lahko računal »na hitro prizanašanje ter poklicno inštalacijo«. Piše tudi, da je na tem področju še posebej izstopala Zveza socialističnih akademikov (Bund sozialistischer Akademiker). Poleg tega je v preteklem obdobju pomemben krog Avstrijcev videl v nacizmu neke vrste socializem ter se je zato po letu 1945 iz razumljivih vzrokov približal socialistični stranki.

Sledi sintetični oris političnega življenja druge avstrijske republike (posebej s stališča socialistične stranke) ter procesov v SPÖ. Med vprašanji, ki nas utegnejo še posebej zanimati, je v knjigi zajeta povojna kariera zdajšnjega avstrijskega kanclerja Bruna Kreiskega in njegovo politično nastopanje. Pri tem ga Pollak prišteva k »mlajši socialistični generaciji« (ne po letih, ampak po politični dejavnosti). Opozarja, da je bil Kreisky že leta 1956 med sestavljalci novega strankinega programa, s katerim se je SPÖ skušala prikupiti čim širšemu krogu Avstrijcev in s katerim se je stranka še bolj oddaljila od idealov iz medvojne časa. O Kreiskem med drugim beremo, da še vedno priznava pozitivno vlogo marksizma, vendar pa le kot metodo družbene analize. — Med nadaljnimi vprašanji utegne našega bralca pritegniti odnos socialistične stranke Avstrije do meščanske svobodnjaške stranke Avstrije ter njuno skupno nastopanje v avstrijskem političnem življenju.

Tone Zorn

Herbert Rosenkranz, Verfolgung und Selbstbehauptung. Podnaslov: Die Juden in Österreich 1928—1945, Wien 1978, 399 str.

Knjiga je nadroben opis usode avstrijskih Židov v času od priključitve Avstrije nacistični Nemčiji leta 1938 pa do njihovega dejanskega uničenja v letih druge svetovne vojne. O pošastni bilanci te usode priča dejstvo, da so nacisti v tem času pobili nad 65 000 avstrijskih Židov, med njimi tudi 15 000 izseljencev, ki so na tak ali drugačen način zapustili domovino ter so jih nacisti uspeli najti v eni ali v drugi zasedeni evropski deželi.

Antisemitizem, kot ga je bil oblikoval nacizem, seveda ni bil nekaj izoliranega, ampak se je, kot je znano, v avstrijskem procesu pričel oblikovati že v desetletju pred koncem habsburške monarhije. Gre za pojav, ki je usodnostno posegel tudi v dogajanje v letih 1938—1945. Vprašanja, ki jih v tem okviru obdeluje Rosenkranz, so: organiziranost židovskega življa na predvečer »anšlusa«, antisemitski nastopi »ulice« ter gestapa takoj po njem, prvi pričetki uničevanja Židov (na Gradiščanskem), židovska samopomoč, načini »arizacije« (ali bolje povedano »uzakonjenje« ropanja Židov in njihovega premoženja), prizadevanje avstrijskih Židov za takšno ali drugačno izselitev (še zlasti v Palestino), postopno zoževanje židovskega manevrskega prostora v letih 1938 do 1942, diskriminacije raznih vrst, vključno z deportacijami leta 1939 in, končno »Endlösung« (končna rešitev) židovskega vprašanja. Posebno mesto je v tako zastavljeni knjigi seveda namenjeno tudi vojnemu zločincu Adolfu Eichmannu, prvemu vodji takoimenovanega gestapovskega židovskega urada na Dunaju. Pri tem je nadrobno orisano njegovo protižidovsko nastopanje in to skupaj s protižidovskimi metodami njegovih naslednikov.

O širini protižidovskega nastopa na gospodarskem področju takoj po anšlusu dokazuje v Rosenkranzovi knjigi že primer iz naše neposredne soseščine. Tedaj je namreč nastopila kriza v koroški papirni in lesni industriji, saj so nacisti v glavnem prepovedali Židom ukvarjati se z zunanjo trgovino, ta pa je bila v lesni stroki na Koroškem v židovskih rokah. Posledica je bilo zamrtje izvoza lesa v Levant ter v Italijo. Medtem ko so leta 1937 izvozili tamkaj 1100 vagonov lesa, je ta izvoz do druge polovice maja 1938 znesel vsega 100 vagonov. Da bi rešili položaj, so si na Koroškem prizadevali izvoziti vsaj 350 vagonov lesa ter lesnih izdelkov v ostalo Nemčijo (Altreich). Po drugem podatku pa so pri protižidovskem nastopu novembra leta 1938 v Celovcu popolnoma uničili židovsko sinagogo; celotna škoda tega vandalskega nastopa je znesla 200 000 tkratnih mark.

In še en podatek: 8. septembra 1941 sta predstavnika avstrijske židovske skupnosti na Dunaju dobila naročilo državnega urada za zaščito rajha, da morajo vsi Židje na območju Ostmarke (Avstrije) ter zasedenih delov Slovenije najkasneje v enajstih dneh pričeti nositi kot stalno oznako rumeno »židovsko« zvezdo.

Tone Zorn

Manfred Funke, Sanktionen und Kanonen. Hitler, Mussolini und der internationale Abessinienkonflikt. Düsseldorf: Droste, 1970. 220 strani.

Čeprav se je konec koncev vendarle samo zunanja intenzivnost sodelovanja med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo pokazala predvsem v dveh dogodkih — z nastankom »osi Berlin—Rim« dne 25. oktobra 1936 in z »železnim paktom«, ki je bil podpisan 22. maja 1939 — pa je bilo vendarle potrebno razmehoma precej časa, da so nemški avtorji v okviru svojih historičnih prizadevanj za razumevanje časa med leti 1933 in 1945 začeli raziskovati tudi probleme nemško-italijanskih odnosov. Tako je kot prva izšla leta 1962 na tedaj dostopnih virih temelječa študija *Italiens Weg in den Zweiten Weltkrieg*,¹ v kateri Ferdinand Siebert obravnava zunanjo politiko Italije od jeseni 1938 do pomladi 1940 kot pomemben element v mednarodni igri sil. Leta 1969 je nato pisec teh vrstic objavil analizo pod naslovom *Italiens Kriegaustritt*,² ki skuša pojasniti nekatere poglede celovitosti nemškoitalijanskih odnosov v letu 1943. Nadaljnji člen v tej verigi je pričujoča knjiga, v kateri bonnski zgodovinar Manfred Funke, opirajoč se na trdno podlago virov in literature, ki jo dopolnjujejo številni intervjuji s »pričami« omenjenega dogajanja, raziskuje učinke abesinskega spopada na nemško-italijanske odnose.

V splošnem je Funkejeva izvajanja mogoče povzeti takole: Od srede dvajsetih let si je Hitler prizadeval ne le za povezavo z Anglijo, temveč tudi za partnerstvo Italije, ki jo je — na podlagi »čustva in politične računice« — imel za naravnega zaveznika rajha. Zato si je že neposredno po »osvojitvi oblasti« prizadeval za izboljšanje nemško-italijanskih odnosov, vendar pa so njegova velika pričakovanja v začetku ostala neizpolnjena. »Pakt štirih«, ki ga je spodbudil Mussolini in na katerega so v fazi njegovega nastajanja polagali veliko upanje zlasti na italijanski strani, so Italija, Nemčija, Francija in Velika Britanija po dolgotrajnih pogajanjih naposled podpisale 15. junija 1933, a se je izkazal za »mrtvorjenega otroka«, še preden je nemški rajh v veliko ducejevo jezo razglasil svoj izstop iz konference o razorožitvi in iz Društva narodov. K temu je prispevalo tudi dejstvo, da je problem Avstrije vedno bolj oteževal odnose med Nemčijo in Italijo in da je postal posebej eksploziven, ko je avstrijski zvezni kancler Dollfuss, ki se je v tesni zvezi z Rimom bojeval proti anšlusu svoje dežele k rajhu, 25. julija 1934 padel kot žrtev nacističnega poskusa puča na Dunaju, tj. komaj 6 tednov po prvem srečanju med Hitlerjem in Mussolinijem. In kar je bilo še bolj pomembno: 7. januarja 1935 je prišlo na podlagi interesa, ki je združeval Pariz in Rim, da se ohrani neodvisnost Avstrije, tudi do francosko-italijanskega sporazuma o Abesiniji. V tem sporazumu je bilo določeno, da se Francija v zameno za to, da se Italija odreče svojim posebnim interesom v Tuniziji, odpove svojim gospodarskim interesom v Abesiniji. Izboljšanje odnosov med Parizom in Rimom, ki ga je sprožil ta sporazum, se je zdelo pomembno okrepljeno, ko so Francija, Italija in Anglija

¹ Ferdinand Siebert: *Italiens Weg in den Zweiten Weltkrieg.* Frankfurt/M. — Bonn: Athenäum, 1962.

² Josef Schöder: *Italiens Kriegaustritt 1943. Die Deutschen Gegenmassnahmen im italienischen Raum: Fall ‚Alarich‘ und ‚Achse‘ Göttingen — Zürich — Frankfurt/M.: Musterschmidt, 1969.*

14. aprila 1935 izoblikovale v Stresi skupno »fronto«, ki naj bi izolirala Nemčijo kot odgovor na ponovno uvedbo splošne vojaške obveznosti v rajhu.

Ta omejitvev zunanjepolitičnega prizorišča rajha pa se — kot nadaljuje Funke — nikakor ni tako zakoreninila, da bi se Italija nasproti Nemčiji odločila za »politiko odkritega zastraševanja.« Pod vtisom nemške aktivnosti v Abesiniji v škodo Italiji, kot posledice italijanske polemike proti Nemčiji, je Mussolini že nekaj tednov po konferenci v Stresi tudi s številnimi filonemškimi izjavami dal vedeti nemškemu vodstvu, da mu je veliko za ponovno zблиžanje med Italijo in rajhom. Na to »politiko popuščanja napetosti« je Hitler odgovoril pozitivno, ker je očitno hotel izrabiti nakazujoči se »abesinski spopad kot sredstvo za hitrejše premagovanje težavne poti nemške politike revizije« versajskih meja. Vsekakor je naskrivaj podpiral abesinski odpor proti Italiji z dobavo precejšnje količine streliva in različnega orožja — med drugim poleg 3 letal tudi 30 protitankovskih topov in 26 topov Örlikon —, da bi tako Italijanom vsaj otežil hitro in popolno zmago v Etiopiji in tako še nadalje vzdrževal napetost v sredozemskem prostoru, čeprav so ob istem času v Rimu »pristojnim uradom« zagotavljali dobronamerno nemško nevtralnost kot komajda prikrito spodbudo za Mussolinijeve vojne apetite.

Nekaj dni potem, ko se je 3. oktobra 1935 začel italijanski napad na Etiopijo, so države — članice Društva narodov z veliko večino sprejele sankcije proti Italiji. Ko bi te ukrepe dosledno uresničili, bi bili njihovi učinki za Mussolinijevo abesinsko ekspedicijo toliko bolj usodni, saj je bil neugoden gospodarski položaj Italije očiten. Toda kolikor bolj so široki krogi italijanske javnosti verovali v Hitlerja kot »deus ex machina«, toliko bolj je Mussolini vsaj spočetka vztrajal pri svojem namenu, da osvoji Abesinijo, ne da bi kot ceno za to plačal z oslavitvijo svojega političnega položaja v Evropi v prid Nemčije. Čeprav ni mogoče zanikati, da bi v Berlinu prav radi videli, da bi duce dobil lekcijo zaradi svoje reakcije na nacistični poskus puča v Avstriji, pa je Hitler nasprotno — očitno iz dobro pretehtanih realnopolitičnih razlogov — Rimu dal vedeti, da zavrača politiko, ki bi hotela zrušiti fašizem. Na nemški strani so imeli italijansko zmago za zaželeno samo tedaj, če bi se rajhu posrečilo zapletenost mednarodnega položaja, ki je nastala z abesinskim spopadom, izkoristiti v svoj prid v Evropi. Zato Hitler v nasprotju z običajnim mnenjem duceju ni dal nobene gmotne podpore, ki bi jo zaradi njene velikodušnosti lahko imeli za »dokaz prijateljske politične zveze med obema totalitarnima sistemoma«, tako da je Mussolinijevo poznejšo izjavo, da je bila podlaga za »os« ustvarjena že jeseni 1935, komajda mogoče utemeljevati z nemškim obravnavanjem Italije med nedvomno močno omejeno učinkovitostjo sankcij Društva narodov proti njej.

Previdnost, ki jo je Nemčija iz docela drugačnih razlogov kazala na politični in gospodarski ravni v abesinskem vprašanju po sprejetju sankcij Društva narodov, se je spreobrnila v Italiji bolj naklonjeno politiko šele tedaj, ko je Mussolini pod prisilo neugodnega razvoja vojaškega položaja v Etiopiji spremenil italijansko stališče do Avstrije. Dejstvo, da je Mussolini 6. januarja 1936 zagotovil von Hasslu, nemškemu veleposlaniku v Rimu, da Italija ne bo več protestirala, če Avstrija kot formalno suverena država postane satelit rajha, je vsekakor povzročilo, da Hitler svoje politike ni več utemeljeval na dogodkih iz leta 1934. Pripravljenost Italije, da se sporazume o problemu Avstrije, pa se je znova zmanjšala, ko so se v začetku leta 1936 vojaške razmere v Abesiniji

izboljšale v prid italijanskih sil. Posledica tega je bila, da je nemško vodstvo odtlej naprej izhajalo iz spoznanja, da je Mussolini spremenil svoje stališče glede Avstrije samo zato, da bi potisnil rajh v takšne politične pobude, ki bi razbremenile Italijo v abesinskem vprašanju.

Če je bilo potemtakem iz berlinske perspektive negotovo, kakšne namene je Mussolini dejansko imel glede Avstrije, pa je seveda veljalo isto tudi za italijansko stališče do sovjetsko-francoskega pakta o medsebojni pomoči, ki ga je Hitler hotel vzeti kot povod za ukinitvev demilitarizirane zone v Porenju. Čeprav je bilo za Mussolinija prenevarno, da bi spodbudil Hitlerja k prelomitvi lokarnskih sporazumov, pa tudi ni mogoče zanikati, da bi mu nemška akcija ob Renu prišla kot nalašč, da bi odvrnil pozornost od svoje kolonialne akcije v Vzhodni Afriki. Najsi je bilo tako ali drugače: ker Hitler ni mogel spoznati ducejevih pravih namenov, se je naposled odločil, da ga ne obvesti o zasedbi demilitarizirane zone v Porenju, ki je bila določena za 7. marec 1936. Šef italijanske vlade, ki je tedaj premišljal o možnosti, da bi v primeru poostrenih sankcij proti Italiji zapustil Društvo narodov, je bil seveda manj jezen zaradi te po načrtu izvedene akcije kot pa zaradi tega, da je rajh prelomitev lokarnskega pakta povezoval s ponudbo k vrnitvi v Ženevo.

Kot je videti iz Funkejeve predstavitve, je bilo spoznanje, da je Hitler znal razrešiti problem demilitarizirane zone v Porenju v zavetju kriznega mednarodnega položaja, ki ga je povzročil abesinski konflikt, očitno tisti nagib, ki je Mussolinija nagnil k temu, da je zavlačeval »rešitev porenske afere« in »tako za dlje časa odvrnil pozornost pariške vlade od abesinskega vprašanja«. Tako je, če še enkrat navedemo Funkeja, »skupni interes obeh diktatorjev, da odpove načelo kolektivne varnosti, imel za posledico paralelnost politike njunih dežel, pa čeprav brez zavestnega sodelovanja... Na koncu vojne v Abesiniji je razumevanje med Rimom in Berlinom... temeljilo bolj na razhajanju Mussolinija z zahodnimi silami kot pa na nemško-italijanskem zavezništvu, ki je temeljilo na podobnosti obeh sistemov. Kljub temu pa abesinski konflikt ni vplival na nemško-italijanske odnose tako, da bi izoblikoval skupno politiko bloka, temveč je le ustvaril razmere, primerne za zvezo, ki ni nujno vodila k ustanovitvi 'osi'. Da pa se je to vendarle zgodilo, je vzrok v prvi vrsti notranja dinamika tistega, kar Italijani imenujejo 'sacro egoismo', ki je naposled ohromil sleherno politično razsodnost obeh diktatorjev«.

Če povzamemo: pričujoča knjiga zapolnjuje praznino v dosedanjem raziskovanju. Njeni izsledki ostajajo pomembni tudi tedaj, če upoštevamo, da abesinski spopad podrobno obdelujeta tudi dve italijanski knjigi: to sta študija *Militari e politici nella preparazione della campagna d'Etiopia*³ milanskega zgodovinarja Giorgia Rochata in pa spomini, ki jih je pod naslovom *Il prologo del dramma: Berlino 1934—1937*⁴ objavil Massimo Magistrati, tedanji svetnik italijanskega veleposlaništva v Rimu. Uvrstitev abesinskega spopada v širši zgodovinski kontekst (naloga, ki si je nista zadala ne Funke ne Rochat) pa je omogočila študija Jensa Petersena *Hitler-Mussolini. Die Entstehung der Achse*

³ Giorgio Rochat: *Militari e politici nella preparazione della campagna d'Etiopia. Studi e documenti 1932—1936*. Milano: Angeli, 1971.

⁴ Massimo Magistrati: *Il prologo del dramma, Berlino 1934—1937*. Milano: Mursia, 1971.

Berlin—Rom, 1933—1936,⁵ ki bi jo bilo treba posebej predstaviti in ki jo je treba vsaj dotle, dokler se ne odprejo zadevni italijanski arhivi, imeti za temeljno študijo o vprašanju nemško-italijanskih odnosov v prvih letih po prihodu nacizma na oblast.

Josef Schröder

Hermann Jung, *Die Ardennen-Offensive 1944/45. Ein Beispiel für die Kriegführung Hitlers*. Göttingen-Zürich-Frankfurt/M.; Musterschmidt, 1971. 406 str.

Približno 28 let po koncu 2. svetovne obstaja že v 21 državah uradno ali poluradno zgodovinopisje o času od leta 1939 do leta 1945. Tovrstna historiografija, ki jo organizirajo ali podpirajo državne ustanove in temelji na uradnih virih ter svoj uradni ali poluradni značaj naposled izraža v tisku, pa se v Zvezni republiki Nemčiji doslej še ni uveljavila. Kljub temu obstajajo kot rezultat zasebne pobude skrbno pretehtane raziskave o zgodovini 2. svetovne vojne tudi izpod nemških peres, od katerih je Arbeitskreis für Wehrforschung (Delovni krožek za vojne raziskave) mnoge izdal kot posamične študije ali pa v okviru svojih knjižnih serij — in to ne glede na to, ali obravnavajo vojaška in tehnična vprašanja ali pa politične in gospodarske probleme. Tako so mnogotere pojavne oblike časa med letoma 1939 in 1945 dobile svoj izraz zlasti v *Studien und Dokumenten zur Geschichte des Zweiten Weltkrieges*, tj. v knjižni seriji, v kateri je Delovni krožek za vojne raziskave kot 12. knjigo izdal pričujoče delo Hermanna Junga *Die Ardennen-Offensive 1944/45*.

Ardensko ofenzivo je resda obravnavalo že več piscev: ne le H. M. Cole v knjigi *The Ardennes: Battle of Bulge*, ki je izšla leta 1965 kot 6. zvezek serije *The European Theater of Operations uradne zgodovine United States Army in World War II*, temveč tudi nekaj nemških piscev. V nasprotju s Coleovo študijo pa so dosedanje nemške predstavitve komajda ustrezale zahtevam, ki jih morajo izpolnjevati znanstvene analize.

V prizadevanju, da bi odpravil to pomanjkljivost v dosedanjem raziskovanju, se avtor knjige ne omejuje na ovrednotenje zadevne memoarske literature doma in v tujini, in, kot sam pravi, na »povzemanje sekundarne literature v informacijo«. Podlaga njegove predstavitve je mnogo bolj množica neobjavljenih, pa tudi objavljenih virov — to so predvsem dokumenti vrhovnega poveljstva kopne vojske (Oberkommando des Heeres), operacijskega generalštaba kopne vojske (Operationsabteilung des Generalstabes des Heeres), vrhovnega poveljnika za Zahod (Oberbefehlshaber West), raznih poveljstev na fronti in državnega vodje SS (Reichsführer SS), poleg tega osebni vojni dnevnik (Kriegstagebuch) načelnika generalštaba letalstva (Chef des Generalstabes der Luftwaffe), dalje vrhovnega poveljstva vojske (Oberkommando der Wehrmacht), Hitlerjevih pogovorov o položaju (Hitlers Lagebesprechungen) ter, da navedemo še en primer, zapisniki, ki so jih nekdanji nemški častniki napisali po

⁵ Jens Petersen: Hitler — Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin—Rom. Tübingen: Niemeyer, 1973.

vojni kot udeleženci za »Historical Division« (zgodovinski oddelek) ameriške vojske.

Na tej razmeroma obširni podlagi avtor najprej poda sliko, ki kaže Hitlerja kot vrhovnega poveljnika vojske predvsem v njegovem razmerju do posameznih delov vojske tako, da so meje njegove usposobljenosti kot vojaškega voditelja nazorno začrtane. Nato sledi prikaz vojaškega položaja Nemčije v pozni jeseni leta 1944. Pri tem so v prizadevanju, da bi se izognili osamljeni obravnavi ardenske ofenzive kot vojaške akcije, vključeni v analizo ne samo položaj na kopenskih frontah na vzhodu, jugovzhodu, jugu in zahodu, temveč tudi vojna v zraku in na morju. Isto velja tudi za stanje nemške oboroženosti.

Nič manj intenzivno kot z vojaškimi in oborožitveno-ekonomskimi se avtor ukvarja tudi s političnimi problemi. Pri tem nazorno pokaže, da jeseni 1944 pri zaveznikih ni bilo nikakršne pripravljenosti, »da bi se posamič ali skupaj pogajali z Nemčijo o sklenitvi premirja«. To dejstvo je puščalo rajhu »edinole izbiro med brezpogojno kapitulacijo ali pa nadaljevanjem brezupne vojne« (str. 90). Poleg te alternative pa je Hitler videl še tretjo možnost namreč to, da bi vojaško premagal zahodne sile, in bi jih »pripravil, da bi postale bolj dovzetne za sporazumno premirje« (str. 98). Zato se je avgusta oz. septembra 1944 odločil, da bo z vojaškim uspehom kot posledico obsežno zasnovane operacije — ardenske ofenzive — ustvaril okoliščine, ki bi mu omogočile, da bi nato vojno končal s političnimi sredstvi.

Glede predzgodovine, priprave in poteka ardenske ofenzive ugotavlja Jung naslednje: 16. septembra 1944 je Hitler seznanil svoje najožje vojaške sodelavce, da ima zato, da bi presegel »večno defenzivo« in znova prevzel pobudo, namen izvesti protinapad — in sicer ne na vzhodu, temveč na zahodu in prav z območja Ardenov, ki je ležalo med obema težiščema angloameriške ofenzive in ki je bilo razmeroma šibko zasedeno z zavezniškimi vojaškimi silami — protinapad, ki naj bi imel za cilj onesposobiti Antwerpen kot oskrbovalno пристanišče zaveznikov. Potem ko je Jodl 9. oktobra v skladu z navodili pokazal na različne možnosti za izvedbo te akcije, mu je Hitler ukazal, naj operacijo načrtuje tako, da bi prodor potekal iz Eifla prek Liègea na Antwerpen in iz območja severno od Aachna ob Meusi proti jugu. Med potekom te operacije naj bi 3 nemške armade — ki so bile tudi zadnja človeška in materialna vojaška sila, ki jo je Nemčija še zmogla v šestem letu vojne — obkolile britanske in ameriške sile severno od črte Bastogne—Bruselj—Antwerpen in jih prisilile k vdaji.

Ne glede na to, da je dano razmerje sil temu široko zasnovanemu namenu že od samega začetka dajalo značaj utopije, pa je Hitler v svoji togi nepopustljivosti vztrajal pri svojem namenu tudi potem, ko sta mu poveljnika fronte generalfeldmaršal von Rundstedt kot vrhovni poveljnik za Zahod in generalfeldmaršal Model kot vrhovni poveljnik skupin armad B s t. i. »malo rešitvijo«, tj. s premikom v obliki klešč okrog aachenskega območja, predložila drugi predlog, ki je kot dejansko kvaliteto upošteval predvsem skoraj neomejeno premoč zaveznikov v zraku in ki bi se ga dalo izvesti vsaj z določenimi izgledi na uspeh. Kakor se Hitler ni odločil, da bi pritrdil načrtom vrhovnega poveljnika za Zahod, ki so se razlikovali od njegovih predstav, tako ni niti v razgovoru s poveljnikom 5. tankovske armade, generalom tankovskih enot v. Manteufflom, 2. decembra zanikal, da je — kljub vsem do sedaj navedenim vojaškim dokazom — bilo upanje na porast pripravljenosti zahodnih sil na

sporazum kot posledica vojaških porazov navsezadnje tisti politični razlog, ki ga je pripeljal do sklepa o izvedbi ardenske ofenzive.

Potem ko so čete, ki so bile predvidene za ardensko ofenzivo, zasnovano pod tajnim imenom Wacht am Rhein, 12. decembra pod najstrožjimi tajnimi in maskirnimi ukrepi končale svoje zbiranje, se je izoblikovala fronta napada skupine armad B iz 3 armad, ki je potekala od Monschaua na severu do Echternacha na jugu: 6. SS tankovska armada je bila na desnem krilu, 5. tankovska armada v sredini, 7. armada pa na levi strani. Tem armadam je bilo za prvi val napada podrejenih 5 tankovskih in 13 pehotnih divizij z več kot 200 000 možmi, medtem ko je imela ameriška 1. armada na istem odseku fronte na voljo samo 5 divizij z okrog 83 000 možmi.

V veliko presenečenje zavezniškega glavnega štaba je skupina armad B začela ofenzivo dne 6. decembra ob 5.35. Zaradi naglega ameriškega odpora je napredovala le polagoma, pa čeprav se je — kot je bilo načrtovano — začela v času slabega vremena in zavezniška premoč v zraku zato ni mogla priti do izraza. Čeprav so že začetni uspehi občutno zaostajali za pričakovanji, pa najpozneje od 23. decembra naprej, ko se je spremenilo vreme in ko so zavezniške letalske sile začele ne le sistematično uničevati oskrbo, temveč tudi uspešno napadati prednje čete skupine armad B, ni moglo biti nobenega dvoma več, da je ardenska ofenziva spodletela, zlasti še, ker se Nemcem ni posrečilo, da bi v težkih bojih zavzeli okoljeno mesto Bastogne.

Von Rundstedt, Model in von Manteuffel so ponovno rotili führerja, naj prekine brezizhodno ofenzivo. Toda trajalo je vse do 8. januarja 1945, preden je Hitler dovolil, da se skupina armad B umakne. Njegovo vztrajanje, da se načrtu Wacht am Rhein ne odreče niti po očitnem polomu ardenske ofenzive, je celo povzročilo, da so zahodni zavezniki morali premakniti svoje ofenzivne operacije za nekaj tednov. Hkrati pa je Hitlerjevo prizadevanje, da bi izsilil nemogoče, imelo usodne posledice, kajti s tem, da so bile na zahodni fronti žrtvovane zadnje operativne rezerve rajha, je Hitler omogočil sovjetskim armadam na vzhodu, da so od 12. januarja naprej naglo uničile šibke nemške obrambne postojanke, kar je bil pogoj za veliko protiofenzivo na Vzhodno Prusijo in Šlezijo.

Jungova knjiga daje kot informativen in zanesljiv pregled poslednje nemške ofenzivne akcije v 2. svetovni vojni vrsto novih spoznanj. Tako npr. avtor nazorno pokaže, da so bili predvsem politični motivi tisti, ki so kljub nevarnemu položaju na vzhodni fronti nagnili Hitlerja k temu, da je zadnje mobilne rezerve rajha ne glede na svarila krajevnih poveljnikov zahodne fronte angažiral v operaciji, katere brezizhodnost se je morala kazati in se je tudi izkazala v tem, da se je zavestno ali pa nezavedno neupoštevanje stvarnosti naposled moralo umakniti trezni oceni položaja. Zato ni nobenega dvoma, da je bila ardenska ofenziva, ki jo je Hitler sam načrtoval do podrobnosti, obsojena na polom že od samega začetka, ker so bile danim silam z operativnimi cilji zadane prevelike naloge. Toda to še ni vse: tudi ko bi se Nemcem posrečilo zavzeti Antwerpen, bi bile sile skupine armad B vsekakor mnogo prešibke, da bi »zavarovale dolgo južno stran in hkrati uničile odrezane sovražnikove sile«, kajti napadi zavezniških letal bi še bolj ogrozili nemške oskrbovalne zveze.

Vrh tega postane jasno, da Hitler med ardensko ofenzivo poveljnikom na fronti ni puščal skoraj nobene manevrske svobode. To dejstvo samo zato ni

bilo vzrok katastrofe, ker sta prevelika previdnost in metodičnost na zavezniški strani še stopnjevali učinkovitost načina vodenja nemških poveljnikov. Toda še nekaj, kar avtor upravičeno poudarja kot še pomembnejše: ardenska ofenziva je povzročila, da je Rdeča armada lahko zelo hitro zlomila nemško fronto na Visli. Zato je Stalin, kot nadaljuje Jung o tem še vedno kontroverz-nem vprašanju, na jaltski konferenci od 4. do 12. februarja lahko prisilil Roosevelta in Churchilla v koncesije, ki jim je treba pripisati odločilen pomen v političnem razvoju po vojni.

Pričujoča raziskava ni toliko povzetek doslej znanih dejstev in poteka, tem-več je bolj izraz utemeljene razširitve in poglobitve znanja o nastanku in po-teku ardenske ofenzive. Kljub temu pa je opaziti, da nekatera, resda postran-ska, vprašanja ne izražajo zadnjih izsledkov raziskovanja, ker se je tisk knjige očitno zelo zavlekel. Prav tako se npr. postavlja vprašanje, če se zlasti pri vojnem dnevniku podobnemu prikazu poteka ardenske ofenzive morda ne bi dalo še bolje osvetliti dogajanje in zapletenost vzročnih povezav z drugačno razvrstitvijo gradiva ali s podrobnejšo obravnavo reakcije zaveznikov.

Te in podobne pripombe pa ne zmanjšujejo vrednosti v celoti uspele pred-stavitve, ki poleg številnih fotokopij in preglednih kart obsega tudi obsežen in skrbno izbran dodatek dokumentov, ki zajema doslej neobjavljene arhivske dokumente, med njimi za čas od 22. julija do 2. novembra 1944 posebej bogat osebni vojni dnevnik generala letalstva Kreipeja kot šefa generalštaba letal-skih sil.

Josef Schröder

Manfred Rauchensteiner, Der Sonderfall. Podnaslov: Die Besatzungszeit in Österreich 1945—1955, Wien-Graz-Köln 1979, 416 str.

Vsebino knjige opredeljuje že v podnaslovu zajeta problematika, namreč po-ložaj Avstrije in Avstrijcev v času zavezniške zasedbe v letih 1945—1955. O tem okviru podaja avtor več opozoril o problemu obnove avstrijske državnosti v letih druge svetovne vojne, še zlasti pa bi opozorili na orise položaja po po-sameznih avstrijskih deželah v dneh razpada tretjega rajha, ustalitev zavezni-ških zasedbenih con (skupaj z Dunajem), politiko vsake od štirih zasedbenih sil (ZDA, ZSSR, Velike Britanije in Francije) do avstrijskega vprašanja v okvi-ru njihovega globalnega nastopanja ter sledeče »hladne vojne«, in končno proces, ki je vodil do podpisa »pogodbe o vnovični vzpostavitvi neodvisne in de-mokratske Avstrije« 15. maja 1955.

Razumljivo imajo v tako zastavljeni knjigi svoje mesto vprašanja, ki zade-vajo Jugoslavijo, ter v letih 1945—1949 odprto koroško vprašanje. Eno takih je na primer opozorilo na pri nas ustanovljene avstrijske bataljone, ki so po vrnitvi v domovino dobili v sovjetski zasedbeni coni Avstrije funkcijo pomož-nega orožništva. Beremo, da so se povsod tam, kjer so bili ti bataljoni, izbolj-šale varnostne razmere. Izvemo tudi, da je Adolf Schärf, eden prvakov socia-listične stranke ter prihodnji predsednik republike Avstrije v majskih dneh 1945 predvideval morebitno vnovično postavitev zahteve po »slovanskem ko-ridorju« (kot je znano, je bila zahteva te vrste prvič postavljena po prvi sve-

tozni vojni), ki bi tekkel med Madžarsko in Avstrijo. Rauchensteiner pripominja, da je Schärfova misel našla potrditev v sočasnem češkoslovaškem tisku.

Ko Rauchensteiner omenja umik enot Jugoslovanske armade s Koroške maja 1945, opozarja na takratni pritisk velesil na Jugoslavijo. Meni celo, da so bile tedaj enote JA na Koroškem — pod poveljstvom tretje ukrajinske fronte maršala Tolbuhina ter da je prišlo do jugoslovanskega umika s Koroške na izrecno Stalinovo zahtevo (menim, da tu Rauchensteiner napačno interpretira dejstvo, da je bila ZSSR pripravljena prepustiti Jugoslovanom v upravo del avstrijskega ozemlja v svoji zasedbeni coni).

In če sežemo nekoliko širše, potem se bomo ob branju knjige ustavljali tudi ob orisih južnotirolskega vprašanja ter ostalih odprtih mejnih vprašanjih.

Tako naj omenimo, da je po zlomu nacizma na Salzburškem živa misel o priključitvi berchtesgadenskega konca Avstriji pa tudi težnja po svobodnem avstrijskem dostopu do Trsta. Ne da bi se nadrobneje spuščali v ta ter druga v knjigi zajeta vprašanja, naj omenimo, da je bilo po zlomu nacizma v Avstriji opaziti težnjo po pregonu rajhovskih Nemcev. Šlo je za težnjo, ki naj bi bila vključena v tedanje denacifikacijske ukrepe, ti pa naj bi potegnili črto čez rjavo preteklost.

Najbolj nas seveda zanima, kaj Rauchensteinerjeva knjiga prinaša o koroškem vprašanju. O Britancih kot zasedbeni zavezniški sili na avstrijskem Koroškem beremo, da je bila njihova pozornost usmerjena na zavarovanje avstrijsko-jugoslovanske meje, »predvsem pa na zavarovanje tržaškega prostora«. Bili so tudi prepričani, da edina nevarnost, ki grozi Avstriji, prihaja »z juga«, poleg tega pa se jim je kazala »jasna soodvisnost tržaškega in koroškega vprašanja«. Po podanih opozorilih je bilo za britansko politiko značilno, da je v primeru oboroženega konflikta z Jugoslavijo (vsaj v začetku) računala tudi na zajeto nemško vojsko. Tako so Britanci v prvih mesecih pustili dvanajst vojaško organiziranih nemških polkov skupine generala Noeldehna ter brigado Aldrian. Med britanskimi ukrepi je bila tudi uveljavitev takoimenovane »zaporne cone« vzdolž celotne južne koroške meje. Poleg vsega pa so Britanci pripravili še nadroben operacijski načrt, imenovan Larwood, namenjen obrambi Julijske Krajine in Koroške. Ostalo pa ni le pri tem, ampak tudi pri preskusu neposrednih vojnih priprav; pri vsej tej dejavnosti pa je bil dan Slovenskemu primorju večji poudarek kot pa Koroški.

Ko avtor omenja pričetek pogajanj za sklenitev avstrijske državne pogodbe z Avstrijo januarja in februarja 1947, pravi, da je na njih Jugoslavija »šokirala z zahtevo po odstopitvi južne Koroške in mejnih delov Štajerske«. General M. Clark, ameriški opolnomočenec na konferenci, je v tej zvezi označil jugoslovansko zahtevo kot »tipičen Balkan«. In še en zahodni glas: 29. januarja 1947 je v londonskem parlamentu lord Pakreham celo izjavil, da jugoslovanska zahteva ni vredna niti papirja, na katerem je bila napisana.

Zatem Rauchensteiner omenja uspeh jugoslovanske diplomacije, ki ji je uspelo doseči odstop Hansa Piescha, tedanjega koroškega deželnega glavarja ter sočasnega člana avstrijske londonske delegacije. Pri tem avtor omenja podporo, ki so jo Pieschu dajali Francozi (francoski zastopnik v zavezniškem svetu na Dunaju, general Cheriér je izjavil, da je Piesch podpiral koroške partizane).

Vendar pa je bilo med britanskimi imperialnimi prizadevanji ter siceršnjo realnostjo, v kakršno je postavil Veliko Britanijo konec druge svetovne voj-

ne, že prevelik razkorak: posledica so bila prizadevanja po zmanjšanju britanske vojaške navzočnosti na Koroškem in Štajerskem. V ta okvir tudi spada težnja iz oktobra 1947, po kateri naj bi avstrijsko orožništvo prevzelo varovanje avstrijsko-jugoslovanske meje.

Razumljivo se Rauchensteinerjeva knjiga dotika tudi kominformovskega spora ter njegove vplivnosti na nadaljnje razreševanje jugoslovansko-avstrijskega obmejnega spora. Pri tem avtor poudarja, da se je Komunistična stranka Avstrije v tem sporu postavila na stran Moskve, medtem ko je koroška partijska organizacija »grupirana okrog ‚Osvobodilne fronte za Koroško‘ ... glasovala za Tita« (pri tem ima Rauchensteiner v mislih koroške komuniste slovenske narodnosti, ki so v sporu večinsko podprli KPJ, medtem ko je koroško deželno vodstvo KPA ostalo na strani Kominforma). V nadaljevanju najdemo Osvobodilno fronto za Slovensko Koroško označeno za »slovensko separatistično organizacijo«. Ob vsem tem pa bi vsekakor želeli vedeti, od kod Rauchensteinerjeva trditev o obstoju »treh proavstrijskih slovenskih organizacij« na Koroškem. Kolikor je znano, je bil v povojnih letih ob Osvobodilni fronti leta 1949 ustanovljen še Narodni svet koroških Slovencev, organizacija, ki se je idejno naslonila na predvojno Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. Pa ne, da je treba pod tretjo slovensko organizacijo razumeti takoimenovani »Bund der österr. Slowenen«, mrtvorojeno dete koroške deželne vlade iz let 1945—1946, ki naj bi po zamisli ustanoviteljev zajelo vse južnokoroške Nemce(!) in Slovence. Kljub vsem vladnim prizadevanjem pa je Bund štel le nekaj posameznikov.

Med ostalimi, v knjigo zajetimi vprašanji, ki utegnejo bralca še posebej pritegniti, so tudi opozorila o problematiki denacifikacije na avstrijskem prostoru.

Tone Zorn

BIBLIOGRAFIJE

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA GIBANJA

1979

Sestavila Štefka Zadnik

A

VIRI

a) Akti, korespondenca, pisma, poročila

Kacin-Wohinz, Milica: Iz arhiva Komunistične stranke Italije o slovenskem vprašanju. Poročilo Ignazia Siloneja iz aprila 1927 in pripombe Ruggera Grieca. Goriški letnik 1979, 6, str. 137—149.

Komunisti in revolucija. Komunist, XXXVII, 20. 4. 1979, št. 17, str. 2—34. Ob 60-letnici ZKJ članek opremila s slikami in s komentarji Vida Deželak in Martin Ivanič.

BIBLIOGRAFIJE

Kandus, Nataša, Miloš Rybač, Olga Janša-Zorn, Nataša Stergar in Mara Mervič: Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1978. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 2, str. 351—372.

Rozman, Franc: Bibliografija objavljenih del Alenke Nedog. Prispevki, XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 183—187.

Zadnik, Štefka: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1975. Prispevki, XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 207—209.

Zadnik, Štefka: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1976. Prispevki, XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 210—213.

[Zadnik, Štefka]: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1969—1979. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1979, 143 str.; izšlo kot rokopis.

Zadnik, Štefka: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1977 in 1978. Prispevki, XVIII—XXIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 159—169.

POROČILA O USTANOVAH, DRUŠTVIH, KONGRESIH IN POSVETOVANJH

Arhivi

Campa, Marjeta: Poročilo o obisku arhivov v Koblenzu, Kölnu, Varšavi in Krakovu. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 143—146.

Campa, Marjeta: Poročilo o obisku arhivov v Varšavi in Krakovu. Arhivi, 1979, II, št. 1—2, str. 86—87.

- Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. Arhivi, II, 1979, št. 1—2, str. 47—51.
- Gombač, Metka: Upravni organi in njihovo gradivo v Slovenskem primorju 1945—1947. Arhivi, 1—2, 1979, št. 1—2, str. 56—59.
Deveto zborovanje arhivskih delavcev Slovenije, Radenci, 26.—28. septembra 1979.
- Kobal, Nada: Diskusija o arhivskem gradivu Visokega komisarja za ljubljansko pokrajino. Arhivi, II, 1979, št. 1—2, str. 69—70.
- Rozman, Franc: Viri za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem v arhivu avstrijske socialnodemokratske stranke na Dunaju. Arhivi, II, 1979, št. 1—2, str. 69.

Poročila o IZDG

- Adamič, Marjeta: Razstava del in arhivskega gradiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Arhivi, II, št. 1—2, str. 93—94.
- Ferenc, Tone: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja ob dvajsetletnici. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1979, 48 str., 16°.

Kongresi in posvetovanja

- Adamič, Marjeta: [Sedemsto] 700-letnica dubrovniškega arhiva in arhivske službe Jugoslavije (1278—1978). Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 133—135.
Posvetovanje od 16. do 19. oktobra 1978 v Dubrovniku.
- Biber, Dušan: Okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev v Londonu 1976. in v Kuparih 1978. leta. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 1, str. [161]—185.
- Gombač, Boris: Slovenski zgodovinarji o Kardeljevem Razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Primorski dnevnik, XXXV, 11. 3. 1979, št. 59, str. 5.
Na izrednem občnem zboru slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani, 1979.
- Kobal, Nada: Poročilo o arhivskem posvetovanju v Opatiji [decembra 1978]. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 135—136.
- Perovšek, Jure in Lilijana Trampuž: Znanstveni posvetovanji »Djuro Djaković, život i djelo« ter »Djuro Djaković in Nikola Hećimović ob petdesetletnici njune smrti«. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 136—141.
Slavonski Brod, od 24. do 25. aprila 1979; Maribor, 11. junij 1979.
- Prunk, Janko: Znanstveni simpozij »Stvaranje jugoslovenske države 1918«. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 3, str. 481—484.
Ilok, od 17. do 19. maja 1979.

B

RAZPRAVE INŠTITUTOVIH DELAVCEV

- Biber, Dušan: Britanci o našoj revoluciji i njenom vodji. Tito i revolucija. Eksport-pres, Beograd 1979, str. [384]—393.
- Biber, Dušan: Jugoslovenska in britanska politika o koroškem vprašanju 1941—1945. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 1, str. 127—143.
- Biber, Dušan: Narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji za svobodo in ljudsko oblast. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 53—62.

- Cepič, Zdenko: Obdobje socialistične demokracije 1953—1963. Zgodovina Slovencev. Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 902—910.
- Ferenc, Tone: Krasoslovec in jamar, polkovnik in zločinec. Goriški letnik, 1979, 6, str. 191—216.
O delu dr. Hansa Branda na Primorskem v letih 1943—1945.
- Ferenc, Tone: Kratek pregled zgodovine naprednega gibanja na Primorskem. Mladina, 19. 4. 1979, št. 15; priloga Pogledi, IV, št. 1—2, str. 16—18.
Iz članka Tone Ferenc: Kratek pregled zgodovine naprednega mladinskega gibanja na Primorskem v letih 1941—1945, Priročnik za mladinske aktiviste, 1958, št. 4, str. 241—251.
- Ferenc, Tone: Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici. Kulturni in naravni spomeniki v Sloveniji. Zbirka vodnikov, 26. Ljubljana 1979, 32 str.; ponatis.
- Ferenc, Tone: Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama 1941—1945. Ljubljana-Beograd 1979, 748 str., ilustr., 8°.
- Ferenc, Tone: Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik. Zbornik občine Domžale 1979, str. 171—221.
- [Ferenc, Tone]: Pred 35. obletnico I. pokrajinske konference komunistične mladine. Primorski dnevnik, XXXV, 17.—24. 5. 1979, št. 110; št. 113; št. 116; str. 4; str. 6.
Naslovi: Mladina v boju proti fašizmu, Razvoj mladinskega gibanja na Primorskem ob kapitulaciji Italije v septembru 1943, Sodelovanje med slovensko in italijansko antifašistično mladino se je poglobljalo. Iz članka Tone Ferenc: Kratek pregled zgodovine naprednega mladinskega gibanja na Primorskem v letih 1941—1945, Priročnik za mladinske aktiviste, 1958, št. 4, str. 241—251.
- Ferenc, Tone: Satan, njegovo delo in smrt. Borec, Ljubljana 1979, 492 str., ilustr., 8°.
- Ferenc, Tone: Velika izdaja pri Trstu in na južnem Primorskem v začetku leta 1943. Borec, XXXI, 1979, št. 1, str. 1—10; št. 2, str. 67—83.
Pojasnilo. Borec, XXXI, 1979, št. 10, str. 575—576.
- Fischer, Jasna: Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani v letih 1882—1884 in proces v Celovcu. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 3—15.
- Gombač, Boris: Karakterizacija stavk in mezdnih bojev v Trstu v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Goriški letnik 1979, 6, str. 93—113.
- Gombač, Boris: Slovenska politika v Trstu v desetletju pred prvo svetovno vojno. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 2, str. 247—261.
- Kacin-Wohinz, Milica: Tržaški slovenski socialisti v letu 1918. Prispevki XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 105—112, isto v italijanskem prevodu, str. 113—121.
- Kacin-Wohinz, Milica: Il movimento rivoluzionario nella Venezia Giulia negli anni 1920—1921. La Repubblica di Albona, Racolta di lavori, Rijeka 1979, str. 249—276.
- Kacin-Wohinz, Milica: Nacionalno pitanje Slovenaca i Hrvata u Italiji u politici KP Italije (1921—1940). Tito in revolucija, Eksport-pres, Beograd 1979, str. 221—229.
- Kacin-Wohinz, Milica: Slovenci v Italiji med dvema vojnama. Zgodovina Slovencev. Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 705—726.
- Kresal, France: Ob 60-letnici KPJ-SKOJ in revolucionarnih sindikatov. Naši razgledi, XXVIII, 25. 5. 1979, št. 10, str. 285—287.

- Kresal, France: Radništvo in radnički pokret u Sloveniji 1925—1941. »Tito, radnička klasa i sindikati.« (Saopštenja sa naučnog skupa održanog 7. i 8. februara 1978 godine u Beogradu). Beograd 1979, str. 334—355.
- Mrakar, Boris: Domobranstvo na Primorskem. Kronika, XXVII, 1979, št. 1, str. 43—52.
- Mrakar, Boris: Domobranstvo na Primorskem. Zaščita narodnoosvobodilnega boja. Gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976. Ljubljana 1979, str. 241—256.
- Mrakar, Boris: Domobranstvo na Tolminskem. Goriški letnik, 1979, 6, str. 217—240.
- Perovšek, Jure: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 17—44.
- Prunk, Janko: Dialog med komunisti in krščanskimi socialisti v Sloveniji med obema vojnama. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 45—52.
Referat na kulturno-zgodovinskem simpoziju od 2. do 6. julija 1979 v Modincih (Mogersdorf).
- Prunk, Janko: Društvenoekonomski politički odnosi kod Slovenaca pred prvi svet-ski rat. Slovenci i stvaranje Jugoslavije. Knjige i zbivanja. (Zbornik razprava na tribini »Knjige i zbivanja«.) Beograd 1979, str. 161—170.
- Prunk, Janko: Historiografski elementi v publicističnem delu Borisa Kidriča. Pri-spevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 63—68.
Referat na posvetovanju Misao i delo Borisa Kidriča od 7. do 8. jun. 1979 v Beogradu.
- Rozman, Franc: Delavsko gibanje v slovenskih časnikih v letih 1848—1871. Teorija in praksa, XVI, 1979, št. 5—6, str. 653—661.
- Rozman, Franc: Die Südslawische Sozialdemokratische Partei und die Agrarfrage. Osthefte, XXI, 1979, št. 3, str. 215—227.
- Rozman, Franc: Ob sedemdesetletnici tivolske resolucije. Kronika, XXVII, 1979, št. 3, str. 180—183.
- Rozman, Franc: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem do prve svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1979, 326 str., 8°.
- Rozman, Franc: Socialistično gibanje v Mariboru v avstrijski dobi. Zgodovinski ča-sopis, XXXIII, 1979, št. 3, str. 407—420.
- Rozman, Franc: Zbiranje prispevkov za bosansko-hercegovske begunce na Goriškem. Goriški letnik, 1979, 6, str. 63—66.
- Sorn, Jože: Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama. Zgodovina Slovencev. Can-karjeva založba, Ljubljana 1979, str. 686—699.
- Sorn, Jože: Zanimivosti z naših cest v 18. stoletju. Kronika, XXVII, 1979, št. 3, str. 157—167.
- Vodušek J[era]: Prvi petletni gospodarski plan. Gospodarska blokada in mednarodni odnosi. Nadaljevanje petletke. Uvajanje delavskega samoupravljanja. Nov go-spodarski sistem. Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 896—902.
- Zakrajšek, Božidar: Obdobje administrativnega socializma 1945—1952. Obnova. Zgo-dovina Slovencev. Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 888—896.

ZNANSTVENI IN STROKOVNI ČLANKI

- Ferenc, Tone in Janko Prunk: Edvard Kardelj in naša revolucija. Teorija in praksa, Misel Edvarda Kardelja, XVI, 1979, št. 7—9, str. 859—863.
- Ferenc, Tone in Marjan Žnidarič: NOB na ljutomerskem območju. Kratek pregled. Katalog razstave. Maribor 1979, [21] str., ilustr., 8°.
- Ferenc, Tone: Raje grob kot suženjstvo. [O začetku druge svetovne vojne.] TV-15, XVII, 5. 4. 1979, št. 13. str. 6.
- Fischer, Jasna: Albin Prepeluh-Abditus in njegova vizija slovenskega socializma. Mladina, 26. 4. 1979, št. 16—17, priloga Pogledi, IV, št. 3—4, str. 29—32.
- Gombač, Boris: Bogata in raznolika vsebina nove številke »Zgodovinskega časopisa«. Razprava dr. Milice Kacin-Wohinz o nacionalnem vprašanju Slovencev in Hrvatov v Italiji v politiki italijanske komunistične stranke (1921—1940). Primorski dnevnik, XXXV, 6. 5. 1979, št. 101, str. 5.
- Gombač, Boris: Diskusija, Prispevki, XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 137—141, isto v italijanskem prevodu, str. 142—145.
- Gombač, Metka: Tržaško okrožje 1945. Goriški letnik, 1979, 6, str. 241—260.
- Kacin-Wohinz, Milica: Delež primorske mladine v protifašističnem odporu med dvema vojnama. Mladina 1979, št. 15; priloga Pogledi, IV, št. 1—2, str. 15.
- [Kacin-Wohinz, Milica]: Primorska mladina vključena v boj proti fašizmu med obema vojnama. Ob 35. obletnici prve pokrajinske konference komunistične mladine za Slovensko primorje, od 22. do 25. maja 1944 v Dolu pri Čepovanu. Primorski dnevnik, XXXV, 13. 5. 1979, št. 107, str. 6.
- Kacin-Wohinz, Milica: Primorski Slovenci pod fašizmom 1918—1941. Delavska enotnost, XXXVII, 21. 10.—25. 12. 1978, št. 41—52 in XXXVIII, 6. 1.—20. 1. 1979, št. 1—3.
- Kresal, France: Sindikalno gibanje v Sloveniji 1925—1941 in akcijska enotnost delavstva. Mladina, 1979, št. 23, str. 33—35.
- Kresal, France: Ob 60-letnici KPJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov. Mladina, 1979, št. 23, str. 23—25.
- Kresal, France: Ob treh zgodovinskih obletnicah. (Ob 60-letnici partije, revolucionarnih sindikatov in mladine). Frontne informacije, Indok center mesta in ljubljanskih občin pri MK SZDL. Ljubljana, IV, 10. 5. 1979, št. 7—9, str. 8—10.
- Kresal, France: Vloga revolucionarnih sindikatov v boju za izboljšanje socialnega položaja delavstva. Izobraževalni program RTV Ljubljana, šol. 1. 1979/80. Teorija marksizma, št. 2.
- Prunk, Janko in Martin Ivanič: Raziskovalni načrt za zgodovino Slovencev po letu 1945. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 109—121.
- Prunk, Janko: Ljudska fronta, Delavska enotnost, Osvobodilna fronta. Zapis ob knjigi Alenke Nedog »Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji«. Borec, Ljubljana 1978, 305 str. Naši razgledi, XXVIII, 20. 4. 1979, št. 8, str. 223—224.
- Prunk, Janko: Prispevek k marksistični teoriji med obema vojnama na Slovenskem. Mladina, 26. 4. 1979, št. 16—17. Pogledi, priloga za vprašanje marksizma in samoupravljanja, IV, št. 3—4, str. 33—34.

- Prunk, Janko: Radnički pokret u Sloveniji do prvog svjetskog rata. Borba, LVIII, 14. 3. 1979, št. 70, str. 14.
- Prunk, Janko: Slovensko-hrvaški odnosi pred prvo svetovno vojno in med njo ter jugoslovanska združitev. Naši razgledi, XXVIII, 22. 6. 1979, št. 12, str. 366—367.
- Rozman, Franc: Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) in kmečko vprašanje. Delavska enotnost, XXXVIII, 27. 1, 3. in 10. 2. 1979, št. 4—6, str. 14.
- Rozman, Franc: Razvoj in delovanje železničarskih organizacij na slovenskem Štajerskem do leta 1914. Delavska enotnost, XXXVIII, 17., 24., 31. 3. 1979, št. 11—13, str. 14.
- Rozman, Franc: Življenje, lik in delo dr. Antona Dermote. Loški razgledi, 1979, 26, str. 181—183.
- Vodušek-Starič, Jera: Organizacija i rad sindikata u Sloveniji od godine 1945. do 1953. Tito, radnička klasa i sindikati. (Saopštenja sa naučnog skupa: »Tito, radnička klasa i sindikati« održanog 7. i 8. februara 1978. godine u Beogradu). Radnička štampa, Beograd 1979, str. [544]—563.
- Vidovič-Miklavčič, Anka: Kratek pregled zgodovine revolucionarnega mladinskega gibanja v Sloveniji med obema vojnama. Po poteh Zveze komunistične mladine (SKOJ) v Sloveniji. Ljubljana 1979, str. 7—23
- Zakrajšek, Božidar: Razvoj slovenačkih sindikata od 3. do 8. kongresa. Tito, radnička klasa i sindikati. Radnička štampa, Beograd 1979, str. 564—580.

POLJUDNI ČLANKI

- Ferenc, Tone: Kako sem postal član SKOJ. Valovi Mure. Osnovna šola Veržej, šol. leto 1978/79, št. 3, str. 24—27.
- Kresal, France: Akcijska enotnost v delavskem gibanju. Radijska šola RTV Ljubljana, šol. l. 1978/79, Družba in čas, št. 15.
- Kresal, France: Ob šestdesetletnici partije, revolucionarnih sindikatov in mladine. Radijska šola RTV Ljubljana, šol. l. 1978/79, Družba in čas, št. 14.

POLEMIKA

- Kacin-Wohinz, Milica: Kritične pripombe k metodi in vsebini. Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 75—81.
- Kacin-Wohinz, Milica: Moj odgovor knjigi D. Kermavnerja. Primorski dnevnik, XXX, 6. 5. 1979, št. 101, str. 6. Temeljni problemi primorske politične zgodovine, Ljubljana, 1977.
- Kacin-Wohinz, Milica: Opombe h knjigi Dušana Kermavnerja. Primorska srečanja, III, 1979, št. 15, str. 136—138.
- Rozman, Franc: O Tumovem avstromarksizmu v letu 1918. Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 103—104.

C. OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH

- Adamič, Marjeta: Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi. (Referati VIII. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Kočevju od 20. do 22. oktobra 1977). Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1978, 144 str., Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 147—149.
- Adamič, Marjeta: Slovenska partizanska plačilna sredstva. Narodna banka Slovenije, Ljubljana 1977, str. 183. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, str. 152—153.
- Campa, Marjeta: Martin Kitchen: Fascism, The Mac Millan Press Ltd, London-Basingstoke 1976, XI + 106, Prispevki, XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 192.
- Campa, Marjeta: Damjan Ovsec, Oris družbenega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne. Ljubljana 1979, 151 str., Kronika, XXVII, 1979, št. 2, str. 144—145.
- Campa, Marjeta: Irena Reuter-Hendrichs, Jugoslawische Aussenpolitik 1948—1968. Köln, Carl Heymanns Verlag KG 1976, 363 str. Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXXIII, 1979, št. 2, str. 349—350.
- Campa, Marjeta: Janko Orožen, Denarništvo v Celju, Celje, Ljubljanska banka, Celje 1973, 78 str. Kronika, XXVII, 1979, št. 2, str. 145—146.
- Campa, Marjeta: Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem. III. knj. Gorenjske in štajerske tiskarne. Partizanska knjiga, Ljubljana 1976, 335 str. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 151—152.
- Gombač, Boris: Aleksander Rojc: Cultura musicale degli Sloveni a Trieste dal 1848 all'avvento del fascismo. Editoriale Stampa Triestina, Trieste 1978, 100 str. Kronika, XXVII, 1979, št. 2, str. 138.
- Gombač, Boris: Dunaj in njegovi Slovenci v turističnem priročniku. Primorski dnevnik, XXXV, 4. 3. 1979, št. 53, str. 4 in 7.
Publikacija založbe kluba Mladje.
- Gombač Boris: »Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije«. Komunist, XXXVII, 26. 1. 1979, št. 4.
Poročilo o knjigi Alberta Kluna — Ljubljana 1978, 1136 str.
- Gombač, Boris: Obogateno znanje o ljudskofrontnem povezovanju naprednih sil v Sloveniji. Primorski dnevnik, XXXV, 1. 4. 1979, št. 75, str. 6—7. Ob knjigah: Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda in Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941.
- Gombač, Boris: Primorska politična zgodovina in še kaj. Teorija in praksa, XVI, 1979, št. 3, str. 413—415.
Ocena knjige Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine« (zlasti v letih 1918—1921), Ljubljana 1978.
- Gombač, Boris: Športno društvo BOR. Sezona 1978—79. S. Ž. Bor. ZTT-EST, Trst 1978, 64 str. Kronika XXVII, 1979, št. 2, str. 140.
- [Gombač, Boris]: Zapis ob študiji Aleksandra Rojca. Dan, IX, 1979, št. 80, str. 22—23.
Cultura musicale degli Sloveni a Trieste dal 1848 all'avvento del fascismo. Trieste 1978, 100 str.

- Gombač, Metka: Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 1, str. 195—196.
- Kacin-Wohinz, Milica: Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945—1975. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste, 1977, 841 str. Prispevki, XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 199—205.
- Mlakar, Boris: Nikola Milovanović, Generali izdaje, I.—II. Sloboda — Beograd 1977, 453; 463 str. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 1, str. 194—195.
- Mlakar, Boris: Vilko Kolar-Domen, Po veliki zmagi. Borec, Ljubljana 1978, 438 str. Kronika, XXVII, 1979, št. 2, str. 146—147.
- Mlakar, Boris: Zanimivo in bogato branje. K izidu 4. številke Zgodovinskega časopisa ob rob. TV-15, XVII, 11. 10. 1979, št. 40, str. 7.
- Rozman, Franc: Zadnja razprava Dušana Kermavnerja. Dušan Kermavner, Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921). Partizanska knjiga, Ljubljana 1977, 122 str. Naši razgledi, XXVIII, 11. 5. 1979, št. 9, str. 261.
- Sorn, Jože: Ivan Mohorič: Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem. Zgodovina rudarstva in topilništva v stoletju tehnične revolucije. I., II. knj. Osnovna rudarskega dela; Problemi vsakdanjega rudarskega dela. Kronologija rudarjenja 1850—1941. Obzorja, Maribor 1978, 282; 321 str. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 2, str. 339—344.
- Sorn, Jože: Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne. Razstava Gorenjskega muzeja — Kranj 1977. Strokovna priprava razstave in kataloga Majda Zontar. Kranj 1977. Kronika, XXVII, 1979, št. 2, str. 143—144.
- Sorn, Jože: Viktor Petkovšek; J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 3, str. 484—485.
- Sorn, Jože: Branko Korošec: Naš prostor v času in projekciji. Oris razvoja zemljerstva kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem. Ljubljana 1978. 298 str. ilustr., Zgodovinski časopis XXXIII, 1979, št. 4, str. 627—632.
- Trampuž, Lilijana in Jure Perovšek: Djuro Djaković, Život i djelo, gradja za monografiju. Historijski inštitut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1979, 594 str. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 156—157.
- Vidovič-Miklavčič, Anka: Aleksander Gala-Peter; Partizanski zdravnik. Ljubljana 1978, 627 str., 2. dopolnjena izd. Kronika, XXVII, 1979, št. 3, str. 202—203.
- Vidovič-Miklavčič, Anka: Petar Kačavenda, SKOJ i omladina u narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije 1941—1945. Beograd 1975, 432 str. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 149—151.

BIOGRAFIJE

- Ferenc, Tone: Jože Krall. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 127—131.
- Gombač, Boris: Dr. Ivo Juvančič (ob 80-letnici). Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 3, str. 465—466.
- Prunk, Janko: France Škerl — sedemdesetletnik. Zgodovinski časopis, XXXIII, 1979, št. 2, str. 319—321.

Prunk, Janko: Mislec, vizionar in voditelj. Prosvetni delavec, XXX, 23. 2. 1979. št. 3, str. 2. Ob smrti Edvarda Kardelja.

Sorn, Jože: Dr. Škerlovih sedemdeset let. Prispevki, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 123—125.

Traven, Rezka in Vekoslav Čopič: Ivi Pirjevčevi v spomin. TV-15, XVII, 22. 3. 1979. št. 11, str. 16.

PREVODI

Elio Apih: O Tumovem delovanju v Trstu, Prispevki, XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 169—178 (prevedla Milica Kacin-Wohinz).

Italijanska fašistična policija OVRA. Borec, XXXI, 1979, št. 3, str. 141—153. Nada Kobal — Prevod in prireditev sestavka Paolo Paolini: La polizia segreta del ventennio — tajna policija dvajsetih let; iz revije Storia ilustrata, maj 1974, št. 198.

Elio Apih: O odnosih med italijanskimi in slovenskimi socialisti v Julijski krajini (1888—1917). Prispevki, XVII, 1977 (1979), št. 1—2, str. 98—103 (prevedla Nada Kobal).

REVIJE

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, IZDG, Ljubljana 1979, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 169.

UČBENIKI

Zadnik, Štefka in Ivan Križnar: Zgodovinska čitanka za 8. razred osnovnih šol. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1979, 120 str., 8°; 4. ponatis.

KNJIGE, KI JIH JE IZDAL IZDG ALI SO JIH NAPISALI DELAVCI IZDG

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1979, XVIII—XIX, 1978—1979, št. 1—2, str. 169.

Zadnik, Štefka in Ivan Križnar: Zgodovinska čitanka za 8. razred osnovnih šol. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1979, 121 str., 8°; 4. ponatis.

Ferenc, Tone: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja ob dvajsetletnici. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1979, 48 str., 16°.

Ferenc, Tone: Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama 1941 do 1945. Partizanska knjiga — OURV »MANOS«, Ljubljana—Beograd 1979, 748 str., ilustr., 8°.

Ferenc, Tone: Satan, njegovo delo in smrt. Borec, Ljubljana 1979, 492 str., ilustr., 8°.

Ferenc, Tone in Marjan Žnidarič: NOB na ljutomerskem območju. Kratek pregled. Katalog razstave. Maribor 1979, (20) str., ilustr., 8°.

Rozman, Franc: Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem do prve svetovne vojne. Borec, Ljubljana 1979, 326 str., 8°.

(Zadnik, Štefka): Bibliografija delavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1969—1979. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1979, 143 str., 8°, izšlo kot rokopis.

BIBLIOGRAFIJA LETOPISA MUZEJA NARODNE OSVOBODITVE 1957—1958 IN PRISPEVKOV ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA 1960—1980

Sestavila Nataša Kandus

UVOD

Kazalo zajema prispevke dveh časopisov: Letopisa MNO in Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja. Letopis je izdajal Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani. Izhajal je dve leti 1957 in 1958, vsako leto po en zvezek. Prispevke za zgodovino delavskega gibanja izdaja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani od leta 1960 dalje v naslednjem zaporedju: I/1960/1, I/1960/2, II/1961/1—2, III/1962/1, IV/1963/1—2, V/1965/1—2, VI/1966/1—2, VII/1967/1—2, VIII—IX/1968—1969/1—2, X/1970/1—2, XI—XII/1971—1972/1—2, XIII/1973/1—2, XIV/1974/1—2 XV—XVI/1975—1976/1—2, XVII/1977/1—2, XVIII—XIX/1978—1979/1—2, XX/1980/1—2.

Bibliografske enote so urejene z ozirom na vsebino na devet glavnih skupin, ki so naprej urejene kronološko, po abecednem redu avtorjev in naslovov, ali po stvarnih geslih. Zaradi relativno kratkega časovnega obdobja — konec 19. in 20. stoletje, ki ga obravnavajo prispevki V. skupine, kronološka ureditev ni bila primerna. Zato so prispevki urejeni glede na problematiko, ki jo obravnavajo.

Avtorji prispevkov ali prva beseda stvarnega naslova so pisani z velikimi črkami. V oglatem oklepaju so podatki o avtorjih iz drugih virov. Avtorji ocen in poročil so označeni s križcem.

Na koncu je še avtorsko kazalo. Avtorsko kazalo vsebuje pisce razprav, člankov, ocen in poročil, obravnjav, opomb, urednike prispevkov in prevajalce.

I. BIBLIOGRAFIJE

1. B[AVDAŽ] J[URIJ]*: Srečko Vilhar, Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem. Miša Šalamun, Slovensko primorsko časopisje. Koper 1961. — III/1962/1, str. 326—327.
2. BRITOVŠEK MARIJAN*: Monografije o Mehringu. — I/1960/2, str. 325—337.
3. BRITOVŠEK MARIJAN: Nekaj misli ob izidu gradiva za splošno bibliografsko dokumentacijo za preučevanje mednarodnega delavskega gibanja. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 228—233.
Obravnave: France Klopčič.
4. BRUMEN NIKI: Kratko poročilo o predvojni Ljudski pravici ob sestavljanju bibliografije člankov in prispevkov lista. — VII/1967/1—2, str. 481—484.
Résumé: Composition de la bibliographie des articles et des contributions de la feuille »Ljudska pravica« d'avant guerre. — VII/1969/1—2, str. 539.
Rezjume: Informacija ob oformljeni bibliografii statej i zametok dovoennyh izdanih gazety »Ljudska pravica«. — VII/1967/1—2, str. 572.
5. [FERENC TONE]: Bibliografija objavljenih del Jožeta Kralla. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 129—131.

6. KANDUS NATAŠA: Bibliografija Letopisa muzeja narodne osvoboditve 1957—1958 in Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja 1960—1980. — XX/1980/1—2, str. 227—267.
7. [KLOPČIČ FRANCE]: Bibliografija objavljenih del Franceta Klopčiča. — XIII/1973/1—2, str. 284—298.
Uredil Franc Rozman.
8. KLOPČIČ FRANCE: Gradivo za bibliografijo slovenskega in srbohrvatskega komunističnega tiska v sovjetski Rusiji v letih 1918—1921. — VIII—IX/1968—1969/1—2, priloga št. 1, str. 1—11.
9. KOBAL NADA*: Jugoslavija v Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 438—442.
10. KRALL JOŽE*: Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. Beograd 1964. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 341—343.
11. [KRALL JOŽE]: Knjižne novosti. — I/1960/2, str. 375—378.
12. [KRALL JOŽE]: Knjižne novosti (Izbor politične, spominske, dokumentarne in zgodovinske literature iz leta 1961). — III/1962/1, str. 342—348.
13. [KRALL JOŽE]: Knjižne novosti. — I/1960/2, str. 375—378.
14. [KRALL JOŽE]: Knjižne novosti. (Izbor politične, spominske, dokumentarne in zgodovinske literature iz leta 1962 in 1963). — IV/1963/1—2, str. 225—233.
15. MUNDA JOŽE: Bibliografija delavskega socialističnega tiska na Slovenskem od 1868. do 11. aprila 1920. — III/1962/1, priloga št. 1, str. 1—51.
16. NEDOG ALENKA: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1970—1971. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 455—465.
17. NEDOG ALENKA: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1972. — XIII/1973/1—2, str. 377—381.
18. NEDOG ALENKA: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1973. — XIV/1974/1—2, str. 343—346.
19. ROZMAN FRANC: Bibliografija objavljenih del Alenke Nedog. — XVII/1977/1—2, str. 183—187.
20. [ROZMAN FRANC]: Dodatek k bibliografiji Dušana Kermavnerja. — XIII/1973/1—2, str. 271—273.
21. ŠKERL FRANCE: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1960. — III/1962/1, priloga št. 2, str. 1—61.
22. ŠKERL FRANCE: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1961. — IV/1963/1—2, priloga, str. 1—165.
23. ŠKERL FRANCE: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1962. — IV/1963/1—2, priloga, str. 167—232.
24. ŠKERL FRANCE: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1963. — V/1965/1—2, priloga, str. 1—91.
25. ŠKERL FRANCE: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1964. — VIII—IX/1968—1969/1—2, priloga št. 2, str. 1—56.

26. ŠKERL FRANCE: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1965. — VIII—IX/1968—1969/1—2, priloga št. 2, str. 57—106.
27. VIDOVIČ-MIKLAVČIČ ANKA*: Jože Bajec, Slovenski časniki in časopisi 1937—1945. Ljubljana 1974. — XIV/1974/1—2, str. 317—318.
28. VIDOVIČ-MIKLAVČIČ ANKA*: Žarko D. Protić, Milan Vesović, Milan Matić, Socialistički i radnički pokret i komunistička partija Jugoslavije 1867—1941. Bibliografija posebnih izdanja (1945—1969). Beograd 1972. — XIII/1973/1—2, str. 319—320.
29. ZADNIK ŠTEFKA: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1966. — X/1970/1—2, priloga, str. 1—40.
30. ZADNIK ŠTEFKA: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 263—268.
31. ZADNIK ŠTEFKA: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1975. — XVII/1977/1—2, str. 207—209.
32. ZADNIK ŠTEFKA: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1976. — XVII/1977/1—2, str. 210—213.
33. ZADNIK ŠTEFKA: Bibliografija delavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1977, 1978. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 159—169.
34. ZADNIK ŠTEFKA: Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 1979. — XX/1980/1—2, str. 217—227.
35. ZORN TONE: Tiskani viri in literatura o koroškem vprašanju v letih 1920—1941. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 367—377.

II. BIOGRAFIJE

36. BRITOVŠEK MARIJAN: Ob sedemdesetletnici zgodovinarja dr. Dušana Ker-mavnerja. — XIII/1973/1—2, str. 267—271.
37. FERENC TONE: Jože Krall. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 127—129. In memoriam.
38. GRANDA STANE*: Tone Strojín, Dr. Henrik Tuma, veliki slovenski alpinist, publicist in politik. Ljubljana 1976. — XVII/1977/1—2, str. 189—190.
39. KACIN-WOHINZ MILICA: O Vladimirju Martelanu. — XX/1980/1—2, str. 130—137.
40. KRALL JOŽE: Darja Ravnihar. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 399—400. In memoriam.
41. KRIZNAR IVAN: France Klopčič — sedemdesetletnik. — XIII/1973/1—2, str. 275—284.
42. LIŠKA JANKO: O političnem, vzgojnem in knjižnem delu Jožeta Pahorja. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. str. 303—327.
Résumé: L'ouvrage politique, pédagogique et le culturel de J. Pahor.
43. ROZMAN FRANC*: Dictionnaire biographique du Mouvement ouvrier international I, Autriche. Paris 1971. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 418—420.

44. STEINER HERBERT*: Victor in Friedrich Adler. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 319—321.
Poročilo o knjigi Julius Braunthal, Victor und Friedrich Adler. Zwei Generationen Arbeiterbewegung. Wien 1965.
45. ŠKERL FRANCE: Miroslav Luštek. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 395—397.
In memoriam.
46. ŠORN JOŽE: Dr. Škerlovih sedemdeset let. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 123—125.
47. VILFAN JOŽA: Dr. Dušan Kermavner. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 195—196.
In memoriam.
48. VODOPIVEC PETER: Alenka Nedog (1926—1976). — XVII/1977/1—2, str. 179—183.
In memoriam.

III. HISTORIČNA DOKUMENTACIJA

49. FERENC TONE: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. (Predavanje na sestanku arhivarjev v Škofji Loki novembra 1959). — I/1960/1, str. 329—349.

Obdobje do 1918

50. APIH ELIO: Alcuni documenti sull'opera di Tuma a Trieste. — XVII/1977/1—2, str. 159—168.
51. APIH ELIO: Nekaj dokumentov o Tumovem delovanju v Trstu. — XVII/1977/1—2, str. 169—178.
Prevedla Milica Kacin-Wohinz.
52. [KACLEROVIĆ TRIŠA]: Tov. Triša Kaclerović, Beograd... — I/1960/2, str. 379.
Opomba Triše Kaclerovića na uredniški komentar k pismu Dragiše Lapčevića iz leta 1919, Prispevki I/1960/1, str. 275—277.
53. KERMAVNER DUŠAN: O nekaterih aktih, navedenih v predhodnem seznamu. — X/1970/1—2, str. 351—355.
Pripombe k prispevku Herberta Steinerja, Viri za zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja v avstrijskih arhivih. — X/1970/1—2, str. 329—350.
54. [KLOPČIČ FRANCE]: Pismo srbskega socialnodemokratskega prvaka Dragiše Lapčevića iz leta 1917. — I/1960/1, str. 275—277.
55. KLOPČIČ FRANCE: Pregarjanje Ivana Cankarja leta 1914. (Nov, doslej neznan dokument). — I/1960/2, str. 295—298.
56. ROZMAN FRANC: Tri pisma o tivolski konferenci leta 1909. — XIII/1973/1—2, str. 239—243.
57. STEINER HERBERT: Viri za zgodovino jugoslovanskega delavskega gibanja v avstrijskih arhivih. — X/1970/1—2, str. 329—350.
58. ŠORN JOŽE: Statut bratovske skladnice za železarno na Dvoru iz leta 1799. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 175—181.
59. ŠORN JOŽE: Zasliševanje tkalcev in delovni red iz leta 1730. — XIV/1974/1—2, str. 247—258.

60. VILFAN SERGIJ: Arhivski viri za zgodovino Slovencev 1848—1918. — X/1970/1—2, str. 237—257.
61. ZORN TONE: Odmev zimmerwaldske konference v Avstro-Ogrski. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 359—360.

Obdobje od 1918 do 1941

62. ADAMIČ MARJETA: Fond Delavske zbornice za Slovenijo v Ljubljani. — XIII/1973/1—2, str. 257—266.
63. ADAMIČ MARJETA: Gradivo Zveze kmetiskih fantov in deklet. — XX /1980/1—2, str. 139—142.
64. FERENC TONE: Kärntner Heimatbund in njegov voditelj v družbi nacizma. — XIV/1974/1—2, str. 260—269.
65. KACIN-WOHINZ MILICA*: O objavljanju virov za zgodovino Julijske krajine pod Italijo (1918—1941). — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 365—369.
66. [KLOPČIČ FRANCE]: K štiridesetletnici generalne stavke aprila 1920. — I/1960/1, str. 278—287.
67. KLOPČIČ FRANCE: Največja stavka slovenskih rudarjev. (Leto 1923). — I/1960/1, str. 288—300.
68. NEDOG ALENKA-TONE ZORN: O Slovencih v Avstriji ob anšlusu. — XIII/1973/1—2, str. 244—256.
69. OBZNANA. Dokument buržoaznega nasilja in laži. — I/1960/2, str. 63—65.
70. PLETERSKI JANKO: Stališča do mednarodnih dogodkov leta 1939. (Zunanjepolitični članki Edvarda Kardelja v času od 20. junija do 30. avgusta 1939). — X/1970/1—2, str. 123—145.
71. SPOMINU V. I. Lenina. Nekrolog Leninu v posebni izdaji »Glasa svobode« 25. januarja 1924. — I/1960/1, str. 5—6.
72. STIPLOVŠEK MIRO: O objavljanju virov za zgodovino Slovencev v okviru stare Jugoslavije (1918—1941). — X/1970/1—2, str. 303—312.
73. ZORN TONE: Viri za zgodovino koroških Slovencev 1920—1938 (1941). — X/1970/1—2, str. 313—318.
74. ŽONTAR JOŽE: Arhivski viri za zgodovino Slovencev med leti 1918 in 1941. — X/1970/1—2, str. 259—284.

Obdobje druge svetovne vojne

75. DOKUMENTI CK KPJ in KPS od srede marca do 6. aprila 1941. K dvajsetletnici ljudske vstaje 1941—1961. — I/1960/2, str. 3—15.
76. FERENC TONE: Arhivsko gradivo za zgodovino osvobodilnega boja slovenskega naroda. — X/1970/1—2, str. 285—295.
77. FERENC TONE: Dokument o okupatorjevih operacijah v Sloveniji leta 1944. — XIV/1974/1—2, str. 285—291.

78. FERENC TONE: Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in partizanskih bojih na Stajerskem leta 1941. — II/1961/1—2, str. 239—369.
Dokumente priredil in jim napisal opombe Tone Ferenc.
79. FERENC TONE: Osnutek odredbe o ukinitvi slovenskih organizacij na Koroškem in Westfalskem. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 183—193.
80. FERENC TONE: Pismo Edvarda Kardelja iz Srbije 17. oktobra 1941. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 361—366.
81. FERENC TONE*: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom XII, knjiga 1, Beograd 1973. — XIV/1974/1—2, str. 319—324.
82. J[ERŠEK] D[ARE]*: Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije. II. del: Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945, 2. knjiga, Ljubljana 1961. — III/1962/1, str. 338—340.
83. KASTELIC OLGA: O zbiranju gradiva za partizansko topografijo. — Letopis I/1957, str. 161—181.
84. KOBAL NADA* I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939—1943. Volume I—III. Ministero degli affari esteri. Commissione per la Pubblicazione dei Documenti diplomatici. Roma 1954—1959. — VIII—IX/1969 1—2, str. 336—339.
85. KOBAL NADA: Sistem italijanske okupacijske oblasti v ljubljanski pokrajini od 1941 do 1943. — X/1970/1—2, str. 319—328.
86. KRESE LJUDMILA: O restavriranju in konserviranju dokumentov iz narodnoosvobodilne vojne. — Letopis, I/1957, str. 113—121.
87. [LUŠTEK MIROSLAV, KLOPČIČ FRANCE, NEDOG ALENKA]: Dokumenti ljudske vstaje v Sloveniji leta 1941. Ob dvajsetletnici vstaje narodov Jugoslavije. — II/1961/1—2, str. 3—51.
Opombe pisali: Miroslav Luštek, France Klopčič in Alenka Nedog.
88. OBLAK-ČARNI MARIJA: Viri za zgodovino Osvobodilne fronte. — VI/1966/1—2, str. 447—458.
89. P[OZUN] L[OJZE]*: Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovenskih narodov, del VI, knjiga 7, 8, Ljubljana 1961, 1962. — III/1962/1, str. 340—341.
90. RYBAŘ MILOŠ: Poročilo nemškega učitelja o spopadu na Gračnici 12. II. 1944. — XIV/1974/1—2, str. 271—283.
91. SCHARA HUBERT: Urejanje fonda političnega komisarja in deželnega svetnika za okrožje Celje. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 379—393.
- Obdobje po letu 1945
92. ADAMIČ MARJETA*: Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi. (Referati VIII. zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Kočevju od 20. do 22. oktobra 1977), Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1978, 144 strani. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 147—149.
93. BROZ JOSIP: Govor maršala Tita v Ljubljani. — XX/1980/1—2, str. 3—5.
Objava prvega govora, ki ga je imel maršal Tito v Ljubljani, 26. maja 1945. leta.

94. GOMBAČ METKA: Gradivo okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Trst in okrajnih narodnoosvobodilnih odborov tržaškega okrožja 1945—1947. Uvod — predstavitev in historiat. — XX/1980/1—2, str. 143—163.
95. FISCHER JASNA*: Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955. Ljubljana 1965. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 357—359.
96. ZORN TONE*: Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1945—1955. (pripravil Josef Kocensky.) Wien—München 1970. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 254—255.

IV. KRONOLOGIJE

Obdobje od 1918 do 1941

97. NEDOG ALENKA-KACIN-WOHINZ MILICA: Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1929. — V/1965/1—2, str. 161—238.

Obdobje od 1941 do 1945

98. BOŽIČ BRANE, ČARNI LUDVIK, KACIN MILICA, KAJBA SLAVKA, OBLAK MARIJA, ŽGAJNAR MATIJA: Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici 1942. leta. — Letopis II/1958, str. 265—303.
99. ČARNI LUDVIK, KACIN MILICA, KAJBA SLAVKA, OBLAK MARIJA, ŽGAJNAR MATIJA: Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v drugi polovici leta 1942. — I/1960/1, str. 205—274.
Pripombo h kronologiji napisala Marija Trampuž. — II/1961/1—2, str. 419.
100. FERENC TONE, JERŠEK DARE, KACIN MILICA, KLOPČIČ FRANCE, KRIŽNAR IVKA, LUŠTEK MIROSLAV, SIMONČIČ JULIJ: Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1941. — II/1961/2, str. 265—294.
101. FERENC TONE, JERŠEK DARE, KRIŽNAR IVAN, LUŠTEK MIROSLAV: Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1942. — III/1962/1, str. 145—196.
102. FERENC TONE, JERŠEK DARE, LUŠTEK MIROSLAV, POŽUN LOJZE: Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1943. — IV/1963/1—2, str. 113—180.
103. LUŠTEK MIROSLAV: Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v letu 1941. — Letopis, I/1957, str. 133—151.

V. RAZPRAVE, ČLANKI IN DRUGI PRISPEVKI

Agrarno vprašanje

104. ŠORN JOŽE*: Marijan Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. Ljubljana 1964. — V/1965/1—2, str. 285—286.

Delavsko gibanje

105. BOJOVIČ R. JOVAN: Manifest CK KPS od januarja 1937. godine i njegov odraz na rad partije u Crnoj gori. — VII/1967/1—2, str. 385—398.
Résumé: Le manifeste de janvier 1937 du Comité Central du Parti Communiste de Yougoslavie et sa répercussion sur les activités du parti au Montenegro — VII/1967/1—2, str. 536.

Rezjume: Manifest CK KPJu v januarju 1937 goda i ego otkraženie na rabote partii v Černogorii. — VII/1967/1—2, str. 569—570.

106. BRITOVŠEK MARIJAN: Lenin in krize v RKP(b) v letih od 1918 do 1921. — XIV/1974/1—2, str. 3—49.
Zusammenfassung: Lenin und die Krisen in der KPdSU/B in den Jahren 1918. bis 1921.
107. BRITOVŠEK MARIJAN: O zgodovini nastanka komunističnega manifesta. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 145—161.
Summary: On the origins of the Communist Manifesto.
108. DAMJANOVIĆ PERO: Radnički pokret naroda Jugoslavije uoči osnivačkih kongresa KP Slovenije i KP Hrvatske. S posebnim osvrtom na Sloveniju. — VII/1967/1—2, str. 107—120.
Résumé: Mouvement ouvrier des peuples de Yougoslavie à la veille des Congrès constitutifs du Parti Communiste de Slovénie et du Parti Communiste de Croatie en insistant sur la Slovénie. — VII/1967/1—2, str. 513—514.
Rezjume: Raboče dviženie jugoslovanskih narodov nakanune učreditel'nyh s'ezdov KP Slovenii i KP Horvatii pri osobom vnimanii na Sloveniju. — VII/1967/1—2, str. 547.
109. FISCHER JASNA: Delavsko izobraževalno društvo v Ljubljani v letih 1882—1884 in proces v Celovcu. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 3—15.
Zusammenfassung: Der Arbeiterbildungsverein von Ljubljana in den Jahren von 1882 bis 1884 und der Klagenfurter Prozess.
110. FISCHER JASNA*: Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem. Ljubljana. Založba Borec, 1979, str. 324.—XX/1980/1—2, str. 181—183.
111. FISCHER JASNA*: Pariska komuna 1871—1971. Beograd 1971. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 417—418.
112. GERŠAK MAKS-BRUNO: Kanal čez mejo. — I/1960/2, str. 317—324.
113. KACIN-WOHINZ MILICA*: Ivan Regent, Poglavlja iz boja za socializem. Knj. III. Ljubljana 1961. — III/1962/1, str. 325—326.
Ocena knjige I, II anonimna. — I/1960/2, str. 372—373.
114. KERMAVNER DUŠAN: O komunistih in socialistih v dvajsetih letih. Ob spominskih zapiskih R. Golouha, posebej o politični osebnosti Lovra Kuharja. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 267—293.
115. KLOPČIČ FRANCE: Komunistična stranka v Sloveniji po Obznani. Prvo polletje 1921. — I/1960/2, str. 17—67.
Kratkoe sodržanie: Kommunističeskaja partija v Slovenii v pervom polugodii 1921.
116. KLOPČIČ FRANCE*: O mestu komunistične partije v slovenskem političnem življenju med obema vojnama. — III/1962/1, str. 271—276.
Ocena razprave Ivana Krefta »Mesto Partije v slovenskem političnem življenju v letih pred II. svetovno vojno« v knjigi Prekmurski Slovenci v zgodovini, Murska Sobota 1961.
117. K[LOPČIČ] F[RANCE]*: Zapisniki Pariške komune leta 1871. — I/1960/2, str. 339—341.
Poročilo o knjigi »Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, Moskva 1959.

118. NEDOG ALENKA*: Miha Marinko, Moji spomini. Ljubljana 1971. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 426—432.
119. NEDOG ALENKA*: Peta zemaljska konferenca Komunističke partije Jugoslavije. Zbornik radova, Zagreb 1972. — XIII/1973/1—2, str. 345—349.
120. REGENT IVAN*: Pripombe h knjigi G. Piemontese »O delavskem gibanju v Trstu do konca prve svetovne vojne«. — III/1962/1, str. 259—269.
Ocena knjige Giuseppe Piemontese, Il movimento operaio a Trieste dalla fondazione alla fine della prima guerra mondiale. Udine 1961.
121. STEINER HERBERT: Komunistična partija Avstrije od 1918—1938. — XX/1980/1—2, str. 81—91.
122. TRAMPUŽ LILIJANA in JURE PEROVŠEK*: Djuro Djaković, Život i djelo, gradja za monografiju. Izdal Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1979, 594 strani. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 156—157.
123. ROZMAN FRANC: Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1889. — XIII/1973/1—2, str. 53—101.
Zusammenfassung: Sozialistische Bewegung in slowenischer Steiermark bis 1889.
124. TUĐMAN FRANJO: O općim uvjetima i značajkama razvitka revolucionarno-demokratskog pokreta u Hrvatskoj. — VI/1966/1—2, str. 133—137.
125. ZAKRAJŠEK BOŽIDAR*: Od prvog do desetog kongresa SKJ 1919—1974. Beograd 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 214—215.
126. ZORN TONE*: Herbert Steiner, Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918—1933. Bibliographische Bemerkungen. Wien-Meisenheim am Glan 1968. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 330—332.
127. ZORN TONE: Poskus pregona bratov Marcela in Jake Žorga iz Jugoslavije leta 1924. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 301—302.

Druga svetovna vojna

128. ČERMELJ LAVO*: Antonio Santin, Trieste 1943—1945. Udine 1964. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 355—357.
129. DOBRILA PAVLE*: Arthur Conte, Jalta — delitev sveta. V Ljubljani 1969. — X/1970/1—2, str. 372—375.
130. FERENC TONE*: Peter Gosztony, Hitlerjeve tuje vojske. Založba Borec, Ljubljana 1979, strani 349, ilustrirano. — XX/1980/1—2, str. 200—203.
131. JUVANČIČ IVO*: Enzo Collotti — Teodoro Sala — Giorgio Vaccarino, L'Italia nell'Europa danubiana durante la seconda guerra mondiale. — VIII—IX/1968 do 1969/1—2, str. 334—336.
Ocena referatov na kongresu evropske rezistence 1966. leta v Budimpešti.
132. JUVANČIČ IVO*: Teodoro Sala, La crisi finale nel litorale adriatico 1944—1945. Udine 1962. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 332—336.
133. KOBAL NADA*: William Craig, Enemy at the Gates — The Battle for Stalingrad. London 1973. — XIV/1974/1—2, str. 330—331.

134. MĻAKAR BORIS*: Dragan Kljakić, Ustaško domobranska legija pod Staljin-gradom, August Cesarac, Zagreb 1979, 196 strani, ilustrirano. — XX/1980/1—2, str. 199—202.
135. PAHOR MARIO: Ob dvajsetletnici 8. septembra v Italiji. — IV/1963/1—2, str. 95—112.
136. PERŠIČ JANEZ*: David Littlejohn, The Patriotic Traitors (A History of Col-laboration in German-occupied Europe, 1940—45). London 1972. XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 223—226.
137. SCHRÖDER JOSEF*: Andreas Hillgruber, Hitlers Strategie. Politik und Krieg-führung 1940—1941. Frankfurt am Main 1965. Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. I. 1939—1941, II. 1942—1944. Hrsg. von Andreas Hillgruber, Frankfurt am Main 1967, 1970. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 443—447.
138. SCHRÖDER JOSEF*: Hermann Jung, Die Ardennen-Offensive 1944/45. Ein Beispiel für die Kriegführung Hitlers. Göttingen-Zürich-Frankfurt/M.; Muster-schmidt, 1971. 406 str. — XX/1980/1—2, str. 212—215.
139. SCHRÖDER JOSEF*: Hillebrand Klaus, Deutsche Aussenpolitik 1933—1945. Kalkül oder Dogma? Stuttgart (idr.) 1971. XIII/1973/1—2, str. 349—351.
Prevedel Darko Dolinar.
140. SCHRÖDER JOSEF*: Horst Rohde, Das deutsche Wehrmachttransportwesen im Zweiten Weltkrieg. Entstehung-Organisation-Aufgaben. Stuttgart 1971. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 222—223.
141. SCHRÖDER JOSEF*: Martin Bernd, Deutschland und Japan im Zweiten Welt-krieg. Göttingen, Zürich, Frankfurt am Main, 1969. — XIII/1973/1—2, str. 354 do 357.
Prevedel Darko Dolinar.
142. ZORN TONE*: Conrad F. Latour, »Südtirol und die Achse Berlin—Rom 1938 bis 1945. Stuttgart 1963. — IV/1963/1—2, str. 211—214.
143. ZEVART MILAN: Nemška mobilizacija v Šaleški dolini. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 159—174.
Zusammenfassung: Die Deutsche Mobilisation in der Šaleška dolina (Schalltal).

F a š i z e m

144. ČAMPA MARJETA*: Martin Kitchen: Fascism. London — Basingstoke 1976. — XVII/1977/1—2, str. 192.
145. KACIN-WOHINZ MILICA*: Adriano dal Pont, Alfonso Leonetti, Massimo Massa-ra: Giornali fuori legge. La stampa clandestina antifascista 1922—1943. Roma 1964. — V/1965/1—2, str. 286—288.
146. KACIN-WOHINZ MILICA*: Lavo Čermelj, »Ob tržaškem procesu 1941«. Spomini in beležke. Ljubljana 1962. — IV/1963/1—2, str. 205—211.
147. KACIN-WOHINZ MILICA*: Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945—1975. Trst 1977. — XVII/1977/1—2, str. 199—205.
148. MĻAKAR BORIS*: Lavo Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom. Ljubljana, 1972. — XIII/1973/1—2, str. 340—345.
149. ZORN TONE*: Alaster Hamilton, Fašizam i intelektualci 1919—1945. Beograd 1978. — XVII/1977/1—2, str. 192—193.

Gospodarstvo

150. GRANDA STANE*: Igor Karaman, Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću. Zagreb 1972. — XIV/1974/1—2, str. 301—302.
151. KRESAL FRANCE*: Milorad Ašković, dr. Jerko Radmilović, Novica Petrović: Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije. Botič — 1902—1941. Beograd 1971. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 433—436.
152. PRUNK JANKO*: A. G. Löwy, Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Bucharin: Vision des Kommunismus. Wien, Frankfurt/M, Zürich 1969. — X/1970/1—2, str. 375—382.
153. ŠORN JOŽE: Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 3—102.
Résumé: Les houillères et leurs mineurs dans la période 1848—1918.

Jugoslavija 1918—1941

154. BIBER DUŠAN: Zunanjepolitična konstelacija v času ustanovnega kongresa KPS. — VII/1967/1—2, str. 355—364.
Résumé: Constellation de politique extérieure au moment du Congrès constitutif du Parti communiste de Slovénie. — VII/1967/1—2, str. 533.
Rezjume: Vnešnepolitičeskij gorizont vo vremena provedenija učreditel'nogo s"ezda KP Slovenii. — VII/1967/1—2, str. 566—567.
155. ČUK VESNA*: Kiszling Rudolf, Die militärische Vereinbarungen der Kleinen Entente 1929—1937. Mit drei Karten. München 1959. — XIV/1974/1—2, str. 310.
156. KANDUS NATAŠA*: Andrej Mitrović, Jugoslavija na konferenciji mira 1919—1920. Beograd 1969. — XIV/1974/1—2, str. 305—307.
157. PAHOR JOŽE: Iz boja slovenskega učiteljstva za neodvisnost. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 329—358.
158. PRUNK JANKO: Dialog med komunisti in krščanskimi socialisti v Sloveniji med obema vojnama. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 45—52.
Résumé: Le dialogue entre communistes et socialistes chrétiens entre les deux guerres mondiales.
159. S[AJE] F[RANČEK]*: Ferdo Čulinović, Jugoslavija izmedju dva rata. Knjiga I, II. Zagreb 1961. — III/1962/1, str. 335—336.
160. STIPOVŠEK MIROSLAV: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918—1920. — XIV/1974/1—2, str. 60—84.
Zusammenfassung: Die Program- und Organisationstätigkeit slovenischer politischer Parteien für die Anwerbung der bäuerlichen Massen in den Jahren 1918—1920.

Jugoslavija po drugi svetovni vojni

161. ČAMPA MARJETA*: Bjelogrič Dušan, Petindvajset let gospodarskega razvoja Jugoslavije. Ljubljana 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 258—259.
162. ČAMPA MARJETA*: Zupančič Beno, Delavci in kultura. Ljubljana 1975. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 259—261.

163. ČEPIČ ZDENKO*: Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Glavni procesi. Školska knjiga, Zagreb 1978; 463 str. — XX/1980/1—2, str. 189—196.
164. STERGAR JANEZ*: *Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947—1972*. Beograd 1973. *Družbeni razvoj SR Slovenije 1947—1972*, urednik Franček Brglez. Ljubljana 1974. — XIV/1974/1—2, str. 339—341.
165. WEBER TOMAŽ: Poročilo o položaju, problemih in perspektivah poteka zgodovine, zlasti novejše, v naših šolah. — VII/1967/1—2, str. 485—496.
 Résumé: Etat, problèmes et perspectives de l'enseignement de l'histoire, surtout de l'histoire récente dans nos écoles. — VII/1967/1—2, str. 539—540.
 Rezume: O položeni, problemih i perspektivah prepodavanja istorii, osobno novejšej istorii, v naših školah. — VII/1967/1—2, str. 573.
166. VODUŠEK-STARIČ JERA: Začetek procesa demokratizacije družbeno-ekonomskih odnosov in izvolitev prvih delavskih svetov leta 1950. — XX/1980/1—2, str. 57—80.

Jugoslovansko vprašanje

167. DRNOVŠEK MARJAN*: Ivan Čizmić, *Jugoslavenski izseljeniški pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 209—210.
168. DRNOVŠEK MARJAN: O stališčih slovenskih socialistov v ZDA do vojne in jugoslovanskega vprašanja med prvo svetovno vojno. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 75—96.
 Summary: On the standpoints of the Slovene socialists in the U. S. A. towards the war and the Yugoslav question during the First World War.
169. K[LOPČIČ] F[RANCEJ]*: Dr. Sergije Dimitrijević, *Srpski socijalisti i ujedinjenje Jugoslavije*. Arhivski almanah, Beograd, broj 2—3 za 1960 godinu. — III/1962/1, str. 327—328.
170. PERŠIČ JANEZ*: *Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor, 1973. — XIII/1973/1—2, str. 320—322.
171. VIDOVIČ-MIKLAVČIČ ANKA* *Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Ljubljana 1971. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 420—423.
172. VOVKO ANDREJ: *Politični profil »La Yougoslavie« revije jugoslovanske federalistične emigracije v Švici 1917—1918*. — XIII/1973/1—2, str. 117—131.
 Summary: The political profile of the review »La Yougoslavie«, the review of the Yugoslav federalist immigration in Switzerland in the years 1917—1918.

Krščanski socialisti

173. PRUNK JANKO: *Slovenski krščanski socialisti med šestojanuarsko diktaturo 1929—1934* — XIII/1973/1—2, str. 133—183.
 Résumé: *Socialistes chrétiens slovènes pendant la dictature du 6 janvier (1929—1934)*.
174. VOVKO ANDREJ*: *Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana 1977. — XVII/1977/1—2, str. 197—198.

Ljudska fronta

175. DAMJANOVIČ PERO: O nekim momentima i etapama razvoja i o najvažnijim osobenostima Narodnog fronta u Jugoslaviji do rata. — VI/1966/1—2, str. 43—54.
176. NEDOG ALENKA: Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935—1937. — VI/1966/1—2, str. 77—85.
177. SAJE FRANČEK: Nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred vojno. — VI/1966/1—2, str. 13—41.
178. OBRAVNAVE. France Klopčič (str. 137—140), Ivo Juvančič (str. 140—143), Mirko Stiplovšek (str. 143—145), Viktor Smolej (str. 145—146). — VI/1966/1—2, str. 137—146.
Znanstveno posvetovanje: O Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici, v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966.

Mednarodno delavsko gibanje

179. BRITOVŠEK MARIJAN: Konceptija prve internacionale do vojnega, kolonialnega in nacionalnega vprašanja. — IV/1963/1—2, str. 3—78.
Summary.
180. BRITOVŠEK MARIJAN: Lenin in Zimerwaldsko gibanje. — VII/1967/1—2, str. 43—74.
Résumé: Lenine et le mouvement de Zimmerwald. — VII/1967/1—2, str. 510—511.
Rezjume: Lenin i cimmerval'dskol dviženie. — VII/1967/1—2, str. 544—545.
181. BRITOVŠEK MARIJAN: Stališča Marxa, Engelsa in Internacionale do komune. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 163—176.
Zusammenfassung: Stellungnahmen von Marx, Engels und Internacionale zur Pariser Komune.

Mezdna gibanja in stavke

182. KRESAL FRANCE: Zahteve za zakon o minimalnih mezdah. — VII/1967/1—2, str. 237—245.
Résumé: Revendication d'une loi sur les salaires minima. — VII/1967/1—2, str. 526.
Rezjume: Trebovanija o prinjatii zakona o minimal'noj zarabotnoj plate. — VII/1967/1—2, str. 559—560.
183. NEDOG ALENKA: Protidraginjske akcije v Sloveniji leta 1940. — XIV/1974/1—2, str. 137—156.
Summary: Actions against the high cost of living in Slovenia 1940.
184. STIPLOVŠEK MIRO: Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem v letih 1917—1920. — VII/1967/1—2, str. 151—170.
Résumé: Coup d'oeil sur les mouvements de grèves en Slovénie de 1917 à 1920. — VII/1967/1—2, str. 518—519.
Rezjume: Obozrenie stačičnogo dviženija v Slovenii v gody 1917—1920. — VII/1967/1—2, str. 552.
185. ŠORN JOŽE: Cene in mezde ter gospodarski položaj industrijskega delavstva na Slovenskem neposredno po prevratu. — VII/1967/1—2, str. 233—235.
Résumé: Prix et salaires et situation économique des ouvriers de l'industrie en Slovénie immédiatement après le changement de 1918. — VII/1967/1—2, str. 525.

Rezjume: Ceny i zarobotnaja plata i ekonomičeskoe položenie promyšlennogo proletariata v Slovenii neposredstvenno posle perevorota. — VII/1967/1—2, str. 559.

186. ŠORN JOŽE: Nominalni porastek delavskih mezd in načini računanja draginjskih doklad v Sloveniji pred okupacijo. — VI/1966/1—2, str. 55—61.

Mladinska gibanja

187. DOBRILA PAVEL: Povezovanje slovenske mladine v protifašistično fronto v letih 1936—1941. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 229—238.
Summary: The uniting of the Slovene youth in the antifascist front in the years 1936—1941.
188. KREMENŠEK SLAVKO: Za enotno in demokratično študentovsko fronto. VII/1967/1—2, str. 213—228.
Résumé: Pour un front étudiant uni et démocratique. — VII/1967/1—2, str. 524.
Rezjume: Za edinyj i demokratičeskij front studentov. — VII/1967/1—2, str. 557—558.
188. KREMENŠEK SLAVKO: Za enotno in demokratično študentovsko fronto. VII/—III/1962/1, str. 330—332.
190. LIŠKA JANKO: Ob prispevku Štefana Kuharja k zgodovini gibanja kmetske mladine v Sloveniji med dvema vojnama. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 436—438.
Ocena prispevka Kmetstvo mladinsko gibanje in Milan Majcen, v knjigi Narodna junaka Milan Majcen in Janči Mevželj. Ljubljana 1971.
191. STIPILOVŠEK MIRO*: Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941. Ljubljana 1972. — XIII/1973/1—2, str. 327—330.

Narodno vprašanje in manjšine

192. APIH ELIO: O odnosih med italijanskimi in slovenskimi socialisti v Julijski krajini (1888—1917). — XVII/1977/1—2, str. 97—103.
Prevedla Nada Kobal.
193. APIH ELIO: Sui rapporti tra socialisti italiani e socialisti sloveni nella regione Giulia (1888—1917). — XVII/1977/1—2, str. 89—96.
194. JELIĆ IVAN: O nekim aspektima razvitka odnosa Komunističke partije Hrvatske prema nacionalnom pitanju 1937—1941. — VII/1967/1—2, str. 399—407.
Sur quelques aspects de l'évolution des vues du parti communiste croate à l'égard de la question nationale croate de 1937—1941. — VII/1967/1—2, str. 537.
Rezjume: O nekotoryh aspektah razvitja otnošenij kommunističeskoj partii Horvatii k nacional'nomu voprosu v period 1937—1941. — VII/1967/1—2, str. 570.
195. KACIN-WOHINZ MILICA: Poslanci Jugoslovanske narodne stranke v italijanskem parlamentu v predfašistični dobi. — XIV/1974/1—2, str. 109—136.
in the prefascist period.
Summary: Deputies of the Yugoslav national party in the italian parliament
196. KLOPČIČ FRANCE: Slovenska socialna demokracija in makedonsko vprašanje pred prvo svetovno vojno. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 281—294.

Rezjume: Socialnaja demokratija Slovenii i makedonskij vopros v periode do pervoj mirovoj vojny.

197. KOBSA LEOPOLD: Prilog istraživanja stajališta KPJ o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u razdoblju od kongresa ujedinjenja 1919 do lipanjskog plenuma CK KPJ 1935. — VII/1967/1—2, str. 343—354.
 Résumé: Contribution à la recherche du point de vue du Parti communiste yougoslave sur la question nationale en Yougoslavie entre le congrès de l'unification de 1919 et le plenum de Lipanj du Comité central du Parti communiste Yougoslave en 1935. — VII/1967 1—2, str. 532—533.
 Rezjume: Dopolnenie k issledovaniju pozicii KPJu o nacional'nom voprose v Jugoslavii v period ot ob'edinitel'nogo s'ezda v 1919 godu do ijun'skogo plenuma CK KPJu v 1935 godu. — VII/1967/1—2, str. 566.
198. LUKAČ DUŠAN: O učešću predstavnika iz Slovenije u diskusiji u NRPJ o nacionalnom pitanju 1923. godine. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 295—300.
199. MARTELANC VLADIMIR: Narodno vprašanje v naši politici v Julijski Benečiji (1923—1927). — XX/1980/1—2, str. 107—129.
 Opombe napisala Milica Kacin-Wohinz.
200. NEČAK DUŠAN*: Dr. France Petek, Iz mojih spominov. Slovenska matica, Ljubljana; Založba Drava, Borovlje, 1979, 287 strani. — XX/1980/1—2, str. 196—198.
201. NEČAK DUŠAN*: Tone Zorn, Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo. Poskus uničenja koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. Vestnik koroških partizanov, V/1972/2. — XIII/1973/1—2, str. 330—334.
202. NEDOG ALENKA: O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju. — VII/1967/1—2, str. 365—383.
 Résumé: Origines de la déclaration de trois partis communistes sur la question national slovène. — VII/1967/1—2, str. 534—535.
 Rezjume: K vznikoveniju zajavljenja treh kommunističeskijh partij o nacional'nom voprose Slovenii. — VII/1967/1—2, str. 567—569.
203. OPOMBE k škofovstvu monsinjorja Luigija Fogarja 1924—1936. — XIII/1973/1—2, str. 229—238.
 Prevedla Milica Kacin-Wohinz.
204. PEROVŠEK JURE: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 17—44.
 Résumé: Les communistes slovènes et la question de la nation macédoine en 1923.
205. PLETERSKI JANKO: Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politici KPJ-KPS. — VII/1967/1—2, str. 277—316.
 Résumé: Question national en Yougoslavie en theorie et dans la politique du Parti communiste de Yougoslavie-Parti communiste de Slovenie. — VII/1967/1—2, str. 526—529.
 Rezjume: Nacional'nyj vopros v Jugoslavii v teorii i politike KPJu-KPS. — VII/1967/1—2, str. 560—563.
206. SIŠKOVIČ KAREL: Beležke o stališčih italijanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v takoimenovani Julijski Benečiji do leta 1941. — VII/1967/1—2, str. 317—322.
 Résumé: Notes sur les points de vue du mouvement ouvrier italien à l'égard de la question nationale de la region dénommée Vénétie Julienne jusqu'en 1941. — VII/1967/1—2, str. 529—530.

Rezjume: Zametki o pozicijah ital'janskega rabočega dviženija po otnošeniju k nacional'nomu voprosu v tah nazyvaemoj Julijskoj Benečii do 1941 goda. — VII/1967/1—2, str. 563—564.

207. VOVKO ANDREJ*: Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu — Pregled zgodovine 1918—1945. Ljubljana 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str.210—212.
208. ZORN TONE*: Ameriška knjiga o koroških Slovencih. — III/1962/1, str. 307—308. Ocena knjige Thomas M. Barker, The Slovenes of Carinthia a National Minority Problem. New York-Washington 1960.
209. ZORN TONE*: Dietrich A. Löber, Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939—1941. Neumünster 1972. — XIV/1974/1—2, str. 313—314.
210. ZORN TONE*: Handbuch der europäischen Volksgruppen. Wien-Stuttgart 1970. — XIII/1973/1—2, str. 374—375.
211. ZORN TONE: Kärntner Heimatbund v letih 1935—1942. — XIV/1974/1—2, str. 241—246.
212. ZORN TONE: Napredne orientacije v slovenskem političnem gibanju na Koroškem v letih 1921—1938. — VI/1966/1—2, str. 127—131.
213. OBRAVNAVE. Dušan Kermavner (str. 427—430), Juraj Andrassy (str. 430), France Škerl (str. 431—432), Tone Zorn (str. 433—435), Franc Štoka (str. 435—436), Miha Marinko (str. 436—443), Tone Fajfar (str. 444—447), Vladimir Dedijer (str. 447—449), France Klopčič (str. 449—453), Bogo Grafenauer (str. 454—455), Fran Zwitter (str. 455—457), Janko Pleterski (str. 457—462), France Klopčič (str. 462—463), Bogo Grafenauer (str. 463), Boris Ziherl (str. 463—466), Jaka Avšič (str. 466—467). — VII/1967/1—2, str. 427—467.
Znanstveno posvetovanje »Ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa KPS« v Ljubljani leta 1967.
214. BIBER DUŠAN: Narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji za svobodo in ljudsko oblast. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 53—62.
Summary: National Liberation Struggle for Freedom and for People's Government in Yugoslavia.

Narodnoosvobodilni boj

215. BRAVNIČAR DUŠAN: O nekaterih značilnostih osvobodilnega boja v Sloveniji leta 1941, o nastanku in vlogi Narodne zaščite. — II/1961/1—2, str. 53—98.
Kratkoje sodržanje: Nekotorye osebnosti osloboditel'noj bor'by v Slovenii v 1941 godu, sozdanie i rol' Narodnoj zaščity.
216. ČEPE MARICA: Ljubljana kot primer vseljidskega odpora. Nekaj posebnih oblik narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 71—92.
Rezjume: Gorod Ljubljana — primer vsenarodnogo soprotivlenija.
217. DEŽELAK VIDA*: Radko Polič, Čudežna pomlad. Založba Borec, Ljubljana 1979, strani 476. — XX/1980/1—2, str. 198—199.
218. FERENC TONE*: Dr. Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977, str. 681, ilustrirano. — XX/1980/1—2, str. 187—189.

219. FERENC TONE*: Knjiga, ki ni izpolnila naših pričakovanj. — III/1962/1, str. 277—297.
Ocena knjige Franta Komel, Narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1941—1945. Maribor 1960.
220. FERENC TONE: Osvobodilni boj slovenskega naroda in okupator. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 37—68.
Zusammenfassung: Der Befreiungskampf des slowenischen Volks und die Okkupanten.
221. Juvančič IVO*: Slovensko Primorje med NOB v italijanski publikaciji. — III/1962/1, 299—304.
Ocena knjige Elio Apih, Dal regime alla resistenza. Venezia Giulia 1922—1943. Udine 1960.
222. KLANJŠČEK ZDRAVKO*: Dušan Kveder-Tomaž, O osvobodilni vojni. Uredil Anton Bebler. Ljubljana 1975. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 247—248.
223. KRALL JOŽE*: Anton Ožbolt, Dežela Petra Klepca, Ljubljana 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 226—230.
224. KRIŽNAR IVAN*: Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji. III., IV., V. knjiga. Ljubljana 1973. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 232—236.
225. LUŠTEK MIROSLAV: Nekaj zunanjih znakov partizanstva. — Letopis II/1958, str. 1—28.
Résumé: Quelques insignes partisans.
226. SKERL FRANCE: Jugoslovanska ideja pri Slovencih v dobi narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ. — XIV/1974/1—2, str. 203—239.
Zusammenfassung: Die jugoslawische Idee bei den Slowenen in der Zeit des Volksbefreiungskampfes bis zur Zweiten Tagung des AVNOJ.
227. SKERL FRANCE*: Dr. Rasim Hurem, Kriza narodnooslobodilač kog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941 i početkom 1942 godine. Sarajevo 1972. — XIII/1973/1—2, str. 359—363.
228. ŠKERL FRANCE: O nekaterih specifičnih oblikah v narodni zavesti primorskih Slovencev v najnovejši dobi, zlasti v dobi NOB. — X/1970/1—2, str. 101—122.
Zusammenfassung: Einige spezifische Formen des Nationalbewusstseins der Slowenen in Primorje in jüngster Zeit, besonders während des Nationalbefreiungskampfes im Zweiten Weltkrieg.
229. Š[KERL] F[RANCE]*: Vladimir Vauhnik, Nevidna fronta. Spomini. Buenos Aires 1964. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 359—361.
230. ŠKERL FRANCE*: Vlado Strugar, Osvobodilna vojna v Jugoslaviji. Ljubljana 1967. — X/1970/1—2, str. 364—368.
231. VAVPETIČ LADO: O nekaterih značilnostih slovenskega narodnoosvobodilnega odpora. — VI/1966/1—2, str. 415—426.
232. VOVKO ANDREJ*: Janez Tomšič, Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki. Ljubljana 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 245—246.
233. ZADNIK ŠTEFKA*: Lojze Penič, Partizansko Pohorje. Ljubljana 1973. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 231—232.
234. ZORN TONE*: Nemška knjiga o narodnoosvobodilni borbi na Koroškem. — III/1962/1, str. 305—306.
Ocena knjige Die OF ohne Maske. Klagenfurt 1948.

235. ZORN TONE*: Nova Jugoslavija in vprašanje severne meje 1943—1945. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 311—318.
236. ZORN TONE*: Malte Olschewsky, Die psychologische Kriegsführung und Propaganda der Titopartisanen in Kärnten und Slowenien. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 364—365.
Ocena neobjavljene disertacije na dunajski filozofski fakulteti 1966.
237. ŽEVART MILAN: Pregled narodnoosvobodilne borbe v Šaleški dolini. — I/1960/2, str. 169—227.
Summary: A view of national liberation war in the Šaleš Valley.

Akcije in boji

238. BALOH PAVLE-PETER: Spomini na Kozjansko v letu 1942. — III/1962/1, str. 215—257.
239. BERTONCELJ IVAN-JOHAN: Ljudska vstaja v zgornjem delu Gorenjske leta 1941. — II/1961/1—2, str. 371—404.
240. GRAD LADISLAV: Boj pri Jančah nad Litijo. Iz spominov. — Letopis II/1958, str. 247—258.
241. JERŠEK DARE: Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941—1942. — II/1961/1—2, str. 195—238.
Summary: Plebiscite actions of Liberation Front in 1941—1942.
242. JUVANČIČ IVO*: Ennio Maserati, L'occupazione jugoslava di Trieste, maj—junij 1945. Udine 1963. — V/1965/1—2, str. 291—293.
243. [KLOPČIČ FRANCE]: O pogrebu dr. Antona Breclja. — I/1960/2, str. 379—380.
244. MÜLLER RAJKO-ACI: Napad na Dob. — I/1960/1, str. 301—306.
245. OBLAČ-ČARNI MARIJA: Partizanske akcije na železnici Zalog—Rakek pod italijansko okupacijo. — I/1960/2, str. 229—264.
Résumé: Les coup de main partisans sur la voie ferrée Zalog-Rakek pendant l'occupation italienne.
246. REISP SONJA*: Počkar Jože in Marta Paulin-Brina, Pohod štirinajste divizije. Ljubljana 1974. — XIV/1974/1—2, str. 338—339.
247. SAJE FRANČEK*: J. Mekinda, Pohod II. grupe odredov na Štajersko. Ljubljana 1959. — I/1960/1, str. 311—328.
248. VIPOTNIK JANEZ: Napad na Dob. — I/1960/1, str. 306—309.
249. ADAMIČ MARJETA*: Slovenska partizanska plačilna sredstva. Narodna banka Slovenije, Ljubljana 1977, 183 strani. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 152—153.

Gospodarstvo

250. LOVRIČ METKA: Orožarske delavnice na Dolenjskem in Notranjskem. — V/1965/1—2, str. 267—283.
251. MĻAKAR BORIS*: Fran Juriševič, Partizansko gospodarstvo na Primorskem. Koper 1975. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 237—242.

Kontrarevolucija

252. PERŠIČ JANEZ: Domobranska prisega dne 20. aprila 1944. — XIII/1973/1—2, str. 211—228.
Summary: The oath of the Home Guard on april 20, 1944.
253. ZAKRAJŠEK BOŽIDAR*: Nikola Milovanović, Kroz tajni arhiv UDB-e. Beograd 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 252—254.

Kultura in prosveta

254. FISCHER FERDO: Organizacijske oblike in delovne metode slovenskih kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti v okupirani Ljubljani. — VI/1966/1—2, str. 353—361.
255. MLAKAR BORIS*: Drago Pahor, Prispevki k zgodovini obnovitve slovenskega šolstva na Primorskem 1943—1945. Trst 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 242—244.
256. SMOLEJ VIKTOR: Narodnoosvobodilni boj in slovenska kulturna tradicija. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 97—108.
Summary: The national war of liberation and the slovene cultural tradition.
257. TERČAK STANE: Partizansko šolstvo na okupiranem Spodnjem Štajerskem. Letopis II/1958, str. 203—222.
Rezjume: Partizanska škola v okupirovani Nižnej Stirii.
258. ZADNIK ŠTEFKA*: Dore Klemenčič-Maj, Izgubljeni zapiski, Ljubljana 1972. — XIV/1974/1—2, str. 331—333.

Kurirske zveze

259. KRALL JOŽE*: Kliče Glavni štab. Ljubljana 1972. — XIV/1974/1—2, str. 333—336.

Ljudska oblast

260. FERENC TONE: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo. — Letopis I/1957, str. 7—37.
Summary: National Liberation Council for the Slovene Littoral.
261. FERENC TONE: Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. — VI/1966/1—2, str. 401—413.
262. KLANJSČEK ZDRAVKO: Vloga slovenskih partizanskih čet v procesu razvijanja države v državi. — VI/1966/1—2, str. 393—399.
263. K[RALL] J[OŽE]*: Franjo Tudjman, Rojstvo socialistične Jugoslavije. Ljubljana 1961. — III/1962/1, str. 336—338.
264. ŠKERL FRANCE*: Edvard Kocbek, Slovensko poslanstvo. Dnevnik s poti v Jajce 1943. Celje 1964. — V/1965/1—2, str. 300—305.

Mladina

265. KACIN MILICA: Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju. — I/1960/2, str. 125—168.
Résumé: La jeunesse triestine dans la lutte de liberation.
266. OBLAK-ČARNI MARIJA*: Branko Kovačević, Omladina Jugoslavije u 1941. godini. Beograd 1973. — XIV/1974/1—2, str. 318—319.

267. VIDOVIČ-MIKLAVČIČ ANKA*: Petar Kačavenda, Skoj i omladina u narodno-oslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije 1941—1945. Beograd 1975, 432 str. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 149—151.

Narodnoosvobodilna vojska

268. BREZOVAR MILAN: Nekaj pomembnih zastav ljudske revolucije. — Letopis II/1958, str. 191—202.
Rezjume: O nekotoryh važnyh znamenah narodnoj revoljucii.
269. BREZOVAR MILAN: Partizanska zastava v prvem letu narodnoosvobodilne borbe. — Letopis I/1957, str. 39—51.
Rezjume: Partizanskoe znamja v pervyj god narodnoosvobodil'noj bor'by.
270. FERENC TONE*: Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada. Ljubljana, Maribor 1971. — XIII/1973/1—2, str. 370—371.
217. JARC JANKO: Prva belokranjska četa. — Letopis I/1957, str. 83—106.
Rezjume: Pervyj belokranksij partizanskiy otrjad.
272. KLANJŠČEK ZDRAVKO*: Godo Agnes, Magyarok a jugoszlav népfelszabadító haboruban. Madžari v jugoslovanski narodnoosvobodilni vojni. Budimpešta 1972. — XIII/1973/1—2, str. 363—364.
273. KLANJŠČEK ZDRAVKO*: Ivan Ferlež, Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942. Ljubljana 1972. — XIII/1973/1—2, str. 357—359.
274. KLANJŠČEK ZDRAVKO*: O strategiji in taktiki NOV in PO Slovenije. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 113—138.
Rezjume: O strategii i taktike narodnoosvoboditel'noj armii i partizanskih otrjadov Slovenii.
275. MLAKAR BORIS*: Božo Lazarević, Vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. Beograd 1972. — XIV/1974/1—2, str. 327—330.
276. KRIŽNAR IVAN: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. — VI/1966/1—2, str. 315—336.
277. LUŠTEK MIROSLAV: Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra. III. Od ustanovitve operativnih con decembra 1942 do ustanovitve prvih dveh divizij julija 1943. — V/1965/1—2, str. 239—265.
278. POŽUN LOJZE: Revirska četa leta 1941. — II/1961/1—2, str. 99—193.
Résumé: La compagnie partisane du bassin minier en 1941.
279. POŽUN LOJZE: Zaledna vojaška oblast v zahodnih predelih Slovenskega Primorja. — Letopis II/1958, str. 157—190.
Résumé: Les autorites militaires de l'arriere dans les regions occidentales du littoral Slovène.
280. SEMIČ STANE-DAKI in VRŠNIK LOJZE: Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 1941—1945. — Letopis II/1958, str. 237—246.
281. ŠKERL FRANCE*: France Filipič, Pohorski bataljon. Poglavlje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji. Ljubljana 1963. — V/1965/1—2, str. 293—300.

282. TERČAK STANE: Ali je bila II. Celjska četa? — Letopis I/1957, str. 107—112.
Rezjume: Byl li cel'skij otrjad?
283. VRŠNIK LOJZE: Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njegovega poveljniškega kadra. — I/1960/1, str. 185—203.

Nasilje, zapori in taborišča

284. FERENC TONE*: Nekaj pripomb h knjigi Ukradeni otroci. — IV/1963/1—2, str. 181—192.
285. JARC JANKO: Lovro Kuhar-Prežihov Voranc v italijanskih zaporih l. 1943. Pri-spevek k življenjepisu. — Letopis II/1958, str. 55—80.
Summary: Lovro Kuhar-Prežihov Voranc in Italian Jails, 1943.
286. NEDOG ALENKA*: Milan Apih, Sredi pušk in bajonetov. Spomini na internacijo v Bileci. Ljubljana 1962. — IV/1963/1—2, str. 214—217.

Okupacija

287. FERENC TONE*: Karl Stuhlpfarrer, Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland« 1943—1945, Wien 1969. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 447—453.
288. FERENC TONE: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. — XX/1980/1—2, str. 31—56.
Zusammenfassung: Die Zivilverwaltung der Besatzungsmächte in Slowenien und ihr Archivmaterial.
289. FERENC TONE: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. — I/1960/2, str. 69—124.
Zusammenfassung: Die politischstaatsbürgerlichen Kategorien der Bevölkerung in der Untersteiermark während der deutschen Okkupation.
290. FERENC TONE: Vprašanje priključitve zasedenih pokrajin nemškemu rajhu. — XIV/1974/1—2, str. 157—201.
Zusammenfassung: Das Problem der Eingliederung der besetzten slowenischen Gebiete in das Dritte Reich.
291. FERENC TONE: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem, — Letopis II/1958, str. 81—156.
Summary: The German »Wehrmannschaft« and Their Struggle Against the Partisan Forces in Styria.
292. FISCHER FERDO: Taktika okupatorjev pri zatiranju slovenske kulture. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 191—201.
Résumé: Tactique des occupants à l'oppression de la culture slovène.
293. JUVANČIČ IVO: Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943. — III/1962/1, str. 63—143.
Summary: The Italian Occupier in Ljubljana 1941—1943.
294. JUVANČIČ IVO*: Trst pod nacistično okupacijo v Fogarjevem delu. — IV/1963/1—2, str. 193—205.
295. SCHARA HUBERT: K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki na zasedbenih področjih Štajerske in Gorenjske. — XI—XII/1971—1972/

1—2, str. 239—263.

Zusammenfassung: Zur Klärung einiger Fragen der nazistischen Okkupationspolitik in den besetzten Gebieten slowenischer Steiermark, Untersteiermark und Oberkrains.

Osvobodilna fronta

296. BRECELJ MARIJAN: Pomen razširitve izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944. — VI/1966/1—2, str. 427—433.
297. FERENC TONE: Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. — I/1960/1, str. 105—170.
Summary: A brief outline of the development of Communist party of Slovenia and the Liberation front in the slovene littoral between december 1942 and september 1943.
298. GOMBAČ META*: Sonja Reisp, »Kričac« Radio Osvobodilne Fronte 1941—1942. Ljubljana 1975. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 230—231.
299. GRAFENAUER BOGO: Osvobodilna fronta — dedič svobodoljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega naroda. — VI/1966/1—2, str. 225—231.
300. KIDRIČ BORIS: Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. — I/1960/1, str. 7—51.
Summary: A brief outline of the Liberation Front development and actual situation in Slovenia.
Kratkoe sodržanie: Kratkiji očerk o razvitii Osvoboditel'nogo fronta i nastojaščee političeskoe položenie v Slovenii.
Résumé: Bref aperçu du développement du Front de Libération et situation politique actuelle en Slovénie.
301. LUŠTEK MIROSLAV: Delavska enotnost in Osvobodilna fronta. — VI/1966/1—2, str. 307—313.
302. MIKUŽ METOD: Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda. — VI/1966/1—2, str. 279—305.
303. PLETERSKI JANKO: Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. — VI/1966/1—2, str. 233—244.
304. RIBIČIČ MITJA: Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta slovenskega naroda. — VI/1966/1—2, str. 245—254.
305. RUS JOSIP: Prispevek k obravnavi na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici. Odlomek iz predloženega referata. — VI/1966/1—2, str. 269—276.
306. ŠKERL FRANCE: Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda 1941—1943. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 7—28.
Résumé: Le front de la libération nationale et la transformation sociale de la Slovénie.
307. ŠKERL FRANCE: Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda 1941—1943. — VI/1966/1—2, str. 149—215.
308. ŠNUDERL MAKSO: Osvobodilna fronta slovenskega naroda — država v državi. — VI/1966/1—2, str. 371—391.
309. ZIHERL BORIS: Revolucionarni in vsenarodni značaj Osvobodilne fronte. — VI/1966/1—2, str. 217—223.

310. OBRAVNAVE. Tone Fajfar (str. 259—263), Vasilij Melik (str. 263—264), France Klopčič (str. 265—267), Fran Zwitter (str. 268—269). — VI/1966/1—2, str. 259—269.
Znanstveno posvetovanje »O osvobodilni fronti slovenskega naroda« v Ljubljani leta 1966.
311. OBRAVNAVE. Fran Petre (str. 363—365), Viktor Smolej (str. 365—367), Lado Vavpetič (str. 367—368), Makso Šnuderl (str. 368). — VI/1966/1—2, str. 363—368.
Znanstveno posvetovanje »O osvobodilni fronti slovenskega naroda« v Ljubljani leta 1966.
312. OBRAVNAVE. Vanek Šiftar (str. 435—437), Darko Černej (str. 438), Lojze Ude (str. 438—440), Peter Sobar (str. 440—441), Marijan Brecej (str. 441), Makso Šnuderl (str. 442—443). — VI/1966/1—2, str. 435—443.
Znanstveno posvetovanje »O Osvobodilni fronti slovenskega naroda« v Ljubljani leta 1966.

Partizanski tisk

313. ARIGLER ADOLF-BODIN: Delo v ljubljanskih ilegalnih ciklostilnih tehnikah. (Odlomek iz Spominov na vojna leta 1941—1945). — Letopis, I/1957, str. 123—128.
314. ČAMPA MARJETA*: Anton Ožbolt, Utrinki iz podzemlja. Ljubljana, Borec 1979; strani 463 + 1. — XX/1980/1—2, str. 198.
315. ČAMPA MARJETA*: Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, III. Gorenjske in Štajerske tiskarne. Ljubljana, Partizanska knjiga 1976, 335 str. (Knjižnica NOV in POS 40/III). — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 151—152.
316. ČAMPA MARJETA: Partizanski dnevnik 1944—1945. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 121—157.
317. FERENC TONE*: Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem I. Osrednje tiskarne. Ljubljana 1972. — XIII/1973/1—2, str. 368—369.
318. FERENC TONE*: Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, II. — primorske tiskarne. Ljubljana 1973. — XIV/1974/1—2, str. 336—338.
319. KRALL J[OŽE]*: Bogdan Žolnir, »Partizanski tisk ob Meži, Dravi, Mislinji«. Maribor, 1962. — IV/1963/1—2, str. 217—219.
320. KRALL JOŽE: Ilegalne tiskarne grafičnega oddelka »B« Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko. (Časovni in številčni bibliografski prikaz izdelkov tiskarn po okrajnem arhivskem gradivu v Muzeju narodne osvoboditve LRS). — Letopis I/1957, str. 53—82.
Summary: Illegal printing press of the Provincial technic of the Communistic Party Slovenians for Gorenjsko (Graphic department »B«).
321. KRALL JOŽE: Partizanska tiskarna »Triglav« na Goteniškem Snežniku. — I/1960/1, str. 171—184.
Résumé: L'imprimerie partisane »Triglav« sur le Goteniški Snežnik.
322. KRALL JOŽE: Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941—1945. — VI/1966/1—2, str. 337—352.
323. KRALL JOŽE: Slovenske partizanske tiskarne v zadnjih nemških ofenzivah na Slovenskem. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 265—279.
Résumé: L'imprimerie des partisans slovènes pendant les dernières offensives allemandes en Slovenie.

324. KRALL JOŽE: Tiskarna »Donas«. (Nadaljevanje članka J. Krall: Ilegalne tiskarne grafičnega oddelka »B« Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko. Letopis MNO I/1957). — Letopis II/1958, str. 29—54.

Summary: The Printing — Office »Donas«.

Partizansko zdravstvo

325. KRALL JOŽE*: Dr. Aleksander Gala-Peter, Partizanski dnevnik, Ljubljana 1972. — XIII/1973/1—2, str. 365—368.

326. POHAR EDO: Začetki sanitetne službe na Gorenjskem. (Odlomek iz spominov »Partizanska saniteta na Gorenjskem«). — Letopis I/1957, str. 129—131.

Zavezniki

327. DOBRILA PAVEL: Prvi stik slovenskih partizanov z vojsko Velike Britanije. — XIII/1973/1—2, str. 185—209.

Résumé: Le premier contact des partisans slovènes avec l'armée anglaise.

Nasilje

328. BRAVNIČAR MARUŠA*: Carlo Schiffrer: La Risiera »Trieste«, št. 44, julij—avgust 1961. Trst 1961. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 354—355.

329. FERENC TONE: Nacistična »evtanzija« v Sloveniji leta 1941. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 97—119.

Summary: The nazi »euthanasia« in Slovenia in 1941.

330. KANDUS NATAŠA*: Jean-François Steiner, Treblinka. Ljubljana 1972. — XIII/1973/1—2, str. 371—373.

331. KOBAL NADA*: Dalla guerra fascista al campo di sterminio della Risiera. (Friuli-Venezia Giulia 1940—1945). Udine 1973. — XIV/1974/1—2, str. 325—326.

332. PERŠIČ JANEZ*: Leon Poliakov, In nazismo e lo sterminio degli Ebrei. Torino 1971. — XIV/1974/1—2, str. 324—325.

333. Z[ORN] T[ONE]*: Hans Janschitz: Ferlieferhof. Ein Bericht über die amtlichen Untersuchungen der Mas[s]enmorde in der Schiessstätte Ferlieferhof. Graz 1946. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 354.

334. ZORN TONE*: Herbert Rosenkranz, Verfolgung und Selbstbehauptung. Podnaslov: Die Juden in Österreich 1928—1945, Wien 1978, 399 str. — XX/1980/1—2, str. 208.

Odporniška gibanja

335. DEDIJER VLADIMIR: Hipoteze za komparativno zgodovino odporniških gibanj v Evropi med drugo svetovno vojno. — VI/1966/1—2, str. 255—258.

336. J[UVANČIČ] I[VO]*: Il comunismo italiano nella seconda guerra mondiale. Rim 1963. — V/1965/1—2, str. 289—291.

337. ZORN TONE*: Franz Godler, Die österreichische Emigration 1938 bis 1945. Wien 1972. — XVI/1974/1—2, str. 312—313.

338. ZORN TONE*: Hermann Mitteräcker: Kamp und Opfer für Österreich. Wien 1963. — V/1965/1—2, str. 288—289.
339. ZORN TONE*: Magdalene Koch: Der Widerstand der Kommunistischen Partei Österreichs gegen Hitler von 1938 bis 1945. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 353—354.
Neobjavljena disertacija na dunajski filozofski fakulteti 1964.
340. ZORN TONE*: Maks Muchitsch: Die Partisanengruppe Leoben-Donawitz. Wien 1966. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 364.

Oktobrska revolucija in odmevi

341. BRITOVŠEK MARIJAN: Lenin v boju za uresničenje revolucionarnih načel. — X/1970/1—2, str. 3—65.
Rezjume: Lenin v bor'be za osuščestvlenie revoljucionnyh principov.
342. DJURETIĆ VESELIN: Seljaštvo u februarsoj i oktobarskoj revoluciji. — VII/1967/1—2, str. 75—105.
Résumé: La paysannerie dans les révolutions de fevrier et d'octobre. — VII/1967/1—2, str. 512—513.
Rezjume: Krest'janstvo v fevral'skuju i oktjabr'skuju revoluciju. — VII/1967/1—2, str. 75—105.
343. KERMAVNER DUŠAN: Oktobrska revolucija in Slovenci. — VII/1967/1—2, str. 23—41.
Résumé: La révolution d'octobre et les Slovènes. — VII/1967/1—2, str. 509—510.
Rezjume: Oktjabr'skaja revolucija i Sloveny. — VII/1967/1—2, str. 23—41.
344. KLOPČIČ FRANCE: Slovenci med revolucijo in državljansko vojno v Rusiji 1917—1921. (Kratko poročilo). — VII/1976/1—2, str. 471—480.
Résumé: Les Slovènes pendant la révolution et la querre civile en Russie 1917—1921. — VII/1967/1—2, str. 538—539.
Rezjume: Sloveny v period revoljucii i graždanckoj vojny v Rossii (1917—1921). — VII/1967/1—2, str. 571—572.
345. ZADRAVEC FRANC: Oktobrska revolucija in slovenski književniki. — VII/1967/1—2, str. 171—190.
Résumé: La révolution d'octobre et les gens de lettres slovènes. — VII/1967/1—2, str. 519.
Rezjume: Oktjabr'skaja revoljucija i slovenskie literatory. — VII/1967/1—2, str. 553.
346. OBRAVNAVE. Metod Mikuž (str. 247—254), Dušan Kermavner (str. 254—255), Marijan Britovšek (str. 255—257), Vladimir Dedijer (str. 258—259), Lojze Ude (str. 259—263), Bogo Grafenauer (str. 263—265), France Klopčič (str. 265—266), Dušan Kermavner (str. 266—269), Bogo Grafenauer (str. 269), Dušan Kermavner (str. 269—273). — VII/1967/1—2, str. 247—273.
Znanstveno posvetovanje »Ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije, v Ljubljani 1967.
347. OBRAVNAVE. Ernest Turk (str. 497—499), France Klopčič (str. 499—501). — VII/1967/1—2, str. 497—501.
Znanstveno posvetovanje »Ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije«, v Ljubljani 1967.

Politika

348. BIBER DUŠAN: Sir Nevile Henderson o politiki kralja Aleksandra do nacistične Nemčije. — XX/1980/1—2, str. 23—29.
349. SCHRÖDER JOSEF*: Andreas Hillgruber, Kontinuität und Diskontinuität in der deutschen Aussenpolitik von Bismark bis Hitler. Düsseldorf 1971. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 205—206.
350. SCHRÖDER JOSEF*: Hans-Adolf Jacobsen, Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933—1938. Frankfurt/M—Berlin 1968. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 219—221.
351. SCHRÖDER JOSEF*: Manfred Funke, Sanktionen und Kanonen. Hitler, Mussolini und der internationale Abessinienkonflikt. Düsseldorf: Droste, 1970. 220 strani. — XX/1980/1—2, str. 209—212.
352. ZORN TONE*: Bruno Kreisky, Die Zeit in der wir leben. — Betrachtungen zur internationalen Politik. Manuel Lucbert, Wien—München—Zürich—Innsbruck 1978, 207 strani. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 153—156.
353. ZORN TONE*: Foreign Relations of the United States 1949. Vol. III., Washington 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 250—252.
354. ZORN TONE*: Holtmann, Everhard: Zwischen Unterdrückung und Befriedung: sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933—1938. Wien, 1978. Zbirka Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte 1,328 str. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 157—158.
355. ZORN TONE*: Kurt Waldheim, Der österreichische Weg. (Aus der Isolation zur Neutralität). Wien—München—Zürich 1972. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 212—214.
356. ZORN TONE*: Manfred Rauchensteiner, Der Sonderfall. Podnaslov: Die Besatzungszeit in Österreich 1945—1955, Wien—Graz—Köln 1979, 416 str. — XX/1980/1—2, str. 215—217.
357. ZORN TONE*: Miloš Minić, Spoljna politika Jugoslavije 1973—1979. Novi Sad 1979, 588 str. (Zbirka Politička teorija i praksa, knjiga 14.) — XX/1980/1—2, str. 205—206.
358. ZORN TONE*: Rudolf G. Ardelt, Zwischen Demokratie und Faschismus. Deutschnationales Gedankengut in Österreich 1919—1930. Wien—Salzburg 1972. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 216—218.

Proletarska književnost

359. LIŠKA JANKO: Pobude slovenske proletarske književnosti k oblikovanju in rasti socialne in nacionalne zavesti (Fragment). — VI/1966/1—2, str. 101—115.
360. ZADRAVEC FRANC: Pogledi slovenskih marksistov na književnost (1919—1941). — VII/1967/1—2, str. 409—426.
Résumé: Vues des marxistes slovènes sur la littérature 1919—1941. — VII/1967/1—2, str. 537—538.
Rezjume: Vzgljady slovenskih marksistov na literaturu (1919—1941). — VII/1967/1—2, str. 570—571.
361. ZADRAVEC FRANC: Svobodoumni in napredni katoliški književniki v desetletju pred Osvobodilno fronto. — VI/1966/1—2, str. 87—100.

Prva svetovna vojna

362. JUVANČIČ IVO*: Piero Pieri, L'Italia nella prima guerra mondiale (1915—1918). Torino 1963. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 332—333.
363. KACIN-WOHINZ MILICA*: Trieste Ottobre-Novembre 1918. Raccolta di documenti del tempo a cura di Salvatore Francesco Romano. Vol. I, II, III. Milano 1968. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 423—426.
364. ROZMAN FRANC*: Rudolf Neck: Arbeiterschaft und Staat im Ersten Weltkrieg 1914—1918. (A. Quellen). I. Der Staat, 1, 2. Wien 1964, 1968. — X/1970/1—2, str. 361—362.
365. ROZMAN FRANC*: Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914. Ljubljana 1966. — X/1970/1—2, str. 326—364.
366. VOVKO ANDREJ*: Vladimir Gradnik, Krvavo Posočje. Trst—Koper 1977. — XVII/1977/1—2, str. 190—191.

Revolucionarno gibanje

367. BRITOVŠEK MARIJAN: Ruski carizem in revolucija leta 1848. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 3—66.
Summary: Russian czarism and the revolution in 1848.
368. DUŠAN Kermavner, Slovenska publicistika in prva ruska revolucija. Ljubljana 1960. — I/1960/2, str. 373—374.
Ocena knjige.
369. KRANJEC MIŠKO: Pregled dogodkov leta 1918 in 1919 v Prekmurju. — VII/1967/1—2, str. 135—140.
Résumé: Coup d'oeil sur les événements du Prekmurje en 1918 et 1919. — VII/1967/1—2, str. 515.
Rezjume: Obozrenie sobytij v gody 1918 i 1919 v Prekmur'e. — VII/1967/1—2, str. 549.
370. KREFT IVAN: Informacija o gibanju slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR) — VII/1967/1—2, str. 229—232.
Résumé: Information sur le mouvement des révolutionnaires slovènes nationaux (SNR). VII/1967/1—2, str. 525.
Rezjume: Informacija o dviženii slovenskih narodnyh revoljucionerov (SNR). — VII/1967/1—2, str. 558—559.
371. NEČAK DUŠAN*: Tone Ferenc, Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana 1977. — XVII/1977/1—2, str. 198—199.
372. ROZMAN FRANC*: Predrag Palavestra: Književnost Mlade Bosne I., II. Hrestomatija. Sarajevo 1965. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 322—323.
373. SAJE FRANČEK: Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917—1919. — VII/1967/1—2, str. 141—150.
Résumé: Mouvement révolutionnaire de la paysannerie en Slovenie 1917—1919. — VII/1967/1—2, str. 516—518.
Rezjume: Revoljucionnoe dviženie krest'janskogo naselenija Slovenii 1917—1919. — VII/1967/1—2, str. 549—552.
374. VODOPIVEC VLADO: Odmevi oktobra med slovenskimi vojaki v avstroogrski armadi. — VII/1967/1—2, str. 121—127.
Résumé: Échos de la révolution d'octobre parmi les soldats slovènes dans

l'armée Austro-Hongroise. — VII/1967/1—2, str. 514.

Rezjume: Otkliki oktjabrja sredi slovenskih soldat v avstrovengerskoj armii. — VII/1967/1—2, str. 548.

375. ZEVART MILAN: Vojaški upor v Mariboru julija 1919. — VII/1967/1—2, str. 129—133.

Résumé: Rébellion militaire a Maribor en juillet 1919. — VII/1967/1—2, str. 515.

Rezjume: Vosstanie soldat v Maribore v ijule 1919 goda. — VII/1967/1—2, str. 548—549.

Sindikalno gibanje

376. KRESAL FRANCE*: Dr. Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922. Ljubljana 1979, 672 str. — XX/1980/1—2, str. 183—185.

377. KRESAL FRANCE*: Josip Cazi: Nezavisni sindikati 1921—1929. Knjiga I, II. Zagreb 1962, 1964. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 327—328.

378. KRESAL FRANCE: Nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva. — VI/1966/1—2, str. 63—76.

379. LIŠKA JANKO: Od ljubljanske »Vzajemnosti« do razpusta »Vzajemnosti« za Kranjsko. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 67—74.

Summary: From the Ljubljana association »Vzajemnost« («Solidarity») to the dissolution of »Vzajemnost« for Upper Carniola.

380. LIŠKA JANKO: Ustanovitev »Vzajemnosti« 1909. — XVI/1974/1—2, str. 51—59.

381. ZORN TONE*: Otto Leichter, Österreichs freie Gewerkschaften im Untergrund. Wien 1963. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 328—330.

Slovenci in Hrvatje v Julijski krajini

382. JUVANČIČ IVO*: Razmišljanja ob Apihovi knjigi o Julijski krajini v dobi fašizma in antifašizma. — VII—IX/1968—1969/1—2, str. 294—310.

383. KACIN-WOHINZ MILICA: O »razrednem« in »narodnjaškem« na Primorskem. — XX/1980/1—2, str. 98—105.

384. KACIN-WOHINZ MILICA: Protifašistično gibanje v Julijski krajini. — VI/1966/1—2, str. 117—125.

385. KACIN-WOHINZ MILICA: Revolucionarna preusmeritev v Julijski krajini po prvi svetovni vojni (1919—1921). — VII/1967/1—2, str. 323—341.

Résumé: Nouvelle orientation révolutionnaire dans la Marche Julienne après la Première guerre mondiale (1918—1921). — VII/1967/1—2, str. 530—532.

Rezjume: Revoljucionnaja pereorientirovka v Julijskoj kraine posle prvoj mirovoj vojny (1918—1921). — VII/1967/1—2, str. 564—566.

386. KACIN-WOHINZ MILICA: I socialisti sloveni di Trieste nel 1918. — XVII/1977/1—2, str. 113—121.

Prevedla Nada Kobal.

387. KACIN-WOHINZ MILICA: Tržaški slovenski socialisti v letu 1918. — XVII/1977/1—2, str. 105—112.

388. KAFOL MIRAN*: La storia della Slavia Italiana. Št. Peter Slovenov — Trst 1978. — XVII/1977/1—2, str. 189.

389. KLOPČIČ FRANCE: Prispevek k diskusiji dne 26. dec. 1978 o knjigi D. Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921)«. — XX/1980/1—2, str. 93—97.
390. LOKAR ALEŠ: Družbeno in gospodarsko stanje Slovencev v Trstu in Gorici v obdobju pred prvo svetovno vojno in delo Henrika Tume. — XVII/1977/1—2, str. 41—50.
391. LOKAR ALEŠ: Posizione economica e sociale della popolazione slovena a Trieste e Gorizia nel periodo precedente la prima guerra mondiale e l'opera di Henrik Tuma. — XVII/1977/1—2, str. 51—61.
292. MELIK VASILIJ*: Milica Kacin- Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918 do 1921. Maribor 1972. — XIII/1973/1—2, str. 326—327.
393. MLAKAR BORIS*: Vid Vremec, Andrej Manfreda, kobariški protifašist in drugi. Ljubljana 1973. — XIV/1974/1—2, str. 315—316.
394. PIRJEVEC JOŽE: Henrik Tuma e il socialismo. — XVII/1977/1—2, str. 75—87.
395. PIRJEVEC JOŽE: Socializem Henrika Tume. — XVII/1977/1—2, str. 63—74.
396. PLETERSKI JANKO: Trieste nel pensiero politico sloveno fino alla prima guerra mondiale. — XVII/1977/1—2, str. 25—40.
Prevedla Nada Pretnar.
397. PLETERSKI JANKO: Trst v slovenski politični misli do prve svetovne vojne. — XVII/1977/1—2, str. 9—23.
398. PRISPEVKI IN RAZPRAVE — INTERVENTI E DISCUSSIONI. Renato Monteleone (str. 123—128), Marina Cattaruzza (str. 129—136), Boris Gombač (str. 137—145), France Klopčič (str. 146—154), Fran Zwitter (str. 155—158).
Študijsko srečanje »Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905—1918)« v Trstu 1977 leta.
399. RAZPRAVA o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 69—107.
V razpravi sodelujejo: Ivan Križnar, Dušan Nečak, France Klopčič, Milica Kacin-Wohinz, Fran Zwitter, Marijan Britovšek, Janko Pleterski, Joža Vilfan, Bogo Grafenauer, Karel Šiškovič, Stane Vilhar, Franc Rozman, Ferdo Gestrin.
400. REGENT IVAN: Odlomek spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Juljski krajini in Istri. I. — I/1960/2, str. 299—315.
401. REGENT IVAN: Odlomki iz spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Juljski krajini in Istri. II. — III/1962/1, str. 201—214.
402. VODOPIVEC PETER*: Milica Kacin-Wohinz, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921—1928. I. in II. knjiga. Koper — Trst 1977. — XVII/1977/1—2, str. 194—197.

Socialnodemokratske stranke

403. FISCHER JASNA*: Dušan Kermavner: Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918. Ljubljana 1968. — X/1970/1—2, str. 368—372.
404. FISCHER JASNA: Ljudski glas 1882—1885. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 177—185.
Résumé: Ljudski glas (Voix du peuple) 1882—1885.

405. [GOLOUH RUDOLF]: K zatonu socialdemokratske stranke 1919—1920. — III/1962/1, str. 197—199.
Beležka Franceta Klopčiča na str. 199.
406. KLOPČIČ FRANCE: Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919—1920. — I/1960/1, str. 53—103.
Rezjume: Zakat slovenskoj socialdemokratskoj partii v gg. 1919—1920.
407. ROZMAN FRANC*: Desanka Savičević: Društvena i politička teorija i kritika u radovima Dimitrija Tucovića. Beograd 1972. — XIV/1974/1—2, str. 305.
408. ROZMAN FRANC: Naši zapiski 1902—1914. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 187—198.
Résumé: Naši zapiski (Nos notes) 1902—1914.
409. ROZMAN FRANC*: Vlado Strugar: Jugoslovanske socialnodemokratske stranke 1914—1918. Zagreb 1963. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 322.
410. ZORN TONE*: Arnold Reisberg, Februar 1934, Hintergründe und Folgen, Wien 1974. — XIV/1974/1—2, str. 311—312.
411. ZORN TONE*: Herbert Steiner, »Die KPÖ und der Februar 1934«. Weg und Ziel, 1964/2, str. 68—79. — V/1965/1—2, str. 288.
412. ZORN TONE*: Walter Pollak, Sozialismus in Österreich. Podnaslov: Von der Donaumonarchie bis zur Ära Kreisky. Wien—Düsseldorf 1979, 319 str. — XX/1980/1—2, str. 206—207.

Socialne razmere delavstva

413. GRANDA STANE*: Dr. Ivan Kovačević, Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867—1914. Beograd 1972. — XIV/1974/1—2, str. 303—304.
414. KRESAL FRANCE: Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem. — X/1970/1—2, str. 81—99.
Zusammenfassung: Die Arbeiterschaft während der Wirtschaftskrise in Slovenien.
415. KRESAL FRANCE: Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj na Slovenskem do leta 1922. — XIII/1973/1—2, str. 3—52.
Zusammenfassung: Einige Arten von Lösungen sozialer Arbeiterfragen in Slovenien bis 1922.
416. KRESAL FRANCE: Pregled razvoja delavske zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 103—190.
Zusammenfassung: Übersicht der Entwicklung der Arbeitsschutzgesetzgebung und der Arbeiterschutzeinrichtungen in Slowenien zwischen den Weltkriegen.
417. KRESAL FRANCE: Vojni invalidi in njih socialnopolitični položaj v stari Jugoslaviji — XIV/1974/1—2, str. 85—108.
Zusammenfassung: Die Kriegsversehrten und ihre sozialpolitische Lage im Königreich Jugoslawien.
418. ROZMAN FRANC: Makedonski delavci pri gradnji bohinjско-karavanške proge. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 203—206.
Résumé: Travailleurs macédoniens à la construction de la voie ferrée Bohinj—Karavanke.
419. ŠORN JOŽE: Rudarji v naših premogovnikih ob koncu fevdalnega družbenega sistema. — IV/1963/1—2, str. 79—93.

Stalinizem

420. PERŠIČ JANEZ*: I processi di Mosca (1936—1938), pripravil Pier Luigi Connessi. Bologna 1970. — XIV/1—2, str. 314—315.
421. VODOPIVEC PETER*: Roy Medvedov, Le stalinisme. Origines, histoire, consequences. Paris 1972. — XIII/1973/1—2, str. 334—340.

Volitve

422. KACIN-WOHINZ MILICA: Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924. — V/1965/1—2, str. 3—160.
Résumé.
423. MELIK VASILIJ: Izidi volitev v konstituanto leta 1920. — III/1962/1, str. 3—61.
Rezjume: Kratkoe sodržanie: Itogi vyborov v učreditel'noe sobranie v 1920 godu.
424. PRUNK JANKO: Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 199—228.
Zusammenfassung: Bund des werktätigen Volks in Ljubljana für die Kommunalwahlen im Dezember 1922.

Zadružništvo

425. KRESAL FRANCE: Delavsko zadružništvo na Slovenskem. — X/1970/1—2, str. 67—79.
Zusammenfassung: Die Arbeitergenossenschaften in Slovenien.

Žensko gibanje

426. LIŠKA JANKO: »Vzajemnost« in »Svoboda« ter gibanje za žensko enakopravnost. (Poglavje iz monografije Vzajemnost in Svoboda 1909—1914). — XIII/1973/1—2, str. 103—116.
Rezjume: Rol' obščestv »Vzajemnost« i »Svoboda« v dviženii za ravnopravie ženščin.
427. MUSER ERNA: Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost. — VII/1967/1—2, str. 191—211.
Résumé: Socialistes et communistes et lutte des femmes slovènes pour l'égalité en droits. — VII/1967/1—2, str. 519—523.
Rezjume: Socialisty i kommunisty i bor'ba Slovenok za ravnopravie. — VII/1967/1—2, str. 553—557.

VI. KONGRESI IN POSVETOVANJA

428. ADAMIČ MARJETA: Prvo posvetovanje o opremi arhivskih skladišč in arhivskega gradiva 7. in 8. junija 1979 v Mariboru. — XX/1980/1—2, str. 165—166.
429. ADAMIČ MARJETA: 700-letnica dubrovniškega arhiva in arhivske službe Jugoslavije (1278—1978). — XVIII—XIX/1928—1979/1—2, str. 133—135.
430. ADAMIČ MARJETA: Zvezno posvetovanje arhivskih delavcev Jugoslavije od 15. do 17. novembra v Novi Gorici. — XX/1980/1—2, str. 168—171.
431. B[RAVNIČAR] D[UŠAN]: XI. mednarodni kongres za zgodovinske vede v Stockholmu. — I/1960/2, str. 361—366.

432. DEŽELAK VIDA: Goriška srečanja 1979 v Novi Gorici 9. in 10. novembra 1979. — XX/1980/1—2, str. 176—177.
433. DOBRILA PAVEL: Protifašistično gibanje mladine Jugoslavije 1936—1941. — X/1970/1—2, str. 357—358.
434. FERENC TONE: Drugi mednarodni kongres za zgodovino odporniških gibanj v Milanu od 26. do 29. marca 1961. — II/1961/1—2, str. 405—415.
435. FERENC TONE: Izgoni prebivalstva pod nemško okupacijo v drugi svetovni vojni (Zamość od 17. do 20. oktobra 1972). — XIII/1973/1—2, str. 307—312.
436. FERENC TONE: Odporniško gibanje v Furlaniji. (Videm od 20. do 22. maja 1971). — XIII/1973/1—2, str. 299—302.
437. FERENC TONE: Tretji mednarodni kongres za zgodovino odporniških gibanj v Karlovih Varih od 2. do 4. septembra 1963 — IV/1963/1—2, str. 221—224.
438. GOMBAČ METKA: IX. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije v Radencih od 26. do 28. septembra 1979. — XX/1980/1—3 str. 166—168.
439. FISCHER JASNA: Mednarodno znanstveno posvetovanje Začetki socialističnega tiska na Balkanu, 20. in 21. decembra 1971 v Beogradu. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 401—403.
440. FISCHER JASNA: VII. znanstveno posvetovanje »Marx in sodobnost« z delovnim naslovom »Marksizem in anarhizem — zgodovina in sodobnost« v Arandjelovcu od 10. do 12. januarja 1980. — XX/1980/1—2, str. 171—174.
441. KACIN-WOHINZ MILICA: Znanstveni posvetovanji zgodovinarjev ob 50. obletnici uporov v Istri. — XI—XII/1971—1872/1—2, str. 407—411.
442. KIMOVEC FRANCE: Sklepne besede. — VI/1966/1—2, str. 461—462.
Znanstveno posvetovanje »O Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici« v Ljubljani leta 1966.
443. KOBAL NADA: Poročilo o arhivskem posvetovanju v Opatiji. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 135—136.
444. KONFERENCA o metodoloških vprašanjih historičnega dela. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 207.
445. KRESAL FRANCE: Posvetovanje o Zagrebu v revolucionarnem delavskem gibanju, socialistični revoluciji in socialistični graditvi. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 262—265.
446. KRESAL FRANCE: Znanstveno posvetovanje o industrijski revoluciji v jugoslovanskih deželah. — XIII/1973/1—2, str. 313—317.
447. LUŠTEK MIROSLAV: Kongres vojnogodovinskih in orožarskih muzejev na Dunaju. — I/1960/2, str. 367—368.
448. MICCOLI GIOVANNI: Pozdravna beseda in otvoritev srečanja. — XVII/1977/1—2, str. 7—8.
Študijsko srečanje »Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905—1918)« v Trstu 1977 leta.
Prevedel Andrej Vovko.
449. MICCOLI GIOVANNI: Saluti e apertura dei lavori. — XVII/1977/1—2, str. 5—6.
Študijsko srečanje »Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905—1918)« v Trstu 1977 leta.

450. NEČAK DUŠAN: Znanstveno posvetovanje o nekaterih sodobnih teoretičnih vprašanjih pri obravnavanju narodnih manjšin. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 141—142.
451. OSOLNIK BOGDAN: Uvodne besede. — VII/1967/1—2, str. 7—8.
Znanstveno posvetovanje »Ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije« v Ljubljani 1967.
452. POSVETOVANJE o problemih zgodovinarstva novejši slovenske zgodovine in nalogah Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. — X/1970/1—2, str. 147.
453. POSVETOVANJE o Rogu. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 258—259.
Poročilo o posvetovanju.
454. POSVETOVANJE o statistiki. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 238.
Informacija o posvetovanju: »Posvet o pomenu statistike v raziskovanju zgodovinskega procesa« v Ljubljani 16. marca 1968.
455. PRUNK JANKO: VIII. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu od 12. do 15. septembra 1972. — XIII/1973/1—2, str. 303—306.
456. PRUNK JANKO: VII. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Lienzu od 15. do 18. septembra 1971. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 404—406.
457. PRUNK JANKO: Zapis o IX. mednarodni konferenci zgodovinarjev v Linzu od 11. do 15. septembra 1973. — XIV/1974/1—2, str. 293—296.
458. ROZMAN FRANC: Mednarodna znanstvena konferenca v Neudörflu pri Wiener Neustadtu od 17.—19. 4. 1974 ob 100-letnici neudörflskega kongresa. — XIV/1974/1—2, str. 296—298.
459. ROZMAN FRANC: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Mogersdorf 1974 od 1.—5. julija 1974 v Sisku. — XIV/1974/1—2, str. 299—300.
460. ROZMAN FRANC: Simpozij ob 70-letnici smrti Vase Pelagića v Sarajevu 8. in 9. dec. 1969. — X/1970/1—2, str. 358—359.
461. [ŠKERL FRANCE]: Predgovor uredništva. — VI/1966/1—2, str. 5—6.
Znanstveno posvetovanje »O Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici« v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966.
462. Š[KERL] F[RANCE]: Znanstveno posvetovanje o letu 1941 v zgodovini naših narodov. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 260—261.
463. ŠORN JOŽE: Posvet zgodovinarjev delavskega gibanja za obdobje do prve svetovne vojne. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 236—237.
464. [ŠORN JOŽE]: Predgovor uredništva. — VII/1967/1—2, str. 5.
Znanstveno posvetovanje »Ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije« v Ljubljani 1967.
465. TRAMPUŽ LILIJANA: Znanstveno posvetovanje »Ustanovitev in delovanje KP Reke 1921—1924«, Reka, 24. decembra 1979. — XX/1980/1—2, str. 174—175.
466. TRAMPUŽ LILIJANA in JURE PEROVŠEK: Znanstveni posvetovanji »Djuro Djaković, život i djelo« ter »Djuro Djaković in Nikola Hečimović ob petdesetletnici njune smrti«. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 136—141.

467. VIDMAR JOSIP: Uvodne besede. — VI/1966/1—2, str. 7—9.
Znanstveno posvetovanje »O Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici« v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966.
468. VIPOTNIK JANEZ: Pozdravni govor. — X/1970/1—2, str. 157—161.
Posvetovanje o problemih zgodovinoisja novejše slovenske zgodovine in nalogah Inštituta za zgodovino delavskega gibanja.
469. ZAKRAJŠEK BOŽIDAR: Posvetovanje o problemih raziskovanja sodobne slovenske zgodovine 1945—1975. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 197—201.
470. ZIHERL BORIS: Dve obletnici. — VII/1967/1—2, str. 9—19.
Znanstveno posvetovanje »Ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije« v Ljubljani 1967. leta.
Résumé: Deux anniversaires. — VII/1967/1—2, str. 507—509.
Rezjume: Dve godovščiny. — VII/1967/1—2, str. 541—543.
471. ZIHERL BORIS: Sklepne besede. — VII/1967/1—2, str. 503.
Znanstveno posvetovanje »Ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije« v Ljubljani 1967. leta.

VII. PROBLEMI ZGODOVINOPISJA

472. DISKUSIJA o referatih na posvetovanju. — X/1970/1—2, str. 299.
Posvetovanje o problemih zgodovinoisja novejše slovenske zgodovine in nalogah Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, v Ljubljani novembra 1969.
473. GRAFENAUER BOGO: Metodologija najnovejše zgodovine. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 207—219.
Obravnave: Jože Šorn, Franček Saje, France Klopčič, France Škerl, Rezka Traven.
474. GRAFENAUER BOGO: Problemi in naloge slovenskega zgodovinoisja v zvezi z obdobjem do 1918. — X/1970/1—2, str. 193—202.
475. IVANIČ MARTIN in JANKO PRUNK: Raziskovalni načrt za zgodovino Slovencev 1945—1976. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 109—121.
476. KERMAVNER DUŠAN: O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini. — X/1970/1—2, str. 219—230.
477. MELIK VASILIJ: Avstrijska statistika kot vir za slovensko zgodovino v 19. stoletju. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 255—256.
478. MIKUŽ METOD: Pomembnost terenskega dela ekip Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani in pisanja takoimenovanih občinskih kronik. — Letopis II/1958, str. 223—229.
479. PLETERSKI JANKO: O deležu in vlogi slovenskega zgodovinoisja v preučevanju slovenskega narodnega vprašanja. — X/1970/1—2, str. 213—218.
480. PRUNK JANKO: Historiografski elementi v delu Borisa Kidriča. — XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 63—68.
481. SKLEPNE ugotovitve udeležencev posvetovanja v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. — X/1970/1—2, str. 299—302.

Posvetovanje o problemih zgodovinopisja novejše slovenske zgodovine in nalogah Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1969.

482. STIPLOVŠEK MIRO: Pregled dosedanjega raziskovanja slovenske zgodovine med dvema vojnama. — X/1970/1—2, str. 203—211.
483. ŠIFRER ŽIVKO: Pomen statistike za zgodovinska in druga znanstvena raziskovanja. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 238—255.
484. ŠKERL FRANCE: Kratek oris dosedanjega raziskovanja dobe NOB v Sloveniji. — X/1970/1—2, str. 231—234.
485. ŠKERL FRANCE: Vloga in naloge pri raziskovanju novejše slovenske zgodovine. — X/1970/1—2, str. 179—191.
486. ŠORN JOŽE: Historiat gospodarske statistike. —VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 256—257.
487. ŽEVART MILAN: Zbiranje in obravnavanje krajevnega gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOB. (Predavanje na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti dne 29. septembra 1959.) — I/1960/2, str. 343—354.
488. ZWITTER FRAN: K programu dela pri proučevanju sodobne zgodovine. — VIII/IX/1968—1969/1—2, str. 219—227.
Obravnave: Jože Šorn, Bogo Grafenauer, Franček Saje, France Klopčič, Janko Liška, France Škerl.

VIII. POROČILA O USTANOVAH

489. BEVC MILAN: Delo Muzeja narodne osvoboditve v 1958. letu. — Letopis II/1958, str. 259—264.
490. BEVC MILAN: O delu in razvoju Muzeja narodne osvoboditve LRS od ustanovitve do danes. — Letopis I/1957, str. 153—160.
491. BRITOVŠEK MARIJAN in KASTELIC OLGA: Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu. — III/1962/1, str. 309—320.
492. ČAMPA MARJETA: Poročilo o arhivu v Koblenzu, Kölnu, Varšavi in Krakovu. XVIII—XIX/1978—1979/1—2, str. 143—146.
493. FERENC TONE: (Poročilo na slavnostni seji dne 19. 12. 1979). — XX/1980/1—2, str. 13—18.
494. JANŽEKOVIČ IVO: Pozdravni govor. — XX/1980/1—2, str. 20—21. Ob 20-letnici inštituta.
495. KLANJŠČEK ZDRAVKO: (O historiatu Vojnozgodovinskega inštituta, metodi dela in izdajah publikacij inštituta.) — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 233—235.
496. KLANJŠČEK ZDRAVKO: Ob petindvajseti obletnici dela Vojaškega zgodovinskega inštituta. — XI—XII/1971—1972/1—2, str. 413—415.
497. KLANJŠČEK ZDRAVKO: Pozdravni govor. — XX/1980/1—2, str. 19—20. Ob 20-letnici inštituta.
498. [KLOPČIČ FRANCE]: K razstavi 20 let Slovenskega poročevalca. — II/1961/1—2, str. 416.

499. KLOPČIČ FRANCE: Po zagrebških razstavah in muzejih. — I/1960/1, str. 361—367.
500. KRATKA informacija o delu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1960 in 1961. — III/1962/1, str. 321—324.
501. KRESE LJUDMILA: Čiščenje in konzerviranje kovinskih predmetov iz NOB. — Letopis II/1958, str. 231—236.
502. LUŠTEK MIROSLAV: Občasna razstava »Okupatorjevi zapori in taborišča« v Muzeju narodne osvoboditve. — I/1960/2, str. 355—360.
503. MELIK VASILIJ: Pozdravni govor. — XX/1980/1—2, str. 22. Ob 20-letnici inštituta.
504. M[IHEVC] M[IRA]: O muzeju narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. — I/1960/1, str. 375—384.
505. OSOLNIK BOGDAN: 10 let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in njegovo mesto v slovenskem zgodovinopisju. — X/1970/1—2, str. 163—176.
506. POROČILO o delu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1959. — I/1960/1, str. 368—374.
507. RIBNIKAR PETER: Pozdravni govor. — XX/1980/1—2, str. 21—22. Ob 20-letnici inštituta.
508. ŠINIGOJ DUŠAN: (Govor ob 20-letnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja). — XX/1980/1—2, str. 7—13.
509. ŠOLE in muzeji. Sestavil in uredil Milan Brezovar. Ljubljana 1960. — I/1960/2, str. 374.
Ocena knjige.
510. VISOČNIK VERA: O zbirki risb in grafik v Muzeju narodne osvoboditve. — I/1960/1, str. 350—360.
511. VOJE IGNACIJ: Pozdravni govor na slavnostni seji ob 20-letnici IZDG. — XX/1980/1—2, str. 18—19.
512. ZWITTER FRAN: Delo in pomen partizanskega Znanstvenega inštituta. — X/1970/1—2, str. 151—155.

IX. PERIODIČNE PUBLIKACIJE IN ZBORNICI

513. ADAMIČ MARJETA*: Arhivi, glasilo Arhivskega društva Slovenije. Ljubljana 1978, št. 1, strani 88. — XX/1980/1—2, str. 179—180.
514. ADAMIČ MARJETA*: Jadranski zbornik, I. Rijeka-Pula, 1956. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 324—326.
515. ADAMIČ MARJETA*: Jadranski zbornik, II, III, IV, V, VI. Rijeka—Pula 1957, 1958, 1960, 1962, 1966. — X/1970/1—2, str. 382—389.
516. ADAMIČ MARJETA*: Labinska republika 1921, Zbornik radova — problemi sjevernog Jadrana, svezak 2, Rijeka 1972. — XIV/1974/1—2, str. 307—309.

571. ČETRDESET godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knjiga I, Biograd 1960. — I/1960/2, str. 371—372.
Ocena knjige.
518. DERMASTIA MARJAN: Uvodna biseda. — Letopis I/1957, str. 5.
Spremna beseda k prvi številki Letopisa Muzeja narodne osvoboditve.
519. GOMBAČ BORIS*: Bollettino dell'istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia-Giulia. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 248—250.
520. KACIN-WOHINZ MILICA*: Annali della Facoltà di lettere e Filosofia. Università degli studi di Trieste 1965/1966, 2. zv. (Gradivo mednarodnega posvetovanja). — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 361—364.
521. [KLOPČIČ FRANCE]*: Istorija XX. veka. Zbornik radova. Svezak I. Beograd 1959. — I/1960/2, str. 369—370.
522. K[LOPČIČ] F[RANCE]* Istorija XX. veka. Svezak II. Beograd 1961. — III/1962/1, str. 328—330.
523. [KLOPČIČ FRANCE]*: Ocena našega Zbornika fotografij v tujini. — II/1961/1—2, str. 417—418.
Oceno zbornika napisal Arrigo Pacchi v »Il movimento di liberazione in Italia«. Milano 1960, št. 61.
524. [KLOPČIČ FRANCE]*: Železar. VIII. Jesenice 1959, št. 11—12. — I/1960/2, str. 370—371.
525. [KLOPČIČ FRANCE]*: Železniški vestnik. XIV. Ljubljana 1960, št. 3. — I/1960/2, str. 371.
526. MARUŠIČ BRANKO*: Pazinski memorial. I, II. Pazin 1970, 1971. — XIII/1973/1—2, str. 322—325.
527. OBLAK-ČARNI MARIJA*: Putovi revolucije I—V. Glasilo Instituta za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1963—1967. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 343—353.
528. N[EDOG] A[LENKA]*: Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knjiga II, III, IV. Beograd 1960. — III/1962/1, str. 332—333.
529. ROZMAN FRANC*: Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik, I. Kranj 1965. Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnama in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana-Moste-Polje. Ljubljana 1965. — VIII—IX/1968—1969/1—2, str. 339—341.
530. S[MOLINSKY] M[ILE]*: Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslavenskog revolucionarnog radničkog pokreta. Knjiga V, VI, VII. Beograd 1961. — III/1962/1, str. 333—334.
531. Š[KERL] F[RANCE]*: Vojnoistorijski glasnik, 1960—1964. Beograd 1960—1964. — V/1965/1—2, str. 305—306.
532. TRAMPUŽ LILIJANA*: Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Glasilo Centra za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara I—II, Rijeka 1978—1979. — XX/1980/1—2, str. 185—187.

533. UVODNA beseda. — I/1960/1, str. 3—4.
Spremna beseda uredništva k prvi številki časopisa Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960/št. 1.
534. VIDOVIČ-MIKLAVČIČ ANKA*: Selška dolina v preteklosti in sedanjosti. Železniki 1973. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 203—205.
535. VOVKO ANDREJ*: Talijanski iredentizam i jadransko pitanje. Časopis za suvremenu povijest. Zagreb VII/1975, št. 1. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 207—208.
536. ZAKRAJŠEK BOŽIDAR*: Prilozi za istoriju socijalizma. 9. zvezek. (Beograd) 1974. — XV—XVI/1975—1976/1—2, str. 255—258.
537. ZORN TONE*: Österreich. Die zweite Republik. Bd. I—II. 1972. — XIII/1973/1—2, str. 352—354.

X. AVTORSKO KAZALO

- Adamič Marjeta: 62, 63, 92, 249, 428, 429,
430, 513, 514, 515, 516.
Andrassy Juraj: 243.
Apih Elio: 50, 51, 192, 193.
Arigler Adolf-Bodin: 313.
Avšič Jaka: 213.
Baloh Pavle-Peter: 238.
Bavdaž Jurij: 1.
Bertoncelj Ivan-Johan: 239.
Bevc Milan: 489.
Biber Dušan: 154, 214, 348.
Bojović R. Jovan: 105.
Božič Brane: 98.
Bravničar Dušan: 431.
Bravničar Maruša: 328.
Brecelj Marijan: 296, 312.
Brezovar Milan: 268, 269, 509.
Britovšek Marijan: 2, 3, 36, 106, 107, 179,
180, 181, 341, 346, 367, 399, 491.
Broz Josip: 93.
Brumen Niki: 4.
Cattaruzza Marina: 398.
Čampa Marjeta: 144, 161, 162, 314, 315,
316, 492.
Čarni Ludvik: 98, 99.
Čepič Zdenko: 163.
Čepe Marica: 216.
Čermelj Lavo: 128.
Černež Darko: 312.
Čuk Vesna: 155.
Damjanović Pero: 108, 175.
Dedijer Vladimir: 213, 335, 346.
Dermastia Marjan: 518.
Deželak Vida: 217, 432.
Djuretič Veselin: 342.
Dobriča Pavel: 129, 187, 327, 433.
Dolinar Darko: 139, 141.
Drnovšek Marjan: 167, 168.
Fajfar Tone: 213, 310.
Ferenc Tone: 5, 37, 49, 64, 76, 77, 78,
79, 80, 81, 100, 101, 102, 130, 218, 219,
220, 260, 261, 270, 284, 287, 288, 289,
290, 291, 297, 317, 318, 329, 434, 435, 436,
437, 493.
Fischer Ferdo: 254, 292.
Fischer Jasna: 95, 109, 110, 111, 403, 404,
439, 440.
Geršak Maks-Bruno: 112.
Gestrin Ferdo: 339.
Golouh Rudolf: 405.
Gombač Boris: 398, 519.
Gombač Meta: 94, 298, 438.
Grad Ladislav: 240.
Grafenauer Bogo: 213, 346, 399, 473, 474,
488.
Granda Stane: 38, 150, 413.
Ivanič Martin: 475.
Janžekovič Ivo: 494.
Jarc Janko: 271, 285.
Jelič Ivan: 194.
Jeršek Dare: 82, 100, 101, 102, 241.
Juvančič Ivo: 131, 132, 178, 221, 242, 293,
294, 336, 362, 382.
Kacin-Wohinz Milica: 39, 51, 65, 97, 98,
99, 100, 145, 146, 147, 195, 203, 265, 263,
383, 384, 385, 386, 387, 399, 422, 441,
520.
Kaclerovič Triša: 52.
Kafol Miran: 388.
Kajba Slavka: 98, 99.
Kandus Nataša: 6, 156, 330.
Kastelic Olga: 83, 491.
Kermavner Dušan: 53, 114, 213, 343, 346,
368, 476.
Kidrič Boris: 300.
Kimovec France: 442.
Klanjšček Zdravko: 222, 262, 272, 273, 274,
495, 496, 497.
Klopčič France: 3, 7, 8, 54, 55, 66, 67, 87,
100, 115, 116, 117, 169, 178, 196, 213, 243,
310, 344, 346, 347, 389, 398, 399, 406, 473,
488, 498, 499, 521, 522, 523, 524, 525.
Kobal Nada: 9, 84, 85, 133, 192, 331, 386,
443.
Kobsa Leopold: 197.
Krall Jože: 10, 11, 12, 13, 14, 40, 223, 259,
263, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325.
Kranjec Miško: 369.
Kreft Ivan: 370.
Kremenšek Slavko: 188.
Kresal France: 151, 182, 376, 377, 378, 414,
415, 416, 417, 425, 445, 446.
Krese Ljudmila: 86, 501.
Križnar Ivan: 41, 101, 224, 276, 399.
Križnar Ivka: 100.
Kurnik Marija: 189.
Liška Janko: 42, 190, 359, 379, 380, 426,
488.
Lokar Aleš: 390, 391.
Lukač Dušan: 198.
Luštek Miroslav: 87, 100, 101, 102, 103,
225, 277, 301, 447, 502.

Lovrič Metka: 250.
Marinko Miha: 213.
Martelanc Vladimir: 133.
Marušič Branko: 526.
Melik Vasilij: 310, 392, 423, 477, 503.
Miccoli Giovanni: 448, 449.
Mihevc Mira: 504.
Mikuž Metod: 302, 346, 478.
Mlakar Boris: 134, 148, 251, 255, 275, 393.
Monteleone Renato: 398.
Müller Rajko-Aci: 244.
Munda Jože: 15.
Muser Erna: 427.
Nečak Dušan: 200, 201, 371, 399, 450.
Nedog Alenka: 16, 17, 18, 68, 87, 97, 118,
119, 176, 183, 202, 286, 528.
Oblak-Čarni Marija: 88, 98, 99, 245, 266,
527.
Osolnik Bogdan: 451, 505.
Pahor Jože: 157.
Pahor Mario: 135.
Perovšek Jure: 122, 204, 466.
Peršič Janez: 136, 170, 252, 332, 420.
Petre Fran: 311.
Pirjevec Jože: 394, 395.
Pleterski Janko: 70, 205, 213, 303, 396,
397, 399, 479.
Pohar Edo: 326.
Požun Lojze: 89, 102, 278, 279.
Pretnar Nada: 396, 398.
Prunk Janko: 152, 158, 173, 424, 455, 456,
457, 480.
Regent Ivan: 120, 400, 401.
Reisp Sonja: 246.
Ribičič Mitja: 304.
Ribnikar Peter: 507.
Rozman Franc: 7, 19, 20, 43, 56, 123, 364,
365, 372, 399, 407, 408, 409, 418, 458,
459, 460, 529.
Rus Josip: 305.
Rybař Miloš: 90.
Saje Franček: 159, 177, 247, 373, 473,
488.
Schara Hubert: 91, 295.
Schröder Josef: 137, 138, 139, 140, 141,
349, 350, 351.
Semič Stane-Daki: 280.
Simončič Julij: 100.
Smolej Viktor: 178, 256, 311.
Smolinsky Mile: 530.
Steiner Herbert: 44, 57, 121.
Stergar Janez: 164.
Stiplovšek Miro: 72, 160, 178, 184, 191, 482.
Šifer Živko: 483.
Šiftar Vanek: 312.
Šinigoj Dušan: 508.
Šiškovič Karel: 206, 399.
Škerl France: 21, 22, 23, 24, 25, 26, 45,
213, 226, 227, 228, 229, 230, 264, 281,
306, 307, 461, 462, 473, 484, 485, 488, 531.
Šnuderl Makso: 308, 311, 312.
Šobar Peter: 312.
Šorn Jože: 46, 58, 59, 104, 153, 185, 186,
419, 463, 464, 473, 486, 488.
Štoka Franc: 213.
Terčak Stane: 257, 282.
Trampuž Lilijana: 122, 465, 466, 532.
Trampuž Marija: 99.
Traven Rezka: 473.
Tudjman Franjo: 124.
Turk Ernest: 347.
Ude Lojze: 312, 346.
Vavpetič Lado: 231, 311.
Vidmar Josip: 467.
Vidovič-Miklavčič Anka: 27, 28, 171, 267,
534.
Vilfan Joža: 47, 399.
Vilfan Sergij: 60.
Vilhar Stane: 399.
Vipotnik Janez: 248, 468.
Visočnik Vera: 510.
Vodopivec Peter: 48, 402, 421.
Vodopivec Vlado: 374.
Vodušek-Starič Jera: 166.
Voje Ignacij: 511.
Vovko Andrej: 172, 174, 207, 232, 366,
398, 448, 535.
Vršnik Lojze: 280, 283.
Weber Tomaž: 165.
Zadnik Štefka: 29, 30, 31, 32, 33, 34, 233,
258.
Zadravec Franc: 345, 360, 361.
Zakrajšek Božidar: 125, 253, 469, 536.
Ziherl Boris: 213, 309, 470, 471.
Zorn Tone: 35, 61, 68, 73, 96, 126, 127, 142,
149, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 234, 235,
236, 333, 334, 337, 338, 339, 340, 352,
353, 354, 355, 356, 357, 358, 381, 410, 411,
412, 537.
Zwitter Fran: 213, 310, 398, 399, 487, 512.
Ževart Milan: 143, 237, 375, 488.
Žgajnar Matija: 98, 99.
Žontar Jože: 74.

UDK 949.712»1950«:331.152.3 (497.12) (091)

Jera VODUŠEK-STARIČ, mag. asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1—2, 1980 slov. (angl. angl.)

ZAČETEK PROCESA DEMOKRATIZACIJE DRUŽBENO-EKONOMSKIH ODNOSOV IN IZVOLITEV PRVIH DELAVSKIH SVETOV LETA 1950

Razprava obravnava teoretično osnovo za spremembe in spremembe same v upravno-gospodarskem ustroju jugoslovanske družbe v letih 1949—1950. To zajema predvsem prenos pristojnosti iz zvezne na republiško raven ter priprave na prenos le-teh na nižje upravne organe, kakor tudi sočasne gospodarske ukrepe in razvoj. Nato opisuje priprave na izvolitev ter potek izvolitve prvih delavskih svetov v januarju in februarju 1950 v Sloveniji. Na koncu posebej predstavi izvolitev in delovanje prvega delavskega sveta v Železarni Jesenice.

UDK 949.712»1950«:331.152.3 (497.12) (091)

Jera VODUŠEK-STARIČ, mag. assistant, Institute for the History of Labour Movement, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1—2, 1980 slov. (angl. angl.)

THE BEGINNING OF THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE SOCIO-ECONOMIC RELATIONS AND ELECTION OF THE FIRST WORKER'S COUNCILS IN 1950

The treatise deals with the theoretical basis of the changes and the changes themselves in the administrative and economic structure of the Yugoslav society in the years 1949—1950. This relates especially to the transfer of administrative and economic competences from the federal to the republic level and the preparations for their further transfer to lower administrative structures, as well as the corresponding economic measures. It further describes the preparations for and the accomplishment of the elections of the first Worker's Councils in Jan. and Feb. 1950 in Slovenia. At the end it presents the elections and the work of the first Worker's Council of the Ironworks of Jesenice.

UDK 327 (497.1:43:41)»1934«

Dušan BIBER, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1—2, 1980 slov. (angl. angl.)

SIR NEVILLE HENDERSON O POLITIKI KRALJA ALEKSANDRA NASPROTI NACISTIČNI NEMČIJI

Referat na mednarodnem znanstvenem posvetovanju »Nemci, Poljska in Evropa, 1871—1971« z dne 11. in 12. oktobra 1971 na univerzi A. Mickiewicza v Poznaniu na Poljskem navaja ocene tedanjega britanskega poslanika Hendersona, o politiki zbliževanja med kraljevino Jugoslavijo in Tretjim Reichom. Kralj Aleksander ni skrival svojih simpatij za Hitlerja, ni nasprotoval Anshlusu. V Nemčiji je kralj videl protiutež ekspanzionistični politiki Italije ter pričakoval nemško nadvlado v Srednji Evropi. Rusijo, boljševiško ali kakršnokoli drugo pa je smatral kot največjo nevarnost za Balkan. Zavzemal se je za neodvisnost Jugoslavije. Henderson je predvideval, da bo Jugoslavija kljub zavezništvu s Francijo sklenila pogodbo z Italijo, nato z Nemčijo in slednjič še z Rusijo.

UDK 327 (497.1:43:41)»1934«

Dušan BIBER, Dr., scientific adviser, Institute for the History of Labour Movement, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1—2, 1980 slov. (angl. angl.)

SIR NEVILLE HENDERSON ON THE POLICY OF KING ALEXANDER TOWARDS THE NAZI GERMANY

The paper presented at the international conference »The Germans, Poland and Europe, 1871—1971«, held on October 11—12 at the University A. Mickiewicz in Poznan, Poland, cites the assessment of the then British ambassador Henderson of the policy of rapprochement between the Kingdom of Yugoslavia and the Third Reich. King Alexander did not try to conceal his sympathy towards Hitler, he did not oppose the Anschluss. He looked upon Germany as a counterbalance to the expansionism of Italy and expected German supremacy in Central Europe. He considered Russia, whether Bolshevist or other, the greatest danger for the Balkans. He advocated the independence of Yugoslavia. Henderson anticipated that, in spite of the alliance with France, Yugoslavia would arrive at an agreement with Italy, then Germany and finally also with Russia.

UDK 940.533.6(497.12)»1941/1945«

Tone FERENC, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1—2, 1980 slov. (nem.-angl.)

OKUPACIJSKA CIVILNA UPRAVA NA SLOVENSKEM IN NJENO GRADIVO

V prvem in obsežnejšem delu razprave avtor navaja nekatere temeljne značilnosti nemške, italijanske in madžarske okupacije Slovenije (ponovno razkosanje slovenskega narodnega ozemlja, aneksionizem in raznarodovanje), nato pa opisuje vzpostavitev okupatorske civilne uprave v posameznih pokrajinah in njeno organizacijo na pokrajinski, okrožni ali okrajni ter občinski ravni.

V drugem krajšem delu pa prikazuje stanje arhivskega gradiva organov okupatorske civilne uprave v jugoslovanskih in inozemskih arhivih.

UDK 940.533.6(497.12)»1941/1945«

Tone FERENC, Dr., scientific adviser, Institute for the History of Labour Movement, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

CIVIL ADMINISTRATION IN SLOVENIA UNDER THE OCCUPATION AND ITS ARCHIVES

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX, 1—2, 1980 slov. (nem., angl.)

The first, more extensive part of the treatise examines some of the fundamental characteristics of the German, Italian and Hungarian occupation of Slovenia (the dismemberment of the Slovene national territory, annexionism and denationalization); the establishment of the occupational civil administration in individual provinces and its organization at provincial, district and communal level are described next. The second, less extensive part of the treatise deals with the Yugoslav and foreign archives of the civil administration organs under occupation.

KAZALO

CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ — TABLE DES MATIÈRES — INHALT

POČASTITEV SPOMINA

Josip Broz-Tito, Govor maršala Tita v Ljubljani 3

JUBILEJI — JUBILEES — ЮБИЛЕИ — JUBILÉS — JUBILÄEN

Ob dvajsetletnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja 7

RAZPRAVE — ARTICLES — СТАТЬИ — ÉTUDES — ABHANDLUNGEN

Dušan Biber, Sir Neville Henderson o politiki kralja Aleksandra do nacistične Nemčije 23
UDK 327(497.1:43:41)»1934«

Tone Ferenc, Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo 31
UDK 940.533.6(497.12)»1941/1945«:35

Jera Vodušek-Starič, Začetek procesa demokratizacije družbenoekonomskih odnosov in izvolitev prvih delavskih svetov leta 1950 57
UDK 949.712»1950«:331152.3(497.12)(091)

PREGLED — SURVAY — ОБЗОР — APERÇU — ÜBERSICHT

Herbert Steiner, Komunistična partija Avstrije od 1918 do 1938 83
UDK 329.15(436)»1918/1938«

RAZPRAVLJANJA — DISCUSSIONS — ДИСКУСИИ — DISCUSSIONS — VERHANDLUNGEN

Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine« 95
UDK 945.333»1918/1920«(049)

HISTORIČNA DOKUMENTACIJA — HISTORICAL DOKUMENTATION — ИСТОРИЧЕСКАЯ ДОКУМЕНТАЦИЯ — DOCUMENTATION HISTORIQUE — HISTORISCHE DOKUMENTATION

UDK 949.712(093)

Vladimir Martelanc, Narodno vprašanje v naši politiki v Julijski Benčiji (1923—1927 107

Milica Kacin-Wohinz, Oris avtorjeve življenjske poti 130

O VIRIH — ABOUT SOURCES — ОБ ИСТОЧНИКАХ — SUR LES SOURCES
HISTORIQUES — ÜBER DIE QUELLEN

Marjeta Adamič, Gradivo Zveze kmetskih fantov in deklet	139
Metka Gombač, Gradivo okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Trst in okrajnih narodnoosvobodilnih odborov tržaškega okrožja 1945—1947	143

POSVETOVANJA — SYMPOSIUMS — СОВЕЩАНИЯ — CONFÉRENCES —
BERATUNGEN

UDK 930(061.3)

Marjeta Adamič, Prvo posvetovanje o opremi arhivskih skladišč in arhiv- skega gradiva 7. in 8. junija 1979 v Mariboru	165
Metka Gombač, IX. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije v Radencih od 26.—28. septembra 1979	166
Marjeta Adamič, Zvezno posvetovanje arhivskih delavcev Jugoslavije od 15. do 17. novembra 1979 v Novi Gorici	168
Jasna Fischer, VII. znanstveno posvetovanje »Marx in sodobnost« z de- lovnim naslovom »Marksizem in anarhizem — zgodovina in sodobnost« v Arandjelovcu od 10. do 12. januarja 1980	171
Lilijana Trampuž, Znanstveno posvetovanje »Ustanovitev in delovanje KP Reke 1921—1924, Reka, 24. decembra 1979	174
Vida Deželak, Goriška srečanja 1979 v Novi Gorici 9. in 10. novembra 1979	176

OCENE IN POROČILA — REPORTS AND REVIEWS — ОЦЕНКИ
И СООБЩЕНИЯ — RAPPORTS ET CRITIQUES — BERICHTE
UND REZENSIONEN

UDK 930(048.1)

Arhivi, glasilo Arhivskega društva Slovenije (Marjeta Adamič)	179
Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem (Jasna Fischer)	181
Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922 (France Kresal)	183
Historija radnič kog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru (Lilijana Trampuž)	185
Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini (Tone Ferenc)	187
Dušan Bilandžić, Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (Zdenko Čepić)	189
Franc Petek, Iz mojih spominov (Dušan Nećak)	196
Anton Ožbolt, Utrinki iz podzemlja (Marjeta Čampa)	198
Radko Polič, Čudežna pomlad (Vida Deželak)	198
Dragan Kljakić, Ustaško domobranska legija pod Staljingradom (Boris Mlakar)	199
Peter Gosztony, Hitlerjeve tuje vojske (Tone Ferenc)	202
Miloš Minić, Spoljna politika Jugoslavije 1973—1979 (Tone Zorn)	205
Walter Pollack, Sozialismus in Österreich (Tone Zorn)	206
Herbert Rosenkranz, Verfolgung und Selbstbehauptung (Tone Zorn)	208

Manfred Funke, Sanktionen und Kanonen. Hitler, Mussolini und der internationale Abessinienkonflikt (Josef Schröder)	209
Hermann Jung, Die Ardennen-Offensive 1944/45 (Josef Schröder)	212
Manfred Rauchensteiner, Der Sonderfall (Tone Zorn)	215

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHIE

UDK 016:930

Bibliografija sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za leto 1979 (Štefka Zadnik)	219
Bibliografija Letopisa Muzeja narodne osvoboditve 1957—1958 in Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja 1960—1980 (Nataša Kandus)	229

